

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Ομ. Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ, Πρόεδρος Δ.Σ. ΚΔΕΟΔ, πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Emer. Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL
DIMITRIOS FINOKALIOS, Président du Barreau de Thessalonique

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS, Président du conseil d'administration du CIEEL, ancien Président de la CJUE
(2003-2015)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ

Κείμενα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κα ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επικ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - τηλ.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

SECRETARIAT: V. TZORTZI

Les textes à publier ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) – tel.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ) είναι νομικό περιοδικό ανοιχτής πρόσβασης, που εκδίδεται τριμηνιαίως, σε αποκλειστικά πλέον ηλεκτρονική μορφή (<https://eeeurd.gr/>), από το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) και τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης.

Η ΕΕΕυρΔ πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγένη, ο οποίος διετέλεσε Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής του περιοδικού διετέλεσε επίσης, από το 1986 μέχρι το 1999, και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Ομ. Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

Δ. ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Γαϊτανίδου Αθηνά, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις Γραφείου Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Γκέκα Βασιλική-Ελένη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Γκουπιδένη Λαμπρινή, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Δεληγιάννη-Δημητράκου Χριστίνα, Ομ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ

Εκμεκτσόγλου Ευάγγελος, ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

Ζησιού Αγγελική, Δ.Ν., Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Λαμπράκη Ευαγγελία, ΜΤΠ «Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση» Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου, Δόκιμη ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) του Παντείου Πανεπιστημίου

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μιχαλοπούλου Όλγα, Master 1, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Ξουφλάκης Εμμανουήλ, ΜΔΕ, LL.M, Δικηγόρος, Ασκούμενος στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή («Blue Book traineeship»)

Παπαγιαννοπούλου Λυδία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Πασχαλίδης Πασχάλης, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Στάθη Βασιλική, Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Στεργίου Κατερίνα, ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος

Τζούλια Ελένη, Δικηγόρος, Μεταδιδακτορική ερευνήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Τζώρτζη Βιργινία, Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέας ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρος

Τριανταφυλλίδου Αικατερίνη-Μαρία, Φοιτήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις Γραφείου Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Χαλυβοπούλου Μαρία, Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Χρυσομάλλης Δ. Μιχάλης, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Περιεχόμενα 1/2024

EDITORIAL

B. Τζώρτζη	1
-------------------	---

ΑΡΘΡΑ

Χ. Δεληγιάννη-Δημητράκου Η εξέλιξη της επιστημονικής συζήτησης αναφορικά με τις νομικές μεταφυτεύσεις και η σημασία της για τις διαδικασίες της ευρωπαϊκής εναρμόνισης	3
Μ. Δ. Χρυσομάλλης Περιοριστικά μέτρα (κυρώσεις) της ΕΕ: η πρόσφατη εναρμόνιση της ποινικής αντιμετώπισης των παραβιάσεων των κυρώσεων (η Οδηγία (ΕΕ) 2024/1226)	13
Ε. Ξουφλάκης Αμοιβαία αναγνώριση – αμοιβαία εμπιστοσύνη: εδραίωση των εργαλείων της ποινικής δικαστικής συνεργασίας εντός της ΕΕ	19

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ	29
II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής	37

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2023 – Φεβρουάριος 2024)	41
B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ	
ΔΕΕ C-588/21 P, Public.Resource.Org και Right to Know/Επιτροπή κ.λπ., 05.03.2024 (Δικαίωμα πρόσβασης σε πρωτότυπα εναρμονισμένα πρότυπα) – Παρατηρήσεις Ε. Τζούλια	85
ΔΕΕ C-252/22, Societatea Civilă Profesională de Avocați Ploeanu & Ionescu, 11.01.2024 (Η πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικές υποθέσεις στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης) – Παρατηρήσεις Κ. Στεργίου	89
ΔΕΕ C-752/22, EP (Απομάκρυνση επί μακρόν διαμένοντος), 14.03.2024 (Επί μακρόν διαμένων αλλοδαπός που διαμένει παράνομα σε δεύτερο κράτος μέλος: Πότε απελαύνεται και πώς προστατεύεται;) – Παρατηρήσεις Π. Πασχαλίδης	95
ΔΕΕ C-621/21, Intervyuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques), 16.01.2024 (Οι γυναίκες-θύματα έμφυλης βίας emπίπτουν στο καθεστώς πρόσφυγα σύμφωνα με την Οδηγία 2011/95/ΕΕ) – Παρατηρήσεις Ο. Μιχαλοπούλου	102
ΔΕΕ C-61/22, Landeshauptstadt Wiesbaden, 21.03.2024 (Ενσωμάτωση της εικόνας του προσώπου και δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων στο μέσο αποθήκευσης των δελτίων ταυτότητας) – Παρατηρήσεις Β.-Ε. Γκέκα	107

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Νοέμβριος 2023 – Ιανουάριος 2024) 113

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγές Νος 71555/12 και 48256/13, Ο.Γ. και λοιποί κατά Ελλάδα, 23.01.2024 (Προστασία της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων (ευάλωτων) οροθετικών ατόμων) – Παρατηρήσεις Ε. Εκμεκτσόγλου 133

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Τμ. Ε'), απόφαση αριθμ. 100/2024, 22.01.2024 (Εύλογη διάρκεια δίκης) – Παρατηρήσεις Λ. Παπαγιαννοπούλου 139

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (ΜΚ 20 ΙΡΑ ΕΝ 02 22) – Τέταρτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής 145

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2024 – Α' 147

Table of contents 1/2024

EDITORIAL

V. Tzortzi	1
-------------------	---

ARTICLES

Ch. Deliyanni-Dimitrakou

The evolution of the academic debate on legal transplants and its relevance for the European harmonisation process	3
--	---

M. D. Chrysomallis

EU restrictive measures (sanctions): the recent harmonisation of the criminal treatment of breaches of sanctions (Directive (EU) 2024/1226)	13
---	----

E. Xouflakis

Mutual recognition – mutual trust: consolidating the tools of criminal judicial cooperation within the EU	19
---	----

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News	29
------------	----

II. Information Technology e-news	37
-----------------------------------	----

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU

A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (December 2023 – February 2024)	41
---	----

B. Annotations CJEU - GCEU

CJEU C-588/21 P, Public.Resource.Org and Right to Know/Commission and Others, 05.03.2024 (<i>Right of access to original harmonised standards</i>) – Annotation E. Tzoulia	85
--	----

CJEU C-252/22, Societatea Civilă Profesională de Avocați Ploeanu & Ionescu, 11.01.2024 (<i>Public access to justice in environmental matters within the EU legal order</i>) – Annotation K. Stergiou	89
--	----

CJEU C-752/22, EP (Éloignement d'un résident de longue durée), 14.03.2024 (<i>Long-term resident alien staying illegally on the territory of a second Member State: when is he/she expelled and how is he/she protected?</i>) – Annotation P. Paschalidis	95
---	----

CJEU C-621/21, Intervyuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques), 16.01.2024 (<i>Women victims of gender-based violence are eligible for refugee status under Directive 2011/95/EU</i>) – Annotation O. Michalopoulou	102
---	-----

CJEU C-61/22, Landeshauptstadt Wiesbaden, 21.03.2024 (<i>The inclusion of a facial image and two fingerprints in the storage medium of identity cards</i>) – Annotation V.-E. Gkeka	107
---	-----

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (November 2023 – January 2024)	113
B. Annotations	
ECHR, Applications Nos 71555/12 and 48256/13, O.G. and Others v. Greece, 23.01.2024 (<i>Protection of private life and personal data of (vulnerable) HIV-positive people</i>) – Annotation E. Ekmektsoglou	133
III. NATIONAL COURTS	
Council of State (Section E), Judgment No 100/2024, 22.01.2024 (<i>Trial within a reasonable time</i>) – Annotation L. Papagiannopoulou	139
CONFERENCES – RESEARCH	
Twinning Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the <i>acquis</i> in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Fourth meeting of the Steering Committee	145
BIBLIOGRAPHY	
I. Books CIEEL 2024 – A’	147

Table des matières 1/2024

EDITORIAL

V. Tzortzi	1
-------------------	---

DOCTRINE

Ch. Deliyanni-Dimitrakou L'évolution du débat académique sur les transplantations juridiques et son importance pour le processus d'harmonisation européen	3
M. D. Chrysomallis Mesures restrictives (sanctions) de l'UE : la récente harmonisation du traitement pénal des violations de sanctions (Directive (UE) 2024/1226)	13
E. Xouflakis Reconnaissance mutuelle – confiance mutuelle : consolider les outils de la coopération judiciaire pénale au sein de l'UE	19

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes	29
II. @-tualités d'informatique juridique	37

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE	
A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (décembre 2023 – février 2024)	41
B. Notes CJUE – TUE	
CJUE C-588/21 P, Public.Resource.Org et Right to Know/Commission et autres, 05.03.2024 (<i>Droit d'accès aux normes harmonisées originales</i>) – Notes E. Tzoulia	85
CJUE C-252/22, Societatea Civilă Profesională de Avocați Plopeanu & Ionescu, 11.01.2024 (<i>L'accès du public à la justice en matière d'environnement dans l'ordre juridique de l'UE</i>) – Notes K. Stergiou	89
CJUE C-752/22, EP (Éloignement d'un résident de longue durée), 14.03.2024 (<i>Résident étranger de longue durée en séjour irrégulier sur le territoire d'un deuxième État membre : quand est-il expulsé et comment est-il protégé?</i>) – Notes P. Paschalidis	95
CJUE C-621/21, Intervyuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques), 16.01.2024 (<i>Les femmes victimes de violence sexuelle peuvent bénéficier du statut de réfugié en vertu de la Directive 2011/95/UE</i>) – Notes O. Michalopoulou	102
CJUE C-61/22, Landeshauptstadt Wiesbaden, 21.03.2024 (<i>L'inclusion d'une image faciale et de deux empreintes digitales dans le support de stockage des cartes d'identité</i>) – Notes V.-E. Gkeka	107

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (novembre 2023 – janvier 2024) 113

B. Notes

CEDH, Requêtes Nos 71555/12 and 48256/13, O.G. et autres c. Grèce, 23.01.2024 (*Protection de la vie privée et des données personnelles des personnes (vulnérables) séropositives*) – Notes E. Ekmektsoglou 133

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État (Section E), Arrêt No 100/2024, 22.01.2024 (*Procès dans un délai raisonnable*) – Notes L. Papagiannopoulou 139

ÉDUCATION – RECHERCHE

Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Quatrième réunion du Comité de Pilotage 145

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Livres CIEEL 2024 – A' 147

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l'Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

EDITORIAL

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου γίνεται ηλεκτρονικό περιοδικό ανοιχτής πρόσβασης και σας καλωσορίζει!

Στο πρώτο τεύχος του 2024, η Ομ. Καθηγήτρια κα Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου στο άρθρο της εξετάζει την πρακτική των νομικών μεταφυτεύσεων (legal transplants), που λειτουργεί ως εργαλείο διασυνοριακής μετακίνησης νομικών δεδομένων, από τη σκοπιά του γενικότερου φαινομένου της επικοινωνίας και της διάχυσης των πολιτισμών στις διαδικασίες δικαιοσύνης εναρμόνισης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στη συνέχεια, ο Ομ. Καθηγητής κ. Μιχάλης Χρυσομάλλης πραγματεύεται τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των περιοριστικών μέτρων που επιβάλλει η ΕΕ με την Οδηγία (ΕΕ) 2024/1226 μέσω της εναρμόνισης των ποινικών δικαίων των κρατών μελών σχετικά με τη δίωξη και την τιμωρία των παραβατών των περιοριστικών μέτρων και τον αποκλεισμό του forum shopping.

Στο τελευταίο άρθρο του τεύχους, ο κ. Εμμανουήλ Ξουφλάκης σκιαγραφεί τη λειτουργία της αμοιβαίας αναγνώρισης στο σύστημα της ποινικής δικαστικής συνεργασίας εντός της ΕΕ, με έμφαση στο ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης. Το άρθρο καταλήγει ότι είναι εφικτή η αρμονική συμβίωση μεταξύ της αποτελεσματικής δικαστικής συνεργασίας μέσω της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Ακολουθεί, όπως πάντα, η επισκόπηση των σημαντικότερων αποφάσεων του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ για το τρίμηνο, καθώς και σχόλια επί των σημαντικότερων αποφάσεων του ΔΕΕ, του ΕΔΔΑ και των εθνικών δικαστηρίων.

Καλή ανάγνωση!

Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ

Βιργινία Τζώρτζη

Η εξέλιξη της επιστημονικής συζήτησης αναφορικά με τις νομικές μεταφυτεύσεις και η σημασία της για τις διαδικασίες της ευρωπαϊκής εναρμόνισης*

Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου**

Η πρακτική των νομικών μεταφυτεύσεων (*legal transplants*) είχε προκαλέσει παλαιότερα μια έντονη επιστημονική αντιπαράθεση ανάμεσα στους θεωρητικούς που αντιλαμβάνονται το δίκαιο ως αυτόνομη οντότητα η οποία εξελίσσεται και λειτουργεί ανεξάρτητα από το κοινωνικοοικονομικό συγκείμενό της και τους θεωρητικούς που δέχονται ακριβώς το αντίθετο. Υποστηρίζουν, με άλλα λόγια, ότι το δίκαιο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό περίγυρό του και δεν μπορεί, κατά συνέπεια, να μετακινηθεί έξω από αυτόν. Η αντιπαράθεση όμως αυτή έχει καταλαγιάσει. Καθοριστική συμβολή στην υπέρβασή της είχε η επικράτηση της έννοιας του νομικού πολιτισμού, ως κυρίαρχου αναλυτικού εργαλείου στον χώρο της νομικής επιστήμης. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στους συγκριτολόγους και στους θεωρητικούς άλλων κλάδων της νομικής επιστήμης να εξετάσουν την πρακτική των νομικών μεταφυτεύσεων από τη σκοπιά του γενικότερου φαινομένου της επικοινωνίας και της διάχυσης των πολιτισμών. Η παρούσα μελέτη εξετάζει την επιστημονική αυτή προσπάθεια και τις επιπτώσεις της στις διαδικασίες δικαιοσύνης, εναρμόνισης της Ευρωπαϊκής Ένωσης που λειτουργούν ως εργαλεία διασυννοριακής μετακίνησης νομικών δεδομένων.

νομικές μεταφυτεύσεις (*legal transplants*) – νομικά δάνεια – αποδοχή του ξένου δικαίου – νομικός πολιτισμός – επιπολιτισμός (*acculturation*) – υβριδισμός – υβριδοποίηση – νομικά συστατικά (*legal formants*) – κρυπτότυποι (*kryptotypes*)

I. Εισαγωγή

Ο όρος «νομικές μεταφυτεύσεις», όπως και οι συγγενείς προς αυτόν έννοιες των «νομικών μεταμοσχεύσεων», των «νομικών δανείων», των «νομικών μεταθέσεων» καθώς και της «αποδοχής ξένου δικαίου», έχουν ένα διπτό περιεχόμενο. Αφενός, εκφράζουν μια αρχέγονη πρακτική, τη μετακίνηση νομικών δεδομένων από τη μια έννομη τάξη στην άλλη, και, αφετέρου, υποδηλώνουν την επιστημονική συζήτηση γύρω από τα αίτια, τους σκοπούς, τις συνέπειες και τα προαπαιτούμενα επιτυχίας της παραπάνω πρακτικής.

Η επιστημονική συζήτηση για τη διασυννοριακή μετακίνηση νομικών δεδομένων δεν είναι νέα. Ήδη ο Montesquieu είχε εκφράσει, με αφορμή την αναβίωση του ρωμαϊκού δικαίου στη μεσαιωνική Ευρώπη, τους κινδύνους που συνεπάγεται η σύγκρουση του ξένου δικαίου με τα τοπικά έθιμα¹. Παρόμοιες ανησυχίες διατυπώθηκαν εξάλλου αργότερα, όταν οι ξενικές κατακτήσεις και η αποικιοκρατία είχαν ως συνέπεια την επιβολή ξένου δικαίου στις αποικίες και στις κατακτημένες χώρες. Ο όρος πάντως

«νομική μεταφύτευση» είναι σχετικά νέος. Εμφανίστηκε στον επιστημονικό χώρο στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και πυροδότησε μια έντονη επιστημονική αντιπαράθεση που δίχασε για πάνω από 40 χρόνια όχι μόνον τους συγκριτολόγους, αλλά και τους θεωρητικούς άλλων επιστημονικών κλάδων, όπως λ.χ. της ιστορίας, της φιλοσοφίας, της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας του δικαίου².

Αιτία της επιστημονικής αυτής αντιπαράθεσης ήταν δύο διαμετρικά αντίθετες αντιλήψεις όσον αφορά τη σχέση δικαίου και κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρητικοί, που αντιμετώπιζαν ευνοϊκά τα νομικά δάνεια, βασιζόνταν στην ιδέα ότι το δίκαιο συνιστά μια αυτόνομη οντότητα η οποία εξελίσσεται και λειτουργεί ανεξάρτητα από το κοινωνικοοικονομικό συγκείμενό της. Αντίθετα, οι πολέμιοι των νομικών δανείων ισχυρίζονταν ότι το δίκαιο συνδέεται άρρηκτα με τον κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό περίγυρό του και δεν μπορεί, κατά συνέπεια, να μετακινηθεί.

* Η παρούσα δημοσίευση αποτελεί μετάφραση στα ελληνικά της γαλλικής μελέτης μας με τίτλο «L'évolution du débat scientifique en matière de transplantations juridiques et leur importance pour les processus d'harmonisation européenne», η οποία δημοσιεύτηκε στον συλλογικό τόμο με τίτλο «Le droit européen, source de droits, source du droit – Mélanges Vassilios Skouris», Mare & Martin, 2022.

** Ομ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ

1. CH. SECONDAT / B. DE MONTESQUIEU, Το πνεύμα των νόμων (De l'esprit des lois), Μετ. Π. Κονδύλης, εκδ. Γνώση, 2006, κεφ. 3, παρ. 7.

2. Βλ. γενικές επισκοπήσεις της επιστημονικής αυτής συζήτησης, M. GRAZIADEI, Comparative Law as the Study of Transplants and Receptions, σε: M. Reimann / R. Zimmermann (eds), Oxford Handbook of Comparative Law, 2nd ed., 2019, σσ. 443-472. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Legal Transplants and the Frontiers of Legal Knowledge, Theoretical Inquiries in Law, 2009 σ. 723 επ.· J. CAIRNS, Watson, Walton and the History of Legal Transplants, Georgia Journal of International and Comparative Law, 2013, σ. 638 επ.· J. SANCHEZ CORDERO (ed.), Legal Cultures and Legal Transplants, Reports to the XVIIIth International Congress of Comparative Law, International Academy of Comparative Law, 2010· Ε. ΜΟΥΣΤΑΪΠΑ, Δικαιϊκές επιρροές στο πλαίσιο του Συγκριτικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, 2013.

Η αντιπαράθεση ωστόσο αυτή έχει πλέον ξεπεραστεί. Καθοριστική συμβολή στην υπέρβασή της είχε η επικράτηση της έννοιας του νομικού πολιτισμού, ως κυρίαρχου αναλυτικού εργαλείου στον χώρο του δικαίου. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στους συγκριτολόγους και στους εκπροσώπους των διαφόρων άλλων κλάδων της νομικής επιστήμης να εξετάσουν την πρακτική των νομικών μεταφυτεύσεων υπό το φως του γενικότερου φαινομένου της επικοινωνίας και της διάχυσης των πολιτισμών. Έτσι, οι παραπάνω θεωρητικοί έπαψαν να συζητούν για τους κινδύνους που συνεπάγεται η διασυννοριακή μετακίνηση νομικών δεδομένων. Το ενδιαφέρον τους επικεντρώθηκε στην εξέταση των στόχων που εξυπηρετεί η μετακίνηση αυτή, καθώς και στον εντοπισμό των εμποδίων στα οποία προσκρούει η υλοποίησή της. Το γεγονός αυτό έδωσε μια νέα δυναμική στις διαδικασίες εναρμόνισης του δικαίου, που λειτουργούν στους κόλπους των διεθνών και υπερεθνικών οργανισμών, για τους εξής δύο λόγους. Πρώτον, γιατί επέτρεψε να αναδειχθούν τα όρια των διαδικασιών αυτών. Και, δεύτερον, γιατί οδήγησε στην αναζήτηση πολιτικών που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην αποτελεσματικότερη λειτουργία τους.

Η παρούσα μελέτη έχει έναν διττό στόχο. Αφενός, παρουσιάζει την εξέλιξη της επιστημονικής συζήτησης για τις νομικές μεταφυτεύσεις και, αφετέρου, εξετάζει τις επιπτώσεις αυτής της εξέλιξης στις διαδικασίες εναρμόνισης του δικαίου που λειτουργούν στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

II. Η επιστημονική αντιπαράθεση σχετικά με το εφικτό των νομικών μεταφυτεύσεων

1. Οι νομικές μεταφυτεύσεις ως πρωταρχικός παράγοντας εξέλιξης του δικαίου στο έργο του Alan Watson

Ο όρος «νομική μεταφύτευση» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον ιστορικό του δικαίου Alan Watson τόσο στη μονογραφία του με τίτλο «Legal Transplants: An Approach to Comparative Law», που δημοσιεύτηκε το 1974³, όσο και σε μεταγενέστερες δημοσιεύσεις του⁴. Ο Watson είχε διερευνήσει τα διάφορα μοντέλα αποδοχής του ρωμαϊκού δικαίου που είχαν δει το φως στην Ευρώπη

κατά το Μεσαίωνα, την Αναγέννηση και τον 19ο αιώνα. Υποστήριξε λοιπόν, βασιζόμενος στην έρευνα αυτή, ότι ο νομικός δανεισμός αποτελεί τη δυναμικότερη τεχνική νομικής μεταρρύθμισης στον ευρωπαϊκό νομικό χώρο⁵. Με την προσέγγιση αυτή, ο Watson αποστασιοποιήθηκε από το θετικιστικό μοντέλο που αντιλαμβάνεται το δίκαιο ως σύνολο κανόνων που θεσπίζονται από την κρατική εξουσία για να ικανοποιήσουν συγκεκριμένες ανάγκες της κοινωνίας⁶. Υπογράμμισε, πιο συγκεκριμένα, ότι το δίκαιο ακολουθεί μια δική του αυτόνομη πορεία που δεν είναι πάντοτε ευθύγραμμη και ορθολογική.

Δύο είναι τα επιχειρήματα που πρόβαλε, προκειμένου να θεμελιώσει την παραπάνω άποψη. Το πρώτο έχει να κάνει με τον ρόλο που παίζουν οι νομικοί στην εξέλιξη του δικαίου. Σύμφωνα με τον Watson, οι νομικές ελίτ δεν γνωρίζουν, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, τις κοινωνικές επιπτώσεις των ξένων νομικών κανόνων και θεσμών που αποφασίζουν να εισάγουν στην έννομη τάξη τους. Το γεγονός ωστόσο αυτό δεν εμποδίζει αυτούς τους ξενικής προέλευσης κανόνες και θεσμούς να επιβιώσουν στις χώρες υποδοχής ακόμη και αν πάψουν να ανταποκρίνονται στις κοινωνικές ανάγκες που ισχύουν στις τελευταίες. Το δεύτερο επιχειρήμα του Watson αφορούσε γενικότερα τη φύση των νομικών κανόνων. Κατά την άποψή του, το δίκαιο αναπτύσσεται μέσω νομικών μεταφυτεύσεων όχι γιατί οι κανόνες του αποτελούν αναπόφευκτη συνέπεια της κοινωνικής δομής στην οποία ανήκουν, αλλά κυρίως γιατί οι νομικοί, που έχουν αναλάβει τη θέσπιση και την ερμηνεία των κανόνων αυτών, έχουν μελετήσει τα ξένα νομικά πρότυπα και έχουν πειστεί ότι η υιοθέτησή τους θα έχει θετικές επιπτώσεις στην έννομη τάξη τους⁷.

2. Οι επιφυλάξεις του Otto Kahn-Freund για την επιτυχή έκβαση των νομικών μεταφυτεύσεων ως έκφραση της συγκριτικής αντίληψής του για το δίκαιο

Σε αντίθετη τροχιά από τον A. Watson, χωρίς εντούτοις να απορρίψει κατηγορηματικά τις θέσεις του, κινήθηκε ο Otto Kahn-Freund, ένας σημαντικός συγκριτολόγος με πλούσιο έργο στο εργατικό δίκαιο. Όπως υπογράμμισε ο Kahn-Freund στη μελέτη του με τίτλο «On Uses and Misuses of Comparative Law»⁸, η επιτυχία των νο-

3. Βλ. A. WATSON, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, Scottish Academic Press, 1974.

4. Βλ. A. WATSON, *Society and Legal Change*, Scottish Academic Press, 1977· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Legal Change: Sources of Law and Legal Culture*, University of Pennsylvania Law Review, 1983, σ. 112· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Making of the Civil Law*, Harvard University Press, 1981· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Out of Context*, University of Georgia Press, 2000· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Evolution of Western Private Law*, John Hopkins University Press, 2001. Τις θέσεις του Watson συστηματοποίησε και παρουσίασε με μετριοπαθέστερο τρόπο ο W. EWALD, *Comparative Jurisprudence (II): The Logic of Legal Transplants*, A.J.C.L., 1995, σσ. 489-510.

5. Βλ. A. WATSON, *Comparative Law and Legal Change*, Cambridge Law Journal, 1978, σ. 313 επ. (313).

6. Βλ. M. GRAZIADEI, ό.π., υποσ. 2 (2009).

7. Βλ. A. WATSON, *Comparative Law ...*, ό.π., 1978, σ. 313 επ. (313).

8. Βλ. O. KAHN-FREUND, *On Uses and Misuses of Comparative Law*, *Modern Law Review*, 1974, σ. 37 επ. Παρόμοιες επιφυλάξεις εξέφρασε και ο G. TEUBNER. Στη μελέτη του, με τίτλο «Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergences», *Modern Law Review*, 1998, σ. 11 (17), χρησιμοποίησε τον όρο «νομικά ερεθίσματα» (legal irritants) για να περιγράψει τους κινδύνους που συνεπάγεται η μεταφορά νομικών δεδομένων από τη μια έννομη τάξη στην άλλη. Επεσήμανε, ειδικότερα,

μικών μεταφυτεύσεων δεν είναι δεδομένη. Εξαρτάται αντίθετα από ποικίλους παράγοντες που σχετίζονται, αφενός, με το περιεχόμενο της δανειζόμενης ρύθμισης και τον βαθμό σύνδεσής της με τις σχέσεις εξουσίας και τις φυσικές, κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα προέλευσης και στη χώρα υποδοχής. Και, αφετέρου, με τη διάθεση των δικαστηρίων και των οργανωμένων συμφερόντων της χώρας υποδοχής να αποδεχτούν αυτή την ξενικής προέλευσης νομική ρύθμιση και να την εφαρμόσουν. Σύμφωνα με τον Kahn-Freund, η πρακτική των νομικών μεταφυτεύσεων δεν είναι καταδικασμένη εκ των προτέρων να αποτύχει. Μπορεί εντούτοις να οδηγήσει σε ικανοποιητικά αποτελέσματα μόνο σε κλάδους ιδεολογικά ουδέτερους, όπως είναι λ.χ. το ενοχικό, το εμπορικό ή το ατομικό εργατικό δίκαιο. Σε κλάδους αντίθετα, που συνδέονται στενά με το πολιτικό και κοινωνικό τους υπόβαθρο, όπως λ.χ. το οικογενειακό, το συνταγματικό ή το συλλογικό εργατικό δίκαιο, η επιτυχία της είναι αμφίβολη⁹.

Βέβαια, τα επόμενα χρόνια σοβαρές εμπειρικές μελέτες ανέδειξαν τη σημαντική επιτυχία που είχαν γνωρίσει οι μεταφυτεύσεις θεσμών του συλλογικού εργατικού δικαίου σε χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας¹⁰ καθώς και στην Αυστραλία και τη Νότιο Αφρική¹¹. Η παραπάνω εξέλιξη όπλισε με νέα επιχειρήματα τους υποστηρικτές αυτής της πρακτικής. Ωστόσο, η επιστημονική συζήτηση γύρω από τη δυνατότητά της να επιφέρει ουσιαστικές αλλαγές στο δίκαιο πολώθηκε ακόμη περισσότερο λόγω των μεταβολών που είχαν προκαλέσει εντωμεταξύ στους κόλπους του συγκριτικού δικαίου οι γενεσιουργοί παράγοντες της παγκοσμιοποίησης και οι νέες δικαιοσυγκριτικές προσεγγίσεις που γεννήθηκαν για να τους αντιμετωπίσουν.

Πράγματι, η πτώση των πρώην σοσιαλιστικών καθεστώτων στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και η ανάγκη ευθυγράμμισης του δικαίου τους με τα πρότυπα του

δυτικού νομικού πολιτισμού, η επανάσταση στον τομέα της πληροφορικής και η διευκόλυνση της ροής νομικών πληροφοριών σε πλανητικό επίπεδο, η ενίσχυση των διαδικασιών ενοποίησης και εναρμόνισης του δικαίου στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των άλλων διεθνών οργανισμών, όλες αυτές οι εξελίξεις, που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την παγκοσμιοποίηση, πυροδότησαν δύο διαμετρικά αντίθετες εξελίξεις. Αφενός, έδωσαν μια ανεπανάληπτη ώθηση στα νομικά δάνεια και στις νομικές μεταφυτεύσεις. Και, αφετέρου, προκάλεσαν μια στροφή στην εντοπιότητα¹², που εκφράστηκε στον χώρο του συγκριτικού δικαίου, μέσω των μεταμοντέρνων δικαιοσυγκριτικών προσεγγίσεων οι οποίες έδωσαν έμφαση στη διαφορετικότητα των νομικών πολιτισμών και απέκλεισαν, τουλάχιστον στην απόλυτη ριζοσπαστική εκδοχή τους, την προοπτική σύγκλισής τους¹³.

3. Η άρνηση του φαινομένου των νομικών μεταφυτεύσεων από τον Pierre Legrand ως έκφραση των απόλυτων μεταμορφώνων αντιλήψεών του

Σε αντίθεση, πιο συγκεκριμένα, με τους θεωρητικούς που υποστήριξαν τη συμβολή των νομικών μεταφυτεύσεων στη μεταρρύθμιση του δικαίου, οι μεταμοντέρνοι συγκριτικολόγοι αντιμετώπισαν με μεγάλη επιφυλακτικότητα την εν λόγω πρακτική. Όπως επεσήμανε ο Pierre Legrand, ένας από τους ριζοσπαστικότερους εκπροσώπους της μεταμοντέρνας δικαιοσυγκριτικής προσέγγισης, η διαφορετικότητα των νομικών πολιτισμών καθιστά την υλοποίηση των νομικών μεταφυτεύσεων αδύνατη¹⁴.

ότι η μεταφορά αυτή λειτουργεί ως ερέθισμα που πυροδοτεί νέα απροσδόκητα γεγονότα τα οποία, ακόμη και αν δεν καταλήξουν στην απόρριψη του μοσχεύματος, έχουν συνήθως δυσμενείς επιπτώσεις στην έννομη τάξη υποδοχής του.

9. Οι θέσεις του Kahn-Freund ήρθαν σε αντίθεση με τις απόψεις που εξέφρασε ο Watson σε μια σειρά διαλέξεων που έδωσε στο Πανεπιστήμιο της Virginia και οι οποίες δημοσιεύτηκαν στο: A. WATSON, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, Scottish Academic Press, Edinburgh, 1974. Βλ. για μια πιο αποστασιοποιημένη παρουσίαση των θέσεων των δύο θεωρητικών: E. STEIN, *Uses, Misuses – and Nonuses of Comparative Law*, *Northwestern Law Review*, 1977-1978, σσ. 198-216.

10. Βλ. A. HARDING, *Comparative Law and Legal Transplantation in Southeast Asia: Making Sense of the «Nomic Din»*, σε: D. Nelken / J. Feest (eds), *Adapting Legal Cultures*, Hart Publishing, 2003, σ. 199 επ.

11. B. HEPPLER, *Can Collective Labour Law Transplants work?*, *Industrial Law Journal*, 1999, σσ. 1-22.

12. Βλ. H. MUIR-WAT, *Globalization and Comparative Law*, σε: M. Reimann / R. Zimmermann (eds), *Oxford Handbook of Comparative Law*, 2nd ed., 2019, σσ. 603-623. J.Q. WHITMANN, *The Neo-Romantic Turn*, σε: P. Legrand / R. Munday (eds.), *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*, Cambridge University Press, 2003, σσ. 312-344.

13. Βλ. G. FRANKENBERG, *Critical Comparisons: Re-thinking Comparative Law*, *Harv. Int'l L. J.*, 1985, σ. 411 επ. D. KENNEDY, *New Approaches to Comparative Law: Comparativism and International Governance*, *Utah L. Rev.*, 1997, σ. 545 επ. V. GROSSWALD-CURRAN, *Cultural Immersion and Categories in U.S. Comparative Law*, *A.J.C.L.*, 1998. Βλ., για μια παρουσίαση των βασικών προσανατολισμών αυτής της ομάδας, A. RILSE / V. WIGMORES, *Treasure Box: Comparative Law in the Era of Information*, *Harv. Int'l L. R.*, 1999, σ. 221 επ. Στην Ευρώπη, η μεταμοντέρνα τάση στο συγκριτικό δίκαιο εκπροσωπήθηκε, αφενός, από τον P. LEGRAND (βλ. παρακ. υποσ. 14) και, αφετέρου, από τον E. JAYME, *Rechtsvergleichung-Ideengeschichte und Grundlagen von Emerico Amari zur Postmoderne*, *Vorträge-Ansätze-Rezensionen*, Heidelberg, 2000, σσ. 103-179. Βλ., επίσης, για μια κριτική προσέγγιση των μεταμοντέρνων δικαιοσυγκριτικών προσεγγίσεων: A. PETERS / H. SCHWENKE, *Comparative Law Beyond Postmodernism*, *ICLQ*, 2000, σ. 800 επ.

14. Βλ. P. LEGRAND, *The Impossibility of Legal Transplants*, *Maastricht Journal of European & Comparative Law*, 1997, σ. 111. TOY ΙΔΙΟΥ, *European Legal Systems are not Converging*, *I.C.L.Q.*, 1996, σ. 52 επ. TOY ΙΔΙΟΥ, *Against a European Civil Code*, *The Modern Law*

Δεδομένου μάλιστα ότι οι νομικοί κανόνες δεν έχουν μια αυτόνομη οντότητα, αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με το ιστορικό, επιστημολογικό, γλωσσικό και πολιτισμικό τους συγκείμενο, είναι αδύνατο να ταξιδέψουν αμετάβλητοι, από τη μια έννομη τάξη στην άλλη. Σύμφωνα με τον P. Legrand, οι νομικοί κανόνες απαρτίζονται όχι μόνον από τις λέξεις που τους συνθέτουν, αλλά και από το βαθύτερο νόημά τους, δηλαδή από την ερμηνεία που τους έχουν δώσει η θεωρία και η νομολογία¹⁵. Επειδή η νομική ερμηνεία συνδέεται στενά με τις αξίες, τη γλώσσα και τα πολιτισμικά δεδομένα της έννομης τάξης που την παράγει, είναι αδύνατο να μετακινηθεί έξω από αυτή. Το στοιχείο, επομένως, που μεταφέρεται σε μια νομική μεταφύτευση δεν είναι τίποτε άλλο παρά η προτασιακή διάσταση του νομικού κανόνα, δηλαδή ένα σύμπλεγμα λέξεων χωρίς νόημα. Το σύμπλεγμα βέβαια αυτό αποκτά νέο νόημα στην έννομη τάξη υποδοχής, χάρη στην ερμηνεία που του δίνουν η νομική επιστήμη και τα εθνικά δικαστήρια¹⁶. Το αποτέλεσμα όμως που προκύπτει από την ερμηνεία αυτή είναι ένας νέος νομικός κανόνας, ο οποίος διαφέρει από τον αρχικό νομικό κανόνα που αποτέλεσε αντικείμενο νομικής μεταφύτευσης. Όπως υπογράμμισε ο P. Legrand, η ανάπτυξη του δικαίου αντανακλά έναν συγκεκριμένο νομικό πολιτισμό και δεν μπορεί, για τον λόγο αυτό, να πραγματοποιηθεί μέσω νομικών δανείων.

4. Κριτική θεώρηση των αντιτιθέμενων απόψεων

Η παρουσίαση της επιστημονικής συζήτησης για τις νομικές μεταφυτεύσεις ανέδειξε τον σύνθετο χαρακτήρα των επιχειρημάτων των δύο αντιμαχόμενων πλευρών. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι οι απόψεις τους εμπεριέχουν πολλά στοιχεία αλήθειας. Καμία όμως από αυτές δεν μπόρεσε να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν τα μοντέλα διασυννοιακής μετακίνησης νομικών δεδομένων καθώς και ποια από τα μοντέλα αυτά είναι σε θέση να εισάγουν ουσιαστικές αλλαγές στο δίκαιο¹⁷. Το αδύναμο σημείο στη θεωρία του Alan Watson βρίσκεται στο γεγονός ότι αγνοεί τις κοινωνιολογικές πτυχές του δικαίου. Η θεωρητική κα-

τασκευή του Pierre Legrand, από την άλλη πλευρά, είναι δυσνόητη, απόλυτη και εκκινεί ορισμένες φορές από αμφισβητούμενες επιστημολογικές παραδοχές.

Καταρχάς, η άποψη του Watson ότι το δίκαιο λειτουργεί αυτόνομα, με τις δικές του δυνάμεις, χωρίς να επηρεάζεται από εξωγενείς παράγοντες, παραβλέπει τη στενή σχέση δικαίου και κοινωνίας. Αποτελεί πράγματι γεγονός αναμφισβήτητο ότι τα νομικά δεδομένα, που έχουν αποτελέσει αντικείμενο δανεισμού, βρίσκονται σε στενή συνάρτηση τόσο με τον κοινωνικό περίγυρο από τον οποίο προέρχονται, όσο και με την κοινωνία στην οποία λειτουργούν¹⁸. Η θεωρία των νομικών μεταφυτεύσεων χρειάζεται, επομένως, τη συνδρομή της κοινωνιολογίας του δικαίου για να μπορέσει να αποδώσει¹⁹. Η κοινωνιολογική αυτή έρευνα είναι απαραίτητη, πρώτον, για να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι νομικές ελίτ διαμορφώνουν το δίκαιο σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Και, δεύτερον, για να διερευνηθούν οι διαδικασίες προσαρμογής του ξένου δικαίου στην έννομη τάξη υποδοχής. Η δυσλειτουργία, εξάλλου, που εμφανίζουν σε ορισμένες περιπτώσεις τα ξένα νομικά δεδομένα που έχουν μεταφυτευθεί καθιστά αδύναμο τον ισχυρισμό του A. Watson ότι το δίκαιο εξελίσσεται ανεξάρτητα από την κοινωνία²⁰. Αντίθετα, οι θεωρίες, που αντιλαμβάνονται το δίκαιο ως καθρέπτη της κοινωνίας, είναι πιο πειστικές. Το γεγονός ότι ο A. Watson αγνόησε τις θεωρίες αυτές οφείλεται στη φορμαλιστική αντίληψή του που εκλαμβάνει το δίκαιο αποκλειστικά και μόνο ως σύνολο νομικών κανόνων. Τελικά, όμως, ο Watson δεν μπόρεσε να αποδείξει τον ισχυρισμό του ότι το δίκαιο δεν εξυπηρετεί συγκεκριμένα κοινωνικά συμφέροντα. Η άποψή του, εξάλλου, ότι το δίκαιο απαρτίζεται από αρχές και κανόνες, που διατηρούνται σε ισχύ ακόμη και αν πάψουν να εξυπηρετούν τις ανάγκες της κοινωνίας, υπεραπλουστεύει τον ρόλο του δικαίου ως κοινωνικού φαινομένου. Τα νομικά συστήματα δεν είναι στατικά, ούτε λειτουργούν απομονωμένα από το κοινωνικό συγκείμενό τους²¹. Το γεγονός ότι ο Watson δεν ενστερνίστηκε αυτή την άποψη τον εμπόδισε να εξηγήσει πότε και υπό ποιες προϋποθέσεις οι νομικές μεταφυτεύσεις μπορούν να συμβάλουν θετικά στη εξέλιξη του δικαίου. Ο ισχυρισμός

Review, 1997, σ. 44. TOY ΙΔΙΟΥ, The same and the different, σε: P. Legrand / R. Munday (eds), Comparative Legal Studies Traditions and Transitions, CUP, Cambridge, 2003, σ. 240 επ.

15. Βλ. P. LEGRAND, The Impossibility of Legal Transplants, ό.π., υποσ. 14, σ. 114.

16. Ibid.

17. Βλ. για μια συνολική παρουσίαση της κριτικής που ασκήθηκε στις απόψεις των Watson και Legrand: M. GRAZIADEI, ό.π., υποσ. 2 (2019). M. SOLLINAS, Nature of Legal Transplants-Inspiration from Postcolonial Scholarship, New Zealand Association of Comparative Law Yearbooks, 2016, σ. 179 επ.· U. KISCHEL, Comparative Law [αγγλική μετάφραση του γερμανικού εγχειριδίου «Rechtsvergleichung» (υπό A. HAMMEL)], Oxford University Press, 2019, σσ. 62-65. Βλ., ειδικότερα, για την κριτική που δέχθηκαν οι θέσεις του Watson, την επισκόπηση του J.W. CAIRNS, Watson, Walton and the History of Legal Transplants, ό.π.

18. Βλ. D. NELKEN, Legal Transplants and Beyond: of Disciplines and Metaphors, σε: A. Harding / E. Orucu (eds), Comparative Law in the 21st Century Kluwer, 2002, σ. 21 επ.

19. Βλ. R. COTTERRELL, Is There a Logic of Legal Transplants?, σε: D. Nelken / J. Fest (eds), Adapting Legal Cultures, Hart, Oxford, 2001, σ. 70 επ.· L. FRIEDMAN, Some Comments on Cotterrell and Legal Transplants, σε: D. Nelken / J. Fest (eds), Adapting Legal Cultures, σ. 93 επ.

20. Βλ. D. NELKEN, Comparatists and Transferability, σε: P. Legrand / R. Munday (eds), Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions, CUP, Cambridge, 2003, σ. 437 επ. (447).

21. L. FRIEDMAN, Some Comments on Cotterrell and Legal Transplants, σε: D. Nelken / J. Fest (eds), Adapting Legal Cultures, σ. 93 επ. (95).

του επίσης, ότι η εντυπωσιακή ανάπτυξη των νομικών μεταφυτεύσεων αποδυναμώνει τα επιχειρήματα όσων πολεμούν την εν λόγω πρακτική, δεν είναι πειστικός γιατί παραβλέπει ότι η διασυνοριακή μετακίνηση νομικών δεδομένων δεν είναι πάντοτε εκούσια, αλλά επιβάλλεται συχνά με τη βία. Η μελέτη επομένως της σχέσης δικαίου και κοινωνίας είναι απαραίτητη για την κατανόηση της μετακίνησης αυτής. Χωρίς τη συνδρομή της κοινωνιολογίας, η θεωρία του A. Watson παραμένει ελλιπής γιατί περιγράφει απλώς τη διαδρομή της διασυνοριακής μετακίνησης των νομικών δεδομένων χωρίς να εξετάζει τις επιπτώσεις της μετακίνησης αυτής στην έννομη τάξη υποδοχής.

Ούτε όμως και η ανθρωπολογική προσέγγιση του P. Legrand είναι ικανοποιητική. Οι θέσεις του βέβαια είναι κατά βάση ορθές. Η επιχειρηματολογία του όμως δεν εισάγει κάτι καινούριο. Ο Legrand περιγράφει απλώς ένα φαινόμενο που είναι γνωστό από παλιά στους συγκριτικούς. Αναφέρεται, με άλλα λόγια, στο γεγονός ότι ομόηχοι νομικοί κανόνες και ομόηχες νομικές έννοιες εμφανίζουν συχνά ένα διαφορετικό περιεχόμενο από τη μια έννομη τάξη στην άλλη λόγω της διαφορετικής ερμηνείας που τους δίνουν κάθε φορά η θεωρία και η νομολογία²². Η διαφοροποίηση ωστόσο αυτή δεν θέτει υπό αμφισβήτηση το γεγονός ότι τα νομικά αυτά δεδομένα έχουν γίνει αντικείμενο διασυνοριακής μεταφοράς. Μια τέτοια αμφισβήτηση θα μπορούσε να γίνει δεκτή μόνον αν ο όρος «νομική μεταφύτευση» εξέφραζε την «πιστή αναπαγωγή» τόσο της προτασιακής διάστασης του νομικού κανόνα, όσο και του βαθύτερου νοήματός του. Κάτι τέτοιο όμως είναι αδύνατο να συμβεί²³. Επομένως, αυτό που θέλησε να εκφράσει με τις απόλυτες θέσεις του ο P. Legrand είναι πιθανόν η αντίθεσή του με τις προσπάθειες ομοιογενοποίησης του ιδιωτικού δικαίου μέσω της υιοθέτησης του ευρωπαϊκού αστικού κώδικα, όπως επίσης και η γενικότερη ανησυχία του για τις δυσκολίες και τα εμπόδια που συναντά η προσαρμογή των νομικών δεδομένων, που έχουν γίνει αντικείμενο μεταφοράς, στις έννομες τάξεις υποδοχής²⁴.

Ενώ όμως οι κλασικοί συγκριτικολόγοι και οι κοινωνιολόγοι του δικαίου είχαν εξετάσει εδώ και χρόνια τη δυνατότητα υπέρβασης αυτών των εμποδίων, ο P. Legrand δεν ασχολήθηκε με το ζήτημα αυτό γιατί θεώρησε εκ των προτέρων την υλοποίηση των νομικών μεταφυτεύσεων αδύνατη. Η στάση του αυτή αντανάκλα τις θέσεις της μεταμοντέρνας προσέγγισης, που υποστηρίζει ότι το δίκαιο είναι ενσωματωμένο σε ένα σύμπλεγμα ανυπέρβλητων πολιτισμικών και γλωσσικών πλαισίων και ότι κάθε γλώσσα και κάθε πολιτισμός εκφράζουν αποκλειστικά τα ενδογενή συστήματα νοημάτων και κοσμοθεωριών της κοινω-

νίας στην οποία λειτουργούν²⁵. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι η γλώσσα συνδέεται στενά με τον πολιτισμό και ότι ομόηχοι γλωσσικοί όροι μπορεί να αλλάζουν νόημα από τη μια γλώσσα στην άλλη. Ταυτοχρόνως, όμως, η γλώσσα έχει έναν ανοικτό και ευέλικτο χαρακτήρα που της επιτρέπει να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις της διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Το γεγονός εξάλλου ότι υπάρχουν χώρες και διεθνείς οργανισμοί που διαθέτουν πολυγλωσσικά νομικά συστήματα²⁶ αποδεικνύει ότι οι νομικοί κανόνες μπορούν να διατυπωθούν σε περισσότερες γλώσσες και να μεταφερθούν με ευκολία από τη μια γλωσσική κοινότητα στην άλλη²⁷. Η έννοια του πολιτισμού, εξάλλου, δεν εκφράζει κάτι το κλειστό και το μονολιθικό. Υποδηλώνει, αντίθετα, μια ευπροσάρμοστη, διαπερατή και πολυεπίπεδη οντότητα στην οποία αλληλοεπιδρούν κοικίλοι παράγοντες²⁸. Ο Legrand έχει δίκιο όταν υποστηρίζει ότι το δίκαιο δεν μπορεί να μετακινηθεί, αμετάβλητο, από τη μια έννομη τάξη στην άλλη. Το ερώτημα εντούτοις που τίθεται είναι γιατί η αλλοίωση του νοήματος ενός νομικού κανόνα, που έχει αποτελέσει αντικείμενο νομικής μεταφύτευσης, στερεί εκ των προτέρων από αυτόν τη δυνατότητα να επηρεάσει με θετικό τρόπο την έννομη τάξη υποδοχής; Η εμπειρία των μικτών δικαιοσύνη συστημάτων συνηγορεί για το αντίθετο²⁹. Μας υπενθυμίζει, πιο συγκεκριμένα, ότι οι διαφορετικοί νομικοί πολιτισμοί δεν είναι μεταξύ τους ασύμβατοι, αλλά μπορούν να συνυπάρξουν αρμονικά στην ίδια έννομη τάξη.

III. Νεότεροι θεωρητικοί προσανατολισμοί

1. Η στροφή της θεωρίας προς τη μελέτη του προϊόντος των νομικών μεταφυτεύσεων

Δεν είναι πάντως τυχαίο ότι οι νεότεροι εκπρόσωποι της μεταμοντέρνας δικαιοσυγκριτικής προσέγγισης έχουν αποστασιοποιηθεί από τις απόλυτες θέσεις του P.

25. Βλ. A. PETERS / H. SCHWENKE, *ό.π.*, υποσ. 13.

26. Όπως λ.χ. τα νομικά συστήματα της Ελβετίας, του Βελγίου καθώς και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

27. Βλ. M. GRAZIADEI, *ό.π.*, υποσ. 2 (2019), σ. 469.

28. J.C. LEVI-STRAUSS, *Race et Histoire*, Unesco, 1952, επανέκδοση, Denoël, 1987, σ. 12 επ.

29. Όλα τα νομικά συστήματα θεωρούνται σήμερα μικτά ή υβριδικά με την έννοια ότι έχουν δεχτεί την επιρροή άλλων νομικών συστημάτων. Ωστόσο, έχει επικρατήσει στους κόλπους της συγκριτικής νομικής επιστήμης η άποψη ότι ο όρος «μικτά νομικά συστήματα» υποδηλώνει έναν μικρό αριθμό νομικών συστημάτων και, ειδικότερα, εκείνα που διαμορφώθηκαν από την αλληλεπίδραση της ρωμαιογερμανικής και της αγγλοαμερικανικής νομικής παράδοσης. Βλ. V.V. PALMER, *Mixed Jurisdictions Worldwide: The Third Legal Family*, 2nd ed., Cambridge University Press, 2012, σ. 3 επ. J. DU PLESSIS, *Comparative Law and the study of mixed jurisdictions*, σε: M. Reinmann / R. Zimmermann (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Law*, OUP, Oxford, 2006, σσ. 477-512.

22. Βλ. U. KISCHEL, *ό.π.*, υποσ. 17, σσ. 62-65.

23. Ibid.

24. Βλ. M. GRAZIADEI, *ό.π.*, υποσ. 2 (2019), σ. 468.

Legrand³⁰. Τα ζητήματα που τους απασχολούν σήμερα δεν σχετίζονται τόσο με το αν η μετακίνηση νομικών δεδομένων έξω από το νομικό, κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον τους είναι ή όχι δυνατή. Το ενδιαφέρον τους επικεντρώνεται κυρίως στους λόγους που έχουν επιβάλει τον συγκεκριμένο νομικό δανεισμό, στους σκοπούς που εξυπηρετεί ο τελευταίος καθώς και στις σύνθετες διαδικασίες που απαιτούνται, προκειμένου τα μεταφερόμενα νομικά δεδομένα να μπορέσουν να προσαρμοστούν στις νομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες της χώρας υποδοχής.

Οι σύγχρονοι συγκριτικοί, εξάλλου, παραμένουν πιστοί στην κρατούσα ανθρωπολογική προσέγγιση που αντιλαμβάνεται τους πολιτισμούς ως ανοιχτές, διαπερατές, οντότητες οι οποίες βρίσκονται σε διαρκή επικοινωνία μεταξύ τους. Για τον λόγο ακριβώς αυτό, έχουν πάψει να αντιμετωπίζουν τη διασυνοριακή μετακίνηση νομικών δεδομένων ως αποκλειστικά νομικό ζήτημα³¹. Αντίθετα, προτιμούν να την εξετάζουν από τη σκοπιά του γενικότερου φαινομένου της κινητικότητας των πολιτισμών, η οποία βασίζεται στην αντίληψη ότι το δίκαιο συνιστά κατεξοχήν πολιτιστικό φαινόμενο. Ότι αποτελεί, με άλλα λόγια, ένα σύστημα νοημάτων και εννοιών μέσω των οποίων διαμορφώνεται και αναπαρίσταται η ανθρώπινη εμπειρία. Για να μπορέσουν μάλιστα να διαμορφώσουν τις διαδικασίες προσαρμογής των δανειζόμενων νομικών δεδομένων, οι σύγχρονοι συγκριτικοί χρησιμοποιούν τα πορίσματα των πολιτισμικών και των μετα-αποικιακών σπουδών (cultural and postcolonial studies). Προσφεύγουν, έτσι, στις έννοιες του υβριδισμού και της υβριδοποίησης που χρησιμοποιούν οι δύο αυτοί κλάδοι.

2. Η προσφυγή στα αναλυτικά εργαλεία των μετα-αποικιακών σπουδών: οι έννοιες του «υβριδισμού» και της «υβριδοποίησης»

Ο όρος «υβριδισμός» είναι δημιούργημα της βιολογίας. Υποδηλώνει, ειδικότερα, τη διαδικασία μέσω της οποίας δύο γενετικά ανόμοιοι οργανισμοί, που διασταυρώνονται, δημιουργούν ένα υβρίδιο. Παράγουν, με άλλα λόγια, μια σύνθετη οντότητα η οποία, μολονότι συγκεντρώνει στοιχεία και των δύο οργανισμών, εμφανίζει μια αυτοτέλεια απέναντί τους³².

Στο πλαίσιο των μετα-αποικιακών σπουδών, η έννοια «πολιτισμικός υβριδισμός» χρησιμοποιήθηκε για να αμφισβητηθεί η άκαμπτη δυαδική αντίληψη που αντιμετώ-

πιζε τους κατοίκους των αποικιοκρατούμενων περιοχών είτε ως αποίκους, είτε ως αυτόχθονες³³. Οι θεωρητικοί αυτού του κλάδου απέρριψαν την ιδέα της ιεραρχικής καθαρότητας των φυλών καθώς και τη διαδικασία του αυστηρού επιπολιτισμού (acculturation) που επιδιώκει να καταστήσει μια πολιτισμική ομάδα όμοια με την άλλη. Υποστήριξαν, πιο συγκεκριμένα, ότι η πολιτισμική επικοινωνία ανάμεσα στους αυτόχθονες και τους εποικιστές δεν επιφέρει τη συγχώνευση των πολιτισμών τους. Δημιουργεί, αντίθετα, ενδιάμεσες καταστάσεις οι οποίες, μολονότι ενσωματώνουν πολιτισμικά στοιχεία και των δύο ομάδων, δεν ταυτίζονται τελικά με καμία από αυτές. Σύμφωνα με του θεωρητικούς των πολιτισμικών και μετα-αποικιακών σπουδών, η μίμηση του μητροπολιτικού πολιτισμού από τους αυτόχθονες δεν οδηγεί στην πιστή αναπαραγωγή του. Δημιουργεί, αντίθετα, ένα θολό αντίγραφο του. Η ελαττωματική αυτή απομίμηση της μητροπολιτικής κουλτούρας γεννά ένα τρίτο ενδιάμεσο πεδίο το οποίο είναι κάτι παραπάνω από τη συγχώνευση των δύο πολιτισμών. Συνιστά, με άλλες λέξεις, ένα ιδιότυπο δημιούργημα με δική του ταυτότητα το οποίο εισάγει ρήγματα στην αποικιακή κυριαρχία³⁴.

Οι παραπάνω θέσεις, βέβαια, έχουν υποστεί κριτική τα τελευταία χρόνια γιατί εκλαμβάνουν τους ανταγωνιζόμενους πολιτισμούς ως αυθεντικούς, ενώ, στην πραγματικότητα, οι πολιτισμοί είναι από τη φύση τους διαπερατοί και αλληλοεπηρεαζόμενοι. Για τον λόγο ακριβώς αυτό, οι νεότεροι θεωρητικοί τείνουν να αντικαταστήσουν την έννοια του «υβριδισμού» με την έννοια της «υβριδοποίησης», προκειμένου να εκφράσουν παραστατικότερα την κατάσταση της διαρκούς επικοινωνίας στην οποία βρίσκονται οι πολιτισμοί. Η έννοια της «υβριδοποίησης», μάλιστα, έχει ενταχθεί στα αναλυτικά εργαλεία του συγκριτικού δικαίου και των συγγενών του κλάδων. Θα πρέπει ακόμη να επισημανθεί ότι οι συγκριτικοί δεν τη χρησιμοποιούν μόνον όταν αναλύουν τα αποτελέσματα των νομικών μεταφυτεύσεων που έχουν επιβληθεί με τη βία. Προσφεύγουν επίσης σε αυτή και όταν μελετούν το προϊόν των εκούσιων νομικών μεταφυτεύσεων που υλοποιούνται, άλλοτε μέσω εθνικών πρωτοβουλιών και άλλοτε πάλι μέσω των θεσμοθετημένων και άτυπων εναρμονιστικών διαδικασιών που λειτουργούν στους κόλπους των διεθνών οργανισμών και, ειδικότερα, της Ευρωπαϊκής Ένωσης³⁵.

30. Βλ. M. GRAZIADDEI, ό.π., υποσ. 2 (2019)· D. SCHIEK, Enforcing (EU) Non-discrimination Law: Mutual Learning ween British and Italian Labour Law?, *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 2012, σ. 489 επ. (506-509).

31. Βλ. για τις μετα-αποικιακές νομικές σπουδές και τη σημασία τους για το συγκριτικό δίκαιο: M. SOLLINAS, ό.π., υποσ. 17.

32. Βλ. <https://el.wikipedia.org/iwiki/Υβριδισμός>.

33. H. BHABHA, *The Location of Culture*, Routledge, 1994, στον οποίο αναφέρεται ο M. SOLLINAS, ό.π., υποσ. 17, σ. 195, υποσ. 8.

34. M. SOLLINAS, ό.π., υποσ. 17, σ. 195, υποσ. 8· J. SCHACHERREITER, *Postcolonial Theory and Comparative Law: On the Methodological and Epistemological Benefits to Comparative Law through Postcolonial Theory, Verfassung und Recht in Übersee (VRÜ)*, 2016, σσ. 291-312· L. SALAYMEH / R. MICHAELS, *Decolonial Comparative Law: A Conceptual Beginning*, *RabelsZ*, 2022, σσ. 86, 166-188.

35. Βλ. N. POLAT, *European Integration as Colonial Discourse*, *Review*

IV. Το δίκαιο της ΕΕ ως εργαλείο νομικής μεταφύ- τευσης

1. Η χρήση ξενικών νομικών δεδομένων από τον ενωσιακό νομοθέτη

Τα ξένα νομικά πρότυπα έχουν επηρεάσει όχι μόνο το ύψος και τη λειτουργία των θεσμικών οργάνων της Ένωσης³⁶, αλλά και το περιεχόμενο της ενωσιακής νομοθεσίας και νομολογίας. Πράγματι, ο ενωσιακός νομοθέτης δανείζεται κρατικογενείς νομικές έννοιες, τις προσαρμόζει στο θεσμικό και το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον της Ένωσης και τις επανεισάγει τελικά «μεταλλαγμένες» στα κράτη μέλη³⁷. Πηγή έμπνευσης του αποτελούν, κατά πρώτο λόγο, τα δίκαια των κρατών μελών. Ενίοτε όμως δανείζεται νομικά δεδομένα και από δίκαια εκτός ΕΕ. Οι Οδηγίες, για παράδειγμα, που συγκροτούν την ενωσιακή νομοθεσία για την απαγόρευση των διακρίσεων, εμπειριέχουν νομικές έννοιες, όπως η έμμεση διάκριση, η σεξουαλική παρενόχληση, οι θετικές δράσεις, οι οποίες διαμορφώθηκαν από τα αμερικανικά δικαστήρια και διείσδυσαν, μέσω του δικαίου του Ηνωμένου Βασιλείου, στην ενωσιακή νομοθεσία³⁸, είτε απευθείας, είτε αφού έγιναν

προηγουμένως αντικείμενο αποδοχής από το ΔΕΕ³⁹.

2. Οι αναφορές του ΔΕΕ σε εθνικά και διεθνή νομικά πρότυπα

Η προσφυγή εξάλλου του ΔΕΕ σε εθνικά και διεθνή νομικά πρότυπα είναι συχνή^{40, 41}. Αναγνωρίζεται μάλιστα ρητά και από συγκεκριμένες διατάξεις των ιδρυτικών Συνθηκών⁴². Πρόκειται, ειδικότερα, για το άρθρο 19 ΣΕΕ, που προβλέπει τη γενική υποχρέωση του ΔΕΕ να εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου όταν ερμηνεύει και εφαρμόζει τις Συνθήκες, το άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ, που εξουσιοδοτεί το ΔΕΕ να προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα έτσι όπως προστατεύονται από την ΕΣΔΑ και τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, και, τέλος, το άρθρο 340 ΣΛΕΕ, που προβλέπει ότι η αρχή της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης πρέπει να αναπτυχθεί σύμφωνα με τις γενικές αρχές του δικαίου που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών.

Δικαίου, σε: Το «Νέο» Εργατικό Δίκαιο, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ι. Κουκιάδη, εκδ. Σάκκουλα, 2014, σσ. 45-90.

---

of International Studies, 2011, σσ. 1255-1272· J. MCELDFORD, Hybridization: A Study in Comparative Constitutional Law, Penn State International Law Review, 2010, σσ. 328-353.

36. Βλ. T. KOOPMANS, The Birth Of European Law At The Crossroads Of Legal Traditions, A.J.C.L., 1991, σσ. 493-507· G. NICOLA, National Legal Traditions at Work in the Jurisprudence of the Court of Justice of the European Union, A.J.C.L., 2016, σσ. 865-889.

37. Βλ. R. DEHOUSSE, Comparing National and EC Law. The problem of Level Analysis, A.J.C.L., 1994, σ. 761 επ.

38. Βλ. για τη διείσδυση αυτή: J. MULDER, New Challenges for European Comparative Law: The Judicial Reception of EU Non-Discrimination Law and a turn to a Multi-layered Culturally-informed Comparative Law Method for a better Understanding of the EU Harmonization, German Law Journal, 2017, σ. 721 επ.· B. HAVELKOVÁ / M. MÖSCHEL (eds), Anti-Discrimination Law in Civil Law Jurisdictions, Oxford University Press, 2019. Βλ., επίσης, για την επιρροή της νομολογίας του ΑΟΔ στη διαμόρφωση των επί μέρους εννοιών του ευρωπαϊκού δικαίου μη διάκρισης, I. TOURKOCHORITI, Disparate Impact and Indirect Discrimination: Assessing Responses to Systemic Discrimination in the U.S. and the E.U., Journal européen des droits de l'homme, 2015, σσ. 297-324· J. SUK, Disparate Impact Abroad, Benjamin N. Cardozo School of Law, Faculty Research Paper, No. 415, διαθέσιμο σε: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2408143· G.S. FRIEDMAN / J.Q. WHITMAN, The European Transformation of Harassment Law: Discrimination versus Dignity, Columbian Journal of European Law, 2002-2003, σσ. 241-274· L. CLARKE, Sexual Harassment in the United States, the United Kingdom, and the European Union: Discriminatory Wrongs and Dignitary Harms, Common Law Worlds Review, 2007, σσ. 79-105· A.M. KONSTA, Affirmative Action in the USA and Positive Action the European Union in the Context of Comparative Law, σε: Human Rights and Ethics: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications, IGI Global, 2015, σ. 526 επ.· Χ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Θετικά μέτρα και αρχή της ισότητας από τη σκοπιά του Συγκριτικού

39. Βλ., για παράδειγμα, την ΔΕΚ C-96/80, *Jenkins/Kingsgate*, 31.03.1981, ECLI:EU:C:1981:80, στην οποία ο Γεν. Εισαγγελέας Werner είχε αναφέρει στις Προτάσεις του (ECLI:EU:C:1981:21, σημ. 936-937) την απόφαση του ΑΟΔ *Griggs v. Duke Power Company*, 401 U.S. 424 (1971), που εισήγαγε τη θεωρία του άνισου αποτελέσματος (disparate impact) στην έννομη τάξη των ΗΠΑ, καθώς και την ΔΕΚ C-450/93, *Kalanke/Freie Hansestadt Bremen*, 17.10.1995, ECLI:EU:C:1995:322, στην οποία ο Γεν. Εισαγγελέας Tesouro είχε αναφερθεί στις Προτάσεις του (ECLI:EU:C:1995:105, σημ. 8) στην αμερικανική θεωρία των affirmative actions και, ειδικότερα, στην απόφαση του ΑΟΔ *University of California v. Bakke*, 438 U.S. 265 1978.

40. Το ΔΕΕ περιλαμβάνει το Δικαστήριο και το Γενικό Δικαστήριο. Βλ. ενσωπτημένη έκδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, άρθρ. 19, Ο.Υ. 2016 (C 202) 13 [εφεξής ΣΕΕ].

41. Βλ. ΕΕ, M. DE WILMARS, Le droit comparé dans la jurisprudence de la Cour de justice des Communautés Européennes, Journal des tribunaux, 1991, σ. 37 επ.· I. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η επιστήμη του συγκριτικού δικαίου και το διεθνές δίκαιο, Αρμ, 1992, σ. 881 επ.· C.N. KAKOURIS, Use of the comparative method by the Court of Justice of the European Communities, Peace International Law Review, 1994, σσ. 267-283· K. LENAERTS, Le droit comparé dans le travail du juge communautaire, Revue trimestrielle de droit européen, 2001, σσ. 487-528· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Interlocking Legal Orders or the European Union Variant of E Pluribus Unum, σε: G. Canivet / M. Andenas / D. Fairgieve (eds), Comparative Law before the Courts, British Institute of International and Comparative Law, 2005 σ. 99 επ.· M. KIKKERI, Comparative Legal Reasoning and European Law, Dordrecht, Kluwer, 2001· G. DE BURCA, After the EU Charter of Fundamental Rights: The Court of Justice as a Human Rights Adjudicator, Maastricht Journal of European and Comparative Law, 2013, σ. 168 επ.· K. LENAERTS / K. GUTMAN, The Comparative Law Method and the European Court of Justice: Echoes Across the Atlantic, A.J.C.L., 2016, σσ. 841-864· M. GRAZIADAI, The European Court of Justice at Work: Comparative Law on Stage and Behind the Scenes, Journal of Civil Law Studies, 2020, σσ. 1-31.

42. Άρθρα 19 ΣΕΕ, 6 παρ. 3 ΣΕΕ και 340 ΣΛΕΕ.

Από την ερμηνεία των παραπάνω διατάξεων προκύπτει ανεπιφύλακτα η νομιμοποίηση του Δικαστηρίου να χρησιμοποιεί τις εθνικές νομικές παραδόσεις όχι μόνο για λόγους ερμηνευτικούς, αλλά και για την πλήρωση των νομικών κενών του νομοθετημένου δικαίου της Ένωσης καθώς και για τη διάπλαση των κοινών συνταγματικών αρχών και των αυτόνομων νομικών εννοιών της ενωσιακής έννομης τάξης⁴³. Ενώ όμως το ΔΕΕ νομιμοποιείται να χρησιμοποιεί τα ξένα νομικά πρότυπα, δεν συνηθίζει να ενσωματώνει δικαιοσυγκριτικής φύσεως αναφορές στο κείμενο των αποφάσεών του. Οι ξένες επιρροές, που δέχεται, προκύπτουν έμμεσα από τις Προτάσεις των Γεν. Εισαγγελέων⁴⁴. Οι τελευταίοι ενημερώνουν το Δικαστήριο για τις λύσεις που έχουν δώσει τα δίκαια των κρατών μελών σε νομικά ζητήματα που αντιμετωπίζει. Ορισμένες μάλιστα φορές το ενημερώνουν και για δίκαια τρίτων χωρών και, ειδικότερα, για το δίκαιο των ΗΠΑ το οποίο έχει επηρεάσει καθοριστικά την εξέλιξη του ενωσιακού δικαίου. Η προσφυγή μάλιστα του ΔΕΕ στο αμερικανικό δίκαιο καθώς και γενικότερα σε δίκαια τρίτων χωρών είναι ορισμένες φορές υποχρεωτική. Αυτό συμβαίνει, ειδικότερα, όταν το ΔΕΕ έρχεται αντιμέτωπο με ζητήματα συντονισμού, όπως συνέβη, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Shrems*⁴⁵, όπου έκρινε άκυρη τη συμφωνία μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ περί ασφαλούς λιμένα επειδή η Επιτροπή δεν είχε διαπιστώσει επαρκώς ότι η οικεία τρίτη χώρα, δηλαδή οι ΗΠΑ, εξασφάλιζε ένα επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ισοδύναμο με εκείνο που εξασφαλίζει το δίκαιο της Ένωσης. Θα πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι οι Γεν. Εισαγγελείς αναφέρονται, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, εθελουσίως σε δίκαια τρίτων χωρών⁴⁶. Αυτό συμβαίνει, ειδικότερα, σε δύο περιπτώσεις. Πρώτον, όταν αποφασίζουν να φωτίσουν το Δικαστήριο για νέα ζητήματα που ανακύπτουν για πρώτη φορά στον ευρωπαϊκό νομικό χώρο. Και, δεύτερον, όταν θεωρούν απαραίτητο να το ενημερώσουν για ενδιαφέρουσες πτυχές του αμερικανικού δικαίου που αφορούν καίριους τομείς της ενωσιακής έννομης τάξης, όπως είναι λ.χ. το δίκαιο του ανταγωνισμού, η πνευματική και η βιομηχανική ιδιοκτησία, η σχέση ομοσπονδιακού και πολιτειακού δικαίου, η ρύθ-

μιση του διαπολιτειακού εμπορίου καθώς και το δίκαιο ισότητας και μη διάκρισης⁴⁷.

Το ερώτημα ωστόσο που τίθεται είναι αν και σε ποιον βαθμό οι νομικές αυτές μεταφυτεύσεις, που πραγματοποιούνται μέσω του ΔΕΕ και της νομοθεσίας της ΕΕ, γίνονται τελικά αποδεκτές από τις έννομες τάξεις των κρατών μελών.

3. Το συγκριτικό δίκαιο ως μέσο αξιολόγησης της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου από τα κράτη μέλη

Για να δοθεί μια ολοκληρωμένη απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, είναι απαραίτητο να εξεταστούν: ο τρόπος με τον οποίο τα νομοθετικά εναρμονιστικά κείμενα της Ένωσης εισέρχονται στα δίκαια των κρατών μελών, ο υβριδικός χαρακτήρας των πράξεων του εθνικού δικαίου που μεταφέρουν τα κείμενα αυτά στις εθνικές έννομες τάξεις, η πολυπλοκότητα του διαλόγου ανάμεσα στο ΔΕΕ και τα εθνικά δικαστήρια, ιδίως στο πλαίσιο της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής, και, τέλος, η δυνατότητα των μεθοδολογικών εργαλείων του συγκριτικού δικαίου να λάβουν υπόψη την πολυπλοκότητα αυτή. Είναι βέβαια προφανές ότι στην περιορισμένη έκταση της παρούσας μελέτη είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί μια ενδελεχής προσέγγιση των παραπάνω ζητημάτων. Κρίνουμε εντούτοις χρήσιμο να διατυπώσουμε ορισμένες σκέψεις σχετικά με τα μεθοδολογικά εργαλεία του συγκριτικού δικαίου και τη δυνατότητά τους να αναδείξουν, αυτοτελώς ή σε συνδυασμό μεταξύ τους, τον βαθμό ενσωμάτωσης της νομολογίας του ΔΕΕ και της ενωσιακής εναρμονιστικής νομοθεσίας στις έννομες τάξεις των κρατών μελών.

Καταρχάς, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι το λειτουργικό μεθοδολογικό εργαλείο δεν φαίνεται εκ πρώτης όψεως σε θέση να ανταποκριθεί με επιτυχία στις ανάγκες ενός τέτοιου εγχειρήματος γιατί βασίζεται στην απλουστευτική θετικιστική αντίληψη ότι το δίκαιο έχει ως σκοπό να εξυπηρετήσει συγκεκριμένες βιοτικές ανάγκες. Πράγματι, η λειτουργική δικαιοσυγκριτική μέθοδος εστιάζει σε συγκεκριμένα προβλήματα και συγκρίνει τις λύσεις που προσφέρουν στα προβλήματα αυτά τα διάφορα δίκαια⁴⁸.

43. Βλ. Κ. LENAERTS, ό.π., υποσ. 41 (2005), σ. 99 επ.

44. Η ιδιαιτερότητα αυτή έχει τις ρίζες της στην έντονη επιρροή που έχει υποστεί το δικαστηριακό σύστημα της Ένωσης από το αντίστοιχο γαλλικό σύστημα, το οποίο διαθέτει επίσης μια δυαδική δομή. Χαρακτηρίζεται, με άλλα λόγια, αφενός, για το στεγνό και συνοπτικό ύφος των αποφάσεων των ανώτατων δικαστηρίων του και, αφετέρου, για τις πλούσιες, σε δικαιοπολιτικές και δικαιοσυγκριτικής φύσεως αναφορές, Προτάσεις των Γεν. Εισαγγελέων.

45. ΔΕΕ C-362/14, *Schrems*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:650.

46. Βλ. Κ. LENAERTS / Κ. GUTMAN, ό.π., υποσ. 41, σ. 841 επ.· Μ. GRAZIADEI, ό.π., υποσ. 41.

47. Βλ. για μια παρουσίαση της νομολογίας του ΔΕΕ στην οποία γίνεται αναφορά στο αμερικανικό δίκαιο μέσω των Προτάσεων των Γεν. Εισαγγελέων: Ρ. HERZOG, *United States Supreme Court Cases in the Court of Justice of the European Communities*, *Hastings Int'l & Comp. L. Rev.*, 1998, σσ. 903-918· Λ. F. PEOPLES, *The Use of Foreign Law by the Advocates General of the Court of Justice of the European Communities*, *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 2008, σσ. 219-272· Ι. DEM, *The Influence of Foreign Law Cited in the Opinions of Advocates General on Community Law*, *Yearbook of European Law*, 2009, σ. 458 επ.

48. Αντί λ.χ. να εξετάζει πώς οι διάφορες έννομες τάξεις ρυθμίζουν τις τυπικές προϋποθέσεις της πώλησης, θέτει το ερώτημα πώς εξασφαλίζεται από τις διάφορες έννομες τάξεις η προστασία των προσώπων από συμφωνίες που με σοβαρότητα δεν ήθε-

Η μεταφορά όμως νομικών δεδομένων από τη μια έννομη τάξη στην άλλη δεν αποβλέπει συνήθως στην επίλυση προβλημάτων, αλλά υλοποιείται, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, για λόγους γοήτρου, ενώ αποτελεί επίσης συχνά προϊόν επιβολής⁴⁹.

Καταλληλότερο μεθοδολογικό εργαλείο για τη διαπίστωση του βαθμού αποδοχής της νομολογίας του ΔΕΕ και των ενωσιακών Οδηγιών από τις έννομες τάξεις των κρατών μελών θεωρείται σήμερα η στρουκτουραλιστική δικαιοσυγκριτική μέθοδος⁵⁰ που καθιέρωσε με τη διδασκαλία του ο Rodolfo Sacco⁵¹. Πράγματι, ενώ η λειτουργική δικαιοσυγκριτική μέθοδος εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο τα διάφορα δίκαια ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένα προβλήματα και βιοτικές καταστάσεις⁵², η στρουκτουραλιστική δικαιοσυγκριτική μέθοδος εστιάζει στις μεταμορφώσεις που υφίστανται οι νομικοί κανόνες εξαιτίας της διαφοροποιημένης ερμηνείας που τους έχουν δώσει σε κάθε έννομη τάξη η νομολογία και η νομική θεωρία⁵³. Στόχος δηλαδή της στρουκτουραλιστικής δικαιοσυγκριτικής μεθόδου είναι να αναδείξει το χάσμα που δημιουργείται ανάμεσα στις κατηγορικές διαπιστώσεις και τους γενικούς ορισμούς της νομοθεσίας και τον λειτουργικό κανόνα που εφαρμόζεται τελικά από τα εθνικά δικαστήρια⁵⁴.

Ο R. Sacco δανείστηκε μάλιστα από τη γλωσσολογία τον όρο «νομικά συστατικά» (legal formants)⁵⁵, για να εκφράσει τις ποικίλες επιρροές που δέχονται οι νομικοί κανόνες μιας έννομης τάξης. Συμπεριέλαβε εξάλλου στον όρο

λαν να συνάψουν.

49. Βλ. M. GRAZIADEI, *ό.π.*, υποσ. 2.

50. Βλ. J. MULDER, *ό.π.*, υποσ. 38, σσ. 744-745.

51. Βλ. R. SACCO, *Legal Formants: A Dynamic Approach to Comparative Law (Instalment I of II)*, A.J.C.L., 1991, σσ. 1-30, 342-401.

52. Βλ., μεταξύ άλλων, για τη λειτουργική συγκριτική μέθοδο, M. GRAZIADEI, *The Functionalist heritage*, σε: P. Legrand / R. Munday (eds), *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*, Cambridge University Press, 2003, σσ. 100-127· R. MICHAELS, *The Functional Method of Comparative Law*, σε: M. Reimann / R. Zimmermann (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Law*, 2006, σσ. 359-382.

53. Βλ. U. MATTEI, *The Comparative Jurisprudence of Schlesinger and Sacco*, σε: A. Riles (ed.), *Rethinking the Masters of Comparative Law*, 2001, σσ. 236-251.

54. Ένα τέτοιο χάσμα δημιουργήθηκε λ.χ. στην Ιταλία. Επειδή το ιταλικό σύνταγμα αναγνωρίζει (άρθρο 39. 4) μόνο στις εγγεγραμμένες συνδικαλιστικές οργανώσεις την εξουσία να συνάψουν συλλογικές συμβάσεις εργασίας με γενική δεσμευτική, ο Ιταλός νομοθέτης δεν θέσπισε ποτέ έναν μηχανισμό εγγραφής των συνδικαλιστικών οργανώσεων και, τελικά, τα ιταλικά δικαστήρια ήταν αυτά που αναγνώρισαν στις συνδικαλιστικές οργανώσεις τη δυνατότητα να συνάψουν τέτοιου είδους συλλογικές συμβάσεις.

55. Βλ. R. SACCO, *ό.π.*, υποσ. 48.

αυτό τόσο τις γλωσσικά διατυπωμένες επιρροές, που προκύπτουν από τα έργα της νομικής επιστήμης, τους σκοπούς της νομοθεσίας και τις αιτιολογίες των δικαστικών αποφάσεων, όσο και όλες εκείνες τις σιωπηρές ή άρρητες επιρροές, τους λεγόμενους «κρυπτότυπους» (cryptotypes), που ταυτίζονται με τις ιδεολογίες, τις φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τις αξίες και τις νοοτροπίες που επικρατούν στις διάφορες έννομες τάξεις⁵⁶.

Ένα από τα πλεονεκτήματα της στρουκτουραλιστικής δικαιοσυγκριτικής μεθόδου είναι ότι μπορεί να δώσει πειστικές απαντήσεις στο ερώτημα γιατί τα εθνικά νομοθετικά κείμενα και οι ευρωπαϊκής προέλευσης νομικοί κανόνες, που εμπεριέχονται σε κρατικές πράξεις ενσωμάτωσης των ενωσιακών Οδηγιών στο εθνικό δίκαιο, διαφοροποιούνται πολύ συχνά από τη μια έννομη τάξη στην άλλη⁵⁷. Σημαντικό ρόλο στην εξήγηση του εν λόγω φαινομένου έχουν οι λεγόμενοι «κρυπτότυποι», δηλαδή τα άρρητα πολιτισμικής φύσεως χαρακτηριστικά μιας έννομης τάξης, τα οποία εγγράφονται στο υποσυνείδητο των νομικών της και θεωρούνται από αυτούς αυτονόητα, ενώ για τους εξωτερικούς παρατηρητές συνιστούν τα στοιχεία εκείνα που διαφοροποιούν την εν λόγω έννομη τάξη από τις άλλες.

Ενώ όμως οι εκπρόσωποι της στρουκτουραλιστικής δικαιοσυγκριτικής προσέγγισης λαμβάνουν υπόψη τα άρρητα συστατικά των εθνικών νομικών συστημάτων, οι μεταμοντέρνοι συγκριτικολόγοι δίνουν το προβάδισμα σε αυτά⁵⁸. Πράγματι, οι θεωρητικοί του μεταμοντερνισμού αμφισβητούν την ουδετερότητα του δικαίου και απαιτούν από τους νομικούς ερευνητές να αναδεικνύουν κάθε φορά τις σχέσεις εξουσίας που βρίσκονται πίσω από τους νομικούς κανόνες⁵⁹. Υπογραμμίζουν επίσης τη σημαντική συμβολή της κοινωνιολογίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, καθώς και της ιστορίας, στην εξήγηση των ομοιοτήτων και των διαφορών που εμφανίζουν τα δίκαια μεταξύ τους. Κάτι ανάλογο βέβαια δέχονται και οι εκπρόσωποι της λειτουργικής δικαιοσυγκριτικής προσέγγισης. Το γεγονός ωστόσο αυτό δεν αναιρεί τις αμφιβολίες που έχουν διατυπωθεί σχετικά με τη δυνατότητα τους να αναδείξουν τον βαθμό αποδοχής από τα κράτη μέλη των νομικών μεταφυτεύσεων που πραγματοποιούνται μέσω του ενωσιακού δικαίου. Επιβεβαιώνει απλώς την πολλαπλότητα των μεθοδολογικών εργαλείων του συγκριτικού δικαίου και τη δυνατότητά τους να συμβάλουν, αν όχι αυτοτελώς, σε συνδυασμό μεταξύ τους, στην επίτευξη του παραπάνω στόχου.

---

56. *Ibid*, υποσ. 47.

57. J. MULDER, *ό.π.*, υποσ. 37.

58. Βλ. A. PETERS / H. SCHWENKE, *ό.π.*, υποσ. 13.

59. Βλ. *παρ. υποσ. 13*.

V. Συμπέρασμα

Το γεγονός ότι οι φορείς της επιστημονικής συζήτησης για τις νομικές μεταφυτεύσεις έχουν πάψει να προβληματίζονται για το εφικτό της εν λόγω πρακτικής και ασχολούνται κυρίως με το αποτέλεσμα της και τη δυνατότητα προσαρμογής του στις έννομες τάξεις υποδοχής, έχει δώσει μια νέα ώθηση στις διαδικασίες εναρμόνισης του δικαίου που λειτουργούν, ως εργαλεία νομικής μεταφύτευσης, στους κόλπους της ΕΕ. Πράγματι, η εξέλιξη αυτή έχει δύο θετικές συνέπειες. Αφενός, επιτρέπει να αναφανούν τα όρια των εναρμονιστικών αυτών διαδικασιών

και, αφετέρου, καθιστά δυνατή την ανάπτυξη πολιτικών που επιδιώκουν να βελτιώσουν αυτές τις διαδικασίες. Στην παραπάνω εξέλιξη έχουν συμβάλει μάλιστα δύο παράγοντες. Πρώτον, τα πορίσματα των πολιτισμικών και μετα-αποικιακών νομικών σπουδών σχετικά με τον υβριδικό χαρακτήρα των νομικών μορφωμάτων που γεννιούνται από τη διασυνοριακή κυκλοφορία νομικών δεδομένων. Και, δεύτερον, η πολλαπλότητα των μεθοδολογικών δικαιosuγκριτικών εργαλείων τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν μεμονωμένα ή σε συνδυασμό μεταξύ τους, προκειμένου να αναφανεί ο βαθμός αποδοχής των ενωσιακών Οδηγιών από τις εθνικές έννομες τάξεις.

Περιοριστικά μέτρα (κυρώσεις) της ΕΕ: η πρόσφατη εναρμόνιση της ποινικής αντιμετώπισης των παραβιάσεων των κυρώσεων (η Οδηγία (ΕΕ) 2024/1226)*

Μιχάλης Δ. Χρυσομάλλης**

Τα περιοριστικά μέτρα (κυρώσεις) είναι ένα ουσιαστικό εργαλείο για την επίτευξη των στόχων της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ). Ωστόσο, η αποτελεσματικότητά τους τίθεται εν αμφιβόλω λόγω της σοβαρής διαφοροποίησης μεταξύ των δικαίων των κρατών μελών ως προς την αντιμετώπιση των παραβατών των κυρώσεων. Έτσι, κρίθηκε αναγκαία η εναρμόνιση των ποινικών δικαίων των κρατών μελών σχετικά με τη δίωξη και την τιμωρία των παραβατών των περιοριστικών μέτρων, που επιβάλλει η ΕΕ. Η πρόσφατη Οδηγία (ΕΕ) 2024/1226 θεσπίζει ελάχιστους κανόνες σχετικά με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων που επιβάλλονται στους παραβάτες των κυρώσεων. Τα κράτη μέλη οφείλουν να θεσπίσουν τις κατάλληλες διατάξεις, που είναι απαραίτητες προκειμένου να συμμορφωθούν με την Οδηγία έως τις 20 Μαΐου 2025. Η Οδηγία αποτελεί ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της αποτελεσματικότητας των περιοριστικών μέτρων που επιβάλλει η ΕΕ. Οι νέοι κανόνες θα διασφαλίσουν ότι οι παραβιάσεις των κυρώσεων μπορούν να διερευνηθούν και να διωχθούν ποινικά σε όλα τα κράτη μέλη, ενώ η δυνατότητα παραβιάσεων με τη μέθοδο του *forum shopping* παύει να υφίσταται λόγω της ομοιόμορφης ποινικής μεταχείρισης των παραβατών σε όλη την ΕΕ.

περιοριστικά μέτρα – κυρώσεις – ΚΕΠΠΑ – ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο

1. Εισαγωγικά

Τα περιοριστικά μέτρα (συνήθως αναφέρονται ως «κυρώσεις», αν και ο όρος δεν ανταποκρίνεται απολύτως στη φύση των μέτρων που λαμβάνονται¹⁾² είναι ένα ουσιαστικό εργαλείο της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ) της ΕΕ, μέσω του οποίου αυτή μπορεί να παρεμβαίνει για να αποτρέψει συγκρούσεις ή να ανταποκριθεί σε αναδυόμενες ή τρέχουσες κρίσεις και να προωθήσει την ειρήνη, τη δημοκρατία, τον σεβασμό

του κράτους δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου. Οι κυρώσεις στοχεύουν σε εκείνους που είναι υπεύθυνοι για τις πολιτικές ή τις ενέργειες που θέλει να αποτρέψει ή να περιορίσει η Ένωση, μειώνοντας όσο το δυνατόν τις ανεπιθύμητες συνέπειες στους λαούς (στοχευμένες ή ευφυείς κυρώσεις³). Έτσι, τα περιοριστικά μέτρα, όπως εμπάργκο όπλων, ταξιδιωτικές απαγορεύσεις, δέσμευση περιουσιακών στοιχείων, περιορισμοί στις εισαγωγές και τις εξαγωγές, που επιβάλλει η Ευρωπαϊκή Ένωση σύμφωνα με το άρθρο 215 ΣΛΕΕ, ενδέχεται να στοχεύουν κυβερνήσεις τρίτων χωρών αλλά και μη κρατικές οντότητες, ομάδες, οργανισμούς και φυσικά ή νομικά πρόσωπα.

Υπάρχουν τρία καθεστώτα κυρώσεων στην ΕΕ. Πρώτον, υπάρχουν οι κυρώσεις που έχουν εγκριθεί από τον ΟΗΕ και τις οποίες η ΕΕ είναι υποχρεωμένη, συμμορφούμενη, να ενσωματώσει στην ενωσιακή νομοθεσία («κυρώσεις του ΟΗΕ»). Δεύτερον, η ΕΕ μπορεί να ενισχύσει τις κυρώσεις του ΟΗΕ εφαρμόζοντας αυστηρότερα και πρόσθετα μέτρα («μεικτά καθεστώτα κυρώσεων»). Τέλος, η ΕΕ μπορεί επίσης να επιβάλλει κυρώσεις με δική της πρωτοβουλία («αυτόνομα καθεστώτα κυρώσεων της ΕΕ»). Επί του παρόντος, υπάρχουν περισσότερα από 40 καθεστώτα κυρώσεων της ΕΕ⁴. Η πλειοψηφία αυτών είναι γεωγραφικής εμβέλειας (π.χ. Συρία, Ιράν, Βόρεια Κορέα, Ρωσία κ.α.). Ωστόσο, η Ένωση έχει επίσης υιοθετήσει και

* Η παρούσα αποτελεί γραπτή αποτύπωση εισήγησης που παρουσιάστηκε στο 2ο Συμπόσιο Λήμνου της Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων, με θέμα «Ευρώπη και οι Προκλήσεις από την Παγκόσμια Περιδίνηση: Άμυνα-Ασφάλεια-Θεσμοί-Πολιτικές. Ποιες Απαντήσεις;», Λήμνος, 13-14.09.2024.

** Ομ. Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ

1. Κατά το Συμβούλιο, «τα περιοριστικά μέτρα δεν έχουν τιμωρητικό χαρακτήρα. Αντίθετα επιβάλλονται προκειμένου να επιφέρουν αλλαγή στην πολιτική ή στη συμπεριφορά όσων υπόκεινται σε αυτές και αποσκοπούν στην προώθηση των στόχων της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας της ΕΕ». Βλ. σχ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΕ, Γιατί η ΕΕ θεσπίζει κυρώσεις, διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/why-sanctions/>.

2. Βλ. ενδ. Γ.Β. ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ, Άρθρο 215, στο: Β. Χριστιανός, Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σ. 958 επ.· Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 3η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2021, σ. 253 επ.· Ρ. ΕΕΚΚΗΟΥΤ, *EU External Relations Law*, 2nd ed., Oxford European Union Law Library, Oxford, 2011, ειδικά κεφάλαιο 12· J. WOUTERS / D. COPPENS / B. DE MEESTER, *The European Union's External Relations after the Lisbon Treaty*, στο: S. Griller / J. Ziller (eds), *The Lisbon Treaty. Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft für Europaforschung (ECSA Austria) / European Community Studies Association of Austria Publication Series*, vol. 11, Springer, Vienna, 2008, ειδικά κεφάλαιο VI, σ. 193 επ.

3. D. DREZNER, *How Smart Are Smart Sanctions?*, *International Studies Review*, 2003, σσ. 107-110· Α. TOSTENSEN / Β. BULL, *Are smart sanctions feasible*, *World Politics* 54, April 2002, σσ. 373-403.

4. Για επισκόπηση, βλ. τον χάρτη κυρώσεων της ΕΕ, διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.sanctionsmap.eu/#/main>.

οριζόντια καθεστώτα, που στοχεύουν την τρομοκρατία, τις κυβερνοεπιθέσεις, τη διάδοση και τη χρήση χημικών όπλων και τις σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁵.

Ενώ τα περιοριστικά μέτρα εγκρίνονται από το Συμβούλιο⁶, υπεύθυνα για την εφαρμογή τους είναι τα κράτη μέλη μέσω της επιβολής κυρώσεων σε περιπτώσεις παραβιάσεων. Από την πλευρά της η Επιτροπή, στο πλαίσιο της διασφαλιστικής της αρμοδιότητας⁷, παρακολουθεί και ελέγχει τα κράτη μέλη ως προς την εφαρμογή και την επιβολή των περιοριστικών μέτρων. Οι υποχρεώσεις που επιβάλλουν είναι δεσμευτικές για τους υπηκόους της ΕΕ, για τις εταιρείες και τους οργανισμούς που έχουν συσταθεί σύμφωνα με το δίκαιο ενός κράτους μέλους, σε αεροσκάφη ή πλοία υπό τη δικαιοδοσία των κρατών μελών, καθώς και για οποιοδήποτε πρόσωπο ή οντότητα εντός της ΕΕ. Εξάλλου, ως μέρος της ενωσιακής νομοθεσίας, τα περιοριστικά μέτρα πρέπει, επίσης, να τηρούνται από την Επιτροπή κατά την εκτέλεση του ενωσιακού προϋπολογισμού (π.χ. λήψη αποφάσεων για ανθρωπιστική βοήθεια). Τέλος, φορείς που δεν δεσμεύονται άμεσα από το δίκαιο της ΕΕ ενδέχεται να υποχρεωθούν να συμμορφωθούν με τις κυρώσεις δυνάμει συμβατικών όρων (π.χ. εάν ενεργούν ως εταίροι υλοποίησης για την ΕΕ).

2. Οι διαφορές στα δίκαια των κρατών μελών και η αποτελεσματικότητα των κυρώσεων

Όπως προαναφέρθηκε, η επιβολή των κυρώσεων της ΕΕ αποτελεί ευθύνη των κρατών μελών. Καθώς η θέσπιση περιοριστικών μέτρων της Ένωσης έχει ενταθεί τις τελευταίες δεκαετίες, το ίδιο ισχύει και για τα συστήματα καταστρατήγησής τους. Βασική αιτία των δυνατοτήτων καταστρατήγησης αποτελεί η σοβαρή διαφοροποίηση μεταξύ των δικαίων των κρατών μελών τόσο ως προς τη φύση των διαδικασιών που κινούνται κατά των παραβατών όσο και ως προς τα είδη και τα επίπεδα των ποινών που επιβάλλονται. Ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι επί του παρόντος τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να διώξουν ποινικά τις παραβιάσεις και, συνεπώς, μπορούν να περιοριστούν σε διοικητικές κυρώσεις. Έτσι, σε 12 κράτη μέλη, μια παραβίαση των κυρώσεων συνιστά ποινικό αδίκημα, ενώ σε 13 κράτη μέλη μπορεί να συνιστά είτε

ποινικό αδίκημα είτε διοικητική παράβαση ανάλογα με τη σοβαρότητα της παράβασης⁸, ενώ σε 2 κράτη μέλη (Ισπανία και Σλοβακία) είναι πάντα διοικητική παράβαση. Αξιοσημείωτες είναι και οι διαφορές στις προβλεπόμενες ποινές. Έτσι, για παράδειγμα, τα διοικητικά πρόστιμα για παραβάσεις κυρώσεων από νομικά πρόσωπα κυμαίνονται μεταξύ 133.000 ευρώ και φτάνουν 37,5 εκατ. ευρώ. Στα κράτη μέλη όπου οι παραβιάσεις των κυρώσεων αντιμετωπίζονται ως ποινικό αδίκημα, ορισμένα εθνικά δίκαια προβλέπουν ποινή φυλάκισης μεταξύ 2 και 5 ετών, ενώ άλλα προβλέπουν ποινή φυλάκισης μεταξύ 8 και 12 ετών⁹. Στην πράξη, πάντως, πολύ λίγα φυσικά ή νομικά πρόσωπα, που ευθύνονται για την παραβίαση των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης λογοδοτούν πραγματικά¹⁰.

Οι διαφορές αυτές υπονομεύουν τους στόχους και την αποτελεσματικότητα των κυρώσεων και της συνοχής της δράσης της ΕΕ γενικότερα. Όπως σημείωσε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο¹¹ αλλά και η Επιτροπή¹², τέτοιες διαφορές

8. Τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία η συμπεριφορά εμπίπτει στη μία ή στην άλλη κατηγορία μέτρων συνδέονται συνήθως με τη σοβαρότητα της (σοβαρός χαρακτήρας), καθορίζονται είτε με ποιοτικούς (πρόθεση, βαριά αμέλεια) είτε με ποσοτικούς όρους (ζημία).

9. Τα ανωτέρω στοιχεία αντλήθηκαν από την αιτιολογική έκθεση (σημείο 2) της Πρότασης Οδηγίας σχετικά με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων για την παραβίαση των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης, που κατέθεσε η Επιτροπή στις 02.12.2022, COM(2022) 684 final.

10. Βλ. σχ. Δίκτυο κατά της γενοκτονίας, Prosecution of sanctions (restrictive measures) violations in national jurisdictions: a comparative, 2021, σ. 4, διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/genocide_network_report_on_prosecution_of_sanctions_restrictive_measures_violations_23_11_2021.pdf.

11. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, Κυρώσεις της ΕΕ: νέοι κανόνες για την πάταξη των παραβιάσεων, Δελτίο Τύπου 12.03.2024, διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20240308IPR19002/kuroseis-tis-ee-neoi-kanones-gia-tin-pataxi-ton-paraviaseon>.

12. Βλ., μεταξύ άλλων, Ανακοίνωση της Επιτροπής με τίτλο «Το ευρωπαϊκό οικονομικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα: προώθηση του ανοικτού χαρακτήρα, της ισχύος και της ανθεκτικότητας» [COM(2021) 32 final της 19.01.2021], τμήμα 5 (ενίσχυση της εφαρμογής και της εκτέλεσης κυρώσεων της ΕΕ), σ. 16, διαθέσιμη στον διαδικτυακό τόπο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0032&from=EL>. Στην ίδια Ανακοίνωση, η Επιτροπή επισημαίνει ότι η εφαρμογή των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης δεν είναι απολύτως ομοιόμορφη σε ολόκληρη την ΕΕ, όπως όφειλε να είναι. Έτσι, δημιουργούνται στρεβλώσεις στην ενιαία αγορά, καθώς οι εταιρείες της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των θυγατρικών ξένων εταιρειών στην ΕΕ, μπορούν να παρακάμπτουν τις απαγορεύσεις. Επίσης, δημιουργείται αβεβαιότητα μεταξύ των φορέων. Όπως προαναφέρθηκε, η ασυνεπής εκτέλεση υπονομεύει την αποτελεσματικότητα των περιοριστικών μέτρων και την ικανότητα

5. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Προς τη θέσπιση Οδηγίας σχετικά με ποινικές κυρώσεις για την παράβαση των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης, Βρυξέλλες 25.05.2022, COM(2022) 249 final.

6. Αναλυτικά για τη διαδικασία λήψης αποφάσεων για την επιβολή περιοριστικών μέτρων, βλ. European External Action Service (EEAS) στον διαδικτυακό τόπο: https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-sanctions_en.

7. Άρθρα 17 ΣΕΕ και 258 ΣΛΕΕ.

μπορεί στην πράξη να επιτρέψουν στους επίδοξους παραβάτες να επιλέξουν για να αναπτύξουν την παραβατική τους συμπεριφορά ένα κράτος μέλος που έχει ηπιότερες κυρώσεις ή δεν παρακολουθεί αυστηρά τη συμμόρφωση με την ενωσιακή νομοθεσία για τα περιοριστικά μέτρα (forum shopping).

Οι διαπιστώσεις αυτές οδήγησαν στις αρχές του 2022 τα ενωσιακά όργανα στην πεποίθηση ότι είναι αναγκαία η ποινική αντιμετώπιση των παραβιάσεων και συνακόλουθα η εναρμόνιση των ποινικών δικαίων των κρατών μελών σχετικά με τη δίωξη και την τιμωρία των παραβατών των περιοριστικών μέτρων, που επιβάλλει η ΕΕ. Καρπός αυτής της διαδικασίας είναι η πρόσφατη Οδηγία (ΕΕ) 2024/1226 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Απριλίου 2024, σχετικά με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων για την παραβίαση των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης και την τροποποίηση της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/1673¹³. Η Οδηγία, σε συμμόρφωση με το άρθρο 83 ΣΛΕΕ, θεσπίζει ελάχιστους κανόνες σχετικά με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων (minimum εναρμόνιση). Συνεπώς, τα κράτη μέλη διατηρούν το δικαίωμα να θεσπίζουν αυστηρότερους κανόνες από αυτούς της Οδηγίας. Αυτά, πάντως, οφείλουν να θεσπίσουν τις κατάλληλες διατάξεις που είναι απαραίτητες προκειμένου να συμμορφωθούν με την Οδηγία έως τις 20 Μαΐου 2025. Η σύντομη προθεσμία συμμόρφωσης, σε σχέση με τα γενικώς ισχύοντα, φανερώνει τη σημασία που προσδίδουν τα ενωσιακά όργανα στο νέο νομοθέτημα αλλά και το επείγον του πράγματος.

3. Η Οδηγία (ΕΕ) 2024/1226

3.1. Η προ της θέσπισης της Οδηγίας διαδικασία: η δημιουργία της κατάλληλης νομικής βάσης

Η θέσπιση της Οδηγίας 2024/1226 καθυστέρησε, αφού έπρεπε να δημιουργηθεί μια στέρεη νομική βάση για τη σχετική με το αντικείμενο εναρμόνιση του ποινικού δικαίου των κρατών μελών. Ως γνωστόν, το άρθρο 83 παρ. 1 εδάφιο α' ΣΛΕΕ ορίζει ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο μπορούν να θεσπίζουν ελάχιστους κανόνες για τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων στους τομείς «της ιδιαιτέρως σοβαρής εγκληματικότητας με διασυνοριακή διάσταση». Παρακάτω η

διάταξη απαριθμεί περιοριστικά τους εν λόγω τομείς και μεταξύ αυτών όμως δεν συμπεριλαμβάνεται η θέσπιση ελάχιστων κανόνων σχετικά με τα ποινικά αδικήματα και τις κυρώσεις για την παραβίαση των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης¹⁴. Οπότε τα νομοθετικά όργανα της ΕΕ χρειάστηκε να καταφύγουν στη διάταξη του άρθρου 83 παρ. 1 εδάφιο γ' ΣΛΕΕ, σύμφωνα με την οποία, ανάλογα με την εξέλιξη της εγκληματικότητας, το Συμβούλιο μπορεί, αποφασίζοντας ομόφωνα και μετά από την έγκριση (σύμφωνη γνώμη) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, να εκδίδει αποφάσεις που προσδιορίζουν και άλλους τομείς εγκληματικότητας, οι οποίοι πληρούν τα κριτήρια για να χαρακτηριστούν τομείς ιδιαιτέρως σοβαρής εγκληματικότητας με διασυνοριακή διάσταση. Αυτό έγινε με την Απόφαση (ΕΕ) 2022/2332 του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2022, για τον προσδιορισμό της παραβίασης των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης ως τομέα εγκληματικότητας, που πληροί τα κριτήρια που ορίζονται στο άρθρο 83 παρ. 1 της ΣΛΕΕ¹⁵. Έτσι, άνοιξε ο δρόμος για τη θέσπιση της Οδηγίας 2024/1226.

3.2. Τα προβλεπόμενα ποινικά αδικήματα

Η Οδηγία υποχρεώνει τα κράτη μέλη να ποινικοποιήσουν, θεσπίζοντας τα ανάλογα ποινικά αδικήματα, μια μεγάλη γκάμα συμπεριφορών, που συνιστούν παραβιάσεις των περιοριστικών μέτρων, όταν διαπράττονται εκ προθέσεως¹⁶. Τέτοιες συμπεριφορές είναι:

άμεση ή έμμεση διάθεση κεφαλαίων ή οικονομικών πόρων σε κατονομαζόμενο πρόσωπο, οντότητα ή φορέα ή προς όφελός του, κατά παράβαση απαγόρευσης που συνιστά περιοριστικό μέτρο της Ένωσης·

μη δέσμευση κεφαλαίων ή οικονομικών πόρων που βρίσκονται στην ιδιοκτησία, στην κατοχή ή υπό τον έλεγχο κατονομαζόμενου προσώπου, οντότητας ή φορέα κατά παράβαση υποχρέωσης που αποτελεί περιοριστικό μέτρο της Ένωσης·

διευκόλυνση της εισόδου κατονομαζόμενων φυσικών προσώπων στην επικράτεια κράτους μέλους, ή της διέλευσής τους από αυτό, κατά παράβαση απαγόρευσης που συνιστά περιοριστικό μέτρο της Ένωσης·

πραγματοποίηση ή συνέχιση συναλλαγών με τρίτο κράτος, φορείς τρίτου κράτους ή οντότητες ή φορείς που ανήκουν ή ελέγχονται άμεσα ή έμμεσα από τρίτο κράτος

της ΕΕ να εκφράζεται ομόφωνα. Μεταξύ άλλων πρωτοβουλιών, η στρατηγική απαιτεί περαιτέρω εργασίες συντονισμού μεταξύ της Επιτροπής και των κρατών μελών, ώστε να διασφαλιστεί ότι οι εθνικές κυρώσεις για παραβιάσεις των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης είναι αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές.

13. ΕΕ L 2024/1226, 29.04.2024, ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1226/oj>.

14. Οι τομείς εναρμόνισης που απαριθμούνται περιοριστικά στο άρθρο 83 παρ. 1 εδάφιο β' είναι οι εξής: τρομοκρατία, εμπορία ανθρώπων και γενετήσια εκμετάλλευση γυναικών και παιδιών, παράνομη εμπορία ναρκωτικών, παράνομη εμπορία όπλων, ξέπλυμα χρήματος, διαφθορά, παραχάραξη μέσων πληρωμής, εγκληματικότητα στον χώρο της πληροφορικής και οργανωμένο έγκλημα.

15. ΕΕ 2022 L 308/18.

16. Άρθρο 3.

ή από φορείς τρίτου κράτους, συμπεριλαμβανομένης της ανάθεσης ή της συνέχισης της εκτέλεσης δημόσιων συμβάσεων ή συμβάσεων παραχώρησης, όταν η απαγόρευση ή ο περιορισμός της εν λόγω συμπεριφοράς συνιστά περιοριστικό μέτρο της Ένωσης·

εκτέλεση εμπορικών συναλλαγών, καθώς και παροχή υπηρεσιών διαμεσολάβησης, τεχνικής συνδρομής ή άλλων υπηρεσιών που σχετίζονται με τα εν λόγω αγαθά, όταν η απαγόρευση ή ο περιορισμός της εν λόγω συμπεριφοράς συνιστά περιοριστικό μέτρο της Ένωσης·

παροχή χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών ή άσκηση χρηματοοικονομικών δραστηριοτήτων, όταν η απαγόρευση ή ο περιορισμός της εν λόγω συμπεριφοράς συνιστά περιοριστικό μέτρο της Ένωσης·

καταστράτηγηση περιοριστικού μέτρου της Ένωσης μέσω: της μεταβίβασης σε τρίτο κεφαλαίων ή οικονομικών πόρων που θα έπρεπε να δεσμευθούν με σκοπό την απόκρυψή τους, της παροχής ψευδών ή παραπλανητικών πληροφοριών, για την απόκρυψη του γεγονότος ότι κατονομαζόμενο πρόσωπο, οντότητα ή φορέας είναι ο τελικός ιδιοκτήτης ή δικαιούχος κεφαλαίων ή οικονομικών πόρων που πρέπει να δεσμευθούν δυνάμει περιοριστικού μέτρου της Ένωσης·

καταστράτηγηση περιοριστικού μέτρου της Ένωσης μέσω: της μη συμμόρφωσης με την υποχρέωση αναφοράς ή παροχής πληροφοριών στις αρμόδιες διοικητικές υπηρεσίες σχετικά με δεσμευμένα κεφάλαια ή οικονομικούς πόρους ή πληροφοριών σχετικά με κεφάλαια ή οικονομικούς πόρους που βρίσκονται στην επικράτεια των κρατών μελών και βρίσκονται στην ιδιοκτησία, στην κατοχή ή υπό τον έλεγχο κατονομαζόμενων προσώπων, οντοτήτων ή φορέων και που δεν έχουν δεσμευθεί, όταν οι εν λόγω πληροφορίες αποκτώνται κατά την άσκηση επαγγελματικών καθηκόντων.

Τα κράτη μέλη της ΕΕ θα πρέπει επίσης να ποινικοποιήσουν την ηθική αυτουργία, τη συνέργεια καθώς και την απόπειρα διάπραξης ορισμένων από τα παραπάνω ποινικά αδικήματα¹⁷. Ταυτόχρονα, η Οδηγία προβλέπει την ποινικοποίηση μόνο σοβαρών παραβιάσεων των κυρώσεων. Οι περισσότερες από τις παραπάνω πράξεις δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ποινικά αδικήματα εάν αφορούν κεφάλαια, οικονομικούς πόρους, αγαθά, υπηρεσίες, συναλλαγές ή δραστηριότητες αξίας μικρότερης των 10.000 ευρώ¹⁸. Εξάλλου, ορίζεται ότι η Οδηγία δεν αποσκοπεί στην ποινικοποίηση της ανθρωπιστικής βοήθειας για άτομα που έχουν ανάγκη ή δραστηριοτήτων για την υποστήριξη βασικών ανθρώπινων αναγκών που παρέχονται σύμφωνα με τις αρχές της αμεροληψίας, του ανθρωπισμού, της ουδετερότητας και της ανεξαρτησίας

και, κατά περίπτωση, σύμφωνα με το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο¹⁹.

Τέλος, η Οδηγία προβλέπει ως γενικό κανόνα την πενταετή τουλάχιστον προθεσμία παραγραφής των αδικημάτων, ενώ κατά παρέκκλιση τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίσουν προθεσμία παραγραφής μικρότερη των πέντε ετών, αλλά όχι μικρότερη των τριών ετών, υπό την προϋπόθεση ότι διασφαλίζουν ότι η εν λόγω προθεσμία παραγραφής μπορεί να διακοπεί ή να ανασταλεί σε περίπτωση συγκεκριμένων πράξεων²⁰.

3.3. Οι προβλεπόμενες ποινές

Η Οδηγία απαιτεί από τα κράτη μέλη της ΕΕ να διασφαλίζουν ότι οι κυρώσεις είναι αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές²¹ και προβλέπει, διακρίνοντας μεταξύ των φυσικών ή των νομικών προσώπων, τις ακόλουθες ποινές, ανάλογα με τη σοβαρότητα του αδικήματος:

Στα φυσικά πρόσωπα που θα κριθούν ποινικά υπεύθυνα προβλέπεται η ποινή φυλάκισης από ένα έως πέντε χρόνια. Τα κράτη μέλη μπορούν επίσης να επιβάλλουν στους παραβάτες επικουρικές ποινικού ή μη ποινικού χαρακτήρα κυρώσεις ή μέτρα, όπως: πρόστιμα ανάλογα με τη σοβαρότητα της παραβίασης, ανάκληση αδειών και εγκρίσεων για την άσκηση δραστηριοτήτων, που οδήγησαν στο σχετικό ποινικό αδίκημα, αποκλεισμός από την κατοχή, εντός νομικού προσώπου, του ίδιου είδους θύνουσας θέσης που χρησιμοποιήθηκε για τη διάπραξη του ποινικού αδικήματος, προσωρινή απαγόρευση θέσης υποψηφιότητας για την άσκηση δημοσίου λειτουργήματος και δημοσίευση της καταδικαστικής απόφασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι, όταν το ποινικό αδίκημα αφορά είδη που περιλαμβάνονται στον Κοινό Στρατιωτικό Κατάλογο της ΕΕ ή τα είδη διπλής χρήσης, τιμωρείται με μέγιστη στερητική της ελευθερίας ποινή (5 έτη) ανεξάρτητα από την αξία των σχετικών ειδών, ενώ για τη θεμελίωση της ποινικής ευθύνης στην περίπτωση αυτή, κατά παρέκκλιση του γενικού κανόνα που απαιτεί δόλο για τα προβλεπόμενα από την Οδηγία αδικήματα, αρκεί η βαριά αμέλεια²².

Σε ό,τι αφορά τα νομικά πρόσωπα, τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι αυτά είναι δυνατόν να υπέχουν ευθύνη για τα προβλεπόμενα από την Οδηγία ποινικά αδικήματα, εφόσον τα εν λόγω αδικήματα διαπράττονται επ' ωφελεία των εν λόγω νομικών προσώπων από οιοδήποτε πρόσωπο το οποίο κατέχει ιθύνουσα θέση εντός του οικείου νομικού προσώπου και ενεργεί ατομικά ή ως μέλος οργάνου του. Οι κυρώσεις συνίστανται σε μεγάλο βαθμό σε πρόστιμο τουλάχιστον 5% του συνολικού ετήσιου

17. Άρθρο 4.

18. Άρθρο 3 παρ. 2.

19. Άρθρο 3 παρ. 5.

20. Άρθρο 11.

21. Άρθρο 5 παρ. 1.

22. Άρθρο 5.

κύκλου εργασιών του νομικού προσώπου ή τουλάχιστον 40 εκατ. ευρώ. Τα κράτη μέλη της ΕΕ μπορούν επίσης να επιβάλλουν πρόσθετες ποινικές ή μη ποινικές κυρώσεις, όπως: ο αποκλεισμός από την άσκηση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, δικαστική εκκαθάριση, κλείσιμο καταστημάτων που χρησιμοποιούνται για τη διάπραξη του ποινικού αδικήματος κ.α.²³.

Σε σχέση με την επιμέτρηση των ποινών, η Οδηγία προβλέπει ορισμένες επιβαρυντικές αλλά και ελαφρυντικές περιστάσεις. Στις πρώτες υπάγονται οι εξής περιστάσεις: το αδίκημα διαπράχθηκε στο πλαίσιο εγκληματικής οργάνωσης, το αδίκημα περιλάμβανε τη χρήση από τον παραβάτη πλαστών ή παραποιημένων εγγράφων, το αδίκημα διαπράχθηκε από επαγγελματία πάροχο υπηρεσιών κατά παράβαση των επαγγελματικών υποχρεώσεών του, το αδίκημα διαπράχθηκε από δημόσιο υπάλληλο κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του ή από άλλο πρόσωπο κατά την άσκηση δημόσιου λειτουργήματος, το αδίκημα απέφερε ή αναμένεται να αποφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη, ο παραβάτης κατέστρεψε αποδεικτικά στοιχεία ή προέβη σε εκφοβισμό μαρτύρων ή καταγελλόντων, προηγούμενες σχετικές καταδίκες²⁴. Ελαφρυντικές είναι οι περιστάσεις κατά τις οποίες ο παραβάτης παρέχει στις αρμόδιες αρχές πληροφορίες τις οποίες δεν θα μπορούσαν να αποκτήσουν διαφορετικά, παρέχοντάς τους συνδρομή στην ταυτοποίηση και την προσαγωγή των άλλων παραβατών ενώπιον της δικαιοσύνης, καθώς και όταν ο παραβάτης παρέχει στις αρμόδιες αρχές πληροφορίες τις οποίες δεν θα μπορούσαν να αποκτήσουν διαφορετικά, παρέχοντάς τους συνδρομή στην εξεύρεση αποδεικτικών στοιχείων²⁵.

Τέλος, οι αρχές των κρατών μελών λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να καταστήσουν δυνατή τη δέσμευση και τη δήμευση περιουσιακών στοιχείων που σχετίζονται με αδικήματα που προβλέπει η Οδηγία, καθώς επίσης και τα έσοδα που προέρχονται από τη σχετική εγκληματική δραστηριότητα²⁶.

3.4. Δικαιοδοσία

Επειδή ο ενωσιακός νομοθέτης έκρινε ότι η εγκληματική δραστηριότητα που σχετίζεται με την παραβίαση των περιοριστικών μέτρων αποκτά διασυνοριακό χαρακτήρα, θα έπρεπε να ρυθμίσει το ζήτημα της κατανομής της δικαιοδοσίας μεταξύ των κρατών μελών²⁷. Έτσι, ορίζεται ότι ένα κράτος μέλος έχει τη δικαιοδοσία ποινικής αντιμετώπισης των αδικημάτων όταν: το ποινικό αδίκημα

διαπράχθηκε, εξ ολοκλήρου ή εν μέρει, στην επικράτειά του ή όταν διαπράχθηκε επί πλοίου ή αεροσκάφους εγγεγραμμένου στο νηολόγιό του ή όταν, τέλος, ο παραβάτης είναι υπήκοός του.

Η Οδηγία, πάντως, δεν αποκλείει, κατόπιν ενημέρωσης της Επιτροπής, την επέκταση της δικαιοδοσίας ενός κράτους μέλους (εξωεδαφικότητα) για ένα αδίκημα που έχει διαπραχθεί εκτός της επικράτειάς του, όταν: ο παραβάτης έχει τη συνήθη κατοικία του στην επικράτειά του ή ο παραβάτης είναι υπάλληλός του που ενεργεί υπό την υπηρεσιακή του ιδιότητα, το αδίκημα διαπράττεται προς όφελος νομικού προσώπου εγκατεστημένου στην επικράτειά του ή, τέλος, το αδίκημα διαπράττεται προς όφελος νομικού προσώπου για οποιαδήποτε επιχειρηματική δραστηριότητα που ασκείται εν όλω ή εν μέρει στην επικράτειά του.

3.5. Άλλες διατάξεις

Η Οδηγία 2024/1226 περιέχει και άλλες διατάξεις που αφορούν: τα ερευνητικά μέσα²⁸, την αναφορά παραβιάσεων των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης και την προστασία προσώπων τα οποία αναφέρουν τέτοιες παραβιάσεις²⁹, τον συντονισμό και τη συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων αρχών κράτους μέλους³⁰, τη συνεργασία μεταξύ των αρμοδίων αρχών των κρατών μελών, της Επιτροπής, της EUROPOL, της EUROJUST και της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας³¹ και τη συλλογή στατιστικών στοιχείων³². Οι περισσότερες από τις παραπάνω διατάξεις κατατείνουν στην ενδυνάμωση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών στην έρευνα και τη δίωξη των παραβιάσεων των κυρώσεων.

Αξίζει, κατά τη γνώμη μας, να επισημάνουμε δύο στοιχεία, που συνάγονται από τις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας και θα πρέπει να ληφθούν υπόψη από τον εθνικό νομοθέτη κατά την ενσωμάτωση των διατάξεων της Οδηγίας 2024/1226:

Πρώτον, καμία από τις διατάξεις της Οδηγίας δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι επιβάλλει υποχρεώσεις σε φυσικά πρόσωπα, οι οποίες θα έθιγαν το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης και σιωπής, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343 για τα κράτη μέλη που δεσμεύονται από αυτήν, καθώς και στο άρθρο 48 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης³³.

Δεύτερον, η υποχρέωση αναφοράς παραβίασης των

23. Άρθρα 6-7.

24. Άρθρο 8.

25. Άρθρο 9.

26. Άρθρο 10.

27. Άρθρο 12.

28. Άρθρο 13.

29. Άρθρο 14.

30. Άρθρο 15.

31. Άρθρο 16.

32. Άρθρο 17.

33. Αιτιολογικές σκ., εδάφιο 13.

περιοριστικών μέτρων θα πρέπει να ισχύει και για τους επαγγελματίες του νομικού κλάδου, όπως ορίζονται από τα κράτη μέλη, όταν παρέχουν υπηρεσίες στο πλαίσιο επαγγελματικών δραστηριοτήτων, όπως νομικές, χρηματοπιστωτικές και εμπορικές υπηρεσίες. Ωστόσο, οι εν λόγω νομικές συμβουλές θα πρέπει να εξακολουθήσουν να υπόκεινται στην υποχρέωση τήρησης του επαγγελματικού απορρήτου, εκτός εάν ο επαγγελματίας του νομικού κλάδου συμμετέχει εκ προθέσεως στην παραβίαση των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης, όταν οι νομικές συμβουλές παρέχονται με σκοπό την παραβίασή τους ή όταν ο επαγγελματίας του νομικού κλάδου γνωρίζει ότι ο πελάτης ζητεί νομικές συμβουλές με σκοπό την παραβίαση των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης³⁴.

4. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Αναμφίβολα, η πρόσφατη Οδηγία 2024/1226 αποτελεί ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της αποτελεσματικότητας των περιοριστικών μέτρων (κυρώσεων) που επιβάλλει η ΕΕ. Οι νέοι κανόνες θα διασφαλίσουν ότι οι παραβιάσεις των κυρώσεων μπορούν να διερευνηθούν και να διωχθούν ποινικά σε όλα τα κράτη μέλη. Γενικά, τα φυσικά πρόσωπα και οι εταιρείες θα πρέπει να αναμένουν ένα αυστηρότερο ρυθμιστικό περιβάλλον και περισσότερο έλεγχο όσον αφορά τη συμμόρφωσή τους με τις κυρώσεις, ενώ η δυνατότητα παραβιάσεων με τη μέθοδο του *forum shopping* παύει να υφίσταται λόγω της ομοιόμορφης ποινικής μεταχείρισης των παραβατών σε όλη την ΕΕ³⁵.

Αυτό συνεπάγεται ότι οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην ΕΕ θα πρέπει να λάβουν μέτρα για να διασφαλίσουν ότι διαθέτουν αποτελεσματικές και στιβαρές

διαδικασίες συμμόρφωσης, ιδίως στον βαθμό που διαθέτουν συναλλαγές με τη Ρωσία ή τη Λευκορωσία ή άλλα κράτη που ενέχουν αυξημένους κινδύνους κυρώσεων³⁶.

Η βελτίωση της αποτελεσματικότητας των περιοριστικών μέτρων σε ένα πρώτο επίπεδο θα συμβάλει στην επίτευξη των στόχων της εξωτερικής δράσης της ΕΕ., που οι κυρώσεις έρχονται να υπηρετήσουν. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, εξάλλου, η βελτίωση της αποτελεσματικότητας των κυρώσεων θα αυξήσει τη νομιμοποίηση της χρήσης αυτού του εργαλείου της Ένωσης στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, στον βαθμό που πολλές φορές οι ευρωπαίοι πολίτες δυσανασχετούν, όταν σε κάποιες περιπτώσεις οι κυρώσεις συνεπάγονται και ορισμένες δυσμενείς οικονομικές και άλλες συνέπειες και στους ίδιους.

Η εφαρμογή της Οδηγίας 2024/1226 και η άσκηση ποινικών δίωξεων κατά των παραβατών των κυρώσεων και οι δίκες, που θα ακολουθήσουν, θα δώσουν την ευκαιρία, μέσω της προδικαστικής διαδικασίας του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, στο Δικαστήριο της ΕΕ, να τοποθετηθεί σε σειρά ζητημάτων που σχετίζονται με τη συμβατότητα με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου των περιοριστικών μέτρων ή κάποιων από αυτά³⁷.

Τέλος, επειδή η αρμοδιότητα ελέγχου και ποινικής δίωξης των παραβιάσεων των περιοριστικών μέτρων παραμένει στα χέρια των κρατών μελών, η επίτευξη των στόχων του ενωσιακού νομοθέτη εξαρτάται από το κατά πόσο γρήγορα αυτά θα ενσωματώσουν τις διατάξεις της νέας Οδηγίας στην ποινική τους νομοθεσία αλλά και από τον ζήλο που θα επιδείξουν στον έλεγχο και στη δίωξη των παραβατών, ιδιαίτερα αυτά που μέχρι σήμερα δεν δίωκαν τις παραβιάσεις ως ποινικά αδικήματα.

34. Ibid, εδάφιο 18.

35. A.T. HANSEN, Enforcement of EU Sanctions: Analysis of the Present Enforcement of Violation of EU Sanctions Considering the EU Directive on Criminal Offences and Penalties for Violation of Union Restrictive Measures, Stanford-Vienna Transatlantic Technology Law Forum, European Union Law Working Papers No. 89, 2024, διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2024/06/EU-Law-WP-89-Hansen.pdf>, σ. 60.

36. S.L. PROBST / K. SCHEIBER, EU sanctions violation, PWC blogspot, 20.06.2024, διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.pwc.ch/en/insights/custom-ised/eu-sanctions-violation.html>.

37. Βλ. ενδ. για τη σχετική συζήτηση που διεξάγεται στο επίπεδο του διεθνούς δικαίου, T. RUYTS, Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework, στο: L. van den Herik (ed.), Research Handbook on UN Sanctions and International Law, Edward Elgar Publishing, 2016. J. SCHMIDT, The Legality of Unilateral Extra-territorial Sanctions under International Law, Journal of Conflict and Security Law, Spring, 2022, σσ. 53-81.

Αμοιβαία αναγνώριση – αμοιβαία εμπιστοσύνη: εδραίωση των εργαλείων της ποινικής δικαστικής συνεργασίας εντός της ΕΕ*

Εμμανουήλ Ξουφλάκης**

Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης έχει εδραιωθεί ως το κατεξοχήν εργαλείο της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, αντικαθιστώντας τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις ποινικής δικαστικής συνεργασίας. Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί να σκιαγραφήσει τη λειτουργία της εν λόγω αρχής εντός του συστήματος αυξημένης δικαστικής συνεργασίας εντός της ΕΕ. Αναγκαία προϋπόθεση προς τούτο είναι η κατανόηση της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και η απεικόνιση της συσχέτισης μεταξύ των δύο αρχών. Προς τον σκοπό αυτό διενεργείται μία ιστορική αναδρομή στην εξέλιξή τους και έπειτα μία ολιστική προσέγγιση της κανονιστικής διαμόρφωσής τους, από την οπτική τόσο του ΔΕΕ όσο και των οργάνων της ΕΕ. Τέλος, γίνεται αναφορά στους κινδύνους που ενδεχομένως προκαλούνται από την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, ιδίως τον κίνδυνο προσβολής θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, καθώς αποτελεί το κατεξοχήν εργαλείο της ενωσιακής ποινικής δικαστικής συνεργασίας. Κατόπιν ανάλυσης των προαναφερθέντων, διατυπώνεται η καταληκτική παρατήρηση ότι δύναται να επιτευχθεί η αρμονική συμβίωση μεταξύ της αποτελεσματικής δικαστικής συνεργασίας μέσω της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων με την ορθή εφαρμογή από τις εθνικές αρχές των κατευθυντήριων αρχών που έχει διατυπώσει το ΔΕΕ με τη φιλική προς τα θεμελιώδη δικαιώματα πρόσφατη νομολογία του.

αμοιβαία αναγνώριση – αμοιβαία εμπιστοσύνη – ποινική δικαστική συνεργασία – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – θεμελιώδη δικαιώματα

Εισαγωγή

Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης εδραιώθηκε ως το κατεξοχήν εργαλείο της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, αντικαθιστώντας το παραδοσιακό σύστημα ποινικής δικαστικής συνεργασίας, ήτοι πολυμερείς ή διμερείς συμβάσεις που υπογράφονταν μεταξύ των εκάστοτε συμβαλλόμενων κρατών. Η στενή σχέση της με την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης αποτυπώνεται εναργώς τόσο στα ενωσιακά νομοθετικά κείμενα όσο και στη νομολογία του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου. Μέσα από τις πράξεις του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου σε συνδυασμό με τη σχετική νομολογία του ΔΕΕ, η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης έλαβε την κανονιστική της υπόσταση και πλέον αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (ΧΕΑΔ) εντός της ΕΕ και, συγκεκριμένα, της ποινικής δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών.

A. Προγενέστερο καθεστώς της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και η πορεία προς την καθιέρωσή της στον τομέα της ποινικής δικαστικής συνεργασίας

Η δικαστική συνεργασία μεταξύ των κρατών της Ευρώ-

πης αρχικά στηριζόταν στο παραδοσιακό σύστημα που ίσχυε και για τα υπόλοιπα κράτη του κόσμου, ήτοι σε κοινότυπες πολυμερείς ή διμερείς συμβάσεις. Ξεχωριστή σημασία εντός αυτού του συστήματος για τα ευρωπαϊκά κράτη είχαν δύο βασικές πολυμερείς συμβάσεις, οι οποίες είχαν υπογραφεί από τα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης: η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης της 13.12.1957 και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής σε Ποινικές Υποθέσεις της 20.04.1959.

Από νωρίς διαπιστώθηκε πως το παραδοσιακό σύστημα δικαστικής συνεργασίας ήταν χρονοβόρο και αναποτελεσματικό, διότι κατέλειπε ευρεία περιθώρια άρνησης των αιτημάτων δικαστικής συνδρομής, ενέπλεκε την εκτελεστική εξουσία, καθώς και επειδή υπήρχε η προϋπόθεση του διττού αξιοποιούν και η επιφύλαξη της δημόσιας τάξης. Έτσι, τη δεκαετία του 1990 συνήφθησαν νέες διεθνείς συμβάσεις μεταξύ ευρωπαϊκών κρατών, ιδίως δε κρατών μελών της ΕΕ, που εντάσσονται σε μία γενικότερη προσπάθεια μεταρρύθμισης του παραδοσιακού συστήματος δικαστικής συνεργασίας, με απώτατο στόχο την απλούστευση των σχετικών διαδικασιών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν: α) η Σύμβαση για την Εφαρμογή της Συμφωνίας του Σένγκεν της 19.06.1990, β) η Σύμβαση της 10.03.1995 για την απλουστευμένη έκδοση μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, γ) η Σύμβαση της 27.09.1996 για την έκδοση μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και δ) η Σύμβαση της 29.05.2000 για την αμοιβαία

* Η παρούσα μελέτη συντάχθηκε υπό την προσωπική ιδιότητα του γράφοντος και όχι υπό την ιδιότητά του ως ασκούμενου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής («Blue Book traineeship»). Οι απόψεις και οι θέσεις που εκφράζονται σε αυτή τη μελέτη είναι αυστηρά προσωπικές και δεν αντιπροσωπεύουν ούτε δεσμεύουν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ή οποιονδήποτε άλλον οργανισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

** ΜΔΕ, LLΜ, Δικηγόρος, Ασκούμενος στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή («Blue Book traineeship»)

δικαστική συνδρομή σε ποινικές υποθέσεις μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ. Οι συμβάσεις αυτές, ωστόσο, παρά τις θετικές ρυθμίσεις τους, εξακολουθούσαν να εντάσσονται στο παραδοσιακό σύστημα έκδοσης.

Το πιο σημαντικό μεταρρυθμιστικό βήμα, το οποίο σηματοδότησε και τις απαρχές του απλοποιημένου συστήματος δικαστικής συνεργασίας εντός της ΕΕ, έγινε με την εισαγωγή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις. Εξαιρετικά σημαντική στο πεδίο αυτό υπήρξε η Συνθήκη του Άμστερνταμ του 1997, η οποία ανήγαγε ρητά, στο άρθρο 29 παρ. 1 αυτής, ως στόχο της ΕΕ την εγκαθίδρυση ενός Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, ο οποίος περιλαμβάνει τη συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις από κοινού με τη συνεργασία σε αστικές υποθέσεις και τους τομείς του ασύλου και της μετανάστευσης. Στη συνέχεια, ακολούθησε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Κάρντιφ της 15/16.06.1998, στα Συμπεράσματα του οποίου εντοπίζεται η βούληση ενίσχυσης της δικαστικής συνεργασίας για την αντιμετώπιση του διασυνοριακού εγκλήματος και η ανάγκη για ευρύτερη αμοιβαία αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων των κρατών μελών. Στις 03.12.1998 καταρτίστηκε το «Πρόγραμμα Δράσης του Συμβουλίου και της Επιτροπής όσον αφορά την άριστη δυνατή εφαρμογή των διατάξεων της Συνθήκης του Άμστερνταμ για τη δημιουργία ενός Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης», όπου προτείνονται μέτρα για την ενίσχυση της αμοιβαίας αναγνώρισης των ποινικών αποφάσεων των κρατών μελών. Καθοριστικό παράγοντα για την εδραίωση της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης αποτέλεσε η Σύνοδος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Τάμπερε της 15/16.10.1999, στα Συμπεράσματα της οποίας αποτυπώνεται σαφώς η βούληση για την κατοχύρωση της αρχής στον χώρο της ενωσιακής δικαστικής συνεργασίας, καθώς στο Σημείο 33 χαρακτηρίζεται ως ακρογωνιαίος λίθος αυτής¹. Στη συνέχεια, η Επιτροπή εξέδωσε την Ανακοίνωση προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο της 26.07.2000 με θέμα «Αμοιβαία αναγνώριση των οριστικών αποφάσεων σε ποινικές υποθέσεις», προς υλοποίηση της επιταγής του Σημείου 37 των Συμπερασμάτων του Τάμπερε², όπου

επισημαίνεται πως η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης στηρίζεται στην ιδέα ότι τα κράτη μέλη αναγνωρίζουν τις πράξεις των δικαστικών αρχών των άλλων κρατών μελών, ακόμη και αν τα ίδια δεν θα αντιμετώπιζαν με ίδιο ή με παρόμοιο τρόπο το αντίστοιχο ζήτημα³. Τέλος, ακολούθησε το Πρόγραμμα μέτρων για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στον τομέα των ποινικών αποφάσεων και διάφορα πολυετή προγράμματα, όπως το Πρόγραμμα της Χάγης τον Νοέμβριο του 2004 και το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης της 10ης και 11ης Δεκεμβρίου 2009, ώσπου η αρχή κατοχυρώθηκε ρητά στη Συνθήκη της Λισσαβώνας, στο άρθρο 67 παρ. 4 ΣΛΕΕ⁴.

B. Έννοια και περιεχόμενο της αρχής

B.1. Ιστορική εξέλιξη

Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης δεν εισήχθη για πρώτη φορά στο πεδίο του ΧΕΑΔ. Είχε χρησιμοποιηθεί ευρέως για την υλοποίηση του στόχου της ίδρυσης μίας κοινής ευρωπαϊκής αγοράς από την τότε ΕΟΚ, καθιερώνοντας τον εξής κανόνα με τη θεμελιώδη απόφαση *Cassis de Dijon*⁵ (Υπόθεση 120/78): Τα εμπορεύματα που έχουν παραχθεί νόμιμα βάσει των κανόνων ενός κράτους μέλους μπορούν να κυκλοφορούν ελεύθερα σε όλη την επικράτεια της ΕΟΚ, ανεξαρτήτως των κανόνων που ισχύουν στα υπόλοιπα κράτη μέλη εισαγωγής (σκ. 14). Παρατηρώντας τα πολύ θετικά αποτελέσματα που επέφερε η εφαρμογή της αρχής στον τομέα της κοινής αγοράς, τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα επιθύμησαν την επέκτασή της και στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, καθώς η ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών εντός της ΕΕ συνεπαγόταν αναπόφευκτα και ελεύθερη κυκλοφορία των εγκληματιών και συνακόλουθη διευκόλυνση του διασυνοριακού εγκλήματος⁶. Η μεταφορά της αρχής στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις σημαίνει ότι οι ποινικές αποφάσεις των δικαστικών αρχών των κρατών μελών κυκλοφορούν ελεύθερα εντός της ΕΕ, αναγνωρίζονται και ισχύουν στα υπόλοιπα κράτη μέλη σχεδόν αυτόματα, χωρίς τη μεσολάβηση των περίπλοκων και χρονοβόρων διαδικασιών

1. "Cornerstone of judicial co-operation", κατά την ακριβή έκφραση του αγγλικού κειμένου, διαθέσιμο σε: <https://www.consilium.europa.eu/media/21059/tampere-european-council-presidency-conclusions.pdf>.

2. «Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καλεί το Συμβούλιο και την Επιτροπή να θεσπίσουν έως τον Δεκέμβριο του 2000 ένα πρόγραμμα μέτρων για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης. Με το πρόγραμμα αυτό θα πρέπει να ξεκινήσουν εργασίες για τον Ευρωπαϊκό Εκτελεστό Τίτλο καθώς και για τις πτυχές του δικονομικού δικαίου για τις οποίες θεωρούνται αναγκαίες κοινές ελάχιστες προδιαγραφές προκειμένου να διευκολυνθεί η εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, με σεβασμό των θεμελιωδών αρχών του δικαίου των

κρατών μελών». Ελληνικό κείμενο διαθέσιμο σε: <https://www.consilium.europa.eu/media/21052/91400.pdf>.

3. COM/2000/0495, σημείο 3.1, διαθέσιμο σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52000DC0495>.

4. Μ. ΚΑΪΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ / Θ. ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, 2η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2019, σσ. 175-178, και Θ. ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, σε: Β. Σκουρή, Συνθήκη της Λισσαβώνας. Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σσ. 848-850.

5. ΔΕΚ 120/78, *Rewe/Bundesmonopolverwaltung für Branntwein*, 20.02.1979, ECLI:EU:C:1979:42.

6. Β. ΤΖΩΡΤΖΗ ... [κ.ά.], Mutual trust in times of crisis of EU values, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 20.

του παραδοσιακού συστήματος και με περιορισμένες δυνατότητες άρνησης αναγνώρισης και εκτέλεσης των αποφάσεων αυτών. Στη βιβλιογραφία, η λειτουργία αυτή χαρακτηρίζεται ως εξωεδαφικότητα (extraterritoriality) των δικαστικών αποφάσεων⁷.

Ωστόσο, πρέπει στο σημείο αυτό να υπομνησθεί ότι η αυτόματη μεταφορά της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης από τον τομέα της ενιαίας αγοράς σε αυτόν της δικαστικής συνεργασίας, πέρα από την αδιαμφισβήτητη θετική συνέπεια της αναβάθμισης της τελευταίας, επιφέρει και μία σημαντική αρνητική συνέπεια, ήτοι τον κίνδυνο περιορισμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τούτο, διότι, παρόλο που στον τομέα της ενιαίας αγοράς η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης ενισχύει τα δικαιώματα του ατόμου και ιδίως την οικονομική και επιχειρηματική ελευθερία, καθώς επιτρέπει την ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων εντός του ευρωπαϊκού χώρου χωρίς να είναι απαραίτητη η τήρηση των εσωτερικών κανόνων όλων των κρατών μελών, στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο. Συγκεκριμένα, όσο συρρικνώνονται οι λόγοι για τους οποίους μπορεί το κράτος προς το οποίο απευθύνεται το αίτημα δικαστικής συνδρομής να αρνηθεί να το ικανοποιήσει, τόσο περισσότερο αυξάνεται ο κίνδυνος προσβολής των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου στο οποίο το αίτημα αφορά⁸.

Παρά το γεγονός αυτό, δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί η χρησιμότητα της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης για την αποτελεσματικότητα της ενωσιακής δικαστικής συνεργασίας, αλλά και ότι αποτελεί μία «τρίτη οδό» για την ενίσχυσή της, μεταξύ της πλήρους εναρμόνισης των εθνικών εννόμων τάξεων των κρατών μελών και της διατήρησης της πλήρους εθνικής κυριαρχίας τους. Υλοποιείται, λοιπόν, το αίτημα της αυξημένης δικαστικής συνεργασίας των κρατών μελών, χωρίς να απαιτείται πλήρης εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών και συνακόλουθα να πλήττεται η εθνική τους κυριαρχία⁹.

7. Α. ΤΖΑΝΝΕΤΗΣ, Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκζητούμενου στην ενωσιακή ποινική συνεργασία, εκδ. Π.Ν. Σάκουλα, 2020, σσ. 29-30, Ε. BROUWER / D. GERARD, Mapping Mutual Trust: Understanding and Framing the Role of Mutual Trust in EU Law, σ. 24, διαθέσιμο σε: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/41486>, F. MAIANI / S. MIGLIORINI, One principle to rule them all? Anatomy of mutual trust in the law of the Area of Freedom, Security and Justice, CML Rev., 2020, σ. 12. Διαθέσιμο σε: <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/Common+Market+Law+Review/57.1/COLA2020002>.

8. Θ. ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, σε: Β. Σκουρή, ό.π., σ. 850, Α. ΤΖΑΝΝΕΤΗΣ, ό.π., σσ. 28-29, Χ. ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, Διεθνές & Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σ. 451, Μ. ΚΑΪΑΦΑΓΚΜΠΑΝΤΙ, Νεότερες εξελίξεις του ποινικού δικαίου στην Ε.Ε. και δικαιοκρατικά ελλείμματα, ΠοινΧρ, 2006, σ. 577 επ., Κεφ. 2.2.2.1.

9. Α. ΤΖΑΝΝΕΤΗΣ, ό.π., σ. 31, S.A. BLOKS / T. VAN DEN BRINK, The Im-

B.2. Η σχέση της αρχής με την αμοιβαία εμπιστοσύνη

B.2.1. Έννοια και κανονιστική διαμόρφωση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης

Είναι προφανές πως για να ευδοκιμήσει η συνεργασία μεταξύ των κρατών απαιτείται να υπάρχει μεταξύ τους κάποια μορφή (στοιχειώδους έστω) εμπιστοσύνης. Ειδικά στον χώρο της ΕΕ, η αμοιβαία εμπιστοσύνη ερείδεται στην κοινή δέσμευση των κρατών μελών από τις θεμελιώδεις αξίες της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, ήτοι τις απορρέουσες από την ΕΣΔΑ και το άρθρο 2 ΣΕΕ (σεβασμός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων)¹⁰. Ενόψει της ανομοιομορφίας και της αδυναμίας πλήρους εναρμόνισης των εθνικών εννόμων τάξεων των κρατών μελών, ιδίως στον ευαίσθητο χώρο του ποινικού δικαίου, η προσφυγή στην αμοιβαία εμπιστοσύνη ήταν μονόδρομος, ώστε να λειτουργήσουν τα ενωσιακά εργαλεία δικαστικής συνδρομής που στηρίζονται στην αμοιβαία αναγνώριση. Ούτω, παρά τις όποιες διαφορές μεταξύ τους, τα κράτη μέλη εμπιστεύονται το ένα το άλλο και θεωρούν ισοδύναμες τις αποφάσεις και διαταγές που εκδίδονται από τις εκάστοτε εθνικές δικαστικές αρχές τους, ακριβώς επειδή τεκμαίρεται ότι σέβονται τις θεμελιώδεις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ και, ιδίως, τα θεμελιώδη δικαιώματα¹¹.

pact on National Sovereignty of Mutual Recognition in the AFSJ. Case – Study of the European Arrest Warrant, German Law Journal, 2021, σ. 46, διαθέσιμο σε: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/impact-on-national-sovereignty-of-mutual-recognition-in-the-afs-j-casestudy-of-the-european-arrest-warrant/3F66E3F3BFF13BA082CD4A449535A72E>, T. VAN DEN BRINK, Horizontal Federalism, Mutual Recognition, and Mutual Trust: Reinforcing EU Integration? (First Part), European Papers, 2016, σ. 923, διαθέσιμο σε: https://www.researchgate.net/publication/313107636_Horizontal_Federalism_Mutual_Recognition_and_the_Balance_Between_Harmonization_Home_State_Control_and_Host_State_Autonomy, T. MARGUERY / T. VAN DEN BRINK, Mutual Recognition and Mutual Trust: Reinforcing EU Integration? (Introduction), European Papers, 2016, σ. 861, διαθέσιμο σε: <https://www.europeanpapers.eu/en/e-journal/mutual-recognition-and-mutual-trust-reinforcing-eu-integration-introduction>.

10. Χ. ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 454, Κ. BOVEND'EERDT, The Joined Cases Aranyosi and Căldăraru: A New Limit to the Mutual Trust Presumption in the Area of Freedom, Security, and Justice?, Utrecht Journal of International and European Law, 2016, σσ. 112-113, διαθέσιμο σε: <https://utrechtjournal.org/articles/10.5334/ujel.337/>.

11. Μ. HO-DAC, The Principle of Mutual Trust in EU law in the Face of a Crisis of Values, The European Association of Private International Law, 22.02.2021, διαθέσιμο σε: <https://eapil.org/2021/02/22/the-principle-of-mutual-trust-in-eu-law-in-the-face-of-a-crisis-of-values/>, σ. 2, Β. ΤΖΩΡΤΖΗ ... [κ.ά.], Αμοιβαία εμπιστοσύνη στην εποχή της κρίσης των αξιών της ΕΕ: Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα, πιστή απόδοση διαδικτυακής ημερίδας του

Στα πρώτα στάδια διαμόρφωσης του ενωσιακού δικαίου, δηλαδή κατά την υλοποίηση του στόχου ίδρυσης μίας ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς, η αμοιβαία εμπιστοσύνη θεωρούνταν δεδομένη, παρόλο που δεν γινόταν αναφορά σε αυτήν σε καμία διάταξη των Συνθηκών ή του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου, ούτε είχε ξεκάθαρο περιεχόμενο¹². Εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην προαναφερθείσα Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο της 26.07.2000, στο σημείο 3.1 της οποίας αναφέρεται ότι «Η αμοιβαία εμπιστοσύνη είναι καθοριστική, όχι μόνο όσον αφορά την ορθότητα των κανόνων των εταιρών αλλά εξίσου την ορθή εφαρμογή αυτών των κανόνων»¹³. Αργότερα, η αμοιβαία εμπιστοσύνη άρχισε να εμφανίζεται στα Προοίμια των ευρωπαϊκών νομοθετικών κειμένων εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, άλλοτε ως θεμέλιο του μηχανισμού της αμοιβαίας αναγνώρισης και άλλοτε ως θεμέλιο του ΧΕΑΔ γενικότερα. Ενδεικτικά, αναφέρονται τα εξής σημεία των Προοιμίων ορισμένων Αποφάσεων-πλαίσιο και μίας Οδηγίας, όπου γίνεται μνεία της αμοιβαίας εμπιστοσύνης: α) Το σημείο 10 του Προοιμίου της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης, β) το σημείο 8 του Προοιμίου της Απόφασης-πλαίσιο 2008/978/ΔΕΥ (η οποία αντικαταστάθηκε από την Οδηγία 2014/41/ΕΕ για την Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας) σχετικά με το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Συγκέντρωσης Αποδεικτικών Στοιχείων προς λήψη αντικειμένων, εγγράφων και δεδομένων για χρήση σε ποινικές διαδικασίες (ΕΕΣΑΣ), γ) το σημείο 19 του Προοιμίου της Οδηγίας 2014/41/ΕΕ για την Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας (ΕΕΕ) και δ) το σημείο 5 του Προοιμίου της Απόφασης-πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ. Φαίνεται, λοιπόν, πως τα νομοθετικά όργανα της ΕΕ λαμβάνουν ως αυτονόητη την αμοιβαία εμπιστοσύνη, χωρίς να θεωρούν αναγκαία την τεκμηρίωση της ύπαρξής της σε εμπειρικά δεδομένα, αλλά απλώς στον ήδη γνωστό κανόνα της κοινής δέσμευσης των κρατών μελών από τις κοινές ευρωπαϊκές θεμελιώδεις αξίες¹⁴.

B.2.2 Η αμοιβαία εμπιστοσύνη στη νομολογία του ΔΕΕ

Η πρώτη αναφορά στην αμοιβαία εμπιστοσύνη από το

Δικαστήριο του Λουξεμβούργου γίνεται το 1977, στην απόφαση *Bauhuis*¹⁵ (Υπόθεση 46/76). Έως το 2003, η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης εμφανίζεται σε λιγότερες από δέκα αποφάσεις, ενώ μετά το 2003 μνημονεύεται σε περισσότερες¹⁶. Η απόφαση *Gözütok* και *Brügge*¹⁷ (C-187/01 και C-385/01) είναι η πρώτη που αναφέρει ότι υπάρχει αμοιβαία εμπιστοσύνη των κρατών μελών στα ποινικά συστήματα αλλήλων (σκ. 33). Ακολούθησαν οι αποφάσεις *Van Esbroeck*¹⁸ (C-436/04, σκ. 33), *Gasparini*¹⁹ (C-467/04, σκ. 33), *Van Straaten*²⁰ (C-150/05, σκ. 43) και *Bourquain*²¹ (C-297/07, σκ. 37), οι οποίες την επιβεβαίωσαν.

Εξαιρετικής σημασίας είναι η Γνωμοδότηση 2/13²², με την οποία το ΔΕΕ τοποθετήθηκε αρνητικά στην προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, επειδή, μεταξύ άλλων, θα διακυβευθεί η αυτονομία του ενωσιακού δικαίου, στον βαθμό που θα μπορεί να υποχρεωθεί ένα κράτος μέλος να ελέγξει αν ένα άλλο κράτος μέλος σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, ενώ το δίκαιο της Ένωσης επιβάλλει την αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ τους (σκ. 194). Με τη Γνωμοδότηση 2/13 εδραιώθηκε η θέση του ΔΕΕ ότι η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης αποτελεί θεμελιώδη αρχή του ενωσιακού δικαίου, πάνω στην οποία εδράζεται όχι μόνο ο ΧΕΑΔ, αλλά και ολόκληρο το νομικό μόρφωμα της ΕΕ (σκ. 168)²³. Ειδικά μετά τη Γνωμοδότηση 2/13, η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης αναφέρεται σχεδόν σε κάθε απόφαση του Δικαστηρίου που αφορά την ενωσιακή συνεργασία σε ποινικές ή αστικές υποθέσεις²⁴.

ΚΔΕΟΔ της 31.03.2021, ΕΕΕυρΔ, 2021, σ. 139.

12. M. HO-DAC, ό.π., σ. 1, A. TZANNETHS, ό.π., σ. 45, T. WISCHMEYER, *Generating Trust Through Law? Judicial Cooperation in the European Union and the "Principle of Mutual Trust"*, *German Law Journal*, 2016, σ. 353, διαθέσιμο σε: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/generating-trust-through-law-judicial-cooperation-in-the-european-union-and-the-principle-of-mutual-trust/CAFF44721DA13E6821AB6629E789D1CE>.

13. Βλ. υποσημ. 3.

14. A. TZANNETHS, ό.π., σ. 47, T. MARGUERY, *Rebuttal of Mutual Trust and Mutual Recognition in Criminal Matters: Is 'Exceptional' Enough?* *European Papers*, 2016, σ. 945, διαθέσιμο σε: <https://www.europeanpapers.eu/en/e-journal/rebuttal-of-mutual-trust-and-mutual-recognition-in-criminal-matters>.

15. ΔΕΚ C-46/76, *Bauhuis*, 25.11.1977, ECLI:EU:C:1977:6.

16. A. TZANNETHS, ό.π., σ. 47, N. CAMBIEN, *Mutual Recognition and Mutual Trust in the Internal Market*, *European Papers*, 2017, σ. 95, διαθέσιμο σε: <https://www.europeanpapers.eu/en/e-journal/mutual-recognition-and-mutual-trust-internal-market>.

17. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-187/01 και C-385/01, *Gözütok and Brügge*, 11.02.2003, ECLI:EU:C:2003:87.

18. ΔΕΚ C-436/04, *Van Esbroeck*, 09.03.2006, ECLI:EU:C:2006:165.

19. ΔΕΚ C-467/04, *Gasparini and Others*, 28.09.2006, ECLI:EU:C:2006:610.

20. ΔΕΚ C-150/05, *van Straaten*, 28.09.2006, ECLI:EU:C:2006:614.

21. ΔΕΚ C-297/07, *Bourquain*, 11.12.2008, ECLI:EU:C:2008:708.

22. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/13, *Adhésion de l'Union à la CEDH*, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2454.

23. Η θέση αυτή είχε διατυπωθεί αρχικά στην απόφαση ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-411/10 και C-493/10, *N.S. and Others*, 21.12.2011, ECLI:EU:C:2011:865, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι η αμοιβαία εμπιστοσύνη αποτελεί τον λόγο ύπαρξης της ΕΕ.

24. Βλ., ενδεικτικά, τις αποφάσεις ΔΕΕ C-681/13, *Diageo Brands*, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:471, ΔΕΕ C-302/13, *flyLAL – Lithuanian Airlines*, 23.10.2014, ECLI:EU:C:2014:2319, ΔΕΕ C-168/13, *Jeremy F.*, 30.05.2013, ECLI:EU:C:2013:358, ΔΕΕ C-486/14, *Kossowski*, 29.06.2016, ECLI:EU:C:2016:483, ΔΕΕ C-241/15, *Bob – Dogi*, 01.06.

B.2.3 Η μετάβαση από τη δεδομένη στη ζητούμενη εμπιστοσύνη

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η αμοιβαία εμπιστοσύνη θεωρούνταν δεδομένη τόσο από τα ευρωπαϊκά νομοθετικά όργανα όσο και από το ΔΕΕ. Ωστόσο, με την πάροδο των χρόνων, η εμπιστοσύνη αυτή υπέστη σοβαρό πλήγμα, καθώς οι αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ άρχισαν να τίθενται σε κρίση. Ως βασικοί παράγοντες πρόκλησης της κρίσης αυτής αναφέρονται η ραγδαία επέκταση της ΕΕ και η ένταξη σε αυτήν κρατών με έλλειμμα συμμόρφωσης προς τις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ²⁵, η αθρόα εισαγωγή συστημάτων αυξημένης δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις ξεκινώντας με το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης²⁶, και η γενικευμένη κρίση του κράτους δικαίου σε κράτη μέλη²⁷ όπως η Πολωνία²⁸, η Ουγγαρία²⁹, η Βουλγαρία και η Ρουμανία³⁰.

Στο πλαίσιο αυτό, ξεκίνησε να γίνεται ευρέως αποδεκτή η αντίληψη ότι η εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών θα προωθηθεί μέσω της εναρμόνισης των εθνικών δικαίων³¹. Τούτο διότι οι δικαστικές αρχές ενός κράτους μέλους εμπιστεύονται ευχερέστερα τις αποφάσεις των δικαστικών αρχών των υπόλοιπων κρατών μελών γνωρίζοντας ότι έχουν εκδοθεί επί τη βάσει παρόμοιων κανόνων δικαίου που σέβονται πράγματι τις θεμελιώδεις αξίες της ΕΕ

και της ΕΣΔΑ³². Για να ενισχυθεί, λοιπόν, η αμοιβαία εμπιστοσύνη, η Συνθήκη της Λισσαβώνας χορήγησε στην ΕΕ αρμοδιότητα να θεσπίζει ελάχιστους κανόνες ποινικού δικονομικού και ουσιαστικού δικαίου (άρθρα 82 και 83 ΣΛΕΕ, αντίστοιχα). Η εξασφάλιση ενός ελάχιστου ενωσιακού επιπέδου δικονομικών δικαιωμάτων, το οποίο οφείλουν να τηρούν όλα τα κράτη, ενισχύει σε μεγάλο βαθμό την αμοιβαία εμπιστοσύνη, παρά τις επιμέρους διαφορές των εθνικών κανόνων³³.

B.2.4 Η ύπαρξη αμοιβαίας εμπιστοσύνης ως προϋπόθεση υλοποίησης της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης

Από την προηγηθείσα ανάλυση της έννοιας της αμοιβαίας εμπιστοσύνης προκύπτει ότι η ύπαρξη εμπιστοσύνης αποτελεί αναγκαίο προηγούμενο για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης. Η διαπίστωση αυτή απορρέει ευθέως από την ίδια την έννοια της αμοιβαίας αναγνώρισης, ως εξής: Εφόσον η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης επιτάσσει την σχεδόν αυτόματη αναγνώριση των αποφάσεων των δικαστικών αρχών ενός κράτους μέλους από ένα άλλο, η εμπιστοσύνη των κρατών μελών στην ποιότητα και στην τήρηση των κανόνων δικαίου αλλήλων αποτελεί μονόδρομο προκειμένου να λειτουργήσει ένα τόσο προωθημένο σύστημα δικαστικής συνεργασίας³⁴. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές πως η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης έχει λάβει διαφορετική διάσταση από ό,τι αρχικά προοριζόταν: Στον βαθμό που προϋποθέτει την ύπαρξη εμπιστοσύνης για να λειτουργήσει, προϋποθέτει και τη μερική εναρμόνιση των εθνικών εννόμων τάξεων, παρά το ότι η αμοιβαία αναγνώριση αποσκοπεί ακριβώς στην προώθηση της δικαστικής συνεργασίας χωρίς να απαιτείται εναρμόνιση³⁵. Υπάρχει ούτω, μία σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης μεταξύ της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της εναρμόνισης. Αν πάψει να λειτουργεί μία από αυτές, θα σταματήσουν να λειτουργούν και οι υπόλοιπες και μαζί τους θα καταρρεύσει και όλο το οικο-

2016, ECLI:EU:C:2016:385, ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15, *Aranyosi – Căldăraru*, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198, ΔΕΕ C-367/16, *Piotrowski*, 23.01.2018, ECLI:EU:C:2018:27, ΔΕΕ C-216/18, *LM (Minister for Justice and Equality) (Πλημμέλειες του δικαστικού συστήματος)*, 25.07.2018, ECLI:EU:C:2018:586, ΔΕΕ C-509/18, *PF (Γενικός Εισαγγελέας της Λιθουανίας)*, 27.05.2019, ECLI:EU:C:2019:457, ΔΕΕ C-347/18, *Salvoni*, 04.09.2019, ECLI:EU:C:2019:661, ΔΕΕ C-489/19, *NJ (Parquet de Vienne)*, 09.10.2019, ECLI:EU:C:2019:849, ΔΕΕ C-435/22, *Generalstaatsanwaltschaft München*, 28.10.2022, ECLI:EU:C:2022:852, κ.ά.

25. A. TZANNETHS, ό.π., σσ. 51-52, A. WILLEMS, Mutual trust as a term of art in EU criminal law: revealing its hybrid character, *European journal of legal studies*, 2016, σσ. 217-218, διαθέσιμο σε: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/43289/EJLS_2016_Willems.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

26. T. WISCHMEYER, ό.π., σ. 360.

27. M. HO-DAC, ό.π., σ. 1.

28. Ενδεικτικά, L. PECH / P. WACHOWIEC / D. MAZUR, 1825 Days Later: The End of the Rule of Law in Poland (Part I), *Verfassungsblog*, 13.01.2021, διαθέσιμο σε: <https://verfassungsblog.de/1825-days-later-the-end-of-the-rule-of-law-in-poland-part-i/>.

29. Ενδεικτικά, T. WAHL, Rule of Law Developments in Hungary, *EUcrim*, 19.05.2020, διαθέσιμο σε: <https://eu crim.eu/news/rule-law-developments-hungary/>.

30. Ενδεικτικά, B. TZOPIZH ... [κ.α.], Mutual trust in times of crisis of EU values, ό.π., σσ. 66-82.

31. Εννοείται η μερική και όχι η πλήρης εναρμόνιση. Αν εναρμονίζονταν πλήρως οι εθνικές νομοθεσίες, η εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών δεν θα ήταν απαραίτητη, ως σχεδόν αυτονόητη.

32. T. WISCHMEYER, ό.π., σ. 365, G. VERNIMMEN-VAN TIGGELEN / L. SURANO, Analysis of the future of mutual recognition in criminal matters in the European Union, σ. 10, διαθέσιμο σε: https://www.advokatsamfundet.se/globalassets/Advokatsamfundet_sv/Nyheter/Slutrappport_mutual_recognition_eng.pdf. Πρβλ. και Χ. ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟ, Διεθνές και Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, σ. 455.

33. Παραδείγματα ενωσιακών νομοθετικών κειμένων που θεσπίζουν ελάχιστα standards δικονομικών δικαιωμάτων αποτελούν οι εξής Οδηγίες: 2010/64/ΕΕ, 2012/13/ΕΕ, 2013/48/ΕΕ, 2016/343, 2016/800 και 2016/1919.

34. T. WISCHMEYER, ό.π., σ. 355, N. CAMBIEN, ό.π., σ. 101, K. LEN-AERTS, The Principle of Mutual Recognition in the Area of Freedom, Security and Justice, σ. 4, διαθέσιμο σε: https://www.law.ox.ac.uk/sites/files/oxlaw/the_principle_of_mutual_recognition_in_the_area_of_freedom_judge_lenaerts.pdf.

35. Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ / Θ. ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, σσ. 185-186.

δόμημα του ΧΕΑΔ. Σκοπός του ενωσιακού νομοθέτη και του ΔΕΕ είναι να βρεθεί η σωστή ισορροπία μεταξύ των δύο αρχών και της εναρμόνισης, ώστε να μην υπονομεύσει η μία την άλλη. Η σχέση μεταξύ τους αποτυπώνεται με λίγα λόγια ως εξής: Η αμοιβαία αναγνώριση προϋποθέτει αμοιβαία εμπιστοσύνη και για αυτό το ΔΕΕ επιχειρεί να καθιερώνει την εμπιστοσύνη ως κάτι το δεδομένο. Στον βαθμό που δεν υπάρχει απόλυτη εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών, κρίνεται σκόπιμη η εναρμόνιση των νομοθεσιών ώστε να ενισχυθεί η εμπιστοσύνη και, κατά συνέπεια, και η αμοιβαία αναγνώριση, η καλή λειτουργία της οποίας επίσης καλλιεργεί εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών³⁶. Βέβαια, η εναρμόνιση δεν παράγει δίχως άλλο εμπιστοσύνη. Η πραγματική εμπιστοσύνη δεν καλλιεργείται μέσω μίας απλής σύγκλισης εθνικών κανόνων ανεξαρτήτως της ποιότητάς τους, αλλά από την κοινή παραδοχή ότι, μέσω των ελάχιστων κοινών κανόνων, όλα τα κράτη μέλη σέβονται τις ίδιες θεμελιώδεις αρχές ενός φιλελεύθερου ποινικού συστήματος³⁷.

Β.3. Κανονιστική διαμόρφωση της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης

Β.3.1 Μέσα από τη νομολογία του ΔΕΕ

Απόφαση-ορόσημο για την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αποτελεί η προμνημονευθείσα *Cassis de Dijon* (Υπόθεση 120/78), με την οποία διαμορφώθηκε η αρχή για πρώτη φορά στον τομέα της κοινής αγοράς³⁸. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, για την κοινή αγορά η αρχή έχει την έννοια ότι τα εμπορεύματα που έχουν παραχθεί νόμιμα σε ένα κράτος μέλος δύναται να κυκλοφορούν ελεύθερα και στα υπόλοιπα κράτη μέλη, ανεξαρτήτως των διαφορών στην εθνική τους νομοθεσία.

Στον χώρο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, πρώτη αναφορά του Δικαστηρίου στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης γίνεται στην απόφαση *Advocaten voor de Wereld*³⁹ (C-303/05), χωρίς όμως να προκύπτει κάποια ιδιαίτερη συνέπεια από αυτήν. Περισσότερο αξία

λόγου είναι η απόφαση *Kozłowski*⁴⁰ (C-66/08), όπου για πρώτη φορά συνδέεται ρητά η αρχή με τη θέση του Δικαστηρίου ότι η απαρίθμηση των λόγων άρνησης εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης στα άρθρα 3, 4 και 4α της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ είναι περιοριστική (σκ. 43). Στη συνέχεια, με μία σειρά αποφάσεων, το Δικαστήριο εδραίωσε τη θέση του ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται καταρχήν να εκτελούν κάθε ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και ότι δύναται να αρνηθούν την εκτέλεση μόνο για τους λόγους που αναφέρει η Απόφαση-πλαίσιο, αρχής γενομένης με την απόφαση *Leymann και Pustovarov*⁴¹ (C-388/08 PPU, σκ. 51). Την ίδια σκέψη επαναλαμβάνουν οι αποφάσεις *Mantello*⁴² (C-261/09, σκ. 36-37), *Lopes Da Silva Jorge*⁴³ (C-42/11, σκ. 29), *Radu*⁴⁴ (C-396/11, σκ. 35-36), *Melloni*⁴⁵ (C-399/11, σκ. 38), *West*⁴⁶ (C-192/12 PPU, σκ. 55), *Jeremy F.*⁴⁷ (C-168/13 PPU, σκ. 36) και *Lanigan*⁴⁸ (C-237/15 PPU, σκ. 36). Επίσης, στην απόφαση *Grundza*⁴⁹ (C-289/15), σχετικά με την Απόφαση-πλαίσιο 2008/909 για την εκτέλεση των αποφάσεων που επιβάλλουν στερητικές της ελευθερίας ποινές, κρίθηκε ότι η προϋπόθεση του διπτού αξιοποιήσιμου αποτελεί εξαίρεση στην αρχή της αναγνώρισης της καταδικαστικής απόφασης και εκτέλεσης της ποινής και ο σχετικός λόγος άρνησης εκτέλεσης πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικώς, ώστε να είναι περιορισμένες οι περιπτώσεις άρνησης εκτέλεσης (σκ. 46). Παρατηρείται, λοιπόν, ότι το Δικαστήριο επιχειρεί να περιορίσει όσο το δυνατόν τις περιπτώσεις άρνησης εκτέλεσης των αιτημάτων δικαστικής συνδρομής και αρνείται να αναγνωρίσει περαιτέρω λόγους άρνησης εκτέλεσης, εκτός αυτών που προβλέπει η ενωσιακή νομοθεσία. Μεταβολή στη νομολογία αυτή παρατηρήθηκε το 2016 με την απόφαση *Aranyosi Căldăraru*⁵⁰ (C-404/15 και C-659/15 PPU), με την οποία το Δικαστήριο επέτρεψε την άρνηση εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, αν εντοπιστεί σοβαρός κίνδυνος παραβίασης της απαγόρευσης απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης στο κράτος έκδοσης.

36. Για αυτήν την αμφίδρομη σχέση μεταξύ αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αμοιβαίας αναγνώρισης, βλ. Ν. CAMBIEN, ό.π., σσ. 101-102. Βλ., επίσης, Θ. ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, σε: Β. Σκουρή, Συνθήκη της Λισσαβώνας. Ερμηνεία κατ' άρθρο, ό.π., σ. 856, αριθμ. 11.

37. Μ. ΚΑΙΑΦΑ-GBANDI, The Post – Lisbon approach towards the main features of substantive criminal law: developments and challenges, *European Criminal Law Review*, 2015, σ. 6, διαθέσιμο σε: <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/2193-5505-2015-1-3/the-post-lisbon-approach-towards-the-main-features-of-substantive-criminal-law-developments-and-challenges-volume-5-2015-issue-1?page=1>.

38. Έπειτα, μεταφέρθηκε και στον ΧΕΑΔ και αποτελεί πλέον θεμελιώδη αρχή του ενωσιακού δικαίου. Βλ. Τ. WISCHMEYER, ό.π., σσ. 350-351.

39. ΔΕΚ C-303/05, *Advocaten voor de Wereld*, 03.05.2007, ECLI:EU:C:2007:261.

40. ΔΕΚ C-66/08, *Kozłowski*, 17.07.2008, ECLI:EU:C:2008:437.

41. ΔΕΚ 388/08, *Leymann and Pustovarov*, 01.12.2008, ECLI:EU:C:2008:669.

42. ΔΕΕ C-261/09, *Mantello*, 16.11.2010, ECLI:EU:C:2010:683.

43. ΔΕΕ C-42/11, *Lopes Da Silva Jorge*, 05.09.2012, ECLI:EU:C:2012:517.

44. ΔΕΕ C-396/11, *Radu*, 29.01.2013, ECLI:EU:C:2013:39.

45. ΔΕΕ C-399/11, *Melloni*, 26.02.2013, ECLI:EU:C:2013:107.

46. ΔΕΕ C-192/12, *West*, 28.06.2012, ECLI:EU:C:2012:404.

47. ΔΕΕ C-168/13, *F.*, 30.05.2013, ECLI:EU:C:2013:358.

48. ΔΕΕ C-237/15, *Lanigan*, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:474.

49. ΔΕΕ C-289/15, *Grundza*, 11.01.2017, ECLI:EU:C:2017:4.

50. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15, *Aranyosi – Căldăraru*, 05.04.2015, ECLI:EU:C:2016:198.

Β.3.2 Μέσα από το δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο

Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αποτέλεσε το θεμέλιο πολυάριθμων ενωσιακών νομοθετικών κειμένων στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις. Στις 15.01.2001 εκπονήθηκε από το Συμβούλιο το «Πρόγραμμα μέτρων για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των ποινικών αποφάσεων», σε υλοποίηση του οποίου εκδόθηκαν σχετικές Αποφάσεις-πλαίσιο, ενώ μετά την ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας εκδίδονται πλέον Οδηγίες και Κανονισμοί. Τα κυριότερα πεδία που αφορά η σχετική ευρωπαϊκή νομοθεσία είναι τα εξής⁵¹:

- 1) Σύλληψη και προσαγωγή προσώπων: Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης.
- 2) Συλλογή αποδείξεων: Απόφαση-πλαίσιο 2008/978/ΔΕΥ για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Συγκέντρωσης Αποδεικτικών Στοιχείων (ΕΕΣΑΣ), η οποία αντικαταστάθηκε από την Οδηγία 2014/41/ΕΕ για την Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας (ΕΕΕ).
- 3) Αναγνώριση και εκτέλεση ποινών: Απόφαση-πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ για ποινές στερητικές της ελευθερίας και 2005/214/ΔΕΥ για χρηματικές ποινές.

Κοινό στοιχείο των παραπάνω νομοθετικών κειμένων αποτελεί η επίκληση της αρχής στο Προοίμιό τους, ως ακρογωνιαίου λίθου της δικαστικής συνεργασίας, και ότι αντικαθιστούν τα παραδοσιακά συστήματα με ένα νέο σύστημα απλουστευμένης συνεργασίας. Τούτο αντικατοπτρίζεται ιδίως στην Απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, η οποία αποτελεί το πρώτο εργαλείο υλοποίησης της αρχής και, ομολογουμένως, ένα από τα δραστηρότερα μέσα προώθησης της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις⁵². Συγκεκριμένα, με το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης καταργήθηκε η παρέμβαση της εκτελεστικής εξουσίας, μειώθηκε κατά πολύ το χρονικό πλαίσιο ολοκλήρωσης της διαδικασίας, παραμερίστηκαν τα παραδοσιακά εμπόδια του διττού αξιολογίου και της απαγόρευσης έκδοσης ημεδαπών (με ορισμένες εξαιρέσεις) και το βασικότερο, περιορίστηκαν

δραστηρικά οι λόγοι άρνησης εκτέλεσης⁵³. Ακολούθησαν οι μεταγενέστερες Αποφάσεις-πλαίσιο και πλέον οι Οδηγίες και οι Κανονισμοί που προσδίδουν κανονιστική υπόσταση στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης.

Σε αντιστοιχία με τις πρόσφατες εξελίξεις στην ενωσιακή νομολογία, παρατηρήθηκε μία ευνοϊκότερη προς τα θεμελιώδη δικαιώματα προσέγγιση και στην ενωσιακή νομοθεσία σε δύο κατευθύνσεις: Αφενός, υιοθετήθηκε πλήθος Οδηγιών που καθιέρωσαν ελάχιστα κοινά standards προστασίας δικονομικών δικαιωμάτων, όπως προαναφέρθηκε (βλ. υποσημείωση 33). Αφετέρου, προβλέφθηκε ρητά ως λόγος άρνησης εκτέλεσης των αιτημάτων δικαστικής συνδρομής η προσβολή των (ενωσιακών) θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Οδηγία 2014/41/ΕΕ για την ευρωπαϊκή εντολή έρευνας και στον Κανονισμό 2018/1805 για την αμοιβαία αναγνώριση αποφάσεων δέσμευσης και δήμευσης⁵⁴.

Γ. Οι αναφερόμενοι ως κίνδυνοι από την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης

Ως κίνδυνοι που προκαλεί η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αναφέρονται η προσβολή των ατομικών δικαιωμάτων και η διατάραξη της συνοχής των εθνικών εννόμων τάξεων⁵⁵. Περαιτέρω, γίνεται λόγος και για σοβαρό κίνδυνο διάβρωσης θεμελιωδών αρχών του ποινικού δικαίου, όπως η αρχή της νομιμότητας και η αρχή της δίκαιης δίκης⁵⁶. Τα αδιαμφισβήτητα θετικά αποτελέσματα της αρχής για την ενίσχυση της δικαστικής συνεργασίας αναπόφευκτα προκαλούν αυτούς τους κινδύνους, ακόμα και αν θεωρηθεί ότι πράγματι όλα τα κράτη μέλη ανταποκρίνονται στην απαίτηση σεβασμού των θεμελιωδών αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ. Το σύστημα αυτοματοποιημένης αναγνώρισης δικαστικών αποφάσεων που προωθείται μέσω της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης αποτελεί κίνδυνο για τα θεμελιώδη δικαιώματα, στον βαθμό που η προστασία τους και τα περιθώρια ελέγχου, ήτοι οι επιτρεπόμενες περιπτώσεις άρνησης των αιτημάτων δικαστικής συνδρομής, είναι μεγέθη αντιστρόφως ανάλογα.

51. Βλ., πιο διεξοδικά, Θ. ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, σε: Β. Σκουρή, Συνθήκη της Λισσαβώνας. Ερμηνεία κατ' άρθρο, ό.π., σσ. 857-867.

52. Βλ., για παράδειγμα, FairTrials.org, Reinforcing procedural safeguards and fundamental rights in European Arrest Warrant ('EAW') proceedings, σ. 2, διαθέσιμο σε: <https://www.fairtrials.org/articles/publications/reinforcing-procedural-safeguards-and-fundamental-rights-in-european-arrest-warrant-proceedings/>, όπου το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης χαρακτηρίζεται ως «ναυαρχίδα» ("flagship") της ενωσιακής δικαστικής συνεργασίας, και Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης: Οι ρυθμίσεις του Ν 3251/2004 και η μετάβαση από την έκδοση στην «παράδοση», ΠοινΔικ, 2004, σ. 1294, όπου αναφέρεται ότι το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης θεωρείται από πολλούς ως επανάσταση στο δίκαιο της έκδοσης.

53. Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, ό.π., σσ. 1294-1295, Ι. ΚΥΡΙΤΣΑΚΗ, Η Δικαστική Συνεργασία σε Ποινικές Υποθέσεις εντός της ΕΕ υπό το πρίσμα της αρχής του Κράτους Δικαίου. Το παράδειγμα του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης, σε: Μ. Χρυσομάλλη ... [κ.ά.], Η αρχή του κράτους δικαίου στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σ. 137.

54. Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ / Θ. ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, σσ. 184-185.

55. Ibid, σσ. 178-179.

56. Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ. 344, Η ΙΔΙΑ, Κοινές δικονομικές αρχές ως βάση μιας διακρατικής ποινικής καταστολής, ΠοινΧρ, 2007, σ. 673 επ., αριθμ. 3.3.

Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η εμπλοκή περισσότερων εννόμων τάξεων προξενεί σοβαρούς κινδύνους για τα δικαιώματα του υπόπτου⁵⁷. Σε αυτό συμβάλλουν οι εξής παράγοντες: α) η συχνή ανάγκη αξιολόγησης ενός μέτρου υπό το πρίσμα περισσότερων εννόμων τάξεων⁵⁸, β) το ενδεχόμενο αμφιβολιών για το εφαρμοστέο δίκαιο και η συνακόλουθα προκαλούμενη ανασφάλεια δικαίου, γ) η πιθανότητα παράλληλης εξέλιξης ποινικών διαδικασιών σε πολλαπλά κράτη μέλη⁵⁹ και δ) η κατάργηση της προϋπόθεσης του διττού αξιολογίου (για παράδειγμα στο άρθρο 2 παρ. 2 της Απόφασης-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης) που επιτρέπει τη λήψη μέτρων δικονομικού καταναγκασμού στην επικράτεια ενός κράτους για μία συμπεριφορά η οποία δεν είναι καν αξιόποινη κατά το εθνικό δίκαιο⁶⁰. Επίσης, η δυσκολία κατανόησης των ξένων γλωσσών, η αδυναμία εύρεσης και πληρωμής δικηγόρου σε ξένα κράτη μέλη, η έλλειψη χρόνου ώστε το δικαστήριο να εξετάσει διεξοδικά προβληθέντες ισχυρισμούς σχετικά με προσβολές δικαιωμάτων και η έλλειψη πρόσβασης στον φάκελο της δικογραφίας που βρίσκεται στο ξένο κράτος μέλος είναι κάποια πρακτικά προβλήματα διακρατικών ποινικών διαδικασιών που εντείνουν τους κινδύνους⁶¹.

Για τον περιορισμό των αναφερόμενων κινδύνων έχουν προταθεί τα εξής: Α) Η κατοχύρωση ενός ελάχιστου ενωσιακού επιπέδου προστασίας των πιο σημαντικών δικαιωμάτων του ατόμου κυρίως μέσω της εναρμόνισης των ποινικών δικονομικών συστημάτων. Οι σχετικές Οδηγίες για τις οποίες έγινε ήδη λόγος αποτελούν τα πρώτα βήματα προς αυτήν την κατεύθυνση⁶². Β) Προσθήκη επιφύλαξης υπέρ της εθνικής δημόσιας τάξης (*ordre public*) και

της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας ως λόγους άρνησης εκτέλεσης των αιτημάτων δικαστικής συνδρομής. Γ) Σεβασμός της αρχής της αναλογικότητας κατά τη λήψη μέτρων δικονομικού καταναγκασμού τόσο από το κράτος έκδοσης όσο και από το κράτος εκτέλεσης. Δ) Ίδρυση υπερεθνικών οργάνων με σκοπό την εξασφάλιση και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, τόσο των υπόπτων όσο και των παθόντων. Ε) Θέσπιση σαφούς κανονιστικού πλαισίου για τον καθορισμό της ποινικής αρμοδιότητας μεταξύ των υποψηφίων κρατών μελών. ΣΤ) Σεβασμός από τον ενωσιακό νομοθέτη της συνοχής τόσο των εθνικών όσο και του ενωσιακού ποινικού συστήματος και της αρχής της επικουρικότητας κατά τη θέσπιση ενωσιακών ποινικών κανόνων. Ζ) Θέσπιση αποζημιωτικών μέτρων από την ΕΕ ανάλογων με τη βαρύτητα ενδεχόμενης προσβολής των δικαιωμάτων του υπόπτου⁶³.

Δ. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Παρά τους κινδύνους που συχνά επισημαίνεται ότι προκαλεί η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, αποτελεί γεγονός ότι η λειτουργία της έχει αναβαθμίσει σημαντικά τη δικαστική συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και λειτουργεί αποτελεσματικά, μειώνοντας δραστικά τον χρόνο που απαιτείται για την ολοκλήρωση των σχετικών διαδικασιών. Επί παραδείγματι, το 2022, ο μέσος χρόνος ολοκλήρωσης της διαδικασίας εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης όταν ο εκζητούμενος είχε συναινέσει στην παράδοσή του, ήταν 20,48 ημέρες μετά τη σύλληψη, ενώ όταν δεν είχε συναινέσει, ήταν 57,29 ημέρες⁶⁴.

Το ζητούμενο είναι να τηρείται η απαραίτητη ισορροπία μεταξύ της εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Προς την κατεύθυνση αυτή κινείται μετά το 2016 το ΔΕΕ, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, με τη θεμελιώδη απόφαση *Aranyosi – Căldăraru*⁶⁵ (C-404/15 και C-659/15 PPU) και τις μεταγενέστερες αποφάσεις *ML*⁶⁶ (C-220/18 PPU) και *Dorobantu*⁶⁷ (C-128/18). Με τις αποφάσεις αυτές κρίθηκε ότι είναι επιτρεπτή, σε εξαιρετικές περιπτώσεις,

57. European Criminal Policy Initiative, A Manifesto on European Criminal Procedure Law, *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*, 2013, σ. 430, διαθέσιμο σε: https://www.zis-online.com/dat/artikel/2013_11_777.pdf.

58. Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, ό.π., σ. 350.

59. Manifesto, ό.π., σ. 430, Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, ό.π., σ. 351.

60. Χ. ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, *ΠοινΧρ*, 2011, σ. 81 επ., αριθμ. IV, Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, ό.π., σ. 344.

61. Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, ό.π., σσ. 350-351, Μ. THUNBERG SCHUNKE, The Manifesto on European Criminal Procedure Law; a commentary on the perspective of mutual recognition and violations of defence rights, *European Criminal Law Review*, 2015, σσ. 48-49, διαθέσιμο σε: <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/2193-5505-2015-1-46/the-manifesto-on-european-criminal-procedure-law-a-commentary-on-the-perspective-of-mutual-recognition-and-violations-of-defence-rights-volume-5-2015-issue-1?page=1>.

62. Μ. ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, ό.π., σ. 351.

63. Manifesto, ό.π., σσ. 430-433.

64. Βλ. το από 29.05.2024 έγγραφο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τα Στατιστικά της Πρακτικής Λειτουργίας του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης για το έτος 2022, διαθέσιμο σε: https://commission.europa.eu/document/download/32810655-fe94-44c2-9099-2813c42c9adb_en?filename=EAW%20Statistics%20Report%202022.pdf.

65. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15, *Aranyosi – Căldăraru*, 05.04.2015, ECLI:EU:C:2016:198.

66. ΔΕΕ C-220/18, *Generalstaatsanwaltschaft (Συνθήκες κρατήσεως στην Ουγγαρία)*, 25.07.2018, ECLI:EU:C:2018:589.

67. ΔΕΕ C-128/18, *Dorobantu*, 15.10.2019, ECLI:EU:C:2019:857.

η άρνηση εκτέλεσης ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, αν υπάρχει σοβαρός κίνδυνος ο εκζητούμενος να υποβληθεί σε απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση στο κράτος έκδοσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, λόγω των συνθηκών κράτησης που επικρατούν στο τελευταίο. Ο έλεγχος που έχει καθιερώσει το Δικαστήριο είναι διττός, ήτοι πρώτα εξετάζεται αν υφίστανται συστημικές ή γενικευμένες πλημμέλειες ή πλημμέλειες που επηρεάζουν ορισμένες ομάδες προσώπων ή ορισμένα κέντρα κράτησης (*Aranyosi – Căldăraru*, σκ. 89, *ML*, σκ. 60, *Dorobantu*, σκ. 52) και, σε δεύτερο στάδιο, αν το συγκεκριμένο εκζητούμενο πρόσωπο θα διατρέξει σοβαρό και αποδεδειγμένο κίνδυνο να υποστεί απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση σε περίπτωση παράδοσής του στο κράτος έκδοσης (*Aranyosi – Căldăraru*, σκ. 94, *ML*, σκ. 62, *Dorobantu*, σκ. 55). Ίδια κρίση εξέφερε το Δικαστήριο με τις αποφάσεις *LM*⁶⁸ (C-216/18 PPU) και *Openbaar Ministerie*⁶⁹ (Ανεξαρτησία της δικαστικής αρχής έκδοσης του εντάλματος) (C-354/20 PPU και C-412/20 PPU), καθώς και με τις αποφάσεις *Openbaar Ministerie*⁷⁰ (Δικαστήριο που έχει συσταθεί νομίμως στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος) (C-562/21 PPU και C-563/21 PPU) και *Puig Gordi και άλλοι*⁷¹ (C-158/21), σχετικά με την ανεξαρτησία του δικαστικού συστήματος του κράτους έκδοσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης και την απαίτηση εκδίκασης της υπόθεσης από δικαστήριο που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως, αντίστοιχα. Αρχικά, ελέγχεται αν το κράτος έκδοσης βαρύνεται με συστημικές πλημμέλειες στο δικαστικό του σύστημα (*LM*, σκ. 61, C-354/20 PPU και C-412/20 PPU, σκ. 54, C-562/21 PPU και C-563/21 PPU, σκ. 52, *Puig Gordi* και άλλοι, σκ. 102) και εν συνεχεία, αν ο συγκεκριμένος εκζητούμενος θα διατρέξει σοβαρό κίνδυνο προσβολής του δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη σε περίπτωση εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (*LM*, σκ. 68, C-354/20 PPU και C-412/20 PPU, σκ. 55, C-562/21 PPU και C-563/21 PPU, σκ. 53, *Puig Gordi* και άλλοι, σκ. 106). Τέλος, τέθηκε ζήτημα αν θα γίνει δε-

κτός επιπλέον λόγος άρνησης εκτέλεσης σχετιζόμενος με την υγεία του εκζητούμενου. Με την απόφαση *E.D.L.*⁷² (C-699/21), κρίθηκε ότι αν, αφενός, υπάρχει πραγματικός κίνδυνος να υποστεί σοβαρά ασθενής εκζητούμενος απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση σε περίπτωση παράδοσής του στο κράτος έκδοσης, υπό την έννοια ότι θα εκτεθεί σε πραγματικό κίνδυνο σημαντικής μείωσης του προσδόκιμου ζωής του ή ταχείας, σημαντικής και μη αναστρέψιμης επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του (σκ. 42) και, αφετέρου, ο κίνδυνος αυτός δεν μπορεί να αποκλειστεί εντός ευλόγου χρόνου (σκ. 50), τότε η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να αρνηθεί την εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (σκ. 52-53). Σημειωτέον ότι, εν προκειμένω, ουδεμία αναφορά γίνεται από το Δικαστήριο σε συστημικές ή γενικευμένες πλημμέλειες στο σύστημα υγείας του κράτους έκδοσης του εντάλματος, αλλά αποκλειστικά στον κίνδυνο που θα υποστεί ο συγκεκριμένος εκζητούμενος, παρεκκλίνοντας έτσι από το σύστημα διττού ελέγχου που είχε καθιερωθεί προηγουμένως⁷³. Ωστόσο, δεν πρόκειται για γενικευμένη μεταβολή της νομολογίας του Δικαστηρίου, αλλά πιθανώς για μεμονωμένη περίπτωση, δεδομένου ότι με τη μεταγενέστερη απόφαση *GN*⁷⁴ (C-261/22), το Δικαστήριο απαίτησε την εκπλήρωση και των δύο σταδίων ελέγχου (σκ. 47-48) ώστε να είναι δυνατή άρνηση εκτέλεσης λόγω προσβολής του θεμελιώδους δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του προσώπου και του υπέρτατου συμφέροντος των παιδιών του εν λόγω προσώπου (άρθρα 7 και 24 παρ. 2 και 3 του Χάρτη, αντίστοιχα).

Με την ορθή εφαρμογή από τις εθνικές αρχές των κατευθυντήριων αρχών που διατύπωσε το ΔΕΕ με την ως άνω νομολογία του, δύναται να επιτευχθεί η αρμονική συμβίωση μεταξύ της αποτελεσματικής δικαστικής συνεργασίας μέσω της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου.

68. ΔΕΕ C-216/18, *Minister for Justice and Equality* (Πλημμέλειες του δικαστικού συστήματος), 25.07.2018, ECLI:EU:C:2018:586.

69. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-354/20 και C-412/20, *Openbaar Ministerie* (Ανεξαρτησία της δικαστικής αρχής έκδοσης του εντάλματος), 17.12.2020, ECLI:EU:C:2020:1033.

70. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-562/21 και C-563/21, *Openbaar Ministerie* (Δικαστήριο που έχει συσταθεί νομίμως στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος), 22.02.2022, ECLI:EU:C:2022:100.

71. ΔΕΕ C-158/21, *Puig Gordi and Others*, 31.01.2023, ECLI:EU:C:2023:57.

72. ΔΕΕ C-699/21, *E.D.L.* (*Motif de refus fondé sur la maladie*), 18.04.2023, ECLI:EU:C:2023:295.

73. R. KLONBERG, *The Saga of Surrender Continues: Developments of the fundamental rights exception in the Court of Justice's E.D.L. case and the Opinion of Advocate-General Capeta in GN*, *European Law Blog*, 27.11.2023, διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2023/11/27/the-saga-of-surrender-continues-developments-of-the-fundamental-rights-exception-in-the-court-of-justices-e-d-l-case-and-the-opinion-of-advocate-general-capeta-in-gn/>.

74. ΔΕΕ C-261/22, *GN* (*Motif de refus fondé sur l'intérêt supérieur de l'enfant*), 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1017.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Όλγα Μιχαλοπούλου, Βασιλική Στάθη

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► **Brexit – Τα βήματα που έγιναν μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ένωση υπό την προεδρία της Von der Leyen (08.03.2024)**

αποχώρηση – ενημερωτικό σημείωμα – συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας – πλαίσιο του Ουίνδσορ – συνεργασία ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου

Στις 8 Μαρτίου 2024, το Γραφείο Τύπου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δημοσίευσε ενημερωτικό σημείωμα για τα βήματα που επιτεύχθηκαν κατά τη διάρκεια της θητείας της Von der Leyen ως Προέδρου της Επιτροπής αναφορικά με το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου, μετά την απόφαση αποχώρησης του τελευταίου από την Ένωση.

Τον Δεκέμβριο του 2020, μετά τη σύναψη της Συμφωνίας Αποχώρησης ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου, υπεγράφη η Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου, μία από τις πιο φιλόδοξες συμφωνίες που έχουν συναφθεί, η οποία καλύπτει όλες τις πτυχές της νέας σχέσης μεταξύ ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου. Συγκεκριμένα, διευθετεί ζητήματα που κυμαίνονται από το εμπόριο μέχρι και την αστυνομική και δικαστική συνεργασία, την ενέργεια, το ψηφιακό εμπόριο, την πνευματική ιδιοκτησία, τις μεταφορές, τον ανταγωνισμό, την προστασία του περιβάλλοντος και την κοινωνική ασφάλιση.

Μέρος της Συμφωνίας Αποχώρησης αποτελεί το Πρωτόκολλο της Βόρειας Ιρλανδίας. Για την αντιμετώπιση προβλημάτων που προέκυψαν κατά την εφαρμογή του εν λόγω Πρωτοκόλλου, η Πρόεδρος Von der Leyen και ο Πρωθυπουργός Rishi Sunak συμφώνησαν το Πλαίσιο του Ουίνδσορ, το οποίο περιλαμβάνει νέες ρυθμίσεις για τα τελωνεία, τα αγροδιατροφικά προϊόντα, τα φάρμακα, τον ΦΠΑ και τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης, καθώς και άλλα ζητήματα. Οι ρυθμίσεις αυτές στοχεύουν να διασφαλίσουν την ακεραιότητα της ενιαίας αγοράς της ΕΕ, στην οποία η Βόρεια Ιρλανδία έχει μοναδική πρόσβαση.

Τον Δεκέμβριο του 2022 υπεγράφη το Μνημόνιο Συνεργασίας μεταξύ των Βόρειων Θαλασσών Ενεργειακής Συνεργασίας και του Ηνωμένου Βασιλείου με στόχο την ενίσχυση της κοινής τους δράσης στον τομέα των υπεράκτιων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Επίσης, υπεγράφη το Μνημόνιο Συναντίληψης ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου με στόχο τη συνεργασία μεταξύ ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου στον τομέα των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών.

Τον Σεπτέμβριο του 2023, η Επιτροπή και το Ηνωμένο Βασίλειο προχώρησαν σε συμφωνία για συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στα προγράμματα έρευνας και καινοτομίας της ΕΕ «Horizon Europe» και «Copernicus», με στόχο την εμβάθυνση της συνεργασίας μεταξύ ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου στους τομείς της έρευνας, της καινοτομίας και του διαστήματος. Η συμφωνία εγκρίθηκε επίσης στις 4 Δεκεμβρίου 2023.

Ωστόσο, το Brexit είχε σημαντικό αντίκτυπο κυρίως στην οικονομική σχέση του Ηνωμένου Βασιλείου με την ΕΕ, ιδίως στον τομέα του εμπορίου, αποδεικνύοντας ότι η Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας δεν μπορεί να αντικαταστήσει ολοκληρωτικά την ένταξη του κράτους στην Ένωση.

Τέλος, σημειώνεται ότι η Επιτροπή θα συνεχίσει να εργάζεται για να διασφαλίσει την πλήρη και αυστηρή εφαρμογή όλων των ως άνω συναφθέντων συμφωνιών, ώστε όλοι οι Ευρωπαίοι πολίτες του Ηνωμένου Βασιλείου και όλοι οι υπήκοοι του Ηνωμένου Βασιλείου να μπορούν να απολαμβάνουν πλήρως τα δικαιώματά τους.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_24_1397

► **Ετήσια έκθεση της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου για το 2023 (21.03.2024)**

αποχώρηση – εφαρμογή συμφωνίας εμπορίου και συνεργασίας

Στις 21 Μαρτίου 2024 δημοσιεύθηκε έκθεση της Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με την εφαρμογή και υλοποίηση της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου κατά το έτος 2023. Στην έκθεση έγινε αναφορά στο θεσμικό πλαίσιο, στα εργαλεία επιβολής, διευθέτησης διαφορών και καταγγελιών, στην εφαρμογή της Συμφωνίας σε διάφορους εξειδικευμένους τομείς της Ένωσης (εμπόριο αγαθών, υπηρεσίες και επενδύσεις, ψηφιακό εμπόριο, πνευματική ιδιοκτησία, δημόσιες συμβάσεις και μικρομεσαίες επιχειρήσεις, ενέργεια, μεταφορές, αλιεία, κοινωνική ασφάλιση, δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις, σύνδεση του Ηνωμένου Βασιλείου με ορισμένα προγράμματα της ΕΕ) και στις εξελίξεις στο δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου (θέματα ανταγωνισμού και βιώσιμη ανάπτυξη).

https://commission.europa.eu/publications/eu-uk-trade-and-cooperation-agreement-annual-report-2023_en

II. ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

► Νέοι κανόνες για την καταπολέμηση της απάτης στον τομέα του φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) (01.01.2024)

▮ *απάτη στον τομέα του ΦΠΑ – πάροχοι υπηρεσιών πληρωμών (ΠΥΠ) – ηλεκτρονικό εμπόριο – Eurofisc*

Την 1η Ιανουαρίου 2024 θα τεθούν σε ισχύ νέοι κανόνες διαφάνειας, οι οποίοι θα βοηθήσουν τα κράτη μέλη της ΕΕ να καταπολεμήσουν την απάτη στον τομέα του φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ).

Οι εν λόγω κανόνες θα παρέχουν στις φορολογικές διοικήσεις των κρατών μελών της ΕΕ πληροφορίες για πληρωμές, οι οποίες θα τους επιτρέπουν να εντοπίζουν ευκολότερα την απάτη στον τομέα του ΦΠΑ, με έμφαση στο ηλεκτρονικό εμπόριο, που είναι ιδιαίτερα επιρρεπές σε περιπτώσεις μη συμμόρφωσης και απάτης στον τομέα του ΦΠΑ. Αυτό με τη σειρά του δημιουργεί κενά στα φορολογικά έσοδα με τα οποία χρηματοδοτούνται δημόσιες υπηρεσίες.

Για παράδειγμα, ορισμένοι επιγραμμικοί πωλητές χωρίς φυσική παρουσία σε κράτος μέλος της ΕΕ πωλούν αγαθά και υπηρεσίες σε καταναλωτές της ΕΕ χωρίς να εγγράφονται σε μητρώο ΦΠΑ πουθενά στην ΕΕ ή δηλώνοντας χαμηλότερη από την πραγματική αξία των επιγραμμικών πωλήσεών τους. Επομένως, τα κράτη μέλη χρειάζονται ενισχυμένα εργαλεία για τον εντοπισμό και τον τερματισμό αυτής της παράνομης συμπεριφοράς.

Το νέο σύστημα αξιοποιεί τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν οι πάροχοι υπηρεσιών πληρωμών (ΠΥΠ), όπως είναι οι τράπεζες, τα ιδρύματα ηλεκτρονικού χρήματος, τα ιδρύματα πληρωμών και οι υπηρεσίες ταχυδρομικών επιταγών, που διευκολύνουν συλλογικά πάνω από το 90% των επιγραμμικών αγορών στην ΕΕ.

Από την 1η Ιανουαρίου 2024, οι ΠΥΠ θα πρέπει να παρακολουθούν τους δικαιούχους διασυννοριακών πληρωμών και, από την 1η Απριλίου 2024, να διαβιβάζουν στις διοικήσεις των κρατών μελών της ΕΕ πληροφορίες σχετικά με όσους λαμβάνουν περισσότερες από 25 διασυννοριακές πληρωμές ανά τρίμηνο. Οι πληροφορίες αυτές θα συλλέγονται, στη συνέχεια, σε μια νέα ευρωπαϊκή βάση δεδομένων που θα αναπτυχθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το κεντρικό ηλεκτρονικό σύστημα πληροφοριών για τις πληρωμές (CESOP), όπου θα αποθηκεύονται, θα συγκεντρώνονται και θα διασταυρώνονται με άλλα δεδομένα.

Στη συνέχεια, όλες οι πληροφορίες στο CESOP θα τίθενται στη διάθεση των κρατών μελών μέσω του Eurofisc, ήτοι του δικτύου ειδικών της ΕΕ για την καταπολέμηση της απάτης στον τομέα του ΦΠΑ, το οποίο εγκαινιάστηκε το 2010. Αυτό θα διευκολύνει τα κράτη μέλη αναφορικά

με την ανάλυση δεδομένων και τον εντοπισμό επιγραμμικών πωλητών που δεν συμμορφώνονται με τις υποχρεώσεις στον τομέα του ΦΠΑ, συμπεριλαμβανομένων των επιχειρήσεων που δεν είναι εγκατεστημένες στην ΕΕ.

Οι υπάλληλοι σύνδεσμοι του Eurofisc έχουν, επίσης, την εξουσία να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα σε εθνικό επίπεδο, όπως η διεκπεραίωση αιτήσεων παροχής πληροφοριών, οι έλεγχοι ή η διαγραφή αριθμών ΦΠΑ από τα μητρώα. Αντίστοιχες διατάξεις ισχύουν ήδη σε ορισμένα κράτη μέλη και σε άλλες χώρες και είχαν απτά αποτελέσματα όσον αφορά την καταπολέμηση της απάτης στον τομέα του ηλεκτρονικού εμπορίου.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_6714

III. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Παραπομπή της Ελλάδας στο Δικαστήριο της ΕΕ επειδή δεν ολοκλήρωσε την αναθεώρηση των οικείων σχεδίων για τα ύδατα (13.03.2024)

▮ *Οδηγία – πλαίσιο για τα ύδατα (Οδηγία 2000/60/ΕΚ) – Οδηγία για τις πλημμύρες (Οδηγία 2007/60/ΕΚ) – λεκάνες απορροής ποταμών – πλημμύρες – Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία*

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να παραπέμψει την Ελλάδα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης επειδή δεν ολοκλήρωσε την αναθεώρηση των οικείων σχεδίων διαχείρισης λεκανών απορροής ποταμών, όπως απαιτείται με βάση την Οδηγία-πλαίσιο για τα ύδατα (Οδηγία 2000/60/ΕΚ), και των σχεδίων διαχείρισης των κινδύνων πλημμύρας, όπως απαιτείται από την Οδηγία για τις πλημμύρες (Οδηγία 2007/60/ΕΚ).

Η Οδηγία-πλαίσιο για τα ύδατα επικεντρώνεται στη διασφάλιση, από ποιοτική και ποσοτική πλευρά, της καλής κατάστασης των ευρωπαϊκών υδατικών συστημάτων, όπως οι ποταμοί και οι λίμνες. Αποσκοπεί στη μείωση και την εξάλειψη της ρύπανσης, καθώς και στη διασφάλιση της ύπαρξης επάρκειας υδάτων για την ταυτόχρονη υποστήριξη των ανθρωπίνων αναγκών και της άγριας ζωής. Αποτελεί ουσιώδες μέρος της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και είναι αναγκαία για την επίτευξη των στόχων της για το κλίμα, τη φύση και τη μείωση της ρύπανσης. Σύμφωνα με την Οδηγία, κάθε έξι χρόνια τα κράτη μέλη πρέπει να επικαιροποιούν τα οικεία σχέδια διαχείρισης λεκάνης απορροής ποταμού και να υποβάλλουν σχετικές εκθέσεις. Τα σχέδια αυτά, τα οποία περιλαμβάνουν πρόγραμμα για τη λήψη μέτρων, είναι καθοριστικά για να διασφαλιστεί ότι όλα τα υδατικά συστήματα παραμένουν σε καλή κατάσταση ή ότι επιτυγχάνεται η καλή τους κατάσταση, όπως απαιτείται από την Οδηγία. Η Ελλάδα, μέχρι στιγμής, δεν έχει επανεξετάσει, δεν έχει εγκρίνει και

δεν έχει υποβάλει εκθέσεις για τα οικεία σχέδια διαχείρισης λεκάνης απορροής ποταμού.

Η συμμόρφωση με την Οδηγία για τις πλημμύρες είναι καίριας σημασίας για την ετοιμότητα και τη διαχείριση των πλημμυρών. Σύμφωνα με την Οδηγία για τις πλημμύρες, κάθε έξι χρόνια τα κράτη μέλη πρέπει να επικαιροποιούν τα οικεία σχέδια διαχείρισης κινδύνων πλημμύρας και να υποβάλλουν σχετικές εκθέσεις. Τα σχέδια αυτά είναι βαρύνουσας σημασίας για την επίτευξη των στόχων της Οδηγίας για τις πλημμύρες, δηλαδή για τη μείωση και τη διαχείριση των κινδύνων που ενέχουν οι πλημμύρες για την ανθρώπινη υγεία, το περιβάλλον, την πολιτιστική κληρονομιά και την οικονομική δραστηριότητα. Η Ελλάδα, μέχρι στιγμής, δεν έχει επανεξετάσει, δεν έχει εγκρίνει και δεν έχει υποβάλει εκθέσεις για τα οικεία σχέδια διαχείρισης κινδύνων πλημμύρας.

Η Επιτροπή απέστειλε προειδοποιητική επιστολή στην Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 2023. Ακολούθησε, τον Νοέμβριο του 2023, αιτιολογημένη γνώμη με την οποία καλούσε την Ελλάδα να συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις της και να ολοκληρώσει την επανεξέταση των σχεδίων της. Ωστόσο, τα σχετικά σχέδια δεν έχουν ακόμη οριστικοποιηθεί. Η Επιτροπή θεωρεί ότι οι προσπάθειες που έχουν καταβάλει μέχρι σήμερα οι ελληνικές αρχές είναι ανεπαρκείς και, για τον λόγο αυτό, παραπέμπει την Ελλάδα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_1235

IV. ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► **Πρόταση της Επιτροπής για παρέκκλιση των ευρωπαϊών γεωργών από τους κανόνες της κοινής γεωργικής πολιτικής για ένα έτος (31.01.2024)**

ευρωπαίοι γεωργοί – κοινή γεωργική πολιτική (ΚΓΠ) – πρότυπα καλής γεωργικής και περιβαλλοντικής κατάστασης (ΚΓΠΚ)

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει να επιτραπεί στους γεωργούς της ΕΕ να επωφεληθούν, για το έτος 2024, από παρεκκλίσεις από τους κανόνες της κοινής γεωργικής πολιτικής, οι οποίοι τους υποχρεώνουν να διατηρούν κάποιες εκτάσεις μη παραγωγικές.

Για να λάβουν τη στήριξη της ΚΓΠ που δικαιούνται, οι γεωργοί πρέπει να τηρούν ένα σύνολο εννέα προτύπων που είναι επωφελή για το περιβάλλον και το κλίμα. Αυτή η αρχή της αιρεσιμότητας ισχύει για σχεδόν το 90% των χρησιμοποιούμενων γεωργικών εκτάσεων στην ΕΕ και διαισθηματικά σημαντικό ρόλο στη γενίκευση της χρήσης βιώσιμων γεωργικών πρακτικών. Αυτό το σύνολο βασικών προτύπων αναφέρεται ως πρότυπα καλής γεωργικής και περιβαλλοντικής κατάστασης (ΚΓΠΚ).

Το πρότυπο ΚΓΠΚ 8 απαιτεί, μεταξύ άλλων, τη διάθεση ελάχιστου ποσοστού αρόσιμης γης σε μη παραγωγικές εκτάσεις ή στοιχεία. Αυτά αφορούν συνήθως γη υπό αγρανάπαυση καθώς και στοιχεία όπως φυτοφράκτες ή δέντρα. Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις με λιγότερα από δέκα εκτάρια αρόσιμης γης εξαιρούνται κατά κανόνα από την υποχρέωση αυτή. Η Επιτροπή παρέχει τη δυνατότητα σε όλους τους γεωργούς της ΕΕ να εξαιρούνται από την απαίτηση αυτή και να εξακολουθούν να είναι επιλέξιμοι για τη βασική άμεση ενίσχυση της ΚΓΠ.

Αντί να διατηρήσουν τη γη υπό αγρανάπαυση ή μη παραγωγική στο 4% της αρόσιμης γης τους, οι γεωργοί της ΕΕ με καλλιέργειες που δεσμεύουν το άζωτο (όπως φακές, μπιζέλια ή κουκιά) και/ή εμβόλιμες καλλιέργειες στο 7% της αρόσιμης γης τους θα θεωρείται ότι πληρούν την απαίτηση. Οι εμβόλιμες καλλιέργειες είναι φυτά που αναπτύσσονται μεταξύ δύο κύριων καλλιεργειών. Οι καλλιέργειες αυτές μπορούν να χρησιμεύσουν ως ζωτροφή ή χλωρή λίπανση. Η χρήση καλλιεργειών που δεσμεύουν το άζωτο και εμβόλιμων καλλιεργειών αποφέρει μια σειρά περιβαλλοντικών οφελών για την υγεία του εδάφους, μεταξύ άλλων για τη βιοποικιλότητα του εδάφους και τη μείωση της απόπλυσης θρεπτικών ουσιών. Οι καλλιέργειες πρέπει να καλλιεργούνται χωρίς φυτοπροστατευτικά προϊόντα για να διατηρηθεί η περιβαλλοντική φιλοδοξία της ΚΓΠ.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_582

► **Εξαίρεση των ευρωπαϊών γεωργών από τους κανόνες για τη γη υπό αγρανάπαυση (13.02.2024)**

ευρωπαίοι γεωργοί – κανόνας αιρεσιμότητας – γη υπό αγρανάπαυση

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε επίσημα Κανονισμό, με τον οποίο χορηγείται μερική εξαίρεση στους ευρωπαίους γεωργούς από τον κανόνα της αιρεσιμότητας για τις εκτάσεις υπό αγρανάπαυση. Αυτό αποτελεί συνέχεια της πρότασης της Επιτροπής που υποβλήθηκε στις 31 Ιανουαρίου 2024 και των συζητήσεων με τα κράτη μέλη σε συνεδριάσεις επιτροπών. Ο Κανονισμός θα τεθεί σε ισχύ στις 14 Φεβρουαρίου και θα εφαρμοστεί αναδρομικά από την 1 Ιανουαρίου για ένα έτος, ήτοι έως τις 31 Δεκεμβρίου 2024.

Η μερική εξαίρεση ανταποκρίνεται σε διάφορα αιτήματα για μεγαλύτερη ευελιξία, όπως ζητήθηκε από τα κράτη μέλη για την καλύτερη αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι γεωργοί της ΕΕ.

Αντί της διατήρησης της γης υπό αγρανάπαυση ή της διατήρησης μη παραγωγικών χαρακτηριστικών στο 4% της αρόσιμης γης τους, οι γεωργοί της ΕΕ που καλλιεργούν καλλιέργειες δέσμευσης αζώτου (όπως φακές, μπιζέλια ή

φάβες) και/ή εμβόλιμες καλλιέργειες χωρίς φυτοπροστατευτικά προϊόντα στο 4% της αρόσιμης γης τους θα θεωρούνται ότι πληρούν την αποκαλούμενη απαίτηση ΚΓΠΚ 8. Ωστόσο, οι γεωργοί που το αποφασίζουν μπορούν να συνεχίσουν να πληρούν την απαίτηση με γη υπό αγρανά-παιση ή μη παραγωγικά χαρακτηριστικά.

Η τελική πράξη που εκδόθηκε επιτρέπει, επίσης, στα κράτη μέλη να τροποποιήσουν τα οικολογικά τους προγράμματα που στηρίζουν μη παραγωγικές περιοχές, προκειμένου να λαμβάνεται υπόψη η εναλλακτική βάση αναφοράς στο πλαίσιο της αιρεσιμότητας ΚΓΠΚ 8. Μια απλή κοινοποίηση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα είναι αρκετή για την άμεση επικαιροποίηση των σχετικών οικολογικών προγραμμάτων.

Τα κράτη μέλη που επιθυμούν να εφαρμόσουν την παρέκκλιση σε εθνικό επίπεδο πρέπει να ενημερώσουν την Επιτροπή εντός 15 ημερών από την έναρξη ισχύος του Κανονισμού, ώστε οι γεωργοί να μπορούν να ενημερωθούν το συντομότερο δυνατόν.

Η πρόταση της Επιτροπής είναι προσεκτικά προσαρμοσμένη ώστε να παρέχει τη σωστή ισορροπία μεταξύ, αφενός, της παροχής κατάλληλης ανακούφισης και ευελιξίας στους γεωργούς που αντιμετωπίζουν πολυάριθμες προκλήσεις και, αφετέρου, της προστασίας της βιοποικιλότητας και της ποιότητας του εδάφους.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_781

V. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

► Αναθεωρημένη ανακοίνωση για τον ορισμό της αγοράς στις υποθέσεις ανταγωνισμού (08.02.2024)

■ ανταγωνισμός – αγορά – αντιμονοπωλιακή νομοθεσία

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε αναθεωρημένη ανακοίνωση για τον ορισμό της αγοράς. Ο ορισμός της αγοράς απαιτεί τον προσδιορισμό των ορίων του ανταγωνισμού μεταξύ εταιρειών κατά την αξιολόγηση των συγκεντρώσεων και της πλειονότητας των υποθέσεων που αφορούν παραβιάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας. Η αναθεωρημένη ανακοίνωση ευθυγραμμίζει τις κατευθυντήριες οδηγίες της Επιτροπής με τις νέες συνθήκες της αγοράς, καθώς και με τις εξελίξεις στην πρακτική της Επιτροπής κατά την εξέταση υποθέσεων και στη νομολογία της ΕΕ. Θα ενισχύσει τη διαφάνεια και την ασφάλεια δικαίου για τις επιχειρήσεις, θα διευκολύνει τη συμμόρφωση και θα συμβάλει στην αποτελεσματικότερη επιβολή των κόνων ανταγωνισμού.

Η αναθεωρημένη ανακοίνωση είναι η πρώτη αναθεώρηση της ανακοίνωσης για τον ορισμό της αγοράς από την έκδοσή της το 1997. Αποτυπώνει τις σημαντικές εξελίξεις που προέκυψαν κατά τα ενδιάμεσα έτη, κυρίως την αυξη-

μένη ψηφιοποίηση και τους νέους τρόπους προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και τον διασυνδεδεμένο χαρακτήρα των εμπορικών συναλλαγών. Οι αναθεωρημένες κατευθυντήριες οδηγίες είναι το αποτέλεσμα διεξοδικής και συμπεριληπτικής διαδικασίας επανεξέτασης που ξεκίνησε τον Απρίλιο του 2020, κατά την οποία συγκεντρώθηκαν παρατηρήσεις από τα ενδιαφερόμενα μέρη τόσο στο στάδιο της αξιολόγησης όσο και στο πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης σχετικά με το σχέδιο κειμένου. Αντικατοπτρίζουν τους προσανατολισμούς πολιτικής που περιέχονται στην ανακοίνωση της Επιτροπής με τίτλο «Μια πολιτική ανταγωνισμού κατάλληλη για νέες προκλήσεις» του Νοεμβρίου του 2021.

Η αναθεωρημένη ανακοίνωση για τον ορισμό της αγοράς παρέχει διευρυμένη και επικαιροποιημένη καθοδήγηση σχετικά με την προσέγγιση της Επιτροπής ως προς τον ορισμό της αγοράς. Πρόκειται για συλλογή και προσαρμογή σε σύγχρονες συνθήκες, αρχών, μεθοδολογίας, νομολογίας και βέλτιστων πρακτικών που πρέπει να εφαρμόζονται για τον ορισμό των αγορών σε αντιμονοπωλιακές υποθέσεις και σε υποθέσεις συγκεντρώσεων. Ειδικότερα, η αναθεωρημένη ανακοίνωση περιλαμβάνει τα παρακάτω βασικά στοιχεία:

- Πιο προσβάσιμη καθοδήγηση χάρη σε μια λεπτομερή δομή και σε συγκεκριμένα παραδείγματα που επεξηγούν την πρακτική εφαρμογή των εννοιών του ορισμού της αγοράς.
- Περιγραφή των γενικών αρχών του ορισμού της αγοράς.
- Αναγνώριση της σημασίας άλλων παραμέτρων εκτός των τιμών για τον ορισμό της αγοράς, μεταξύ των οποίων η καινοτομία, η ποιότητα, ο αξιόπιστος εφοδιασμός και η βιωσιμότητα.
- Ειδική καθοδήγηση σχετικά με την εφαρμογή των εννοιών του ορισμού της αγοράς σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, μεταξύ των οποίων:
  - οι ψηφιακές αγορές, για παράδειγμα όσον αφορά τις πολύπλευρες αγορές και τα ψηφιακά «οικοσυστήματα» (π.χ. προϊόντα που βασίζονται σε λειτουργικό σύστημα για κινητές συσκευές)
  - οι βιομηχανίες έντασης καινοτομίας, εντός των οποίων οι εταιρείες ανταγωνίζονται στον τομέα της καινοτομίας, μεταξύ άλλων μέσω της ανάπτυξης νέων προϊόντων.
- Διευκρινίσεις σχετικά με δυναμικές και μελλοντοστραφείς αξιολογήσεις, ιδίως σε αγορές που διέρχονται φάση διαρθρωτικών μεταβάσεων, όπως κανονιστικές ή τεχνολογικές αλλαγές.
- Διευρυμένη καθοδήγηση σχετικά με τον ορισμό της γεωγραφικής αγοράς, με έμφαση στους παράγοντες που μπορούν να δικαιολογήσουν τον ορισμό των αγορών ως παγκόσμιων, σε επίπεδο ΕΟΧ, εθνικών ή τοπικών, καθώς

και στον ρόλο των εισαγωγών κατά τον ορισμό της σχετικής γεωγραφικής αγοράς.

- Διευκρινίσεις σχετικά με διάφορες ποσοτικές τεχνικές που χρησιμοποιούνται για τον ορισμό των αγορών, όπως η δοκιμή της μικρής αλλά σημαντικής μη προσωρινής αύξησης της τιμής (SSNIP).

- Καθοδήγηση σχετικά με εναλλακτικούς δείκτες μέτρησης που σχετίζονται με τον υπολογισμό των μεριδίων αγοράς, όπως τα μερίδια που βασίζονται στις πωλήσεις ή την παραγωγική ικανότητα, ή τα μερίδια που βασίζονται σε δείκτες μέτρησης της χρήσης, όπως ο αριθμός των (ενεργών) χρηστών ή οι επισκέψεις σε ιστοτόπους.

- Εκτενή επισκόπηση των διαφόρων πηγών αποδεικτικών στοιχείων και της αποδεικτικής τους αξίας για τις αναλύσεις ορισμού της αγοράς.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_6001

VI. ΕΡΓΑΣΙΑ

► **Σχέδιο δράσης για την αντιμετώπιση των ελλείψεων εργατικού δυναμικού και δεξιοτήτων (20.03.2024)**

■ *εργατικό δυναμικό – δεξιότητες – αγορά εργασίας*

Η Επιτροπή παρουσίασε σχέδιο δράσης για την αντιμετώπιση των ελλείψεων εργατικού δυναμικού και δεξιοτήτων και προτείνει τη συνεργασία με τα κράτη μέλη και τους κοινωνικούς εταίρους για την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων κατά τους προσεχείς μήνες και έτη. Το σχέδιο δράσης αποτελεί μέρος της στρατηγικής της ΕΕ για την τόνωση της ανταγωνιστικότητάς της και την ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής ανθεκτικότητάς της.

Τα τελευταία δέκα περίπου χρόνια, οι ελλείψεις εργατικού δυναμικού και δεξιοτήτων σημειώνουν αύξηση σε όλα τα κράτη μέλη. Αυτές οι ελλείψεις οφείλονται στις δημογραφικές αλλαγές, στη ζήτηση για νέες δεξιότητες που συνδέονται με τις τεχνολογικές εξελίξεις και τη διττή μετάβαση, στην προσπάθεια περαιτέρω ανάπτυξης των δικών μας βιομηχανικών τομέων, στις ανάγκες άμυνας και ασφάλειας, καθώς και στις προκλήσεις που σχετίζονται με τις συνθήκες εργασίας σε ορισμένους τομείς και σε ορισμένες τοποθεσίες. Η Επιτροπή έχει εντοπίσει 42 επαγγέλματα στα οποία σημειώνονται ελλείψεις, με ορισμένες διαφορές μεταξύ των κρατών μελών.

Το σχέδιο καθορίζει, σε πέντε τομείς, δράσεις οι οποίες πρέπει να υλοποιηθούν άμεσα σε επίπεδο ΕΕ, σε εθνικό επίπεδο και σε επίπεδο κοινωνικών εταίρων:

- στήριξη της ενεργοποίησης των υποεκπροσωπούμενων ατόμων στην αγορά εργασίας

- παροχή στήριξης για την ανάπτυξη δεξιοτήτων, την κατάρτιση και την εκπαίδευση

- βελτίωση των συνθηκών εργασίας σε ορισμένους τομείς

- βελτίωση της δίκαιης κινητικότητας εντός της ΕΕ για τους εργαζομένους και τους εκπαιδευόμενους

- προσέλκυση ταλέντων από χώρες εκτός της ΕΕ

Η αντιμετώπιση των ελλείψεων εργατικού δυναμικού και δεξιοτήτων είναι ζωτικής σημασίας για την τόνωση της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης στην ΕΕ, την αξιοποίηση των ευκαιριών της πράσινης και της ψηφιακής μετάβασης, την προώθηση της δημιουργίας ποιοτικών θέσεων εργασίας, την αύξηση της οικονομικής και κοινωνικής ανθεκτικότητάς μας έναντι των γεωπολιτικών αλλαγών και τη διασφάλιση επαρκούς χρηματοδότησης για τις πολιτικές απασχόλησης και τις κοινωνικές πολιτικές στην ΕΕ.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_1507

► **Λήψη μέτρων για τη βελτίωση της ποιότητας της πρακτικής άσκησης στην ΕΕ (20.03.2024)**

■ *πρακτική άσκηση – όροι εργασίας*

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναλαμβάνει δράση και προτείνει τη βελτίωση των όρων εργασίας των ασκούμενων, μεταξύ άλλων αναφορικά με την αμοιβή, τη συμπεριληπτικότητα και την ποιότητα της πρακτικής άσκησης στην ΕΕ. Η πρωτοβουλία συνίσταται στα ακόλουθα:

- πρόταση Οδηγίας για τη βελτίωση και την επιβολή των όρων εργασίας των ασκούμενων και την καταπολέμηση της πρακτικής άσκησης που υποκρύπτει κανονικές εργασιακές σχέσεις και

- πρόταση αναθεώρησης της σύστασης του Συμβουλίου του 2014 σχετικά με ένα πλαίσιο ποιότητας για τις περιόδους πρακτικής άσκησης, με στόχο την αντιμετώπιση ζητημάτων ποιότητας και συμπεριληπτικότητας, όπως η δίκαιη αμοιβή και η πρόσβαση στην κοινωνική προστασία.

Η προτεινόμενη Οδηγία θα παράσχει στήριξη στα κράτη μέλη για τη βελτίωση και την επιβολή των όρων εργασίας των ασκούμενων, καθώς και για την καταπολέμηση της πρακτικής άσκησης που υποκρύπτει κανονικές εργασιακές σχέσεις.

Τα κύρια στοιχεία της προτεινόμενης Οδηγίας είναι τα παρακάτω:

- αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων, η οποία διασφαλίζει ότι οι ασκούμενοι τυγχάνουν ίσης αντιμετώπισης σε σχέση με τους κανονικούς εργαζόμενους όσον αφορά τους όρους εργασίας, εκτός εάν υπάρχουν αντικειμενικοί λόγοι που να δικαιολογούν τη διαφορετική μεταχείριση, όπως διαφορετικά καθήκοντα, λιγότερες

ευθύνες, χαμηλότερη ένταση εργασίας ή μικρότερη βαρύτητα της μαθησιακής και πρακτικής συνιστώσας

- διασφάλιση, μέσω ελέγχων και επιθεωρήσεων, ότι η πρακτική άσκηση δεν χρησιμοποιείται για να υποκρύψει κανονική εργασιακή σχέση· προς τον σκοπό αυτό, τα κράτη μέλη θα χρησιμοποιούν τη διάρκεια ως πιθανό κριτήριο για να αξιολογήσουν αν συντρέχει τέτοια περίπτωση, και θα ζητούν από τις εταιρείες να γνωστοποιούν τον αριθμό των θέσεων πρακτικής άσκησης, τη διάρκεια και τους όρους εργασίας

- δυνατότητα των εκπροσώπων των εργαζομένων να ενεργούν εξ ονόματος των ασκούμενων για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων τους

- υποχρέωση των κρατών μελών να εξασφαλίσουν διαύλους ώστε οι ασκούμενοι να μπορούν να καταγγέλλουν αθέμιτες πρακτικές και δυσμενείς όρους εργασίας.

Η ενισχυμένη σύσταση του Συμβουλίου εφαρμόζεται σε όλους τους ασκούμενους, ανεξάρτητα από το καθεστώς απασχόλησής τους ή το είδος της πρακτικής άσκησης, συμπεριλαμβανομένων των περιόδων πρακτικής άσκησης που αποτελούν μέρος προγραμμάτων τυπικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και εκείνων που απαιτούνται για την πρόσβαση σε συγκεκριμένα επαγγέλματα.

Σημαντικά στοιχεία της αναθεωρημένης σύστασης του Συμβουλίου είναι τα εξής:

- σύσταση για την καθιέρωση δίκαιης αμοιβής για τους ασκούμενους

- εξασφάλιση της πρόσβασης των ασκούμενων σε επαρκή κοινωνική προστασία, συμπεριλαμβανομένης της κατάλληλης κάλυψης σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία του κράτους μέλους

- ορισμό καθοδηγητή για την παροχή στοχευμένης στήριξης και συμβουλών στους ασκούμενους

- προώθηση της ισότιμης πρόσβασης σε ευκαιρίες πρακτικής άσκησης, με τη συμπερίληψη ατόμων που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση και μέσω της εξασφάλισης της προσβασιμότητας στους χώρους εργασίας για τους ασκούμενους με αναπηρία

- δυνατότητα υβριδικής και εξ αποστάσεως εργασίας, στο πλαίσιο της οποίας θα διασφαλίζεται ότι οι ασκούμενοι λαμβάνουν τον απαιτούμενο εξοπλισμό

- αύξηση της απασχολησιμότητας μέσω περαιτέρω επαγγελματικού προσανατολισμού καθώς και με την παροχή κινήτρων στους φορείς παροχής πρακτικής άσκησης, ώστε να προσφέρουν στους ασκούμενους κανονική θέση εργασίας μετά την πρακτική τους άσκηση

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_1489

VII. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

► Σχέδια για ένα ευρωπαϊκό πτυχίο (27.03.2024)

■ *ευρωπαϊκό πτυχίο – τριτοβάθμια εκπαίδευση – Erasmus+*

Η Επιτροπή παρουσιάζει τρεις πρωτοβουλίες για την προώθηση της διακρατικής συνεργασίας μεταξύ των ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, με απώτερο στόχο τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού πτυχίου. Η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού πτυχίου σε εθελοντική βάση θα ωφελήσει τους σπουδαστές και την κοινότητα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς θα δώσει ώθηση στη μαθησιακή κινητικότητα εντός της ΕΕ και θα ενισχύσει τις εγκάρσιες δεξιότητες των σπουδαστών. Θα συμβάλει στην κάλυψη της ζήτησης της αγοράς εργασίας και θα καταστήσει τους αποφοίτους πιο ελκυστικούς για τους μελλοντικούς εργοδότες, ενώ παράλληλα θα προσελκύσει φοιτητές από όλο τον κόσμο και θα ενισχύσει την ευρωπαϊκή ανταγωνιστικότητα.

Οι τρεις πρωτοβουλίες αντιμετωπίζουν τους νομικούς και διοικητικούς φραγμούς, τους οποίους καλούνται να υπερβούν τα συνεργαζόμενα πανεπιστήμια για τη δημιουργία ανταγωνιστικών κοινών προγραμμάτων πτυχίου σε προπτυχιακό, μεταπτυχιακό ή διδακτορικό επίπεδο. Οι προτάσεις βασίζονται στη θεσμική αυτονομία και την ακαδημαϊκή ελευθερία των πανεπιστημίων. Σέβονται πλήρως τις αρμοδιότητες των κρατών μελών και των περιφερειακών κυβερνήσεων στον τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Η παρούσα δέσμη περιλαμβάνει ανακοίνωση σχετικά με ένα σχέδιο στρατηγικής για ένα ευρωπαϊκό πτυχίο και δύο προτάσεις για συστάσεις του Συμβουλίου για τη στήριξη του τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης: η μια σύσταση θα έχει στόχο τη βελτίωση των διαδικασιών διασφάλισης της ποιότητας και της αυτόματης αναγνώρισης των προσόντων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και η άλλη την ενίσχυση της ελκυστικότητας και της βιωσιμότητας των ακαδημαϊκών σταδιοδρομιών.

Το σχέδιο στρατηγικής για ένα ευρωπαϊκό πτυχίο ανοίγει τον δρόμο για ένα νέο είδος κοινού προγράμματος, το οποίο θα υλοποιείται σε εθελοντική βάση σε εθνικό, περιφερειακό ή θεσμικό επίπεδο και θα βασίζεται σε ένα κοινό σύνολο κριτηρίων που θα συμφωνηθούν σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Η ανακοίνωση προτείνει μια συγκεκριμένη πορεία συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και του τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με στόχο τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού πτυχίου που θα αναγνωρίζεται αυτόματα σε ολόκληρη την ΕΕ. Λόγω της ποικιλομορφίας των ευρωπαϊκών συστημάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ανά την Ευρώπη, η Επιτροπή προτείνει να υιοθετηθεί μια σταδιακή προσέγγιση από τα κράτη μέλη όσον

αφορά την καθιέρωση ενός ευρωπαϊκού πτυχίου, με δύο πιθανά σημεία εισόδου:

- Ένα προπαρασκευαστικό ευρωπαϊκό σήμα: το σήμα θα προσφέρει ισχυρή ευρωπαϊκή αναγνωρισιμότητα. Θα αποδίδεται σε κοινά προγράμματα πτυχίου που θα πληρούν τα προτεινόμενα ευρωπαϊκά κριτήρια: οι σπουδαστές, μαζί με το κοινό τους πτυχίο, θα λαμβάνουν και αυτό το πιστοποιητικό σήματος του ευρωπαϊκού πτυχίου.

- Ένα ευρωπαϊκό πτυχίο: αυτός ο νέος τύπος τίτλου προσόντων θα βασίζεται στα κοινά κριτήρια και θα βασίζεται στην εθνική νομοθεσία. Θα απονέμεται είτε από κοινού από διάφορα πανεπιστήμια διαφορετικών χωρών είτε, ενδεχομένως, από ευρωπαϊκή νομική οντότητα που θα συσταθεί από αυτά τα πανεπιστήμια: οι σπουδαστές θα λαμβάνουν ένα «ευρωπαϊκό πτυχίο» που θα αναγνωρίζεται αυτόματα.

Η Επιτροπή θα διευκολύνει και θα στηρίζει τα κράτη μέλη στις εργασίες για την καθιέρωση του ευρωπαϊκού πτυχίου μέσω μιας σειράς συγκεκριμένων δράσεων, μεταξύ των οποίων και ένα εργαστήριο πολιτικής για το ευρωπαϊκό πτυχίο που θα υποστηριχθεί από το πρόγραμμα Erasmus+ και το οποίο θα συσταθεί το 2025, με στόχο τη συμμετοχή των κρατών μελών και της κοινότητας της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ανάπτυξη κατευθυντήριων γραμμών για την καθιέρωση ενός ευρωπαϊκού πτυχίου.

Η πρόταση της Επιτροπής για σύσταση του Συμβουλίου σχετικά με ένα ευρωπαϊκό σύστημα διασφάλισης της

ποιότητας και τις διαδικασίες αναγνώρισης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση καλεί τα κράτη μέλη και τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να απλουστεύσουν και να βελτιώσουν τις διαδικασίες και τις πρακτικές τους για τη διασφάλιση της ποιότητας. Πρόκειται για αναγκαίες προϋποθέσεις με τις οποίες εξασφαλίζονται η λογοδοσία και η εμπιστοσύνη καθώς και η βελτίωση των επιδόσεων των πανεπιστημίων. Τα κράτη μέλη καλούνται να λάβουν μέτρα που θα επιτρέψουν στα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να προσαρμόσουν ταχύτερα στις κοινωνικές ανάγκες τα προγράμματα που προσφέρουν.

Η προτεινόμενη σύσταση του Συμβουλίου σχετικά με ελκυστικές και βιώσιμες σταδιοδρομίες στην τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει ως στόχο να δώσει στο προσωπικό που συμμετέχει σε διασυνοριακές εργασίες στην εκπαίδευση και σε καινοτόμες μεθόδους διδασκαλίας την αναγνώριση και την επιβράβευση που του αξίζει. Περιλαμβάνει συστάσεις με τις οποίες θα διασφαλίζεται ότι τα εθνικά συστήματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν την άριστη αναγνώριση των διαφορετικών ρόλων που αναλαμβάνει το προσωπικό, πέραν της έρευνας, όπως η διδασκαλία και η επένδυση στην ενσωμάτωση της βιώσιμης ανάπτυξης. Ενθαρρύνει, επίσης, τα κράτη μέλη να προωθήσουν διακρατικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_1741

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Νέες υπηρεσίες στο gov.gr

Στο πλαίσιο της στρατηγικής ψηφιακού μετασχηματισμού του κράτους και των υπηρεσιών του, το αρμόδιο Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης ανακοίνωσε τη λειτουργία του Ψηφιακού Φακέλου Μεταβίβασης Ακινήτου από την 1/1/2024. Πρόκειται για μια νέα υπηρεσία του gov.gr που ενοποιεί και απλοποιεί τις διαδικασίες μεταβίβασης κτηματογραφημένων ακινήτων.

Όσοι πολίτες και συμβολαιογράφοι χρησιμοποιούν τον Φάκελο Μεταβίβασης μέσω του <https://akinita.gov.gr> θα λαμβάνουν μεταγραφή (ή δικαιολογημένη απόρριψη) εντός μίας εργάσιμης ημέρας αντί των πολύμηνων καθυστερήσεων. Οι προϋποθέσεις για τη «μεταγραφή σε μια ημέρα» είναι, πρώτον, να μην εκκρεμεί προηγούμενη πράξη στο ίδιο ακίνητο και, δεύτερον, τα τέλη να πληρώνονται με πιστωτική/χρεωστική κάρτα.

Τα γραφειοκρατικά βήματα μειώνονται αισθητά με τη χρήση του Φακέλου Μεταβίβασης αφού καταργούνται 4 δικαιολογητικά:

- Το Πιστοποιητικό περί μη οφειλής ΤΑΠ
- Η έκδοση ΑΚΔ (Απόσπασμα Κτηματολογικού Διαγράμματος)
- Η αίτηση προς καταχώριση
- Η περίληψη συμβολαίου

Καταργείται επίσης και η φυσική παρουσία σε Κτηματολογικά Γραφεία για όσους κάνουν χρήση του Φακέλου Μεταβίβασης. Τονίζεται, τέλος, ότι ο κωδικός αριθμός ακινήτου (ΚΑΕΚ) «κλειδώνει» για όσο διαρκεί η συναλλαγή ώστε να αυξηθεί η ασφάλεια στις συναλλαγές.

Συνοπτικά, τα βήματα χρήσης της πλατφόρμας για τους συμβολαιογράφους:

- Σύνδεση ως συμβολαιογράφος και πρόσκληση συμβαλλομένων
- Διαλειτουργική άντληση δικαιολογητικών
- Ψηφιακό αντίγραφο συμβολαίου χωρίς χειρόγραφες παραπομπές
- Υπολογισμός τελών για τον αγοραστή
- Καταχώριση πράξης στο Κτηματολόγιο
- Παρακολούθηση πορείας της αίτησης σε πραγματικό χρόνο

Συνοπτικά, τα βήματα χρήσης της πλατφόρμας για τους πολίτες:

- Σύνδεση ως πολίτης και αποδοχή της πρόσκλησης από τον συμβολαιογράφο

- Επιλογή του ακινήτου προς πώληση από τον συμβαλλόμενο/πωλητή
- Πληρωμή τελών από τον αγοραστή και καταχώριση στο Κτηματολόγιο

Από τον Ιανουάριο του 2024 παρέχεται επίσης η δυνατότητα στους πολίτες να έχουν στο κινητό τους το σύνολο της πληροφορίας για το όχημά τους στο Gov.gr Wallet με τρόπο απλό, φιλικό και χωρίς πολλαπλές και χρονοβόρες επισκέψεις σε δημόσιες υπηρεσίες. Το MyAuto αποτελεί επί της ουσίας τον ηλεκτρονικό φάκελο των οχημάτων και οι πολίτες έχουν πλέον τη δυνατότητα να προσθέσουν τις πληροφορίες στο Gov.gr Wallet τους.

Συγκεκριμένα, μέσω του Gov.gr Wallet, οι ιδιοκτήτες των οχημάτων έχουν για ενημερωτικούς λόγους πρόσβαση σε όλα τα στοιχεία του οχήματός τους, όπως αυτά τηρούνται σε μητρώα φορέων της Δημόσιας Διοίκησης. Τα στοιχεία ομαδοποιούνται σε κατηγορίες βάσει των μητρώων από τα οποία αντλούνται. Τα στοιχεία αυτά θα είναι διαθέσιμα μέσω του AuditCar στις ελεγκτικές αρχές, προκειμένου να απαλειφθεί η ανάγκη προσκόμισης ή επίδειξης τους από τους πολίτες.

Διαθέσιμες στο Gov.gr Wallet είναι οι εξής πληροφορίες:

- Στοιχεία αδειών κυκλοφορίας από τα μητρώα του Υπουργείου Υποδομών και Μεταφορών.
- Στοιχεία τεχνικών ελέγχων οχημάτων - ΚΤΕΟ από τα μητρώα του Υπουργείου Υποδομών και Μεταφορών.
- Στοιχεία καταβολής τελών κυκλοφορίας, ακινησίας και ιδιοκτησίας από τα μητρώα της Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων.
- Εύρεση ασφάλισης οχημάτων από τα μητρώα του Κέντρου Πληροφοριών του Επικουρικού Κεφαλαίου Ασφάλισης Ευθύνης από Ατυχήματα Αυτοκινήτων.

Ο πολίτης μπορεί να βλέπει και να ελέγχει για κάθε όχημά του:

- Τα στοιχεία της άδειας κυκλοφορίας.
- Αν έχει πληρώσει τα τέλη κυκλοφορίας.
- Αν το όχημά του είναι σε κίνηση ή ακινησία.
- Αν το όχημά του έχει κλαπεί.
- Το αποτέλεσμα του τεχνικού ελέγχου (ΚΤΕΟ) και την ημερομηνία του επόμενου ελέγχου. Ο πολίτης μέσω του Gov.gr Wallet θα λαμβάνει ειδοποίηση στο κινητό του, δύο εβδομάδες πριν τον επόμενο τεχνικό έλεγχο.

– Τα στοιχεία ασφάλισης του οχήματος.

Τέλος, από τις 23 Φεβρουαρίου 2024, πραγματοποιούνται ηλεκτρονικά οι επιδόσεις τριών εγγράφων της ποινικής δίκης, των ποινικών διαταγών, των αποφάσεων λιπομαρτύρων και των κλήσεων μαρτύρων.

Πρόκειται για μια σημαντική υπηρεσία, με την οποία μειώνεται η γραφειοκρατία και αναβαθμίζεται το επίπεδο προστασίας των δεδομένων των πολιτών, καθώς οι επιδόσεις θα γίνονται άμεσα με ηλεκτρονικό τρόπο, χωρίς μεταφορά εγγράφων σε φυσική μορφή. Επιπλέον, εξοικονομούνται ανθρώπινοι πόροι για τη Δημόσια Διοίκηση, με την αποδέσμευση ενός σημαντικού αριθμού δικαστικών υπαλλήλων και αστυνομικού προσωπικού, ο οποίος έχει επιφορτιστεί με το έργο αυτό. Σε πρώτη φάση, οι ψηφιακές επιδόσεις θα ξεκινήσουν από την Εισαγγελία Αθηνών.

Οι ποινικές επιδόσεις θα πραγματοποιούνται με τους εξής τρόπους:

Είτε αυτόματα, όπου η πλατφόρμα παραλαμβάνει ένα έγγραφο από το Ολοκληρωμένο Σύστημα Διαχείρισης Δικαστικών Υποθέσεων Πολιτικής και Ποινικής Δικαιοσύνης του Υπουργείου Δικαιοσύνης (ΟΣΔΔΥ-ΠΠ) μέσω διαλειτουργικότητας και το αποστέλλει στη Θυρίδα του πολίτη στο gov.gr.

Είτε χειροκίνητα, όπου ο εξουσιοδοτημένος υπάλληλος της Εισαγγελίας, δικαστικός υπάλληλος ή εξουσιοδοτημένος επιμελητής δικαστηρίων, αυθεντικοποιείται με κωδικούς Δημόσιας Διοίκησης στην πλατφόρμα, δημιουργεί το έγγραφο και συμπληρώνει τα απαιτούμενα στοιχεία του εγγράφου, χρησιμοποιώντας τις διαλειτουργικότητες του Μητρώου Πολιτών (ΥΠΕΣ) και του Φορολογικού Μητρώου (ΑΑΔΕ). Στη συνέχεια, η πλατφόρμα αποστέλλει το έγγραφο στη Θυρίδα του πολίτη στο gov.gr.

Και στις δύο περιπτώσεις, το έγγραφο στη Θυρίδα του πολίτη αποκτά τα χαρακτηριστικά εγκυρότητας ηλεκτρονικών εγγράφων της Ενιαίας Ψηφιακής Πύλης gov.gr, ενώ οι ενδιαφερόμενοι διάδικοι ή μάρτυρες ενημερώνονται αυτομάτως για την επίδοση με SMS στον αριθμό κινητού τηλεφώνου και με e-mail στην ηλεκτρονική διεύθυνση που έχουν δηλώσει στο Εθνικό Μητρώο Επικοινωνίας, στο emep.gov.gr.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι με την ψηφιοποίηση των επιδόσεων των τριών αυτών ποινικών εγγράφων, τα οποία ετησίως αγγίζουν περίπου τις 170.000, αναμένεται να απελευθερωθεί περίπου το 1/3 του αστυνομικού προσωπικού που απασχολείται αυτή τη στιγμή στις επιδόσεις. Υπολογίζεται ότι απαιτούνται κατά μέσο όρο 670 αστυνομικοί την ημέρα για το σύνολο των επιδόσεων. Ενδεικτικά, το 2023 επιδόθηκαν 1.193.257 έγγραφα ποινικής, διοικητικής και στρατολογικής φύσεως.

Σχετικά links:

<https://mindigital.gr>

<https://akinita.gov.gr/>

<https://wallet.gov.gr>

► Εφαρμογή της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες στην ΕΕ

Στις 17 Φεβρουαρίου 2024, η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, το εμβληματικό εγχειρίδιο κανόνων της ΕΕ που έχει ως στόχο να καταστήσει το επιγραμμικό περιβάλλον πιο ασφαλές, δίκαιο και διαφανές, άρχισε να εφαρμόζεται σε όλους τους επιγραμμικούς ενδιαμέσους στην ΕΕ. Με βάση την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, οι χρήστες της ΕΕ είναι καλύτερα προστατευμένοι από παράνομα αγαθά και παράνομο περιεχόμενο, ενώ τα δικαιώματά τους γίνονται σεβαστά σε επιγραμμικές πλατφόρμες όπου συνδέονται με άλλους χρήστες, ανταλλάσσουν πληροφορίες ή αγοράζουν προϊόντα.

Όλες οι επιγραμμικές πλατφόρμες με χρήστες στην ΕΕ, με εξαίρεση τις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερα από 50 άτομα και έχουν ετήσιο κύκλο εργασιών κάτω των 10 εκατ. ευρώ, πρέπει να εφαρμόζουν μέτρα για:

– Καταπολέμηση του παράνομου περιεχομένου, καθώς και των παράνομων αγαθών και υπηρεσιών: οι επιγραμμικές πλατφόρμες πρέπει να παρέχουν στους χρήστες τα μέσα για να επισημαίνουν παράνομο περιεχόμενο, συμπεριλαμβανομένων των αγαθών και υπηρεσιών. Επιπλέον, οι επιγραμμικές πλατφόρμες θα πρέπει να συνεργάζονται με «αξιόπιστες πηγές επισήμανσης παράνομου περιεχομένου», εξειδικευμένες οντότητες στον τομέα των οποίων τις ειδοποιήσεις θα πρέπει να δίνουν προτεραιότητα οι πλατφόρμες.

– Προστασία των ανηλίκων: συμπεριλαμβανομένης της πλήρους απαγόρευσης της στόχευσης ανηλίκων με διαφημίσεις με βάση την κατάρτιση προφίλ ή τα προσωπικά τους δεδομένα.

– Ενδυνάμωση των χρηστών με πληροφορίες σχετικά με τις διαφημίσεις που βλέπουν, όπως οι λόγοι για τους οποίους τους προβάλλονται οι διαφημίσεις και σχετικά με το ποιος πλήρωσε για τη διαφήμιση.

– Απαγόρευση διαφημίσεων που στοχεύουν χρήστες με βάση ευαίσθητα δεδομένα, όπως πολιτικές ή θρησκευτικές πεποιθήσεις, σεξουαλικές προτιμήσεις κ.λπ.

– Παροχή αιτιολογίας σε χρήστη που θίγεται από οποιαδήποτε απόφαση ελέγχου περιεχομένου, π.χ. αφαίρεση περιεχομένου, αναστολή λογαριασμού κ.λπ., και αναφόρτωση της αιτιολογίας στη βάση δεδομένων διαφάνειας της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

– Παροχή πρόσβασης στους χρήστες σε μηχανισμό υποβολής καταγγελιών για την αμφισβήτηση αποφάσεων ελέγχου περιεχομένου.

– Δημοσίευση έκθεσης σχετικά με τις διαδικασίες ελέγχου περιεχομένου τους τουλάχιστον μία φορά ετησίως.

– Παροχή σαφών όρων και προϋποθέσεων στους χρήστες και συμπερίληψη των κύριων παραμέτρων με βάση τις οποίες λειτουργούν τα συστήματα συστάσεων περιεχομένου.

– Ορισμό σημείου επαφής για τις αρχές, καθώς και για τους χρήστες.

Εκτός από τις επιγραμμικές πλατφόρμες, ο νόμος για τις ψηφιακές υπηρεσίες εφαρμόζεται επίσης στις υπηρεσίες φιλοξενίας (π.χ. υπηρεσίες υπολογιστικού νέφους ή συστήματα ονομάτων τομέα, υπηρεσίες παρασκηνίου που συνδέουν τους χρήστες με ζητούμενες διευθύνσεις ιστοτόπων), καθώς και σε επιγραμμικούς ενδιάμεσους (π.χ. παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου ή τομέα). Οι υπηρεσίες φιλοξενίας και οι επιγραμμικοί ενδιάμεσοι υπόκεινται σε υποσύνολο υποχρεώσεων που απορρέουν από την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

Οι πλατφόρμες που δεν έχουν χαρακτηριστεί ως πολύ μεγάλες επιγραμμικές πλατφόρμες (VLOP) και μηχανές αναζήτησης (VLOSE) θα επιβλέπονται σε επίπεδο κράτους μέλους από ανεξάρτητη ρυθμιστική αρχή που θα ενεργεί ως ο εθνικός συντονιστής ψηφιακών υπηρεσιών. Θα είναι ευθύνη των συντονιστών ψηφιακών υπηρεσιών να διασφαλίζουν ότι οι εν λόγω πλατφόρμες τηρούν τους κανόνες. Οι συντονιστές ψηφιακών υπηρεσιών θα επιβλέπουν και θα επιβάλλουν την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες για τις πλατφόρμες που είναι εγκατεστημένες στην επικράτειά τους.

Στην πράξη, οι συντονιστές ψηφιακών υπηρεσιών:

– Θα είναι το πρώτο σημείο επαφής για καταγγελίες από χρήστες σχετικά με παραβιάσεις της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες από οποιαδήποτε πλατφόρμα, συμπεριλαμβανομένων των VLOP και των VLOSE. Ο συντονιστής ψηφιακών υπηρεσιών θα διαβιβάζει, κατά περίπτωση, την καταγγελία στον συντονιστή ψηφιακών υπηρεσιών του κράτους μέλους εγκατάστασης της πλατφόρμας, συνοδευόμενη, κατά περίπτωση, από γνωμοδότηση.

– Θα πιστοποιούν υφιστάμενους εξωδικαστικούς μηχανισμούς προσφυγής μέσω των οποίων οι χρήστες υποβάλλουν καταγγελίες και αμφισβητούν αποφάσεις ελέγχου περιεχομένου.

– Θα αξιολογούν και θα χορηγούν την ιδιότητα των αξιόπιστων πηγών επισήμανσης παράνομου περιεχομένου σε κατάλληλους αιτούντες ή ανεξάρτητες οντότητες που έχουν αποδείξει ότι διαθέτουν εμπειρογνώσια στην ανίχνευση, τον εντοπισμό και την κοινοποίηση παράνομου επιγραμμικού περιεχομένου.

– Θα διεκπεραιώνουν τα αιτήματα των ερευνητών για πρόσβαση σε δεδομένα των VLOP και VLOSE για συγκεκριμένη έρευνα. Οι συντονιστές ψηφιακών υπηρεσιών θα προβαίνουν σε διαπίστευση των ερευνητών και θα ζητούν πρόσβαση σε δεδομένα για λογαριασμό τους.

– Θα διαθέτουν ισχυρές εξουσίες έρευνας και επιβολής, ώστε να εξασφαλίζουν ότι οι πάροχοι που είναι εγκατεστημένοι στην επικράτειά τους συμμορφώνονται με την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες. Θα μπορούν να διατάσσουν επιθεωρήσεις έπειτα από εικαζόμενη παραβίαση της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες, να επιβάλλουν πρόστιμα σε επιγραμμικές πλατφόρμες που δεν συμμορφώνονται με την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες και να επιβάλλουν προσωρινά μέτρα σε περίπτωση σοβαρής βλάβης στη δημόσια σφαίρα.

Οι συντονιστές ψηφιακών υπηρεσιών και η Επιτροπή θα συγκροτήσουν ανεξάρτητη συμβουλευτική ομάδα, το ευρωπαϊκό συμβούλιο ψηφιακών υπηρεσιών, το οποίο θα διασφαλίζει ότι η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες εφαρμόζεται με συνέπεια και ότι οι χρήστες σε ολόκληρη την ΕΕ απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα, ανεξάρτητα από τον τόπο εγκατάστασης των επιγραμμικών πλατφορμών.

Το συμβούλιο θα γνωμοδοτεί σχετικά με την επιβολή της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες και θα συμβουλεύει σχετικά με αναδυόμενα ζητήματα που σχετίζονται με την πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, ενώ μπορεί και να συμβάλλει σε κατευθυντήριες γραμμές και αναλύσεις. Θα βοηθά επίσης στην επίβλεψη των πολύ μεγάλων επιγραμμικών πλατφορμών και των πολύ μεγάλων επιγραμμικών μηχανών αναζήτησης και θα εκδίδει ετήσιες εκθέσεις σχετικά με τους σημαντικούς συστημικούς κινδύνους και τις βέλτιστες πρακτικές για τον περιορισμό τους. Το συμβούλιο συνέρχεται για πρώτη φορά στις 19 Φεβρουαρίου 2024.

Σχετικά links:

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/el/policies/digital-services-act-package>

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/QANDA_20_2348

https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/digital-services-act_el

► Άρειος Πάγος: δικαστική ιδιότητα και μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Στις 26 Μαρτίου 2024, ο Άρειος Πάγος εξέδωσε μια ενδιαφέρουσα ανακοίνωση σχετικά με τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από τους δικαστικούς λειτουργούς την οποία υπογράφει η Πρόεδρος του Αρείου Πάγου. Πιο συγκεκριμένα, η ανακοίνωση επισημαίνει ότι είναι δεδομένο ότι ζούμε στην εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Στην εποχή, που η, μέσω αυτών, επικοινωνία

νωνία συνεπάγεται την ευρύτατη και ταχύτατη δημοσιότητα καθώς και τη μονιμότητα, υπό την έννοια ότι, ακόμη και αν έχει μεσολαβήσει διαγραφή ανάρτησης, σχολίου, φωτογραφίας κ.λπ. ή ακόμη και αν αφορούν σε ιδιωτικό «προφίλ», δεν υπάρχει οποιαδήποτε εγγύηση ότι δεν έχουν ήδη αντιγραφεί, επεξεργαστεί και διαμοιραστεί από εξουσιοδοτημένους ή μη τρίτους, χωρίς τη συναίνεση του χρήστη.

Οι δικαστικοί και εισαγγελικοί λειτουργοί, από την ανάληψη των καθηκόντων τους, δεν απεμπολούν, βεβαίως, το δικαίωμα έκφρασης, όπως αυτό κατοχυρώνεται τόσο στα ημεδαπά όσο και στα διεθνή νομοθετικά κείμενα. Είναι αυτονόητο, όμως, ότι, από την είσοδό τους στο δικαστικό σώμα, αναλαμβάνουν τη στοιχειώδη υποχρέωση να λειτουργούν και να εκφράζονται δημόσια με αυτοσυγκράτηση. Οφείλουν, δηλαδή, να ασκούν το δικαίωμα έκφρασης με ιδιαίτερη προσοχή, με σύνεση, μετριοπάθεια και διακριτικότητα και με τη συμπεριφορά τους να περιφρουρούν το ηθικό ανάστημα, την αξιοπρέπεια, την ακεραιότητα και την αμεροληψία τους, ώστε να μην

προκαλούν δυσμενείς ή ακόμη και αλγινές εντυπώσεις και να θίγουν το κύρος της Δικαιοσύνης. Η χρήση, λοιπόν, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από δικαστές και εισαγγελείς, είτε αυτή γίνεται με είτε χωρίς τη δήλωση της δικαστικής ιδιότητας ή των στοιχείων της ταυτότητάς τους, πρέπει να συνάδει, να προάγει και να εξυπηρετεί τις αρχές της δικαστικής συμπεριφοράς. Συνεπώς, οι στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αναρτήσεις, σχόλια, φωτογραφίες, βίντεο ή μηνύματα κ.λπ. δικαστικών και εισαγγελικών λειτουργών, που εκφεύγουν των ορίων αυτών, συνιστούν αυτονόητως συμπεριφορά πειθαρχικώς ελεγκτέα, κατ' άρθρο 109 παρ. 2 περ. δ' του ν. 4938/2022, με τις εντεύθεν δυσμενείς γι' αυτούς συνέπειες.

Σχετικά links:

<https://www.areiospagos.gr>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2023 – Φεβρουάριος 2024)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Όλγα Μιχαλοπούλου

► **Η αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου επιβάλλει στον εθνικό δικαστή να μην εφαρμόζει νομικές εκτιμήσεις ανωτέρου εθνικού δικαστηρίου αντίθετες προς το δίκαιο της Ένωσης**

Η άρνηση του δικαιώματος προς έκπτωση του φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) σύμφωνα με την Οδηγία 2006/112/ΕΚ εκ μέρους εθνικής φορολογικής αρχής πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια ώστε να μην θίγεται η αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης και η αρχή της ασφάλειας του δικαίου

προδικαστική παραπομπή – κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) – Οδηγία 2006/112/ΕΚ – μη αναγνώριση του δικαιώματος προς έκπτωση – υποχρεώσεις του υποκειμένου στον φόρο – καθήκον επιμέλειας – βάρος αποδείξεως – αρχές της φορολογικής ουδετερότητας και της ασφάλειας δικαίου – υπεροχή του δικαίου της Ένωσης – αντίφαση μεταξύ της νομολογίας εθνικού δικαστηρίου και του δικαίου της Ένωσης

ΔΕΕ C-537/22, Global Ink Trade, 11.01.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2024:6 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, καθώς και του άρθρου 167, του άρθρου 168, στοιχείο α', και του άρθρου 178, στοιχείο α' της Οδηγίας 2006/112/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΕΕ 2006 L 347/1, στο εξής: Οδηγία ΦΠΑ), ερμηνευόμενων υπό το πρίσμα των αρχών της φορολογικής ουδετερότητας και της ασφάλειας δικαίου.

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Global Ink Trade Kft. και της διεύθυνσης προσφυγών της εθνικής φορολογικής και τελωνειακής υπηρεσίας της Ουγγαρίας (στο εξής: φορολογική αρχή), με αντικείμενο τη μη αναγνώριση εκ μέρους της εν λόγω φορολογικής αρχής δικαιώματος προς έκπτωση του φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) επί αποκτήσεων αγαθών.

Η Global Ink Trade Kft είναι εταιρεία που ασκεί δραστηριότητα χονδρικού εμπορίου στην Ουγγαρία, η οποία αγόρασε έπιπλα γραφείου από την ουγγρική επιχείρηση

Office Builder Kft. Μετά από διενέργεια ελέγχων, η φορολογική αρχή διαπίστωσε ότι η τελευταία δεν ασκούσε πραγματική οικονομική δραστηριότητα και δεν είχε εκπληρώσει τις φορολογικές της υποχρεώσεις, και κατηγόρησε την Global Ink Trade Kft για παθητική φοροδιαφυγή, παρά την προσκόμιση των τιμολογίων και τις καταθέσεις μαρτύρων που επιβεβαίωσαν ότι τα οικεία αγαθά είχαν πράγματι παραδοθεί. Για τον λόγο αυτό, η εν λόγω αρχή αποφάσισε να μην αναγνωρίσει στην Global Ink Trade το δικαίωμα προς έκπτωση του ΦΠΑ που αναγραφόταν στα σχετικά τιμολόγια.

Η Global Ink Trade Kft άσκησε προσφυγή ενώπιον του δικαστηρίου περιφέρειας Βουδαπέστης κατά της ανωτέρω απόφασης, υποστηρίζοντας ότι η άρνηση δικαιώματος έκπτωσης του ΦΠΑ ως προς τα επίμαχα τιμολόγια στηριζόταν σε μη αποδεδειγμένα πραγματικά περιστατικά και ότι η εν λόγω αρχή δεν έλαβε υπόψη το γεγονός ότι η ίδια η αρχή έφερε το βάρος απόδειξης.

Το αιτούν δικαστήριο επεσήμανε ότι, παρά την ερμηνεία που έχει δοθεί από το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου σε υποθέσεις ίδιου αντικείμενου που αφορούσαν την Ουγγαρία, το Κύρια, δηλαδή το Ανώτατο Δικαστήριο της Ουγγαρίας, εξακολουθεί να εφαρμόζει την προγενέστερη των διατάξεων αυτών νομολογία, η οποία δεν είναι συμβατή με την Οδηγία ΦΠΑ και το δίκαιο της Ένωσης. Συγκεκριμένα, η νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου επιβάλλει σε κάθε υποκείμενο στον φόρο την υποχρέωση να προβαίνει σε περίπλοκους και σε βάθος ελέγχους επί των προμηθευτών του, ιδίως όσον αφορά την εκ μέρους τους τήρηση των σχετικών με τη δήλωση και απόδοση του ΦΠΑ υποχρεώσεών τους, τακτική η οποία, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, θίγει την αρχή της ασφάλειας δικαίου.

Για τον λόγο αυτό, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν πρέπει να ακολουθήσει τις αποφάσεις του Κύρια ή να τις αγνοήσει υπό το πρίσμα της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, ενώ απέστειλε επίσης προδικαστικά ερωτήματα αναφορικά με το δικαίωμα της έκπτωσης από τον ΦΠΑ, τις προϋποθέσεις για τη διαπίστωση τέλεσης φοροδιαφυγής και το βάρος απόδειξης αυτής, υπό το πρίσμα των αρχών της φορολογικής ουδετερότητας και της ασφάλειας δικαίου.

Το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να ακολουθούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης όπως παρέχεται από το ίδιο, ακόμα και αν αυτό σημαίνει απόκλιση από προηγούμενες εθνικές δικαστικές αποφάσεις.

Όσον αφορά το δικαίωμα της έκπτωσης του ΦΠΑ, η Οδηγία ΦΠΑ δεν εμποδίζει κατ' αρχήν τα κράτη μέλη να

θεσπίζουν εθνική κανονιστική ρύθμιση ή να εκδώσουν εγκύκλιο προκειμένου να προσδιορίσουν το επίπεδο επιμέλειας που απαιτείται από τον υποκείμενο στον φόρο και να κατευθύνουν την εκτίμηση της φορολογικής αρχής, με αποτέλεσμα η φορολογική αρχή να μπορεί να το αρνηθεί στον φορολογούμενο. Ωστόσο, η εφαρμογή του εθνικού αυτού μέτρου θα πρέπει να είναι σύμφωνη με την αρχή της ασφάλειας δικαίου, δηλαδή το μέτρο θα πρέπει να είναι προβλέψιμο για τους πολίτες και διατυπωμένο με σαφήνεια. Επίσης, θα πρέπει η φορολογική αρχή να φέρει το βάρος απόδειξης για την ύπαρξη στοιχείων φοροδιαφυγής και συμμετοχής του φορολογούμενου και να μην επιρρίπτει στον υποκείμενο σε φόρο το βάρος διενέργειας περίπλοκων και σε βάθος ελέγχων σχετικά με τον αντισυμβαλλόμενο του.

Συνοπτικά, με την απόφαση αυτή, το ΔΕΕ τόνισε την υπεροχή του δικαίου της Ένωσης, παρέσχε καθοδήγηση σχετικά με την έκπτωση του ΦΠΑ με βάση την Οδηγία ΦΠΑ και διευκρίνισε τις απαιτήσεις για την απόδειξη της φοροδιαφυγής.

► Προϋποθέσεις του άρθρου 267 ΣΛΕΕ

Το Δικαστήριο κηρύσσει απαράδεκτες δύο αιτήσεις για προδικαστικές αποφάσεις σχετικές με τη διαδικασία διορισμού των δικαστών τακτικών δικαστηρίων στην Πολωνία

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 267 ΣΛΕΕ – δυνατότητα του αιτούντος δικαστηρίου να λάβει υπόψη την προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου – αναγκαιότητα της ζητούμενης ερμηνείας προκειμένου το αιτούν δικαστήριο να μπορέσει να εκδώσει τη δική του απόφαση – ανεξαρτησία των δικαστών – προϋποθέσεις διορισμού των δικαστών στα τακτικά δικαστήρια – δυνατότητα προσβολής διατάξεως με την οποία κρίθηκε αμετακλήτως αίτηση ασφαλιστικών μέτρων – δυνατότητα εξαίρεσης δικαστή – παραδεκτό των αιτήσεων προδικαστικής αποφάσεως

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-181/21 και C-269/21, G. (Nomination des juges de droit commun en Pologne), 09.01.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2024:1 – Προδικαστική παραπομπή

Οι συνεκδικαζόμενες αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 2, του άρθρου 6 παρ. 1 έως 3 και του άρθρου 19 παρ. 1, εδάφιο β' ΣΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν, στη μεν υπόθεση C-181/21, στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ ιδιωτικής εταιρείας και καταναλωτή, με αντικείμενο απαίτηση εκ συμβάσεως πίστωσης, στη δε υπόθεση C-269/21, στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ καταναλωτών και τρά-

πεζας, με αντικείμενο απαίτηση εκ συμβάσεως πίστωσης εκφρασμένης σε ξένα νομίσματα, καθώς και αίτημα για ακύρωση της εν λόγω συμβάσεως.

Οι εν λόγω υποθέσεις κατέληξαν, ύστερα από σειρά εσωτερικών διαδικασιών, ενώπιον τριμελών επιτροπών των περιφερειακών δικαστηρίων του Κατοβίτσε και της Κρακοβίας, αντίστοιχα. Τα αιτούντα δικαστήρια και στις δύο περιπτώσεις αμφισβητούν τη νομιμότητα των διορισμών συγκεκριμένων δικαστών που συμμετείχαν στις προαναφερόμενες επιτροπές, καθώς και τον ρόλο του Εθνικού Δικαστικού Συμβουλίου της Πολωνίας (στο εξής: KRS) στη διαδικασία υποψηφιοτήτων. Κατ' επέκταση, αμφισβητούν το κατά πόσον η σύνθεση των συγκεκριμένων επιτροπών πληροί τις προϋποθέσεις της αμεροληψίας και της ανεξαρτησίας ώστε αυτές να μπορούν να χαρακτηριστούν ως «δικαστήρια», σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης. Ρώτησαν, επίσης, εάν το ενωσιακό δίκαιο πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο που να παρέχει στο δικαστήριο τη δυνατότητα αυτόματου αποκλεισμού τέτοιων δικαστών από την εξέταση των σχετικών υποθέσεων.

Το Δικαστήριο, καταρχάς, έκρινε ότι είναι καθ' ύλην αρμόδιο να αποφανθεί επί των συγκεκριμένων αιτήσεων προδικαστικής απόφασης, καθώς, μολονότι η οργάνωση των εθνικών δικαστηρίων εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, αυτή πρέπει να γίνεται κατά τρόπο σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης. Επίσης, από τη διατύπωση των ερωτημάτων εμφανίζεται ότι αυτά αφορούν την ερμηνεία των διατάξεων του ενωσιακού και όχι του εθνικού δικαίου.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο προχώρησε στην εξέταση επί του παραδεκτού των αιτημάτων. Στην μεν πρώτη περίπτωση, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι, σύμφωνα με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, η προδικαστική ερμηνεία είναι αναγκαία μόνον αν ο εθνικός δικαστής, ο οποίος αποφασίζει να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής απόφασης, έχει αυτοτελώς τη δυνατότητα να αντλήσει τις συνέπειες της ερμηνείας αυτής κρίνοντας, υπό το πρίσμα της, τη νομιμότητα του διορισμού άλλου δικαστή του ίδιου δικαστικού σχηματισμού και, ενδεχομένως, εξαιρώντας τον, πράγμα που στη συγκεκριμένη υπόθεση δεν προκύπτει. Ως εκ τούτου, η αίτηση προδικαστικής απόφασης στην υπόθεση C-181/21 είναι απαράδεκτη.

Στην υπόθεση C-269/21, το Δικαστήριο έκρινε επίσης απαράδεκτη την αίτηση προδικαστικής απόφασης, καθώς το αιτούν δικαστήριο, αφού αναγνώρισε την αμετάκλητη απόφαση της τριμελούς ομάδας δικαστών, δεν είχε αρμοδιότητα, βάσει του εθνικού δικαίου, να αξιολογήσει τη νομιμότητά της, ιδίως όσον αφορά τον διορισμό της συγκεκριμένης δικαστή. Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι τα ερωτήματα που τέθηκαν δεν αφορούσαν την επίλυση της συγκεκριμένης διαφοράς, αλλά αποσκοπούσαν σε μια γενική αξιολόγηση της δικαστικής διαδικασίας

διορισμού στην Πολωνία, κάτι που δεν σχετίζεται με τη συγκεκριμένη υπόθεση.

► **Η Επιτροπή πρέπει να ενθαρρύνει τη συμμετοχή των πολιτών στη δημοκρατική ζωή της Ένωσης, ώστε η Ένωση να καθίσταται πιο προσιτή**

Η Επιτροπή μπορεί να προβεί σε μερική καταχώριση μίας πρότασης πρωτοβουλίας πολιτών, όταν αυτή δεν βρίσκεται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της

αίτηση αναιρέσεως – θεσμικό δίκαιο – ευρωπαϊκή πρωτοβουλία πολιτών – Κανονισμός (ΕΕ) 211/2011 – καταχώριση της πρότασης πρωτοβουλίας πολιτών – άρθρο 4 παρ. 2, στοιχείο β' – πρόταση που δεν ευρίσκεται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να υποβάλλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξεως της Ένωσης για την εφαρμογή των συνθηκών – βάρος αποδείξεως – ευχέρεια της Επιτροπής να προβεί σε μερική καταχώριση

ΔΕΕ C-54/22 P, Ρουμανία/Επιτροπή, 22.02.2024, Τμήμα ένατο, Πρόεδρος: O. Spineanu-Matei, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:164 – Αίτηση αναιρέσεως

Στις 18 Ιουνίου 2013 υποβλήθηκε, μέσω της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών (στο εξής: ΕΠΠ), βάσει του Κανονισμού (ΕΕ) 211/2011, στην Επιτροπή η πρόταση με τίτλο «Πολιτική συνοχής για την ισότητα των περιφερειών και τη διατήρηση των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους», με στόχο να δοθεί από την Ένωση, στο πλαίσιο της πολιτικής συνοχής, ιδιαίτερη προσοχή στις περιφέρειες με εθνικά, εθνοτικά, πολιτιστικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά που διαφέρουν από τα χαρακτηριστικά των γύρω περιοχών. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους, η Επιτροπή αρνήθηκε να καταχωρίσει την εν λόγω πρόταση με την αιτιολογία ότι αυτή βρισκόταν καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της βάσει των οποίων μπορούσε να υποβάλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης. Ενώ αρχικά το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή ακύρωσης που ασκήθηκε εναντίον της συγκεκριμένης απόφασης, στη συνέχεια, στο στάδιο της αναίρεσης, την ακύρωσε. Κατά συνέπεια, τον Απρίλιο του 2019, η Επιτροπή εξέδωσε νέα απόφαση, με την οποία προέβη σε μερική καταχώριση της προτεινόμενης ΕΠΠ. Η Ρουμανία άσκησε προσφυγή ακύρωσης κατά της εν λόγω απόφασης, επικαλούμενη παράβαση του άρθρου 4 παρ. 2, στοιχείο β' του Κανονισμού (ΕΕ) 211/2011, την οποία το ΓεΔΕΕ απέρριψε ως αβάσιμη, κρίνοντας ότι η Επιτροπή δεν υπέπεσε σε νομικό σφάλμα εκτιμώντας, κατά το στάδιο της καταχώρισης, ότι η επίμαχη πρόταση ΕΠΠ δεν βρισκόταν καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της βάσει των οποίων μπορούσε να υπο-

βάλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης για την εφαρμογή των Συνθηκών.

Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, η ιδιαίτερη προστιθέμενη αξία του μηχανισμού της ΕΠΠ έγκειται όχι στη βεβαιότητα του αποτελέσματος, αλλά στους διαύλους και στις ευκαιρίες που δημιουργεί η ΕΠΠ για τους πολίτες της Ένωσης να ενεργοποιήσουν τον πολιτικό διάλογο εντός των θεσμικών οργάνων της Ένωσης. Για τον λόγο αυτό, η Επιτροπή, ακόμη και όταν υπάρχουν σοβαρές αμφιβολίες ως προς το κατά πόσον η επίμαχη πρόταση ΕΠΠ εμπίπτει στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 2, στοιχείο β' του Κανονισμού (ΕΕ) 211/2011, οφείλει να καταχωρίσει την εν λόγω πρόταση προκειμένου να καταστεί δυνατή εντός των θεσμικών οργάνων η πολιτική συζήτηση η οποία εκκινεί κατόπιν της καταχώρισης αυτής. Επίσης, όσον αφορά το ζήτημα της μερικής καταχώρισης, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι, μολονότι ο Κανονισμός (ΕΕ) 211/2011 δεν προβλέπει ρητώς τη δυνατότητα της Επιτροπής να προβεί σε τέτοια μερική καταχώριση πρότασης ΕΠΠ, η ερμηνεία αυτή από το ΓεΔΕΕ είναι ορθή για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των πολιτών στη δημοκρατική ζωή της Ένωσης.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► **Διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες**

Οι κανόνες περί προηγούμενης έγκρισης και επιλεξιμότητας της International Skating Union (ISU) παραβιάζουν το δίκαιο της Ένωσης

αίτηση αναιρέσεως – ανταγωνισμός – ρύθμιση θεσπισθείσα από διεθνή αθλητική ένωση – παγοδρομία – οντότητα ιδιωτικού δικαίου στην οποία έχουν ανατεθεί εξουσίες ρύθμισης, ελέγχου, λήψης αποφάσεων και επιβολής κυρώσεων – κανόνες που διέπουν την προηγούμενη έγκριση των αγώνων, τη συμμετοχή των αθλητών σε αυτούς και τη διαιτητική επίλυση διαφορών – παράλληλη άσκηση οικονομικών δραστηριοτήτων – διοργάνωση και εμπορική εκμετάλλευση αγώνων – άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ – απόφαση ένωσης επιχειρήσεων θίγουσα τον ανταγωνισμό – έννοιες του αντίθετου προς τον ανταγωνισμό «αντικείμενου» και «αποτελέσματος» – δικαιολόγηση – προϋποθέσεις

ΔΕΕ C-124/21 P, International Skating Union/Επιτροπή, 21.12.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: J. Passer, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2023:1012 – Αίτηση αναιρέσεως

Η International Skating Union (Διεθνής Ένωση Παγοδρομίας, στο εξής: ISU) είναι η μόνη αναγνωρισμένη από τη Διεθνή Ολυμπιακή Επιτροπή (ΔΟΕ) διεθνής αθλητική

ομοσπονδία στον τομέα της καλλιτεχνικής παγοδρομίας και της παγοδρομίας ταχύτητας. Όπως προκύπτει από το καταστατικό της, σκοπός της είναι να ρυθμίζει, να διοικεί, να διαχειρίζεται και να προωθεί την παγοδρομία σε παγκόσμιο επίπεδο. Παράλληλα, ασκεί οικονομική δραστηριότητα η οποία συνίσταται, μεταξύ άλλων, στη διοργάνωση διεθνών αγώνων παγοδρομίας και στην εκμετάλλευση των δικαιωμάτων που σχετίζονται με τους εν λόγω αγώνες.

Σύμφωνα με την ανακοίνωση αριθ. 1974, με τίτλο «Ανοικτοί διεθνείς αγώνες», που δημοσιεύθηκε από την ISU στις 20 Οκτωβρίου 2015, η διοργάνωση διεθνών αγώνων παγοδρομίας τελεί υπό την προηγούμενη έγκριση της ISU και πρέπει να συμμορφώνεται προς τους κανόνες που θεσπίζει η ISU. Επιπλέον, κάθε αίτηση προηγούμενης έγκρισης πρέπει να συνοδεύεται από οικονομικές, τεχνικές, εμπορικές και αθλητικές πληροφορίες και κάθε διοργανωτής υποχρεούται να υποβάλει δήλωση με την οποία βεβαιώνει ότι αποδέχεται τον κώδικα δεοντολογίας της ISU. Σε περίπτωση απόρριψης αίτησης προηγούμενης έγκρισης, ο διοργανωτής μπορεί να ασκήσει προσφυγή κατά της απόφασης της ISU ενώπιον του Tribunal arbitral du sport (Αθλητικού διαιτητικού δικαστηρίου, στο εξής: TAS), με έδρα τη Λωζάννη (Ελβετία).

Οι κανονισμοί της ISU περιλαμβάνουν επίσης τους λεγόμενους «κανόνες επιλεξιμότητας», οι οποίοι καθορίζουν τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι αθλητές μπορούν να συμμετέχουν σε αγώνες παγοδρομίας. Μεταξύ των κανόνων αυτών περιλαμβάνονται και κανόνες από τους οποίους προκύπτει ότι, σε περίπτωση συμμετοχής αθλητή σε αγώνα μη εγκεκριμένο από την ISU ή/και από μια από τις εθνικές ενώσεις μέλη της, μπορεί να επιβληθεί στον αθλητή αυτόν η κύρωση της «απώλειας επιλεξιμότητας» ή «μη επιλεξιμότητας», συνεπαγόμενη τον ισόβιο αποκλεισμό του από κάθε αγώνα που διοργανώνει η ISU.

Κατόπιν καταγγελίας που υποβλήθηκε ενώπιόν της από δύο επαγγελματίες παγοδρόμους ταχύτητας, μέλη της ολλανδικής βασιλικής ομοσπονδίας παγοδρομίας, η οποία είναι μέλος της ISU, η Επιτροπή εξέτασε εάν οι κανόνες περί προηγούμενης έγκρισης και επιλεξιμότητας της ISU αντιβαίνουν στα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ. Με απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2017, η Επιτροπή έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι οι εν λόγω κανόνες είχαν ως αντικείμενο τον περιορισμό του ανταγωνισμού στην παγκόσμια αγορά διοργάνωσης και εμπορικής εκμετάλλευσης των διεθνών αγώνων παγοδρομίας ταχύτητας, κατά την έννοια του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των εν λόγω κανόνων, το οικονομικό και νομικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται και τους σκοπούς που επιδιώκουν, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι οι κανόνες αυτοί παρείχαν στην ISU τη δυνατότητα, αφενός, να εμποδίζει τους δυνητικούς διοργανωτές διεθνών αγώνων παγοδρομίας ταχύτητας ανταγωνιστικών προς τους

αγώνες της ISU να αποκτήσουν πρόσβαση στη σχετική αγορά και, αφετέρου, να περιορίζει τη δυνατότητα των επαγγελματιών παγοδρόμων ταχύτητας να συμμετέχουν ελεύθερα σε τέτοιους αγώνες καθώς και, με τον τρόπο αυτόν, να στερεί από τους δυνητικούς διοργανωτές αγώνων τις υπηρεσίες των αθλητών η παρουσία των οποίων είναι αναγκαία για τη διεξαγωγή τους. Επίσης, κατά την Επιτροπή, οι κανόνες που έχει θεσπίσει η ISU για την εγκαθίδρυση μηχανισμού διαιτητικής επίλυσης διαφορών ενισχύουν τον περιορισμό του ανταγωνισμού που προκύπτει από τους κανόνες περί προηγούμενης έγκρισης και επιλεξιμότητας.

Στις 19 Φεβρουαρίου 2018, η ISU άσκησε προσφυγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ με αίτημα την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής. Στις 16 Δεκεμβρίου 2020, το ΓεΔΕΕ εξέδωσε την απόφασή του (T-93/18, *International Skating Union/Επιτροπή*) με την οποία έκρινε, κατ' ουσίαν, ότι η επίδικη απόφαση δεν έπασχε έλλειψη νομιμότητας κατά το μέρος που αφορούσε τους κανόνες περί προηγούμενης έγκρισης και επιλεξιμότητας, αλλά ότι ήταν παράνομη κατά το μέρος που αφορούσε τους κανόνες περί διαιτησίας. Επομένως, η προσφυγή απορρίφθηκε κατά το μέρος που αφορούσε τους κανόνες έγκρισης και επιλεξιμότητας και, ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ επιβεβαίωσε τον παράνομο χαρακτήρα των κανόνων αυτών.

Ακολούθως, η ISU άσκησε αναίρεση κατά της ανωτέρω απόφασης του ΓεΔΕΕ προβάλλοντας δύο λόγους οι οποίοι αφορούσαν παράβαση του άρθρου 263 ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Με μία μακροσκελή απόφαση, το ΔΕΕ απέρριψε την αίτηση αναίρεσης στο σύνολό της και επιβεβαίωσε ότι οι κανόνες περί προηγούμενης έγκρισης και επιλεξιμότητας της ISU, οι οποίοι της επιτρέπουν να υποβάλλει στην έγκρισή της τη διοργάνωση διεθνών αγώνων παγοδρομίας ταχύτητας και να επιβάλλει κυρώσεις σε αθλητές μετέχοντες σε αγώνες παγοδρομίας ταχύτητας που δεν έχουν λάβει προηγούμενη έγκριση, είναι παράνομοι για τον λόγο ότι δεν διασφαλίζεται ο αντικειμενικός, διαφανής, αμερόληπτος και αναλογικός χαρακτήρας τους. Ακόμη, η εξουσία που της έχει ανατεθεί να καθορίζει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορεί να ασκείται η οικεία δραστηριότητα της παρέχει προφανές πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών της, επιτρέποντάς της να εμποδίζει την πρόσβαση κάθε ανταγωνίστριας επιχείρησης στην οικεία αγορά ή να ευνοεί τη δική της δραστηριότητα. Τούτο, διαπιστώνει το Δικαστήριο, μπορεί να έχει δυσμενείς συνέπειες ιδίως για τους αθλητές, τους θεατές και τους τηλεθεατές.

Αντίθετα, σε ό,τι αφορά τους κανόνες περί διαιτησίας, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι ορθώς η Επιτροπή είχε θεωρήσει ότι οι εν λόγω κανόνες επέτειναν τον περιορισμό του ανταγωνισμού ο οποίος απορρέει από τους κανόνες περί προηγούμενης έγκρισης και επιλεξιμότητας. Στο πλαίσιο αυτό, τονίστηκε ότι οι κανόνες αυτοί εφαρμόζο-

νται σε διαφορές που αφορούν την άσκηση αθλήματος ως οικονομικής δραστηριότητας και, ως εκ του λόγου τούτου, εμπíπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου ανταγωνισμού της Ένωσης, προς το οποίο πρέπει να συμμορφώνονται. Η εκτίμηση του ΓεΔΕΕ ότι οι κανόνες περί διαιτησίας μπορεί να δικαιολογούνται από έννομα συμφέροντα συνδεδόμενα με την ιδιαιτερότητα του αθλητισμού, καθόσον απονέμουν στο ΤΑΣ υποχρεωτική και αποκλειστική αρμοδιότητα ελέγχου των αποφάσεων που μπορεί να εκδίδει η ISU δυνάμει των εξουσιών της περί προηγούμενης έγκρισης και επιβολής κυρώσεων, δεν λαμβάνει υπόψη, κατά το Δικαστήριο, τις απαιτήσεις που πρέπει να πληρούνται προκειμένου να μπορεί να θεωρηθεί ότι ένας μηχανισμός διαιτησίας διασφαλίζει την πραγματική τήρηση των διατάξεων δημόσιας τάξης που περιλαμβάνει το δίκαιο της Ένωσης και είναι συμβατός με τις αρχές που διέπουν το δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης. Το Δικαστήριο διαπίστωσε εν προκειμένω ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πολλαπλή πλάνη περί το δίκαιο, περιοριζόμενο να εκτιμήσει, γενικά και αφηρημένα, ότι οι κανόνες περί διαιτησίας μπορούν να δικαιολογηθούν από έννομα συμφέροντα συνδεδόμενα με την ιδιαιτερότητα του αθλητισμού, χωρίς να εξετάσει αν οι εν λόγω κανόνες περί διαιτησίας καθιστούσαν δυνατό τον αποτελεσματικό έλεγχο της τήρησης των κανόνων ανταγωνισμού της Ένωσης. Επιπλέον, διαπιστώθηκε ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πολλαπλή πλάνη περί το δίκαιο για τον πρόσθετο λόγο ότι έκρινε ότι διασφαλιζόταν η πλήρης αποτελεσματικότητα του δικαίου ανταγωνισμού της Ένωσης λαμβανομένων υπόψη, αφενός, της ύπαρξης μέσων ένδικης προστασίας που παρέχουν στους αποδέκτες απόφασης περί μη έγκρισης αγώνων ή απόφασης περί μη επιλεξιμότητας τη δυνατότητα να ζητήσουν την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν από την εν λόγω απόφαση ενώπιον των αρμόδιων εθνικών δικαστηρίων και, αφετέρου, της δυνατότητας υποβολής καταγγελίας ενώπιον της Επιτροπής ή των εθνικών αρχών ανταγωνισμού. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η ύπαρξη των δυνατοτήτων αυτών δεν μπορεί να θεραπεύσει την έλλειψη μέσων έννομης προστασίας που παρέχουν στον θιγόμενο τη δυνατότητα να προσφύγει στο αρμόδιο εθνικό δικαστήριο προκειμένου να επιτύχει, ενδεχομένως μετά τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων, την παύση της συγκεκριμένης συμπεριφοράς ή, όταν αυτή συνίσταται σε πράξη, τον έλεγχο και την ακύρωση της πράξης. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο ανείρεσε την απόφαση του ΓεΔΕΕ κατά το μέρος που είχε ακυρώσει εν μέρει την απόφαση της Επιτροπής όσον αφορά τους κανόνες περί διαιτησίας.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο αποφάνθηκε οριστικά επί της προσφυγής στην υπόθεση T-93/18 δεδομένου ότι η προσφυγή θεωρήθηκε ώριμη προς εκδίκαση όσον αφορά τους λόγους ακυρώσεως που αναφέρονταν σε παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, καθόσον το εν λόγω άρθρο εφαρμόστηκε στους κανόνες περί διαιτησίας. Με

συνοπτικές διαδικασίες, το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή της ISU καθ' ο μέρος δεν είχε ήδη απορριφθεί με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση. Στο πλαίσιο αυτό, διαπίστωσε ότι η Επιτροπή ορθώς είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι κανόνες περί διαιτησίας επέτειναν την παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού της Ένωσης, καθιστώντας δυσχερέστερο τον δικαστικό έλεγχο των διαιτητικών αποφάσεων του ΤΑΣ που εκδίδονται επί των αποφάσεων που λαμβάνει η ISU κατ' ενάσκηση της διακριτικής ευχέρειας που της αναγνωρίζουν οι κανόνες περί προηγούμενης έγκρισης και επιλεξιμότητας.

Οι κανόνες της FIFA και της UEFA βάσει των οποίων απαιτείται η χορήγηση προηγούμενης άδειας για τη δημιουργία οποιασδήποτε νέας διασυλλογικής ποδοσφαιρικής διοργάνωσης, όπως η Superleague, παραβιάζουν το δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – ανταγωνισμός – εσωτερική αγορά – ρυθμίσεις που έχουν θεσπισθεί από διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες – επαγγελματικό ποδόσφαιρο – φορείς ιδιωτικού δικαίου στους οποίους έχουν ανατεθεί ρυθμιστικές και ελεγκτικές εξουσίες, καθώς και εξουσίες λήψεως αποφάσεων και επιβολής κυρώσεων – κανόνες περί χορηγήσεως προηγούμενης άδειας για διοργανώσεις, περί συμμετοχή των ποδοσφαιρικών συλλόγων και των ποδοσφαιριστών στις διοργανώσεις αυτές, καθώς και περί εκμεταλλεύσεως των εμπορικών δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων μεταδόσεως και επικοινωνίας για τις εν λόγω διοργανώσεις – παράλληλη άσκηση οικονομικών δραστηριοτήτων – διεξαγωγή και εμπορική εκμετάλλευση διοργανώσεων – εκμετάλλευση των σχετικών εμπορικών δικαιωμάτων και δικαιωμάτων μεταδόσεως και επικοινωνίας – άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ – απόφαση ενώσεως επιχειρήσεων θίγουσα τον ανταγωνισμό – έννοιες του αντίθετου προς τον ανταγωνισμό «αντικειμένου» και «αποτελέσματος» – εξαίρεση βάσει του άρθρου 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ – προϋποθέσεις – άρθρο 102 ΣΛΕΕ – κατάχρηση δεσπόζουσας θέσεως – δικαιολόγηση – προϋποθέσεις – άρθρο 56 ΣΛΕΕ – εμπόδια στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών – δικαιολόγηση – προϋποθέσεις – βάρος αποδείξεως

ΔΕΕ C-333/21, European Superleague Company, 21.12.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: J. Passer, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2023:1011 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της European Superleague Company SL (στο εξής: ESLC) και, αφετέρου, της Fédération internationale de football association (Διεθνούς Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας, στο εξής: FIFA) και της Union des associations européennes de football (Ένωσης Ευρωπαϊκών Ποδοσφαιρικών Ομοσπονδιών,

στο εξής: UEFA), με αντικείμενο αίτημα να διαπιστωθεί ότι οι FIFA και UEFA παρέβησαν τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ, να διαταχθεί η παύση των παραβάσεων αυτών και να εκδοθούν διάφορες διατάξεις ασφαλιστικών μέτρων κατά των εν λόγω φορέων.

Η FIFA και η UEFA είναι ενώσεις ιδιωτικού δικαίου που εδρεύουν στην Ελβετία. Σύμφωνα με τα καταστατικά τους, σκοπός τους είναι, μεταξύ άλλων, η θέσπιση κανόνων που διέπουν το ποδόσφαιρο και η προώθηση του συγκεκριμένου αθλήματος σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο. Ακόμη, κατέχουν το μονοπώλιο της αδειοδότησης και της οργάνωσης διεθνών ποδοσφαιρικών διοργανώσεων επαγγελματικού ποδοσφαίρου στην Ευρώπη.

Η ESLC είναι εταιρεία ιδιωτικού δικαίου εγκατεστημένη στην Ισπανία. Συστάθηκε με πρωτοβουλία ενός συνόλου επαγγελματικών ποδοσφαιρικών συλλόγων οι οποίοι εδρεύουν στην Ισπανία με σκοπό την υλοποίηση ενός σχεδίου νέας διεθνούς διοργάνωσης επαγγελματικού ποδοσφαίρου με την ονομασία «Superleague». Κατόπιν της ανακοίνωσης περί δημιουργίας της Superleague, η FIFA και η UEFA δημοσίευσαν κοινή ανακοίνωσή τους με την οποία κατέστησαν σαφή την άρνησή τους να αναγνωρίσουν τη νέα αυτή οντότητα. Επιπλέον, υπενθύμισαν τη δυνατότητα λήψης πειθαρχικών μέτρων εις βάρος των συμμετεχόντων στη Superleague, τα οποία θα συνίσταντο, μεταξύ άλλων, στον αποκλεισμό των συλλόγων και των ποδοσφαιριστών που θα συμμετείχαν στη Superleague από ορισμένες μεγάλες ευρωπαϊκές και παγκόσμιες διοργανώσεις.

Κατόπιν αυτής της εξέλιξης, η ESLC άσκησε ενώπιον του εμποροδικείου Μαδρίτης αγωγή κατά των FIFA και UEFA, θεωρώντας ότι η συμπεριφορά τους πρέπει να χαρακτηριστεί ως αντίθετη προς τον ανταγωνισμό και ως μη συνάδουσα με τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ. Το δικαστήριο αυτό, διατηρώντας αμφιβολίες ως προς τον συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης χαρακτήρα ορισμένων διατάξεων των καταστατικών της FIFA και της UEFA, καθώς και των απειλών περί επιβολής κυρώσεων ή των προειδοποιήσεων που απηύθυναν οι ομοσπονδίες αυτές, λαμβανομένων υπόψη των απαγορεύσεων που επιβάλλουν τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ και των διαφόρων θεμελιωδών ελευθεριών που κατοχυρώνει η ΣΛΕΕ, στο μέτρο που οι εν λόγω καταστατικές διατάξεις θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την αποδυνάμωση οποιασδήποτε δυναμικώς ανταγωνιστικής πρωτοβουλίας στον τομέα των ποδοσφαιρικών διοργανώσεων, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο έξι προδικαστικά ερωτήματα. Τα ερωτήματα αυτά αφορούν, ειδικότερα, την ερμηνεία των άρθρων 45, 49, 56, 63, 101 και 102 ΣΛΕΕ.

Προκαταρκτικά, υπενθυμίστηκε ότι, στο μέτρο που η άσκηση αθλητικών δραστηριοτήτων συνιστά οικονομική δραστηριότητα, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των

διατάξεων του δικαίου της Ένωσης που διέπουν τέτοια δραστηριότητα, ιδίως στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 49 ΣΛΕΕ, ενδεχομένως δε και του άρθρου 63 ΣΛΕΕ, καθώς και στο πεδίο εφαρμογής των διατάξεων της ΣΛΕΕ σχετικά με το δίκαιο του ανταγωνισμού. Οι επίμαχοι στην υπόθεση της κύριας δίκης κανόνες σχετικά με την εκ μέρους της FIFA και της UEFA άσκηση εξουσιών για τη διοργάνωση και διεξαγωγή αθλητικών διοργανώσεων εμπίπτουν, κατά το Δικαστήριο, τόσο στο πεδίο εφαρμογής των διατάξεων της ΣΛΕΕ σχετικά με το δίκαιο του ανταγωνισμού όσο και στο πεδίο εφαρμογής των διατάξεων της ΣΛΕΕ περί ελεύθερης κυκλοφορίας. Σύμφωνα με τη νομολογία, μόνον ορισμένοι ειδικοί κανόνες οι οποίοι, αφενός, θεσπίστηκαν αποκλειστικά για λόγους μη οικονομικής φύσης και, αφετέρου, αφορούν ζητήματα σχετικά αποκλειστικά με το άθλημα αυτό καθεαυτό πρέπει να θεωρούνται ξένοι προς οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα. Οι κανόνες της FIFA και της UEFA, όμως, δεν καταλέγονται μεταξύ εκείνων επί των οποίων θα μπορούσε να εφαρμοσθεί μια τέτοια εξαίρεση.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο τόνισε ότι δεν απαγορεύεται, αυτή καθεαυτήν, η εκ μέρους κράτους μέλους παροχή σε επιχείρηση αποκλειστικών ή ειδικών δικαιωμάτων σε μια αγορά. Ωστόσο, η κατάσταση αυτή δεν πρέπει να καθιστά δυνατή στην εν λόγω επιχείρηση την καταχρηστική εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσης της, ασκώντας, για παράδειγμα, τα επίμαχα δικαιώματα κατά τρόπο που εμποδίζει τις δυναμικώς ανταγωνίστριες επιχειρήσεις να εισέλθουν στη σχετική αγορά ή σε συναφείς ή συγγενείς αγορές. Η απαίτηση αυτή ισχύει, κατά μείζονα λόγο, οσάκις τέτοια δικαιώματα παρέχουν στην εν λόγω επιχείρηση την εξουσία να καθορίζει, *de jure* ή και *de facto*, ποιες άλλες επιχειρήσεις επιτρέπεται να ασκούν και εκείνες τη δραστηριότητα αυτή, καθώς και να καθορίζει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορεί να ασκείται η οικεία δραστηριότητα. Κατά συνέπεια, η απονομή αποκλειστικών ή ειδικών δικαιωμάτων που παρέχουν τέτοια εξουσία στην οικεία επιχείρηση πρέπει να συνοδεύεται από κατάλληλες εγγυήσεις ώστε να αποκλειστεί η καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης. Ειδικότερα, η συγκεκριμένη εξουσία πρέπει να οριοθετείται από διαφανή, σαφή, αντικειμενικά, αναλογικά και μη εισάγοντα διακρίσεις, ουσιαστικά και διαδικαστικά, κριτήρια.

Συναφώς, το Δικαστήριο διαπίστωσε, μετά από μακροσκελή ανάλυσή του, ότι οι διάφορες εξουσίες της FIFA και της UEFA, οι οποίες δεν αμφισβητείται ότι κατέχουν δεσπόζουσα θέση στην αγορά διεξαγωγής και εμπορικής εκμετάλλευσης διασυλλογικών ποδοσφαιρικών διοργανώσεων εντός της Ένωσης, δεν οριοθετούνται ούτε από ουσιαστικά κριτήρια ούτε από διαδικαστικούς κανόνες που να διασφαλίζουν τον διαφανή, αντικειμενικό και μη ενέχοντα διακρίσεις χαρακτήρα τους. Η FIFA και η UEFA καταχρώνται, επομένως, τη δεσπόζουσα θέση τους.

Ομοίως, οι κανόνες βάσει των οποίων η FIFA και η UEFA διαθέτουν αποκλειστικό έλεγχο της εκμετάλλευσης των σχετικών με τις εν λόγω διοργανώσεις εμπορικών δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων μετάδοσης και επικοινωνίας είναι ικανοί να περιορίσουν τον ανταγωνισμό, λαμβανομένης υπόψη της σημασίας των διασυλλογικών επαγγελματικών ποδοσφαιρικών διοργανώσεων για τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στις αγορές των μέσων ενημέρωσης, τους καταναλωτές και τους τηλεθεατές εντός της Ένωσης. Απόκειται, ωστόσο, στο αιτούν δικαστήριο να κρίνει αν οι επίμαχοι κανόνες είναι απαραίτητοι για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας και τη διασφάλιση της αλληλέγγυας αναδιανομής δίκαιου μέρους του οφέλους που οφείλεται στη βελτίωση αυτή για το σύνολο των χρηστών, είτε πρόκειται για τους δραστηριοποιούμενους στον χώρο του επαγγελματικού ή ερασιτεχνικού ποδοσφαίρου είτε για θεατές/τηλεθεατές.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε τους κανόνες της FIFA και της UEFA περί χορήγησης αδειών, ελέγχου και επιβολής κυρώσεων υπό το πρίσμα του άρθρου 56 ΣΛΕΕ (ελεύθερη παροχή υπηρεσιών). Στο πλαίσιο αυτό, παρατήρησε ότι, στο μέτρο που οι κανόνες αυτοί δεν διέπονται από τα κατάλληλα ουσιαστικά και διαδικαστικά κριτήρια, δεν δύνανται απλώς να παρακωλύσουν ή να καταστήσουν λιγότερο ελκυστικές, αλλά και να εμποδίσουν τις διάφορες σχετικές οικονομικές δραστηριότητες, περιορίζοντας την πρόσβαση σε αυτές κάθε νεοεισερχομένου. Συνεπώς, συνιστούν εμπόδιο στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών. Μάλιστα, λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω επισημάνσεων αναφορικά με τον αυθαίρετο χαρακτήρα των επίμαχων κανόνων, οι τελευταίοι δεν φαίνεται να μπορούν να θεωρηθούν δικαιολογημένοι από θεμιτό σκοπό γενικού συμφέροντος.

Επισημαίνεται, πάντως, ότι στο Δικαστήριο υποβλήθηκαν ερωτήματα γενικού χαρακτήρα σχετικά με τους κανόνες της FIFA και της UEFA, συνεπώς, με την απόφασή του, δεν αποφαινεται επί του αν το ίδιο το σχέδιο της Superleague είναι σύμφωνο με τις διατάξεις της ΣΛΕΕ.

► Σύμπραξη στην αγορά των φορτηγών

Το Δικαστήριο επικυρώνει το πρόστιμο που επέβαλε η Επιτροπή στη Scania λόγω συμμετοχής της σε σύμπραξη

αίτηση αναιρέσεως – ανταγωνισμός – συμπράξεις – αγορά των φορτηγών – απόφαση με την οποία διαπιστώνεται παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ) – συμφωνίες και εναρμονισμένες πρακτικές σχετικά με τις τιμές πώλησης των φορτηγών, το χρονοδιάγραμμα για την εισαγωγή των τεχνολογιών χαμηλών εκπομπών που απαιτούνται από τα πρότυπα Euro 3 έως Euro 6 και

τη μετακύλιση στους πελάτες του κόστους των τεχνολογιών αυτών – ενιαία και διαρκής παράβαση – γεωγραφική έκταση της παράβασης αυτής – «υβριδική διαδικασία» που οδήγησε διαδοχικά στην έκδοση απόφασης διευθέτησης της διαφοράς και απόφασης κατόπιν συνήθους διαδικασίας – άρθρο 41 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα χρηστής διοίκησης – αμεροληψία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής – εκτίμηση της γεωγραφικής έκτασης μιας εναρμονισμένης πρακτικής – κρίσιμα στοιχεία – χαρακτηρισμός ενός συνόλου συμπεριφορών ως «ενιαίας και διαρκούς παράβασης» – Κανονισμός (ΕΚ) 1/2003 – άρθρο 25 – εξουσία της Επιτροπής προς επιβολή προστίμου – παραγραφή

ΔΕΕ C-251/22 P, Scania κ.λπ./Επιτροπή, 01.02.2024, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγητής: I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2024:103 – Αίτηση αναιρέσεως

Με απόφαση της 27ης Σεπτεμβρίου 2017, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι οι Scania AB, Scania CV AB και Scania Deutschland GmbH (στο εξής: Scania DE), τρεις νομικές οντότητες της επιχείρησης Scania (στο εξής, από κοινού: Scania), είχαν παραβεί το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και το άρθρο 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ, συμμετέχοντας, από τις 17 Ιανουαρίου 1997 έως τις 18 Ιανουαρίου 2011, από κοινού με άλλες οντότητες, σε συμπαιγνιακούς διακανονισμούς σχετικά με τις τιμές και τις αυξήσεις των μικτών τιμών των μεσαίων και βαρέων φορτηγών στον ΕΟΧ, καθώς και σχετικά με το χρονοδιάγραμμα και τη μετακύλιση των δαπανών για την εισαγωγή τεχνολογιών χαμηλών εκπομπών για τα μεσαία και βαρέα φορτηγά οι οποίες απαιτούνται από τα πρότυπα Euro 3 έως Euro 6. Ως εκ τούτου, επέβαλε πρόστιμο ύψους 880.523.000 ευρώ.

Στις 11 Δεκεμβρίου 2017, η Scania άσκησε προσφυγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ με αίτημα την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής, επικουρική, τη μερική ακύρωση της απόφασης αυτής και τη μείωση του προστίμου που της είχε επιβληθεί, καθώς και, εν πάση περιπτώσει, τη μείωση του προστίμου αυτού, σύμφωνα με το άρθρο 261 ΣΛΕΕ και το άρθρο 31 του Κανονισμού 1/2003. Με την απόφασή του, της 2ας Φεβρουαρίου 2022 (Τ-799/17, Scania κ.λπ./Επιτροπή), το ΓεΔΕΕ απέρριψε όλους τους λόγους ακυρώσεως ως αβάσιμους.

Στις 8 Απριλίου 2022, η Scania άσκησε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Δικαστηρίου προβάλλοντας τέσσερις λόγους. Η αίτηση αυτή απορρίφθηκε στο σύνολό της και, ως εκ τούτου, το Δικαστήριο επικύρωσε την απόφαση του ΓεΔΕΕ.

Ο πρώτος λόγος αναιρέσεως αφορούσε, κατ' ουσίαν, προσβολή του δικαιώματος χρηστής διοίκησης που κατοχυρώνεται στο άρθρο 41 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, οι αναιρεσείουσες προσήψαν στο ΓεΔΕΕ ότι δεν

αξιολόγησε κατά πόσον η διοικητική διαδικασία, η οποία συνεχίστηκε κατά της Scania μετά την αποχώρησή της από τη διαδικασία διευθέτησης της διαφοράς, που κινήθηκε βάσει του άρθρου 10α του Κανονισμού (ΕΚ) 773/2004, χωρίς να ανατεθεί η έρευνα της Επιτροπής σε ομάδα διαφορετική από εκείνη στην οποία είχε ανατεθεί ο φάκελος βάσει του οποίου εκδόθηκε η απόφαση διευθέτησης, ήταν σύμφωνη με την αρχή της αντικειμενικής αμεροληψίας. Το Δικαστήριο, ωστόσο, διαπίστωσε ότι από κανένα στοιχείο της επιχειρηματολογίας των αναιρεσιουσών δεν προέκυπτε ότι το ΓεΔΕΕ παρέλειψε να εκτιμήσει αν η Επιτροπή είχε ενεργήσει κατά τρόπο σύμφωνο προς την αρχή της αντικειμενικής αμεροληψίας. Κατά την άποψή του, το γεγονός και μόνον ότι η ίδια ομάδα της Επιτροπής ήταν επιφορτισμένη με τα διάφορα διαδοχικά στάδια της έρευνας που οδήγησε στην έκδοση της απόφασης διευθέτησης της διαφοράς και, εν συνεχεία, της επίδικης απόφασης δεν μπορεί, αυτή καθαυτή, χωρίς τη συνδρομή κάποιου άλλου αντικειμενικού στοιχείου, να δημιουργήσει αμφιβολίες για την αμεροληψία του εν λόγω θεσμικού οργάνου. Εξάλλου, οι αναιρεσιούσες δεν απέδειξαν ότι είχαν προβάλει, ενώπιον του ΓεΔΕΕ, τέτοια αντικειμενικά στοιχεία. Συνεπώς, ο πρώτος λόγος αναιρέσεως απορρίφθηκε.

Ο δεύτερος λόγος αναιρέσεως αφορούσε παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ, λόγω του ότι το ΓεΔΕΕ χαρακτήρισε τη γεωγραφική έκταση της συμπεριφοράς στο γερμανικό επίπεδο επαφών ως καλύπτουσα το σύνολο του εδάφους του ΕΟΧ. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έκρινε ότι το ΓεΔΕΕ δεν υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο συμπεραίνοντας ότι η Επιτροπή βασιμώς κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, μέσω των ανταλλαγών πληροφοριών στο γερμανικό επίπεδο επαφών, η Scania DE λάμβανε και παρείχε πληροφορίες των οποίων η εμβέλεια υπερέβαινε τη γερμανική αγορά και εκτεινόταν στο σύνολο του ΕΟΧ. Συνεπώς, ο δεύτερος λόγος αναιρέσεως επίσης απορρίφθηκε.

Με τον τρίτο λόγο αναιρέσεως, οι αναιρεσιούσες προέβαλαν, κατ' ουσίαν, παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ από το ΓεΔΕΕ, επειδή αυτό χαρακτήρισε ως ενιαία παράβαση μια σειρά πράξεων που περιλάμβαναν τρία διαφορετικά επίπεδα επαφών. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι ο λόγος αυτός στηρίζεται στην εσφαλμένη παραδοχή ότι, προκειμένου να μπορέσει να διαπιστώσει την ύπαρξη ενιαίας και διαρκούς παράβασης, το ΓεΔΕΕ έπρεπε να απαιτήσει από την Επιτροπή να αποδείξει επίσης ότι καθεμιά από τις εν λόγω συμπεριφορές μεμονωμένως συνιστούσε αφ' εαυτής παράβαση των ως άνω άρθρων. Συνεπώς, απορρίφθηκε και ο τρίτος λόγος αναιρέσεως.

Τέλος, ο τέταρτος λόγος αναιρέσεως αφορούσε παράβαση των ίδιων άρθρων καθώς και του άρθρου 25 του Κανονισμού 1/2003, λόγω του ότι το ΓεΔΕΕ διατήρησε

σε ισχύ πρόστιμο για συμπεριφορά ως προς την οποία είχε συμπληρωθεί η παραγραφή. Συναφώς, δεδομένου ότι απορρίφθηκαν οι τρεις πρώτοι λόγοι αναιρέσεως, το Δικαστήριο θεώρησε ορθό το συμπέρασμα της Επιτροπής και, εν συνεχεία, του ΓεΔΕΕ ότι η επίμαχη σύμπραξη συνιστούσε ενιαία και διαρκή παράβαση καλύπτουσα το σύνολο του ΕΟΧ, η οποία συνεχίστηκε μέχρι τις 18 Ιανουαρίου 2011. Υπό τις συνθήκες αυτές, λαμβανομένης υπόψη της ημερομηνίας της πρώτης πράξης της Επιτροπής, κατά το άρθρο 25 παρ. 3, δεν μπορεί να θεωρηθεί, κατά το Δικαστήριο, ότι στις 18 Ιανουαρίου 2011 η εξουσία της Επιτροπής να επιβάλει πρόστιμο είχε υποπέσει σε παραγραφή. Συνεπώς, απορρίφθηκε και ο τέταρτος λόγος αναιρέσεως.

► Κρατικές ενισχύσεις

Επιλεκτικό πλεονέκτημα από καθεστώς αποζημιώσεων

Αίτηση αναιρέσεως – άρθρο 181 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου – κρατικές ενισχύσεις – δραστηριότητες οι οποίες σχετίζονται με την παραγωγή, μεταποίηση και εμπορία γεωργικών προϊόντων – ζημίες που προκλήθηκαν από πυρκαγιές – καθεστώς ενισχύσεων τις οποίες χορήγησε η Ελληνική Δημοκρατία υπό τη μορφή επιδοτήσεων επιτοκίου και εγγυήσεων του Δημοσίου – απόφαση κηρύσσουσα τα καθεστώτα ενισχύσεων παράνομα και μη συμβατά με την εσωτερική αγορά – ενίσχυση περιοριζόμενη σε πληγείσες περιοχές – οικονομικό πλεονέκτημα – επιλεκτικός χαρακτήρας – εντολή ανακτήσεως των ενισχύσεων – εξαιρετικές περιστάσεις – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-797/22 P (διάταξη), Ελλάδα/Επιτροπή, 28.02.2024, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: T. von Danwitz, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2024:174 – Αίτηση αναιρέσεως

Το 2007, λόγω των αλληπάλληλων πυρκαγιών που ξέσπασαν στην Ελλάδα και κατόπιν κήρυξης της χώρας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, ελήφθησαν διάφορα μέτρα στήριξης για τις επιχειρήσεις των πληγεισών περιοχών. Το 2016, η Επιτροπή κίνησε επίσημη διαδικασία έρευνας, σχετικά με τη χρηματοδότηση όλων των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν στον τομέα της μεταποίησης γεωργικών προϊόντων, η οποία συνίστατο σε επιδοτήσεις επιτοκίου και εγγυήσεις του Ελληνικού Δημοσίου. Μετά την ολοκλήρωση της έρευνάς της, η Επιτροπή έκρινε ότι τα επίμαχα μέτρα συνιστούσαν παράνομες και μη συμβατές κρατικές ενισχύσεις και διέταξε την ανάκτησή τους, πλην ορισμένων εξαιρέσεων (SA.39119).

Η Ελλάδα άσκησε προσφυγή ακυρώσεως ενώπιον του ΓεΔΕΕ (T-850/19), η οποία απορρίφθηκε, με κεντρική επιχειρηματολογία ότι μέτρο που χορηγείται από δημόσια αρχή στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, ακόμη και αν

πληροί το κριτήριο της μακροπρόθεσμης οικονομικής ορθολογικότητας ή εμπίπτει στην κοινωνική ευθύνη του κράτους, αποτελεί κρατική ενίσχυση. Τα παραπάνω στοιχεία μπορούν απλώς να λαμβάνονται υπόψη κατά το στάδιο ελέγχου της συμβατότητας. Πάντως, ο αντισταθμιστικός χαρακτήρας οικονομικών μέτρων που χορηγούνται για τη στήριξη επιχειρήσεων που επλήγησαν από θεομηνίες δεν αίρει τον χαρακτηρισμό τους ως κρατικών ενισχύσεων.

Η Ελλάδα άσκησε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του ΔΕΕ (C-797/22 P). Το ΔΕΕ απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως, με διάταξη, ως προδήλως αβάσιμη. Ειδικότερα, επί της ύπαρξης πλεονεκτήματος, το ΔΕΕ συμφώνησε με το ΓεΔΕΕ ότι, για να διαπιστωθεί η δυνατότητα μιας επιχείρησης να τύχει πλεονεκτήματος υπό κανονικές συνθήκες της αγοράς, θα πρέπει να εκτιμάται αν η δικαιούχος θα μπορούσε να αποκομίσει από την αγορά το ίδιο πλεονέκτημα με εκείνο που αντλεί από την επίμαχη ενίσχυση, ανεξαρτήτως του ζητήματος αν η αγορά βρίσκεται σε κρίση. Η ύπαρξη πλεονεκτήματος δεν καθορίζεται αναλόγως της αιτίας ή του σκοπού της ενίσχυσης. Στο πλαίσιο αυτό, τα οφέλη που θα μπορούσε να αντλήσει η Ελλάδα από τα επίμαχα μέτρα, μέσω της φορολογίας, δεν λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να εκτιμηθεί αν τα μέτρα αυτά είναι οικονομικώς ορθολογικά και αν θα είχαν ληφθεί από ιδιώτη επιχειρηματία υπό κανονικές συνθήκες της αγοράς.

Επί της επιλεκτικότητας του μέτρου, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι μόνον οι επιχειρήσεις που ήταν εγκατεστημένες στους πληγέντες νομούς μπορούσαν να επωφεληθούν από τα επίμαχα (μη φορολογικού χαρακτήρα) μέτρα. Τέτοια μέτρα από τα οποία μπορούν να επωφεληθούν μόνον οι επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες σε ορισμένες περιοχές είναι *a priori* επιλεκτικά, εκτός εάν οι ενισχύσεις είχαν χορηγηθεί από περιφερειακές αρχές, κάτι που δεν συνέβαινε εν προκειμένω.

Ως προς την υποχρέωση ανάκτησης, το ΔΕΕ έκρινε ότι η ανάκτηση, που αποσκοπεί στην επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση μιας παρανόμως χορηγηθείσας κρατικής ενίσχυσης, δεν μπορεί κατ' αρχήν να θεωρηθεί δυσανάλογο μέτρο. Το γεγονός ότι οι επίμαχες ενισχύσεις είχαν χορηγηθεί λόγω πυρκαγιών εξαιρετικού χαρακτήρα μπορεί μεν να ληφθεί υπόψη κατά την εκτίμηση της συμβατότητας των μέτρων, πλην όμως δεν μπορεί να χαρακτηριστεί, αυτό καθαυτό, ως εξαιρετική περίπτωση ικανή να εμποδίσει την ανάκτηση. Σε αντίθετη περίπτωση, καμία ενίσχυση που έχει χορηγηθεί για την αντιμετώπιση θεομηνίας δεν θα μπορούσε να ανακτηθεί, ακόμη και αν ήταν παράνομη και μη συμβατή.

Για τους παραπάνω λόγους, το ΔΕΕ απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως ως προδήλως αβάσιμη.

Ενεργειακό τιμολόγιο κατόπιν διαιτητικής απόφασης

αίτηση αναιρέσεως – κρατικές ενισχύσεις – άρθρο 107 ΣΛΕΕ – έννοια του όρου «ενίσχυση» – πλεονέκτημα – κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή – διαιτητική απόφαση καθορίζουσα μειωμένα τιμολόγια ηλεκτρικής ενέργειας – καταλογισμός διαιτητικής απόφασης στο κράτος – Καταλογισμός (ΕΕ) 2015/1589 – άρθρο 4 παρ. 2 – απόφαση κρίνουσα ότι το μέτρο δεν συνιστά ενίσχυση

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-701/21 P και C-739/21 P, Mytilinaios/DEI και Επιτροπή, 22.02.2024, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγήτρια: L. S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2024:146 – Αίτηση αναιρέσεως

Την περίοδο 1960-2006, η ΔΕΗ και η εταιρεία «Μυτιληναίος» (πρώην Αλουμίνιον της Ελλάδος) είχαν υπογράψει συμφωνία σχετικά με το κόστος του τιμολογίου ηλεκτρικής ενέργειας της «Μυτιληναίος». Μετά τη λήξη της συμφωνίας αυτής, προέκυψαν χρόνιες διαφωνίες και διαπραγματεύσεις των μερών, με αποτέλεσμα το 2011 να αποφασίσουν την επίλυση της διαφωνίας μέσω της μόνιμης διαιτησίας της ΡΑΕ. Σκοπός της διαιτησίας ήταν να βρεθεί μία λύση που να ανταποκρίνεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της «Μυτιληναίος», που ήταν ο μεγαλύτερος καταναλωτής ενέργειας στην Ελλάδα, και ταυτόχρονα να καλύπτεται τουλάχιστον το κόστος της ΔΕΗ. Το 2012, η ΡΑΕ, καθόρισε, με απόφασή της, ένα προσωρινό τιμολόγιο και, εν συνεχεία, το 2013, το διαιτητικό δικαστήριο της ΡΑΕ καθόρισε το τιμολόγιο προμήθειας για την περίοδο 2010-2013. Η ΔΕΗ άσκησε αγωγή ακύρωσης κατά της απόφασης αυτής, η οποία απορρίφθηκε από το Εφετείο Αθηνών.

Παράλληλα, η ΔΕΗ υπέβαλε καταγγελία στην Επιτροπή, ισχυριζόμενη ότι το διαιτητικό δικαστήριο χορήγησε στη «Μυτιληναίος» παράνομη κρατική ενίσχυση, στο μέτρο που το επίμαχο τιμολόγιο την υποχρέωνε να προμηθεύει τη «Μυτιληναίος» με ηλεκτρική ενέργεια σε τιμή κάτω του κόστους, και, επομένως, χαμηλότερη από την τιμή της αγοράς. Με έγγραφο της ΓΔ Ανταγωνισμού, η Επιτροπή ενημέρωσε τη ΔΕΗ ότι η καταγγελία της είχε τεθεί στο αρχείο, επειδή δεν πληρούνταν τα κριτήρια του καταλογισμού στο κράτος της ύπαρξης οικονομικού πλεονεκτήματος υπέρ της «Μυτιληναίος».

Στη συνέχεια, το 2014, η ΔΕΗ άσκησε προσφυγή ακύρωσης ενώπιον του ΓεΔΕΕ, ζητώντας την ακύρωση του προαναφερόμενου εγγράφου της Επιτροπής (T-639/14). Στο μεταξύ, το 2015, η Επιτροπή έκρινε τελικώς, με απόφασή της (SA.38101/2015), ότι η διαιτητική απόφαση δεν χορηγούσε κρατική ενίσχυση υπέρ της «Μυτιληναίος», καθώς η οικειοθελής εκ μέρους της ΔΕΗ υπαγωγή της διαφοράς σε διαιτησία ισοδυναμούσε με τη συμπεριφορά ενός συνετού ιδιώτη επενδυτή και, συνεπώς, δεν προέκυπτε πλεονέκτημα. Περαιτέρω, επεσήμανε ότι, εφόσον

με την απόφαση αυτή αποτυπώθηκε η οριστική θέση της επί του ζητήματος, έπρεπε να θεωρηθεί ότι το αρχικό της έγγραφο είχε αντικατασταθεί από την εν λόγω απόφαση. Η ΔΕΗ άσκησε προσφυγή ακυρώσεως κατά της εν λόγω αποφάσεως της Επιτροπής SA.38101/2015 (T-352/15).

Με δεδομένο ότι είχε εκδοθεί η απόφαση της Επιτροπής SA.38101/2015, το ΓεΔΕΕ έκρινε, με διάταξη, ότι παρέλκει η έκδοση απόφασης επί της προσφυγής στην υπόθεση T-639/14. Ακολούθως, η ΔΕΗ άσκησε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του ΔΕΕ (C-228/16 P) κατά της διάταξης του ΓεΔΕΕ, η οποία έγινε δεκτή, καθώς το ΔΕΕ έκρινε ότι η απόφαση της Επιτροπής SA.38101/2015 ήταν απλώς επιβεβαιωτική του εγγράφου της ΓΔ Ανταγωνισμού, και ανέπεμψε την υπόθεση στο ΓεΔΕΕ, προκειμένου να κρίνει τη διαφορά επί της ουσίας. Το 2017, η Επιτροπή εξέδωσε δεύτερη απόφαση (SA.38101/2017), με την οποία κρίθηκε, με πανομοιότυπο σκεπτικό, ότι η διαιτητική απόφαση δεν συνεπάγεται τη χορήγηση κρατικής ενίσχυσης, καθώς πληρούνταν το κριτήριο του ιδιώτη επενδυτή.

Η ΔΕΗ άσκησε εκ νέου προσφυγή ακυρώσεως κατά και της δεύτερης απόφασης της Επιτροπής (T-740/17). Το 2021, το ΓεΔΕΕ συνεκδίκασε τις τρεις εκκρεμείς υποθέσεις (T-639/14 RENV, T-352/15 και T-740/17) και έκανε δεκτούς τους ισχυρισμούς της ΔΕΗ, ακυρώνοντας τις επίμαχες αποφάσεις. Το σκεπτικό βασίστηκε ιδίως στην κρίση ότι ένα διαιτητικό δικαστήριο, το οποίο αποφαίνεται βάσει διαδικασίας προβλεπόμενης από τον νόμο, εκδίδοντας νομικά δεσμευτική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου η οποία αποτελεί εκτελεστό τίτλο, πρέπει να εξομοιωθεί με τα τακτικά δικαστήρια του κράτους μέλους και, συνεπώς, να θεωρηθεί ως όργανο του κράτους. Συνεπώς, η απόφαση που εκδίδει ένα τέτοιο διαιτητικό δικαστήριο και με την οποία χορηγείται επιλεκτικό οικονομικό πλεονέκτημα σε μία επιχείρηση καταλογίζεται στο κράτος και υπόκειται στους κανόνες των κρατικών ενισχύσεων. Περαιτέρω, έκρινε πλημμελή την αξιολόγηση της Επιτροπής περί της απουσίας πλεονεκτήματος, καταλογίζοντάς της πως δεν είχε εξετάσει επαρκώς την υπόθεση, παρά είχε περιοριστεί στην ανάλυση του κατά πόσον ένας ιδιώτης επιχειρηματίας θα είχε υπαχθεί στη διαιτησία που είχε αποδεχθεί η ΔΕΗ. Την ίδια χρονιά, η «Μυτιληναίος» και η Επιτροπή άσκησαν αιτήσεις αναιρέσεως (C-701/21 P & C-739/21 P) ενώπιον του ΔΕΕ.

Το ΔΕΕ, αφού απέρριψε δικονομικούς ισχυρισμούς, εξέτασε, αρχικά, την κρίση του ΓεΔΕΕ περί του καταλογισμού της διαιτητικής απόφασης στο κράτος. Παρατήρησε ότι από τα κριτήρια, στα οποία είχε στηριχθεί το ΓεΔΕΕ, δεν προέκυπτε ότι το διαιτητικό δικαστήριο της ΡΑΕ διαφοροποιείται από οποιοδήποτε άλλο διαιτητικό δικαστήριο που συστάθηκε με σύμβαση, ώστε να εξομοιωθεί με τακτικό δικαστήριο. Πρώτον, διότι κάθε διαιτητικό δικαστήριο που συστάθηκε με σύμβαση αντικαθιστά τα τακτικά δικαστήρια. Δεύτερον, η διαδικασία ενώπιον ενός τέτοιου

δικαστηρίου διέπεται κατά κανόνα από τον νόμο. Τρίτον, ο νόμος αυτός μπορεί να προσδώσει στις αποφάσεις του διαιτητικού δικαστηρίου δεσμευτικό χαρακτήρα, ισχύ δεδικασμένου και εκτελεστότητα. Τέταρτον, οι διαιτητικές αυτές αποφάσεις μπορούν, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, να προσβληθούν ενώπιον τακτικού δικαστηρίου. Το γεγονός ότι οι διαιτητές επιλέγονται βάσει ενός καταλόγου που συντάσσεται με απόφαση του προέδρου της ΡΑΕ και πρέπει να αποδεικνύουν την ανεξαρτησία και την αμεροληψία τους πριν από τον διορισμό τους διαφοροποιεί, πράγματι, το διαιτητικό δικαστήριο της ΡΑΕ από άλλα διαιτητικά δικαστήρια που συστάθηκαν με σύμβαση και των οποίων οι διαιτητές δεν επιλέγονται κατ' ανάγκη βάσει καταλόγου. Ωστόσο, μόνον το γεγονός αυτό δεν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το διαιτητικό δικαστήριο της ΡΑΕ διαφέρει από οποιοδήποτε άλλο διαιτητικό δικαστήριο που συστάθηκε με σύμβαση, καθώς αποτελεί απλώς ένα αμιγώς διαδικαστικό στοιχείο το οποίο δεν επηρεάζει τη λειτουργία ή τη φύση του εν λόγω δικαστηρίου. Περαιτέρω, το ΔΕΕ καταλόγισε στο ΓεΔΕΕ πως είχε παραλείψει να εξετάσει εάν το διαιτητικό δικαστήριο της ΡΑΕ είχε υποχρεωτική δικαιοδοσία, ήτοι δικαιοδοσία που δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τη βούληση των μερών, όπως συμβαίνει καταρχήν στην περίπτωση των δικαστηρίων που αποτελούν τμήμα του κρατικού δικαιοδοτικού συστήματος.

Κατόπιν τούτων, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι η εν λόγω υπόθεση διαφοροποιείται σημαντικά από την κρίση του στην υπόθεση *Micula* (C-638/19 P). Πρώτον, διότι στην περίπτωση εκείνη το διαιτητικό δικαστήριο δεν είχε συσταθεί με σύμβαση, αλλά βάσει διμερούς επενδυτικής συμφωνίας. Δεύτερον, διότι στην περίπτωση εκείνη το ΔΕΕ είχε απλώς εξετάσει, εάν η Επιτροπή ήταν αρμόδια να ασκήσει τις αρμοδιότητές της δυνάμει του άρθρου 108 ΣΛΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, είχε κρίνει ότι το καθοριστικό στοιχείο για να διαπιστωθεί το χρονικό σημείο χορήγησης μιας κρατικής ενίσχυσης στους δικαιούχους της με συγκεκριμένο μέτρο είναι η απόκτηση από τους δικαιούχους βέβαιου δικαιώματος λήψης της ενίσχυσης και η αντίστοιχη δέσμευση του κράτους μέλους να τη χορηγήσει. Παρότι είχε διαπιστώσει κατ' ουσίαν ότι το δικαίωμα αυτό είχε χορηγηθεί αποκλειστικώς και μόνον βάσει της επίμαχης στην υπόθεση εκείνη διαιτητικής απόφασης, ουδόλως είχε συναγάγει εξ αυτού ότι η οικεία διαιτητική απόφαση συνιστούσε, αυτή καθεαυτήν, κρατική ενίσχυση, αλλά είχε διευκρινίσει ότι δεν ήταν αρμόδιο, στο πλαίσιο της υπόθεσης επί της οποίας εκδόθηκε η ίδια απόφαση, να κρίνει κατά πόσον το επίμαχο μέτρο, ήτοι η διαιτητική απόφαση, συνιστούσε, από ουσιαστική άποψη, κρατική ενίσχυση.

Έπειτα, το ΔΕΕ έκρινε ότι η απόφαση του Εφετείου Αθηνών που απέρριψε την αγωγή ακύρωσης της ΔΕΗ κατά της διαιτητικής απόφασης δεν οδηγεί σε καταλογισμό

του μέτρου στο κράτος. Ο δικαστικός έλεγχος αφορά μόνον τη νομιμότητα της διαιτητικής απόφασης, η οποία εξακολουθεί να αποτελεί πράξη αποκλειστικώς καταλογιστέα στο διαιτητικό όργανο που την εξέδωσε. Στο πλαίσιο αυτό, επανέλαβε τη νομολογία *Dobeles Hes*, κατά την οποία μία δικαστική απόφαση δεν θεωρείται κρατική ενίσχυση.

Το ΔΕΕ διευκρίνισε, ωστόσο, ότι δεν θα ήταν ίδια η κρίση του, εάν η διαιτητική διαδικασία στο σύνολό της ήταν αποτέλεσμα μηχανισμού επιβεβλημένου από το Ελληνικό Δημόσιο, με σκοπό την καταστρατήγηση των κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων μέσω της διαδικασίας αυτής. Τούτο, διότι ένας ιδιώτης επιχειρηματίας δεν θα είχε συναίνεσει, υπό τις συνήθεις συνθήκες της αγοράς, να ενταχθεί σε έναν τέτοιο μηχανισμό.

Βάσει των ανωτέρω, το ΔΕΕ καταλόγισε στο ΓεΔΕΕ πλάνη περί το δίκαιο στο μέτρο που είχε κρίνει ότι η απόφαση του διαιτητικού δικαστηρίου της ΡΑΕ μπορούσε να καταλογιστεί στο κράτος και αναιρέσει την απόφασή του. Εν συνεχεία, απέρριψε το ίδιο τους ισχυρισμούς της ΔΕΗ που αφορούσαν στην επικαλούμενη παράλειψη της Επιτροπής να εξετάσει το επίμαχο τιμολόγιο, όπως προέκυψε από τη διαιτητική απόφαση. Έκρινε ότι, βάσει του παραπάνω σκεπτικού, η Επιτροπή δεν είχε υποχρέωση, υπό τις περιστάσεις της επίμαχης υπόθεσης, να αναλύσει το περιεχόμενο της διαιτητικής απόφασης προκειμένου να εξακριβώσει εάν η απόφαση της ΔΕΗ να συνάψει τη συμφωνία διαιτησίας είχε παράσχει πλεονέκτημα στη «Μυτιληναίος». Ως προς τα υπόλοιπα επιχειρήματα της ΔΕΗ, το ΔΕΕ ανέπεμψε την υπόθεση στο ΓεΔΕΕ για νέα κρίση.

Tax rulings και επιλεκτικότητα φορολογικού μέτρου

αίτηση αναιρέσεως – κρατικές ενισχύσεις – άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ – φορολογικές αποφάσεις προέγκρισης εκδιδόμενες από κράτος μέλος – ενίσχυση η οποία έχει κηρυχθεί ασύμβατη με την εσωτερική αγορά – υποχρέωση ανάκτησης της ενίσχυσης αυτής – έννοια του «πλεονεκτήματος» – καθορισμός του πλαισίου αναφοράς – «κανονική» φορολόγηση κατά το εθνικό δίκαιο – έλεγχος, από το Δικαστήριο, της ερμηνείας και της εφαρμογής του εθνικού δικαίου στην οποία προέβη το Γενικό Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άμεση φορολογία – στενή ερμηνεία – εξουσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής – υποχρέωση αιτιολόγησης – νομικός χαρακτηρισμός των πραγματικών περιστατικών – έννοια της «κατάχρησης δικαιώματος» – εκ των προτέρων εκτίμηση από τη φορολογική αρχή του οικείου κράτους μέλους – αρχή της ασφάλειας δικαίου

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-451/21 P και C-454/21 P, Λουξεμβούργο/Επιτροπή, 05.12.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: N. Wahl, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2023:948 – Αίτηση αναιρέσεως

Ο όμιλος Engie αποτελείται από τη μητρική εταιρεία Engie SA και τις εταιρείες Compagnie Européenne de Financement (CEF), Engie Treasury Management S.à.r.l. (ETM), LNG Holding (LNG) και Engie LNG Supply (ELS). Όλες οι εταιρείες εδρεύουν στο Λουξεμβούργο, πλην της μητρικής που εδρεύει στη Γαλλία.

Το 2008 και το 2010, το Λουξεμβούργο εξέδωσε φορολογικές αποφάσεις τύπου tax rulings για δύο πολύπλοκα προγράμματα χρηματοδότησης που αφορούσαν τις θυγατρικές ELS και CEF και υλοποιούνταν μέσω των εταιρειών χαρτοφυλακίου CEF και LNG. Συνοπτικά, τα προγράμματα υλοποιούνταν σε τρία διαδοχικά στάδια: α) οι εταιρείες χαρτοφυλακίου μεταβίβαζαν μετοχές στις θυγατρικές, β) προκειμένου να χρηματοδοτηθεί η απόκτηση των μετοχών αυτών, οι θυγατρικές λάμβαναν άτοκο μετατρέψιμο δάνειο με διαμεσολαβητή, αποκαλούμενο «ZORA», το οποίο αποπλήρωναν με την έκδοση των μετοχών, το ποσό των οποίων ισοδυναμούσε με το ονομαστικό ποσό του δανείου πλέον μιας προσαύξησης, γ) ο διαμεσολαβητής χρηματοδοτούσε τα δάνεια των θυγατρικών, συνάπτοντας προπληρωμένες προθεσμιακές συμβάσεις πώλησης με τις εταιρείες χαρτοφυλακίου, οι οποίες ήταν μοναδικοί μέτοχοι τόσο των θυγατρικών όσο και του διαμεσολαβητή. Σύμφωνα με τις εν λόγω συμβάσεις, οι εταιρείες χαρτοφυλακίου κατέβαλλαν στον διαμεσολαβητή ποσό ίσο με το ονομαστικό ποσό του δανείου ως αντάλλαγμα για την απόκτηση των δικαιωμάτων επί των μετοχών που εξέδιδαν οι θυγατρικές, κατά τη μετατροπή του ZORA. Εάν οι θυγατρικές είχαν κέρδη κατά τη διάρκεια ισχύος του ZORA, οι εταιρείες χαρτοφυλακίου αποκτούσαν δικαιώματα σε όλες τις μετοχές που είχαν εκδοθεί και που περιλάμβαναν την αξία τυχόν κερδών που πραγματοποιούνταν, καθώς και το ονομαστικό ποσό του δανείου.

Τα επίμαχα tax rulings επέτρεπαν στις θυγατρικές να αφαιρούν από τη φορολογική τους βάση τις προβλέψεις για τις επαυξήσεις επί του ZORA που επρόκειτο να καταβληθούν κατά τη μετατροπή. Το αποτέλεσμα ήταν οι θυγατρικές να φορολογούνται μόνο για ένα περιορισμένο περιθώριο κέρδους που είχε συμφωνηθεί με τις φορολογικές αρχές. Όταν οι εταιρείες χαρτοφυλακίου εισέπρατταν τις επαυξήσεις επί του ZORA, το σχετικό κέρδος ήταν αφορολόγητο. Αντίστοιχα, ο διαμεσολαβητής δεν κατέβαλε φόρο για τις επαυξήσεις επί του ZORA, καθώς αυτές αντισταθμίζονταν από ζημία ίδιου ποσού που προέκυπτε από τις προθεσμιακές συμβάσεις. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν ότι οι επαυξήσεις επί του ZORA εξέπιπταν σε επίπεδο θυγατρικής, ενώ το ίδιο ποσό δεν φορολογούνταν ούτε σε επίπεδο εταιρείας χαρτοφυλακίου. Κατ' αποτέλεσμα, οι επαυξήσεις επί του ZORA (οι οποίες αντιπροσώπευαν σχεδόν το σύνολο των κερδών των θυγατρικών) δεν φορολογούνται καθόλου στο Λουξεμβούργο.

Το 2018, κατόπιν επίσημης διαδικασίας έρευνας, η Επιτροπή έκρινε ότι η εν λόγω φορολογική μεταχείριση του ομίλου Engie, ως ενιαίας οικονομικής μονάδας, συνιστούσε παράνομη και μη συμβατή κρατική ενίσχυση, η οποία έπρεπε να ανακτηθεί (SA.44888). Η Επιτροπή βάσισε το σκεπτικό της στη διαπίστωση ότι οι εταιρείες χρηματοφυλακίου μείωναν σημαντικά τα φορολογητέα κέρδη τους στο Λουξεμβούργο, αφαιρώντας από αυτά ως δαπάνες τις πληρωμές τόκων δανείου, ενώ, την ίδια στιγμή, από τη φορολογία τους εξαιρούνταν και τα έσοδα από επενδύσεις σε μετοχές. Περαιτέρω, η Επιτροπή επεσήμανε ότι το Λουξεμβούργο παρέκκλιε από το φορολογικό σύστημα αναφοράς, καθώς επίσης και ότι δεν εφάρμοζε τους δικούς του εθνικούς φορολογικούς κανόνες κατά της φοροαποφυγής. Ως εκ τούτου, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι είχε χορηγηθεί επιλεκτικό πλεονέκτημα στον όμιλο, το οποίο συνίστατο στην πληρωμή μικρότερου φόρου από αυτόν που καλούνταν να καταβάλουν άλλες εταιρείες που βρίσκονταν σε συγκρίσιμη πραγματική και νομική κατάσταση και υπόκειντο στους συνήθεις εθνικούς φορολογικούς κανόνες.

Το Λουξεμβούργο και οι εταιρείες του ομίλου Engie άσκησαν προσφυγές ακυρώσεως ενώπιον του ΓεΔΕΕ (T-516/18 και T-525/18), ισχυριζόμενοι ότι οι επίμαχες διατάξεις του λουξεμβουργιανού δικαίου δεν εξαρτούν τη φοροαπαλλαγή της μητρικής εταιρείας, σε σχέση με εισοδήματα που προέρχονται από τις συμμετοχές της θυγατρικής της, από τη φορολόγηση της ίδιας της θυγατρικής, σε σχέση με τα κέρδη που διανέμει. Η Επιτροπή και το ΓεΔΕΕ, αντίθετως, θεώρησαν την ερμηνεία αυτή μη συμβατή με τον γενικό σκοπό της φορολόγησης όλων των εταιρειών που εδρεύουν στο Λουξεμβούργο. Το 2021, απορρίφθηκαν οι προσφυγές, με αποτέλεσμα να ασκηθούν αιτήσεις αναίρεσεως ενώπιον του ΔΕΕ (C-451/21 P και C-454/21 P).

Το ΔΕΕ επανέλαβε αρχικά τη νομολογία του επί της επιλεκτικότητας φορολογικού καθεστώτος και σημείωσε ότι ο καθορισμός του πλαισίου αναφοράς έχει αυξημένη σπουδαιότητα στις περιπτώσεις φορολογικών μέτρων, καθώς η ύπαρξη οικονομικού πλεονεκτήματος μπορεί να προσδιοριστεί μόνο σε σχέση με την «κανονική» φορολόγηση. Μόνο το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο λαμβάνεται υπόψη για τον καθορισμό του συστήματος αναφοράς στον τομέα της άμεσης φορολογίας, δεδομένου ότι ο εν λόγω καθορισμός αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, για να εκτιμηθούν η ύπαρξη πλεονεκτήματος και η επιλεκτικότητά του.

Υπό το πρίσμα αυτό, το ΔΕΕ έκρινε ότι καθήκον της Επιτροπής, κατά τον καθορισμό του πλαισίου αναφοράς σε φορολογικά μέτρα, είναι κατ' αρχήν να δέχεται την ερμηνεία των σχετικών διατάξεων του εθνικού δικαίου στην οποία προβαίνει το οικείο κράτος μέλος στο πλαίσιο της κατ' αντιπαράθεση συζήτησης, υπό τον όρο ότι η ερμη-

νεία αυτή συμβιβάζεται με το γράμμα των εν λόγω διατάξεων. Η Επιτροπή μπορεί να αποκλίνει από την ως άνω ερμηνεία μόνον αν είναι σε θέση να αποδείξει ότι στη νομολογία ή στη διοικητική πρακτική του κράτους μέλους αυτού υπερισχύει άλλη ερμηνεία και εάν στηρίζεται η θέση του αυτή σε αξιόπιστα και συγκλίνοντα στοιχεία, επί των οποίων διεξήχθη η εν λόγω κατ' αντιπαράθεση συζήτηση. Στην παρούσα περίπτωση, προκειμένου να καθορίσει τι έπρεπε να συνιστά, κατά το λουξεμβουργιανό δίκαιο, κανονική φορολόγηση, η Επιτροπή είχε θεωρήσει ότι το γενικό σύστημα φορολόγησης των εταιρειών στο Λουξεμβούργο δεν επέτρεπε ούτε να απαλλάσσονται στο επίπεδο των εταιρειών χαρτοφυλακίου τα εισοδήματα από συμμετοχές, ούτε να εφαρμόζεται ταυτόχρονα φοροαπαλλαγή των εν λόγω εισοδημάτων στο επίπεδο των εταιρειών χαρτοφυλακίου και έκπτωσης από τον φόρο στο επίπεδο των θυγατρικών. Στην ίδια κατεύθυνση, το ΓεΔΕΕ και η Επιτροπή είχαν συμφωνήσει, μέσω της δικής τους σύνθετης μεθοδολογικής ανάλυσης, ότι, βάσει των κανόνων του λουξεμβουργιανού δικαίου, τα επίμαχα tax rulings απέκλιναν από το στενό οικείο πλαίσιο αναφοράς. Αντίθετα, το ΔΕΕ, εξετάζοντας την εν λόγω μεθοδολογία, διαπίστωσε ότι το ΓεΔΕΕ και η Επιτροπή είχαν αποκλίνει από τη γραμματική ερμηνεία των εφαρμοστέων εθνικών διατάξεων. Τα στοιχεία στα οποία είχαν στηριχθεί (ένα έγγραφο του 2018 και μια γνωμοδότηση του Conseil d'État του 1965) δεν παρείχαν τη δυνατότητα βάσιμης διαπίστωσης πως η Επιτροπή είχε αποδείξει επαρκώς ότι υπερισχύει, στο λουξεμβουργιανό δίκαιο, μία διαφορετική ερμηνεία από εκείνη την οποία είχε επικαλεστεί το Λουξεμβούργο και η οποία συμβιβαζόταν με το γράμμα της κρίσιμης απαλλακτικής φορολογικής διάταξης. Την ίδια στιγμή, είχαν παρερμηνεύσει το περιεχόμενο του εγγράφου του 2018, ενώ η γνωμοδότηση του Conseil d'État δεν αφορούσε ταυτόσημο νομικό ζήτημα. Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ έκανε δεκτό τον σχετικό λόγο αναίρεσης.

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ σημείωσε ότι ο χαρακτηρισμός ενός φορολογικού μέτρου ως επιλεκτικού προϋποθέτει όχι μόνο τη γνώση του περιεχομένου των κρίσιμων κανόνων δικαίου, αλλά και την εξέταση της έκτασης εφαρμογής των κανόνων αυτών, η οποία στηρίζεται, μεταξύ άλλων, στη διοικητική και νομολογιακή πρακτική του οικείου κράτους μέλους. Μία διάταξη, η οποία αποσκοπεί στην οριζόντια πρόληψη των καταχρήσεων στον φορολογικό τομέα, παρουσιάζει εκ φύσεως έναν ιδιαίτερα υψηλό βαθμό γενικότητας, δεδομένου ότι ενδέχεται να τύχει εφαρμογής σε ευρύτατο φάσμα συνθηκών και καταστάσεων. Η επιλογή να προβλεφθεί τέτοια διάταξη στο εθνικό δίκαιο και να καθοριστεί ο τρόπος με τον οποίο οι φορολογικές αρχές οφείλουν να την εφαρμόζουν εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών μελών σε θέματα άμεσης φορολογίας στους τομείς που δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο εναρμόνισης στο ενωσιακό δι-

καιο και, ως εκ τούτου, στη φορολογική αυτονομία τους. Ενόψει αυτής της φύσης της φορολογικής διάταξης, η Επιτροπή μπορεί να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η παράλειψη των φορολογικών αρχών να την εφαρμόσουν, προκειμένου να αρνηθούν τη φορολογική μεταχείριση την οποία ζήτησε φορολογούμενος, με αίτηση για την έκδοση tax ruling, είχε ως αποτέλεσμα τη χορήγηση επιλεκτικού πλεονεκτήματος, μόνον εφόσον η παράλειψη αυτή αποκλίνει από την εθνική νομολογία ή τη σχετική με τη διάταξη αυτή εθνική διοικητική πρακτική. Σε διαφορετική περίπτωση, η Επιτροπή θα ήταν σε θέση να καθορίσει η ίδια τι συνιστά ή δεν συνιστά ορθή εφαρμογή μιας τέτοιας διάταξης, πράγμα που θα υπερέβαινε τα όρια των αρμοδιοτήτων της και θα ήταν ασύμβατο προς τη φορολογική αυτονομία των κρατών μελών. Για τους λόγους αυτούς, το ΔΕΕ καταλόγισε στο ΓεΔΕΕ πλάνη περί το δίκαιο, όταν έκρινε ότι η συνεκτίμηση από την Επιτροπή της διοικητικής πρακτικής των φορολογικών αρχών του Λουξεμβούργου δεν ήταν απαραίτητη, για τον λόγο ότι η διάταξη αυτή δεν ήγειρε καμία ερμηνευτική δυσχέρεια. Συνεπώς, έκανε δεκτό και τον δεύτερο λόγο αναιρέσεως.

Κατόπιν τούτων, το ΔΕΕ αναιρέσε την απόφαση του ΓεΔΕΕ και εξέτασε το ίδιο τις προσφυγές, αξιολογώντας αρχικά την εκτίμηση της Επιτροπής ότι η κρίσιμη εθνική διάταξη του λουξεμβουργιανού δικαίου είχε εφαρμοστεί εσφαλμένα από τις αποφάσεις tax rulings. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή είχε βασιστεί σε εσφαλμένα στοιχεία και δεν είχε αποδείξει ότι στο λουξεμβουργιανό δίκαιο η έννοια των «διανομών» σε σχέση με την οποία πρέπει να ορίζονται τα «εισοδήματα από συμμετοχές» είναι ασυμβίβαστη με την έννοια της «εκπιπτόμενης από τον φόρο δαπάνης» στο επίπεδο της διανέμουσας οντότητας. Στο πλαίσιο αυτό, τα επίμαχα tax rulings δεν μπορούσαν να παρεκκλίνουν από την κρίσιμη εφαρμοστέα διάταξη, χαρακτηρίζοντας τις συγκεκριμένες επαυξήσεις ως εισοδήματα από συμμετοχές και απαλλάσσοντας τα εισοδήματα αυτά. Περαιτέρω, κρίθηκε ότι η Επιτροπή είχε παραλείψει να αποδείξει ότι η φορολογική διοίκηση του Λουξεμβούργου είχε αποκλίνει, στις επίμαχες φορολογικές αποφάσεις tax rulings, από τη δική της πρακτική σχετικά με πράξεις παρεμφερείς με τις επίμαχες.

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ καταλόγισε στην Επιτροπή ότι εσφαλμένα δεν είχε συμπεριλάβει την κρίσιμη εθνική διάταξη που αποτέλεσε τη βάση των επίμαχων tax rulings στο πλαίσιο αναφοράς που καθορίζει το «κανονικό» σύστημα φορολόγησης, δεδομένου ότι η Επιτροπή δεν είχε κρίνει ότι η εν λόγω διάταξη, αυτή καθεαυτήν, παρείχε επιλεκτικό πλεονέκτημα. Το γεγονός αυτό καθιστά πλημμελές το σύνολο της ανάλυσης που είχε κάνει η Επιτροπή για την επιλεκτικότητα. Περαιτέρω, η Επιτροπή δεν μπορούσε να αποδείξει παρέκκλιση από το «κανονικό» φορολογικό σύστημα, παραπέμποντας αποκλειστικά και μόνο σε έναν γενικό σκοπό του λουξεμβουργιανού συστήματος

συνιστάμενο στη φορολόγηση των κερδών των εταιρειών που εδρεύουν στο Λουξεμβούργο.

Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ έκανε δεκτούς τους σχετικούς ισχυρισμούς των διαδίκων και ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής.

Soft law και καθορισμός του συστήματος αναφοράς

αίτηση αναιρέσεως – κρατικές ενισχύσεις – άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ – φορολογική απόφαση προέγκρισης εκδοθείσα από κράτος μέλος – ενίσχυση η οποία έχει κηρυχθεί ασύμβατη με την εσωτερική αγορά – έννοια του «πλεονεκτήματος» – καθορισμός του πλαισίου αναφοράς – «κανονική» φορολόγηση κατά το εθνικό δίκαιο – αρχή του πλήρους ανταγωνισμού – έλεγχος από το Δικαστήριο της εκ μέρους του ΓεΔΕΕ ερμηνείας και εφαρμογής του εθνικού δικαίου

ΔΕΕ C-457/21 P, Επιτροπή/Amazon.com κ.λπ., 14.12.2023, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: N. Wahl, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2023:985 – Αίτηση αναιρέσεως

Από το 2006, ο όμιλος Amazon ασκούσε τις εμπορικές του δραστηριότητες στην Ευρώπη μέσω δύο εταιρειών που είναι εγκατεστημένες στο Λουξεμβούργο, της Amazon Europe Holding Technologies SCS (LuxSCS) και της θυγατρικής της, Amazon EU Sàrl (LuxOpCo). Μεταξύ 2006 και 2014, η LuxSCS είχε το δικαίωμα εκμετάλλευσης ορισμένων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας που αφορούσαν τεχνολογικά προϊόντα, δεδομένα πελατών και εμπορικά σήματα. Έτσι, η LuxSCS συνήψε, μεταξύ άλλων, συμφωνία άδειας χρήσης με την LuxOpCo, βάσει της οποίας η LuxOpCo δεσμεύτηκε να πληρώνει δικαιώματα χρήσης στην LuxSCS.

Το 2003, οι φορολογικές αρχές του Λουξεμβούργου εξέδωσαν φορολογική απόφαση τύπου tax ruling, όσον αφορά τον καθορισμό του ετήσιου φορολογητέου εισοδήματος της LuxOpCo. Ο όμιλος Amazon είχε προτείνει να υπολογίζεται το ποσό για δικαιώματα, που θα καταβάλλει η LuxOpCo στη LuxSCS, σύμφωνα με τη μέθοδο του «καθαρού περιθωρίου», χρησιμοποιώντας τη LuxOpCo ως το «ελεγχόμενο μέρος», για την εφαρμογή της οποίας ελέγχεται και η τήρηση της αρχής των ίσων αποστάσεων (arm's length principle/αρχή πλήρους ανταγωνισμού). Με το επίμαχο tax ruling, οι φορολογικές αρχές του Λουξεμβούργου α) επιβεβαίωσαν ότι η LuxSCS δεν υπόκειται στον φόρο εισοδήματος εταιρειών του Λουξεμβούργου και β) ενέκριναν τη μέθοδο υπολογισμού των ετήσιων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας που θα κατέβαλλε η LuxOpCo στη LuxSCS.

Το 2017, μετά από επίσημη διαδικασία έρευνας, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι, όσον αφορά την εγκριθείσα μέθοδο υπολογισμού, η LuxOpCo είχε λάβει παράνομη και μη

συμβατή κρατική ενίσχυση, η οποία συνίστατο στη φορολογική της ελάφρυνση, και διέταξε την ανάκτησή της. Κατά την Επιτροπή, το tax ruling ήταν εσφαλμένο τόσο ως προς την εφαρμογή της αρχής των ίσων αποστάσεων όσο και ως προς την αποδοχή της μεθόδου υπολογισμού των ετήσιων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Το Λουξεμβούργο και ο όμιλος Amazon άσκησαν προσφυγές ακυρώσεως κατά της απόφασης της Επιτροπής (T-816/17 & T-318/18), οι οποίες έγιναν δεκτές από το ΓεΔΕΕ, με κεντρικό επιχείρημα ότι η διαπίστωση εκ μέρους της Επιτροπής μεθοδολογικών σφαλμάτων, κατά την εφαρμογή της αρχής των ίσων αποστάσεων σε ενδοομιλικές συναλλαγές, δεν συνεπάγεται αυτομάτως την ύπαρξη οικονομικού πλεονεκτήματος, αλλά η Επιτροπή οφείλει να αποδεικνύει, βάσει συγκεκριμένων οικονομικών στοιχείων, ότι τα σφάλματα αυτά οδήγησαν πράγματι σε ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση των συνδεδεμένων επιχειρήσεων. Η Επιτροπή άσκησε αίτηση αναιρέσεως κατά της απόφασης (C-457/21 P).

Το ΔΕΕ, υπενθυμίζοντας την πάγια νομολογία του για τη φορολογική αυτονομία των κρατών μελών και της ύπαρξης πλεονεκτήματος, επεσήμανε ότι ο καθορισμός του οικείου συστήματος αναφοράς έχει αυξημένη σπουδαιότητα στις περιπτώσεις φορολογικών μέτρων, καθώς η ύπαρξη οικονομικού πλεονεκτήματος μπορεί να προσδιοριστεί μόνο σε σχέση με τη λεγόμενη «κανονική» φορολόγηση. Στην προκειμένη περίπτωση, τόσο η Επιτροπή όσο και το ΓεΔΕΕ είχαν αξιολογήσει, για τον καθορισμό του συστήματος αναφοράς, και την αρχή του πλήρους ανταγωνισμού, η οποία περιλαμβάνεται στις Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ. Το ΔΕΕ παρατήρησε ότι η εν λόγω αρχή μπορεί να εφαρμοστεί, μόνον εφόσον αναγνωρίζεται από το οικείο εθνικό δίκαιο και σύμφωνα με τον τρόπο που αυτό καθορίζει, με δεδομένο ότι οι Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ δεν είναι δεσμευτικές για τις χώρες μέλη του. Έτσι, μόνον οι σχετικές διατάξεις του εθνικού δικαίου λαμβάνονται υπόψη, προκειμένου να αναλυθεί κατά πόσον συγκεκριμένες συναλλαγές πρέπει να εξετάζονται υπό το πρίσμα της αρχής του πλήρους ανταγωνισμού και, ενδεχομένως, κατά πόσον οι τιμές ενδοομιλικής τιμολόγησης αποκλίνουν ή όχι από την αρχή του πλήρους ανταγωνισμού. Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ συμπέρανε ότι, κατά την εξέταση της ύπαρξης επιλεκτικού φορολογικού πλεονεκτήματος και προκειμένου να καθοριστεί η φορολογική επιβάρυνση που πρέπει κανονικά να φέρει μια επιχείρηση, δεν μπορούν να λαμβάνονται υπόψη παράμετροι και κανόνες που βρίσκονται εκτός του επίμαχου εθνικού φορολογικού συστήματος, όπως οι Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ, παρά μόνον αν το εν λόγω σύστημα παραπέμπει ρητώς στις εν λόγω παραμέτρους και κανόνες.

Εφαρμόζοντας τις εν λόγω αρχές στην ένδικη υπόθεση, το ΔΕΕ καταλόγισε στο ΓεΔΕΕ πλάνη περί το δίκαιο, λόγω

δύο σημαντικών του παραλείψεων: α) της παράλειψης να διευκρινίσει ότι η Επιτροπή, προκειμένου να εφαρμόζει την αρχή του πλήρους ανταγωνισμού, οφείλει προηγουμένως να βεβαιώνεται ότι η αρχή αυτή είναι ενσωματωμένη στο οικείο εθνικό φορολογικό δίκαιο και ότι το δίκαιο αυτό περιέχει ρητή παραπομπή στη συγκεκριμένη αρχή αυτή καθεαυτήν και β) της παράλειψης να αναφέρει ότι οι Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ δεν είναι δεσμευτικές ούτε για τις χώρες μέλη του ΟΟΣΑ, με αποτέλεσμα να έχουν πρακτική σημασία, μόνον εφόσον το φορολογικό δίκαιο του οικείου κράτους μέλους παραπέμπει ρητώς σε αυτές, παρά θεώρησε ως δεδομένο ότι τυγχάνουν εφαρμογής. Στη βάση αυτή, έκρινε εσφαλμένο τον καθορισμό του συστήματος αναφοράς στον οποίον είχε προβεί το ΓεΔΕΕ, προκειμένου να εξετάσει την ύπαρξη επιλεκτικού πλεονεκτήματος, διότι είχε ληφθεί υπ' όψιν ως εφαρμοστέα η αρχή του πλήρους ανταγωνισμού, χωρίς να αξιολογηθεί η ενσωμάτωσή της στο λουξεμβουργιανό δίκαιο.

Εξετάζοντας, εν συνεχεία, την ορθότητα του διατακτικού της απόφασης, το ΔΕΕ παρατήρησε αρχικά ότι, κατά το παρόν στάδιο ενσωμάτωσης του ενωσιακού δικαίου, δεν υφίσταται αυτοτελής αρχή του πλήρους ανταγωνισμού που να εφαρμόζεται ανεξαρτήτως της ενσωμάτωσής της στο εθνικό δίκαιο. Εν προκειμένω, η αρχή του πλήρους ανταγωνισμού είχε ενσωματωθεί στο λουξεμβουργιανό δίκαιο το 2017, δηλαδή σε χρόνο μεταγενέστερο του επίμαχου tax ruling, με αποτέλεσμα η Επιτροπή να μην μπορεί να την εφαρμόσει αναδρομικά. Η Επιτροπή, εφαρμόζοντας τις Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ σχετικά με την ενδοομιλική τιμολόγηση, χωρίς να έχει αποδείξει ότι αυτές είχαν ενσωματωθεί ρητώς, εν όλω ή εν μέρει, στο λουξεμβουργιανό δίκαιο, είχε παραβεί την απαγόρευση να συνεκτιμώνται, κατά την εξέταση της ύπαρξης επιλεκτικού φορολογικού πλεονεκτήματος, παράμετροι και κανόνες που βρίσκονται εκτός του επίμαχου εθνικού φορολογικού συστήματος. Ένα τέτοιο σφάλμα καθιστά πλημμελές το σύνολο της συλλογιστικής της Επιτροπής, όσον αφορά την ύπαρξη επιλεκτικού πλεονεκτήματος. Για τους λόγους αυτούς, το ΔΕΕ απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως που είχε προβάλει η Επιτροπή.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων

Κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους, που αρνείται τη χορήγηση επιδόματος κοινωνικής πρόνοιας σε απευθείας ανιόντα, συντηρούμενο από διακινούμενο εργαζόμενο της Ένωσης, και αφαιρεί το δικαίωμά του (του συντηρούμενου συγγενή) για διαμονή άνω

των τριών μηνών αντίκειται στο άρθρο 45 της ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με τον Κανονισμό 492/2011 και την Οδηγία 2004/38/ΕΚ

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 21 και 45 ΣΛΕΕ – δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών – εργαζόμενος που απέκτησε την ιθαγένεια του κράτους μέλους υποδοχής, διατηρώντας παράλληλα την αρχική του ιθαγένεια – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – άρθρο 3 – δικαιούχοι – άρθρο 2, σημείο 2, στοιχείο δ' – μέλος της οικογένειας – απευθείας ανιόντες συντηρούμενοι από εργαζόμενο που είναι πολίτης της Ένωσης – άρθρο 7 παρ. 1, στοιχεία α' και δ' – δικαίωμα διαμονής άνω των τριών μηνών – διατήρηση της ιδιότητας του συντηρούμενου προσώπου στο κράτος μέλος υποδοχής – άρθρο 14 παρ. 2 – διατήρηση του δικαιώματος διαμονής – Κανονισμός (ΕΕ) 492/2011 – άρθρο 7 παρ. 2 – ίση μεταχείριση – κοινωνικά πλεονεκτήματα – παροχές κοινωνικής πρόνοιας – υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής

ΔΕΕ C-488/21, Chief Appeals Officer κ.λπ., 21.12.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Α. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: Τ. Čárpa, ECLI:EU:C:2023:1013 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση για έκδοση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε από το Εφετείο της Ιρλανδίας (Court of Appeal) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της GV, υπηκόου Ρουμανίας και διαμένουσας στην Ιρλανδία μαζί με την κόρη της, και, αφετέρου, του Προϊσταμένου της Υπηρεσίας προσφυγών στην Ιρλανδία (Chief Appeals Officer), της υπηρεσίας προσφυγών σε υποθέσεις κοινωνικής πρόνοιας (Social Welfare Appeals Office), του Υπουργού Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας (Minister for Employment Affairs and Social Protection), της Ιρλανδίας και του Γενικού Εισαγγελέα της Ιρλανδίας (Attorney General). Επιπροσθέτως, στη δίκη παρενέβησαν η Τσεχική, η Δανική και η Γερμανική Κυβέρνηση.

Η GV υπέβαλε στις ιρλανδικές αρχές αίτηση για χορήγηση επίδοματος αναπηρίας ως εξαρτώμενο – από την κόρη της – μέλος. Αρχικά, οι διοικητικές αρχές απέρριψαν την αίτησή της, με την αιτιολογία ότι η αιτούσα δεν είχε δικαίωμα διαμονής στην Ιρλανδία. Κατόπιν επανεξέτασης, από την υπηρεσία προσφυγών, αν και κρίθηκε ότι η GV είχε το δικαίωμα διαμονής ως εξαρτώμενη συγγενής από εργαζόμενη της Ένωσης, εντούτοις δεν δικαιούνταν και πάλι το επίδομα, καθώς δεν ήταν φορέας δικαιωμάτων κοινωνικής πρόνοιας. Η τελευταία αυτή απόφαση επικυρώθηκε και από τον Προϊστάμενο της υπηρεσίας προσφυγών, με την αιτιολογία ότι, αν της χορηγούνταν το εν λόγω επίδομα, θα επιβάρυνε υπέρμετρα το εθνικό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, προϋπόθεση που προβλέφθηκε στο ιρλανδικό δίκαιο κατά τη

μεταφορά της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ (στο εξής: Οδηγία) σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της ΕΕ και των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην ΕΕ. Κατά της ανωτέρω απόφασης του Προϊσταμένου, η GV άσκησε προσφυγή ακυρώσεως ενώπιον του Ανωτέρου Δικαστηρίου της Ιρλανδίας (High Court), το οποίο και ακύρωσε την απόφαση του Προϊσταμένου, με το σκεπτικό ότι η ρύθμιση περί μη υπέρμετρης επιβάρυνσης του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας αντίκειται στην Οδηγία. Επιπλέον, διευκρίνισε ότι το παράγωγο δικαίωμα διαμονής σε κράτος μέλος, που βασίζεται στη σχέση εξάρτησης από εργαζόμενο πολίτη της Ένωσης, δεν παύει να υφίσταται, επειδή παύει και η σχέση εξάρτησης, όπως εν προκειμένω, λόγω χορήγησης επίδοματος κοινωνικής πρόνοιας. Ακολούθως, ο Προϊστάμενος της υπηρεσίας προσφυγών και ο Υπουργός Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας άσκησαν έφεση κατά της απόφασης του Ανωτέρου Δικαστηρίου ενώπιον του Εφετείου, το οποίο συνιστά και το αιτούν δικαστήριο.

Η Ιρλανδία υποστήριξε ότι η GV στηρίζει το δικαίωμά της να διαμένει στην Ιρλανδία στη σχέση εξάρτησης και συντήρησης από την κόρη της, η οποία θα πρέπει να είναι συνεχής και αδιάλειπτη. Επομένως, αν ελάμβανε το επίδομα αναπηρίας, δεν θα εξαρτιόταν πλέον από την κόρη της και, ως εκ τούτου, δεν θα πληρούσε τις προϋποθέσεις της Οδηγίας για «τους συντηρούμενους απευθείας ανιόντες» του άρθρου 2 παρ. 2, στοιχείο δ'. Από την άλλη πλευρά, η GV επικαλέστηκε ότι η εσωτερική κανονιστική ρύθμιση δεν συνάδει με την επίμαχη Οδηγία. Το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε τα κάτωθι προδικαστικά ερωτήματα:

1) Εξαρτάται το παράγωγο δικαίωμα διαμονής απευθείας ανιόντος ενός εργαζόμενου πολίτη της Ένωσης, δυνάμει του άρθρου 7 [παρ. 1, στοιχείο δ'] της Οδηγίας [2004/38], από τη διατήρηση της εξάρτησης του ανιόντος αυτού από τον εργαζόμενο;

2) Απαγορεύει η Οδηγία [2004/38] σε κράτος μέλος υποδοχής να περιορίζει την πρόσβαση σε επίδομα κοινωνικής πρόνοιας ενός μέλους της οικογένειας εργαζόμενου πολίτη της Ένωσης το οποίο έχει παράγωγο δικαίωμα διαμονής απορρέον από τη σχέση εξάρτησης του μέλους αυτού από τον εν λόγω εργαζόμενο, σε περίπτωση που η πρόσβαση στο επίδομα αυτό θα σήμαινε ότι το εν λόγω μέλος της οικογένειας δεν εξαρτάται πλέον από τον εργαζόμενο;

3) Απαγορεύει η Οδηγία [2004/38] σε κράτος μέλος υποδοχής να περιορίζει την πρόσβαση σε επίδομα κοινωνικής πρόνοιας ενός μέλους της οικογένειας εργαζόμενου πολίτη της Ένωσης, το οποίο έχει παράγωγο δικαίωμα διαμονής απορρέον από τη σχέση εξάρτησης του μέλους αυτού από τον εν λόγω εργαζόμενο, για τον λόγο ότι η καταβολή του επίδοματος θα έχει ως συνέπεια το

εν λόγω μέλος της οικογένειας να καταστεί υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους;

Το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Δικαστήριο) προχώρησε σε συνένωση των τριών προδικαστικών ερωτημάτων σε ένα κοινό ερώτημα με κρίσιμη διάταξη όχι κάποια από την Οδηγία, ούτε το άρθρο 21 παρ. 1 της ΣΛΕΕ, όπως ήταν η πρόταση της Γεν. Εισαγγελέως Τ. Čareta, αλλά το άρθρο 45 της ΣΛΕΕ για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, όπως έχει εξειδικευτεί από το παράγωγο δίκαιο της Ένωσης. Το Δικαστήριο διερωτάται, λοιπόν, αν το άρθρο 45 της ΣΛΕΕ, ως ειδικότερη έκφραση του άρθρου 21 παρ. 1 της ΣΛΕΕ, όπως έχει τεθεί σε εφαρμογή με το άρθρο 7 παρ. 2 του Κανονισμού 492/2011 (στο εξής: Κανονισμός), σε συνδυασμό με την Οδηγία, έχει την έννοια ότι «αντίκειται σε κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους, η οποία επιτρέπει στις αρχές κράτους μέλους να μην χορηγούν παροχή κοινωνικής πρόνοιας σε ανιόντα σε ευθεία γραμμή ο οποίος, κατά τον χρόνο υποβολής της σχετικής αίτησης, συντηρείται από εργαζόμενο που είναι πολίτης της Ένωσης, ή ακόμη και να αφαιρούν από τον ανιόντα αυτόν το δικαίωμα διαμονής άνω των τριών μηνών, με την αιτιολογία ότι, αν του χορηγηθεί η παροχή, το εν λόγω μέλος της οικογένειας δεν θα συντηρείται πλέον από τον εργαζόμενο πολίτη της Ένωσης και, ως εκ τούτου, θα επιβαρύνει υπέρμετρα το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους».

Σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 2 του Κανονισμού, ο διακινούμενος εργαζόμενος, εν προκειμένω η κόρη της αιτούσας, «απολαύει των ιδίων κοινωνικών και φορολογικών πλεονεκτημάτων με τους ημεδαπούς εργαζομένους». Το Δικαστήριο, μνημονεύοντας την υπόθεση *Lebon* (C-316/85), σημείωσε ότι το επίμαχο επίδομα αναπηρίας συνιστά «κοινωνικό πλεονέκτημα» του άρθρου 7 παρ. 2 του Κανονισμού. Περαιτέρω, σύμφωνα με το Δικαστήριο, εξαρτώμενο μέλος της οικογένειας εργαζόμενου πολίτη της Ένωσης απολαμβάνει την ίση μεταχείριση του Κανονισμού ως έμμεσος δικαιούχος. Επομένως, το επίμαχο άρθρο 7 παρ. 2 προστατεύει από τις διακρίσεις, τις οποίες θα μπορούσαν να υποστούν στο κράτος μέλος υποδοχής τόσο ο διακινούμενος εργαζόμενος όσο και τα μέλη της οικογένειάς του, που συντηρούνται από αυτόν. Σε διαφορετική περίπτωση θα παραβιαζόταν η ίση μεταχείριση του διακινούμενου εργαζομένου σε σχέση με τους ημεδαπούς εργαζομένους, λαμβανομένου υπόψη, μάλιστα, ότι αμφότεροι φορολογούνται με τους ίδιους όρους και, άρα, συμβάλλουν ισοτίμως στη στήριξη του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας.

Συνεπώς, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η σχέση εξάρτησης και συντήρησης του μέλους της οικογένειας, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 2, στοιχείο δ' της Οδηγίας,

στην οποία βασίζεται το δικαίωμα διαμονής, δεν χάνεται με τη χορήγηση επιδόματος κοινωνικής πρόνοιας. Εν κατακλείδι, το άρθρο 45 της ΣΛΕΕ, όπως έχει τεθεί σε εφαρμογή με το άρθρο 7 παρ. 2 του Κανονισμού, σε συνδυασμό με το άρθρο 2 σημ. 2, στοιχείο δ' και με το άρθρο 7 παρ. 1 στοιχεία α' και δ', καθώς και με το άρθρο 14 παρ. 2 της Οδηγίας, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους, η οποία επιτρέπει στις αρχές του κράτους μέλους αυτού να αρνούνται τη χορήγηση παροχής κοινωνικής πρόνοιας σε ανιόντα σε ευθεία γραμμή ο οποίος, κατά τον χρόνο υποβολής της σχετικής αίτησης, συντηρείται από εργαζόμενο που είναι πολίτης της Ένωσης, ή ακόμη και να αφαιρούν από τον ανιόντα αυτόν το δικαίωμα διαμονής άνω των τριών μηνών, με την αιτιολογία ότι, αν του χορηγηθεί η παροχή, το εν λόγω μέλος της οικογένειας δεν θα συντηρείται πλέον από τον εργαζόμενο πολίτη της Ένωσης και, ως εκ τούτου, θα επιβαρύνει υπέρμετρα το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους.

► Ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή των πολιτών της Ένωσης

Νομοθεσία κράτους μέλους, που απαγορεύει τη χορήγηση δελτίου ταυτότητας, με ισχύ ταξιδιωτικού εγγράφου, σε υπήκοό του, λόγω του ότι κατοικεί σε άλλο κράτος μέλος, αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ένωσης – άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ – δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών – άρθρο 45 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – άρθρο 4 – χορήγηση δελτίου ταυτότητας – προϋπόθεση να κατοικεί ο αιτών στο κράτος μέλος εκδόσεως του εγγράφου – άρνηση των αρχών του εν λόγω κράτους μέλους να χορηγήσουν δελτίο ταυτότητας σε υπήκοό του, κάτοικο άλλου κράτους μέλους – ίση μεταχείριση – περιορισμοί – δικαιολόγηση

ΔΕΕ C-491/21, Direcția pentru Evidența Persoanelor și Administrarea Bazelor de Date, 22.02.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: A. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2024:143 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του WA, υπηκόου Ρουμανίας, που κατοικεί στη Γαλλία και δραστηριοποιείται επαγγελματικά τόσο στη Γαλλία όσο και στη Ρουμανία, και, αφετέρου, της Διεύθυνσης μητρώου πολιτών και διαχείρισης βάσεων δεδομένων του Υπουργείου Εσωτερικών της Ρουμανίας (στο εξής: Διεύθυνση μητρώου). Ο WA αιτήθηκε στις αρμόδιες αρχές της Ρουμανίας την έκδοση δελτίου ταυτότητας, με ισχύ ταξι-

διωτικού εγγράφου. Να σημειωθεί ότι ο προσφεύγων της κύριας δίκης διέθετε μεν ρουμάνικο διαβατήριο, ωστόσο, όπως προέκυψε από τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης, χρειάστηκε και το δεύτερο ταξιδιωτικό έγγραφο, όταν, ενώ έπρεπε να ταξιδέψει από τη Ρουμανία στη Γαλλία, το διαβατήριό του παρέμενε σε πρεσβεία άλλης χώρας προς θεώρηση.

Η αίτηση του WA προς τη Διεύθυνση μητρώου απορρίφθηκε εξαιτίας του λόγου ότι η εσωτερική νομοθεσία (έκτακτο κυβερνητικό διάταγμα 97/2005 σχετικά με την εγγραφή στο μητρώο προσώπων, την κατοικία, τη διαμονή και τα έγγραφα ταυτότητας των Ρουμάνων υπηκόων) δεν προέβλεπε τη χορήγηση δελτίου ταυτότητας, με ισχύ ταξιδιωτικού εγγράφου, σε Ρουμάνους υπηκόους που κατοικούν στην αλλοδαπή, παρά μόνο χορήγηση διαβατηρίου, στο οποίο αναγράφεται η χώρα κατοικίας τους. Από την άλλη πλευρά, οι Ρουμάνοι υπήκοοι που κατοικούν στη Ρουμανία έχουν, από την ηλικία των δεκατεσσάρων ετών, το δικαίωμα να τους χορηγηθεί, αφενός, δελτίο ταυτότητας, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ταξιδιωτικό έγγραφο, και, αφετέρου, διαβατήριο.

Κατόπιν τούτων, ο προσφεύγων της κύριας δίκης άσκησε ένδικη διοικητική προσφυγή ενώπιον του Εφετείου Βουκουρεστίου (Curtea de Apel București), ζητώντας να υποχρεωθεί η Διεύθυνση μητρώου να του χορηγήσει το δελτίο ταυτότητας. Κατά την εφετειακή απόφαση, έγινε δεκτό ότι η Διεύθυνση μητρώου ορθώς δεν προέβη στην έκδοση ταυτότητας στον WA, σύμφωνα με τα οριζόμενα στη ρουμάνικη νομοθεσία, η οποία, όπως απεφάνθη το Εφετείο, ουδόλως αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης. Ειδικότερα, το Εφετείο απέρριψε την προσφυγή, με το σκεπτικό ότι η Οδηγία 2004/38/EK (στο εξής: Οδηγία), σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της ΕΕ και των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην ΕΕ, δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να χορηγούν δελτία ταυτότητας στους υπηκόους τους. Συγκεκριμένα, το άρθρο 4 παρ. 3 της Οδηγίας, το οποίο επιγράφεται «Δικαίωμα εξόδου», ορίζει ότι: «*Τα κράτη μέλη, ενεργώντας σύμφωνα με το δίκαιό τους, εκδίδουν ή αναανεώνουν στους υπηκόους τους δελτία ταυτότητας ή διαβατήριο που αναγράφει την ιθαγένειά τους*». Καταλήγοντας, η απόφαση σημείωσε, ότι το γεγονός ότι ο WA έχει διαβατήριο δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει την ύπαρξη δυσμενούς διάκρισης σε βάρος του. Κατόπιν άσκησης αναίρεσεως εκ μέρους του WA, η υπόθεση ήχθη ενώπιον του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου της Ρουμανίας (Înalta Curte de Casație și Justiție), το οποίο και υπέβαλε το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Δικαστήριο):

Έχουν το άρθρο 26 παρ. 2 της ΣΛΕΕ, το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ, το άρθρο 21 παρ. 1 της ΣΛΕΕ, και το άρθρο 45 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης,

καθώς και τα άρθρα 4 έως 6 της Οδηγίας, την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση που δεν επιτρέπει τη χορήγηση δελτίου ταυτότητας, το οποίο επέχει θέση ταξιδιωτικού εγγράφου εντός της Ένωσης, σε υπήκοο κράτους μέλους για τον λόγο ότι αυτός έχει την κατοικία του σε άλλο κράτος μέλος;

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η πρόβλεψη του ρουμανικού δικαίου περί μη χορήγησης δελτίου ταυτότητας, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ταξιδιωτικό έγγραφο, στους υπηκόους Ρουμανίας, που κατοικούν στο εξωτερικό, συνιστά διαφορετική μεταχείριση των τελευταίων σε σχέση με τους Ρουμάνους πολίτες, που κατοικούν στη Ρουμανία. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο, ομοίως με τον Γεν. Εισαγγελέα (σημ. 35 των Προτάσεών του), επεσήμανε ότι το άρθρο 4 παρ. 3 της Οδηγίας αφήνει μεν στη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών την επιλογή εκδόσεως δελτίου ταυτότητας ή διαβατηρίου στους υπηκόους τους, κάτι που συνάγεται σαφώς από τη γραμματική διατύπωση του άρθρου και τη χρήση του διαζευκτικού συνδέσμου. Ωστόσο, εφόσον ένα κράτος μέλος επέλεξε να δώσει το δικαίωμα στους υπηκόους του, που κατοικούν στην επικράτεια του, να τους χορηγείται σωρευτικά και ταυτότητα και διαβατήριο, δεν μπορεί να μεταχειρίζεται δυσμενέστερα εκείνους τους υπηκόους που άσκησαν το δικαίωμά τους για ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή εντός της Ένωσης.

Επομένως, συνεχίζει το Δικαστήριο, θα πρέπει να διερευνηθεί κατά πόσον αυτή η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογηθεί με βάση αντικειμενικούς λόγους γενικού συμφέροντος, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας. Σε αντίθετη περίπτωση, η διαφορετική μεταχείριση αντιβαίνει στο άρθρο 21 της ΣΛΕΕ, στο άρθρο 45 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και στο άρθρο 4 παρ. 3 της Οδηγίας. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό της Ρουμανικής Κυβέρνησης ότι η μη χορήγηση στους Ρουμάνους υπηκόους, που κατοικούν σε άλλο κράτος μέλος, δελτίου ταυτότητας, με ισχύ ταξιδιωτικού εγγράφου, δικαιολογείται από την αδυναμία αναζήτησης και εξακρίβωσης της κατοικίας των υπηκόων αυτών στην αλλοδαπή. Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, κατά πάγια νομολογία, λόγοι διοικητικής φύσεως δεν μπορούν να δικαιολογήσουν τη μη τήρηση των κανόνων της Ένωσης, ιδίως μάλιστα όταν η εν λόγω παρέκκλιση καταλήγει να περιορίζει την άσκηση μίας θεμελιώδους ελευθερίας της Ένωσης.

Επομένως, η επίμαχη νομοθεσία της Ρουμανίας, που απαγορεύει τη χορήγηση δελτίου ταυτότητας, με ισχύ ταξιδιωτικού εγγράφου, σε υπήκοό της, εξαιτίας του ότι κατοικεί σε άλλο κράτος μέλος, αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► **Φορολογική ρύθμιση κράτους μέλους συνιστά περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης**

Ρύθμιση κράτους μέλους, με την οποία θεσπίζεται πρόσθετος φόρος αλληλεγγύης επί των υποκαταστημάτων αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων, αντίκειται στην ελευθερία εγκατάστασης, ενώ δεν αντίκειται στην Οδηγία 2014/59/ΕΕ

προδικαστική παραπομπή – άμεσοι φόροι – άρθρο 49 ΣΛΕΕ – ελευθερία εγκαταστάσεως – θέσπιση φόρου επί των υποχρεώσεων των πιστωτικών ιδρυμάτων, με σκοπό τη χρηματοδότηση του εθνικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης – προβαλλόμενη διάκριση εις βάρος των υποκαταστημάτων αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων – Οδηγία 2014/59/ΕΕ – πλαίσιο για την ανάκαμψη και την εξυγίανση των πιστωτικών ιδρυμάτων και των επιχειρήσεων επενδύσεων – πεδίο εφαρμογής

ΔΕΕ C-340/22, Cofidis, 21.12.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjić, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2023:1019 – Προδικαστική παραπομπή

Με την απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2023 (C-340/22, Cofidis κατά *Autoridade Tributária e Aduaneira*), το Δικαστήριο, κατόπιν αιτήσεως του διαιτητικού δικαστηρίου φορολογικών διαφορών της Πορτογαλίας (Tribunal Arbitral Tributário) για την έκδοση προδικαστικής απόφασης, κλήθηκε να αποφασίσει σχετικά με τη συμβατότητα ενός φόρου με την Οδηγία 2014/59/ΕΕ και την ελευθερία εγκατάστασης.

Ειδικότερα, η αιτούσα της κύριας δίκης, Cofidis, είναι εγκατεστημένο στην Πορτογαλία υποκατάστημα της Cofidis SA, πιστωτικού ιδρύματος με καταστατική έδρα στη Γαλλία. Ως υποκατάστημα τής επιβλήθηκε από τις πορτογαλικές αρχές πρόσθετος φόρος αλληλεγγύης επί του τραπεζικού τομέα (*adicional de solidariedade sobre o sector bancário*, στο εξής: ASSB). Ο ASSB εισήχθη με σκοπό τη στήριξη του εθνικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και τη δίκαιη κατανομή των φορολογικών βαρών ανάμεσα στους τομείς της πορτογαλικής οικονομίας. Η Cofidis κατέβαλε τον φόρο (364.229,67 ευρώ) και μετέπειτα υπέβαλε αίτηση για επιστροφή, ενώπιον των φορολογικών αρχών, η οποία, όμως, απερρίφθη. Κατόπιν τούτου, η Cofidis προσέφυγε στο διαιτητικό δικαστήριο φορολογικών διαφορών, επικαλούμενη αντίθεση του ASSB στην Οδηγία 2014/59/ΕΕ, σχετικά με τη θέσπιση πλαισίου για την ανάκαμψη και την εξυγίανση πιστωτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων επενδύσεων, και με τα άρθρα 49 και 54 ΣΛΕΕ, λόγω της διακριτικής μεταχείρι-

σης την οποία υφίστανται τα πορτογαλικά υποκαταστήματα αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων σε σχέση με τα ημεδαπά και τις θυγατρικές των αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων με νομική προσωπικότητα.

Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η Οδηγία 2014/59/ΕΕ δεν απαγορεύει εθνική ρύθμιση, όπως αυτή του φόρου ASSB, ο οποίος δεν σχετίζεται με την ανάκαμψη και την εξυγίανση των πιστωτικών ιδρυμάτων, αλλά αποσκοπεί στη στήριξη του εθνικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Ομοίως, το γεγονός ότι ο τρόπος υπολογισμού του ASSB ομοιάζει με τα προβλεπόμενα της Οδηγίας 2014/59/ΕΕ, δεν επηρεάζει τη συμβατότητα του φόρου με την Οδηγία.

Εν συνεχεία, στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει κατά πόσον η διακριτική μεταχείριση που επιφυλάσσει ο ASSB στα υποκαταστήματα των αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων σε σχέση με τα ημεδαπά πιστωτικά ιδρύματα και τις θυγατρικές των αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων είναι συμβατή με την ελευθερία εγκατάστασης. Και αυτό, διότι τα πορτογαλικά υποκαταστήματα, που η καταστατική τους έδρα βρίσκεται σε άλλο κράτος μέλος, όπως η Cofidis, επειδή δεν έχουν νομική προσωπικότητα, δεν μπορούν να αφαιρούν από τη βάση επιβολής του ASSB ίδια κεφάλαια ή στοιχεία του παθητικού τα οποία μπορούν να εξομοιωθούν με ίδια κεφάλαια, καθώς, νομικά, οι εν λόγω οντότητες δεν διαθέτουν ίδια κεφάλαια.

Επομένως, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η νομοθετική ρύθμιση του ASSB θέτει εμπόδια στα υποκαταστήματα των αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων να ασκούν τις δραστηριότητές τους υπό τους ίδιους όρους με εκείνους που ισχύουν για τα ημεδαπά πιστωτικά ιδρύματα και τις θυγατρικές πιστωτικών ιδρυμάτων της αλλοδαπής, γεγονός που μπορεί να παρακωλύσει την άσκηση δραστηριότητας στην Πορτογαλία μέσω μίας συγκεκριμένης νομικής μορφής, αυτής του υποκαταστήματος. Συγκεκριμένα, το άρθρο 49, εδάφιο α', δεύτερη περίοδος, της ΣΛΕΕ απαγορεύει ρητά τη θέσπιση περιορισμών στην ελευθερία εγκατάστασης «για την ίδρυση πρακτορείων, υποκαταστημάτων ή θυγατρικών εταιρειών από τους υπηκόους ενός κράτους μέλους που είναι εγκατεστημένοι στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους». Πάγια, μάλιστα, θεωρείται ότι περιορισμοί της ελευθερίας εγκατάστασης συνιστούν όλα εκείνα τα μέτρα που απαγορεύουν, κωλύουν ή καθιστούν λιγότερο ελκυστική την άσκηση δραστηριότητας. Έτσι, και σύμφωνα με τη γνώμη του Γεν. Εισαγγελέα, διακριτική μεταχείριση, που μπορεί να περιορίσει την ελευθερία επιλογής νομικής μορφής για την άσκηση δραστηριότητας εντός της Ένωσης, μπορεί να συνιστά περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο έλεγξε κατά πόσον η ανωτέρω διακριτική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογηθεί είτε διότι αφορά περιπτώσεις που δεν είναι αντικειμενικά συγκρι-

σιμες είτε επειδή δικαιολογείται από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος. Σχετικά με το πρώτο, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι τίποτα δεν υποδηλώνει ότι η κατάσταση των εγχώριων υποκαταστημάτων αλλοδαπού πιστωτικού ιδρύματος δεν είναι αντικειμενικά συγκρίσιμη με την κατάσταση ημεδαπού πιστωτικού ιδρύματος ή θυγατρικής αλλοδαπού πιστωτικού ιδρύματος. Όσον αφορά το δεύτερο, το Δικαστήριο κατέληξε ότι ούτε η ανάγκη διατήρησης της συνοχής του πορτογαλικού φορολογικού συστήματος δικαιολογεί τον περιορισμό, καθώς από κανένα στοιχείο στον φάκελο δεν συνάγεται αντιστάθμιση της επιβάρυνσης που βαραίνει τα εγχώρια υποκαταστήματα με αντίστοιχες επιβαρύνσεις των ημεδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων και των θυγατρικών αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων. Τέλος, ούτε η ανάγκη να διασφαλιστεί η ισόρροπη κατανομή της φορολογικής εξουσίας μεταξύ των κρατών μελών δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης, όπως υποστηρίχθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, καθώς η Πορτογαλία δεν φορολογεί τα ημεδαπά πιστωτικά ιδρύματα και τις θυγατρικές των αλλοδαπών πιστωτικών ιδρυμάτων όσον αφορά τα χρεωστικά μέσα που εξομοιώνονται με ίδια κεφάλαια, ως εκ τούτου δεν μπορεί να επικαλεστεί ότι υπάρχει ανάγκη να διασφαλιστεί η ισόρροπη κατανομή της φορολογικής εξουσίας μεταξύ των κρατών μελών προκειμένου να δικαιολογηθεί η φορολόγηση εγχώριων υποκαταστημάτων, που εδρεύουν σε άλλο κράτος μέλος. Επομένως, ο πορτογαλικός φόρος ASSB είναι συμβατός με την Οδηγία 2014/59/ΕΕ, αλλά παραβιάζει την ελευθερία εγκατάστασης, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 49 και 54 της ΣΛΕΕ.

V. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Ευαγγελία Λαμπράκη, Αικατερίνη-Μαρία Τριανταφυλλίδου

► Προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων

Εθνική ρύθμιση ή πρακτική βάσει της οποίας είναι αδύνατη η μεταφορά των ημερών ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που χορηγούνται σε υγιή εργαζόμενο για χρονικό διάστημα το οποίο συμπίπτει με περίοδο καραντίνας που του επιβάλλεται από δημόσια αρχή λόγω της επαφής του με άτομο το οποίο έχει προσβληθεί από ιό

προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – οργάνωση του χρόνου εργασίας – δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών – ιός SARS-Cov-2 – μέτρο καραντίνας – αδυναμία μεταφοράς της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που χορηγήθηκε για χρονικό διάστημα το οποίο συνέπιπτε με περίοδο καραντίνας

ΔΕΕ C-206/22, Sparkasse Südpfalz, 14.12.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγήτρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας, P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2023:984 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του TF και του εργοδότη του, της Sparkasse Südpfalz, με αντικείμενο τη μεταφορά των ημερών ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που χορηγήθηκαν στον TF για χρονικό διάστημα το οποίο συνέπιπτε με την υποβολή του σε καραντίνα κατόπιν της επαφής του με άτομο που είχε προσβληθεί από τον ιό SARS-Cov-2.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, ο TF, υπάλληλος της Sparkasse Südpfalz από το 2003, έλαβε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών για το χρονικό διάστημα από τις 3 έως τις 11 Δεκεμβρίου 2020. Στις 2 Δεκεμβρίου 2020, η Kreisverwaltung Germersheim (περιφερειακή διοίκηση του Germersheim, Γερμανία) επέβαλε στον TF, βάσει του άρθρου 28 του IfSG, καραντίνα για την περίοδο από τις 2 έως τις 11 Δεκεμβρίου 2020 λόγω του ότι είχε έρθει σε επαφή με άτομο που είχε προσβληθεί από τον ιό SARS-Cov-2. Το Μάρτιο του 2021, ο TF ζήτησε τη μεταφορά των ημερών ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών οι οποίες του είχαν χορηγηθεί για το χρονικό διάστημα που συνέπιπτε με την περίοδο κατά την οποία βρισκόταν σε καραντίνα. Η Sparkasse Südpfalz αρνήθηκε να ικανοποιήσει το αίτημά του για μεταφορά των ημερών αυτών. Ακολούθως, ο TF άσκησε ενώπιον του Arbeitsgericht Ludwigshafen am Rhein (δικαστηρίου εργατικών διαφορών Ludwigshafen am Rhein, Γερμανία), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, αγωγή ζητώντας να μην συνυπολογιστεί στην ετήσια άδεια μετ' αποδοχών η περίοδος καραντίνας που του επιβλήθηκε από τις δημόσιες αρχές. Το αιτούν δικαστήριο τονίζει ότι, βάσει της νομολογίας του Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου Εργατικών Διαφορών, Γερμανία), το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών έχει ως μοναδικό σκοπό να απαλλάξει τον εργαζόμενο από την υποχρέωση παροχής εργασίας διασφαλίζοντάς του παράλληλα την καταβολή των αποδοχών αδειας. Όμως, ο εργοδότης δεν είναι υπεύθυνος για τις συνθήκες που συντρέχουν κατά το χρονικό διάστημα χρήσης της άδειας. Κατά το αιτούν δικαστήριο, οι διατάξεις του BUrtG υποχρεώνουν τον εργοδότη να μεταφέρει τις ημέρες άδειας μόνον όταν ο εργαζόμενος μπορεί να πιστοποιήσει ανικανότητα προς εργασία, η οποία έχει επέλθει κατά τη διάρκεια της άδειας. Τα γερμανικά δικαστήρια έχουν αποφανθεί όμως ότι απλώς και μόνον η υποβολή σε καραντίνα δεν ισοδυναμεί με ανικανότητα προς εργασία. Με βάση τα παραπάνω, το αιτούν δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς το κατά πόσον η εν λόγω εθνική νομολογία συνάδει με το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ. Αρχικά, παραπέμποντας στην απόφαση της 14ης Οκτωβρίου 2010, *Union syndicale Solidaires Isère*

(C-428/09), υπενθυμίζει ότι οι παρεκκλίσεις από το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών πρέπει να ερμηνεύονται στενά. Ακόμα, λαμβανομένου υπόψη του σκοπού τον οποίο εξυπηρετεί η ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, δηλαδή το να μπορεί ο εργαζόμενος να αναπαυθεί και να έχει στη διάθεσή του χρόνο για χαλάρωση και αναψυχή, δεν είναι βέβαιο ότι μια περίοδος καραντίνας ισοδυναμεί με χρονικό διάστημα πραγματικής ανάπαυσης. Τέλος, το Δικαστήριο έχει κρίνει, με την απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2017, *King* (C-214/16), ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν αποσβέννεται με τη λήξη της περιόδου αναφοράς, δηλαδή της περιόδου κατά την οποία πρέπει να ληφθεί η ετήσια άδεια, σε περίπτωση κωλύματος που εμπόδισε τον εργαζόμενο να ασκήσει το δικαίωμά του. Η καραντίνα θα μπορούσε, υπ' αυτή την έννοια, να θεωρηθεί ως τέτοιο κώλυμα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω λεχθέντα, το Arbeitsgericht Ludwigshafen am Rhein (δικαστήριο εργατικών διαφορών του Ludwigshafen am Rhein) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

Έχουν το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88 και το δικαίωμα για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που κατοχυρώνεται στο άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνικές διατάξεις ή πρακτικές που αφορούν τη χορήγηση άδειας αναψυχής σε εργαζομένους, κατά τις οποίες το δικαίωμα άδειας έχει ικανοποιηθεί ακόμη και στην περίπτωση κατά την οποία ο εργαζόμενος εμποδίζεται, κατά τη διάρκεια της άδειας που του έχει χορηγηθεί, να απολαύσει πλήρως την άδειά του λόγω απρόβλεπτου συμβάντος, όπως εν προκειμένω καραντίνας που του επιβλήθηκε με απόφαση δημόσιας αρχής;

Αναλυτικότερα, με το προδικαστικό ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και το άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ έχουν την έννοια ότι αποκλείουν εθνική ρύθμιση ή πρακτική που δεν επιτρέπει τη μεταφορά των ημερών ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών οι οποίες χορηγούνται σε υγιή εργαζόμενο για χρονικό διάστημα που συμπίπτει με περίοδο καραντίνας η οποία του επιβάλλεται από δημόσια αρχή λόγω της επαφής του με άτομο που έχει προσβληθεί από ιό.

Καταρχάς, υπενθυμίστηκε ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία ως αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης διότι κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ. Πρέπει να υπομνησθεί ότι το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ αντανακλά και συγκεκριμενοποιεί αυτό το θεμελιώδες δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών όπως κατοχυρώνεται στον ΧΘΔ. Πράγματι, ενώ το άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ διασφαλίζει το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, το άρθρο 7 παρ. 1 της εν

λόγω Οδηγίας θέτει σε εφαρμογή την ως άνω αρχή καθορίζοντας τη διάρκεια της άδειας.

Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί, στο πλαίσιο αυτό, ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν πρέπει να ερμηνεύεται περιοριστικά.

Όσον αφορά τον σκοπό που επιδιώκεται με το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας, καθώς και με το άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία, το δικαίωμα ετήσιας άδειας υπηρετεί διττό σκοπό, ο οποίος συνίσταται πιο συγκεκριμένα στο να παρέχεται στον εργαζόμενο η δυνατότητα, αφενός, να αναπαυθεί από την εκτέλεση των καθηκόντων που έχει αναλάβει δυνάμει της σύμβασης εργασίας του και, αφετέρου, να έχει στη διάθεσή του χρόνο για χαλάρωση και αναψυχή.

Συνεπώς, ο εργαζόμενος πρέπει να μπορεί πράγματι να κάνει χρήση του ελάχιστου χρονικού διαστήματος που προβλέπεται από το άρθρο 7 της Οδηγίας ως ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, όπως και των άλλων ελάχιστων περιόδων ανάπαυσης τις οποίες προβλέπει η Οδηγία. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι ο σκοπός του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, ο οποίος έγκειται στο να μπορεί ο εργαζόμενος να αναπαυθεί και να έχει στη διάθεσή του χρόνο για χαλάρωση και αναψυχή, διαφέρει από τον σκοπό του δικαιώματος αναρρωτικής άδειας, ο οποίος είναι να καταστήσει δυνατή την αποκατάσταση της υγείας του εργαζομένου.

Λόγω των διαφορετικών σκοπών που επιτελούν τα δύο είδη άδειας, το Δικαστήριο έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι, όποιος εργαζόμενος βρεθεί σε αναρρωτική άδεια κατά τη διάρκεια μιας εκ των προτέρων καθορισμένης περιόδου ετήσιας άδειας δικαιούται, κατόπιν αιτήσεώς του και προκειμένου να μπορέσει να κάνει πραγματικά χρήση της ετήσιας άδειάς του, να λάβει την άδεια αυτή ετεροχρονισμένα, και όχι ενόσω διαρκεί η αναρρωτική άδεια. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, αφενός, η επέλευση της ανικανότητας προς εργασία είναι, κατ' αρχήν, απρόβλεπτη και ανεξάρτητη από τη βούληση του εργαζομένου. Αφετέρου, ο εργαζόμενος ο οποίος τελεί σε αναρρωτική άδεια υπόκειται σε σωματικούς ή ψυχολογικούς περιορισμούς οφειλόμενους στην ασθένειά του. Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι στον TF χορηγήθηκαν ημέρες άδειας για χρονικό διάστημα που συνέπεσε με την περίοδο κατά την οποία του επιβλήθηκε καραντίνα από τις αρμόδιες δημόσιες αρχές βάσει του άρθρου 28 του IfSG, ως μέτρο δημόσιας υγείας για την πρόληψη της εξάπλωσης μεταδοτικής νόσου, δεδομένου ότι είχε έρθει σε επαφή με άτομο που είχε προσβληθεί από ιό. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, ως προς το ζήτημα αυτό, ότι, κατά τη νομολογία των γερμανικών δικαστηρίων αναφορικά με τις σχετικές διατάξεις του BUrlG, η υποβολή σε καραντίνα η οποία δεν συνεπάγεται ανικανότητα προς εργασία, όπως εν προκειμένω, δεν γεννά δικαίωμα μεταφοράς των

ημερών ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι ο σκοπός του μέτρου καραντίνας, ο οποίος συνίσταται στην αποτροπή της εξάπλωσης μεταδοτικής νόσου μέσω της απομόνωσης των ατόμων που ενδέχεται να παρουσιάσουν τα συμπτώματά της, διαφέρει από τον σκοπό της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών. Ακόμα, δεν αμφισβητείται ασφαλώς ότι ένα μέτρο καραντίνας αποτελεί, όπως και η επέλευση ανικανότητας προς εργασία λόγω ασθένειας, γεγονός απρόβλεπτο και ανεξάρτητο από τη βούληση του προσώπου το οποίο αφορά. Από τη δικογραφία που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο προκύπτει δε ότι στον ενάγοντα της κύριας δίκης επιβλήθηκε μέτρο καραντίνας από δημόσια αρχή επειδή ήλθε σε επαφή με άτομο το οποίο είχε προσβληθεί από τον ιό SARS-CoV-2. Ο ίδιος όμως ο εργαζόμενος δεν βρισκόταν, κατά την επίμαχη περίοδο, σε κατάσταση ανικανότητας προς εργασία πιστοποιούμενης από ιατρική βεβαίωση. Άρα, η περίπτωση τέτοιου εργαζομένου διαφέρει από εκείνη του εργαζομένου που τελεί σε αναρρωτική άδεια και υφίσταται σωματικούς ή ψυχολογικούς περιορισμούς οφειλόμενους στην ασθένειά του. Συνεπώς, η περίοδος καραντίνας δεν μπορεί, αυτή καθ' εαυτήν, να παρακωλύσει την επίτευξη των σκοπών της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, η οποία χορηγείται προκειμένου να δοθεί στον εργαζόμενο η δυνατότητα να αναπαυθεί από την εκτέλεση των καθηκόντων που έχει αναλάβει δυνάμει της σύμβασης εργασίας του και να έχει στη διάθεσή του χρόνο για χαλάρωση και αναψυχή.

Επομένως, εφόσον ο εργοδότης εκπληρώνει τις υποχρεώσεις αυτές, δεν οφείλει να αντισταθμίσει τα μειονεκτήματα τα οποία οφείλονται σε απρόβλεπτο γεγονός, όπως η επιβολή καραντίνας από δημόσια αρχή, που εμποδίζει τον υπάλληλό του να επωφεληθεί πλήρως του δικαιώματός του σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών.

Κατόπιν των παραπάνω, στο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και το άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ έχουν την έννοια ότι δεν αποκλείουν εθνική ρύθμιση ή πρακτική βάση της οποίας είναι αδύνατη η μεταφορά των ημερών ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που χορηγούνται σε υγιή εργαζόμενο για χρονικό διάστημα το οποίο συμπίπτει με περίοδο καραντίνας που του επιβάλλεται από δημόσια αρχή λόγω της επαφής του με άτομο το οποίο έχει προσβληθεί από ιό.

► Οργάνωση του χρόνου εργασίας

Εθνική ρύθμιση που προβλέπει την απαγόρευση καταβολής στον εργαζόμενο χρηματικής αποζημίωσης για τις ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών οι οποίες αποκτήθηκαν τόσο κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους απασχόλησης όσο και κατά τα προ-

ηγούμενα έτη και οι οποίες δεν ελήφθησαν από τον εργαζόμενο κατά την ημερομηνία λύσης της σχέσης εργασίας, όταν ο εν λόγω εργαζόμενος λύει οικειοθελώς τη σχέση αυτή και δεν αποδεικνύει ότι η μη λήψη της άδειάς του κατά τη διάρκεια της εν λόγω σχέσης εργασίας οφειλόταν σε λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή του

κοινωνική πολιτική – χρηματική αποζημίωση για τις ημέρες μη ληφθείσας άδειας καταβαλλόμενη κατά τη λήξη της σχέσης εργασίας – εθνική ρύθμιση η οποία απαγορεύει την καταβολή της αποζημίωσης αυτής σε περίπτωση οικειοθελούς αποχώρησης δημοσίου υπαλλήλου – περίπτωση της δημόσιας δαπάνης – οργανωτικές ανάγκες του υπαγόμενου στον δημόσιο τομέα εργοδότη

ΔΕΕ C-218/22, Comune di Copertino, 18.01.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγήτρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας: T. Čarjeta, ECLI:EU:C:2024:51 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, καθώς και του άρθρου 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: ΧΘΔ).

Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του ΒU, πρώην δημοσίου υπαλλήλου του Comune di Copertino (Δήμου Copertino, Ιταλία), και, αφετέρου, του Δήμου αυτού, με αντικείμενο την άρνηση καταβολής στον ΒU χρηματικής αποζημίωσης για τις ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών τις οποίες ο ΒU δεν είχε λάβει κατά την ημερομηνία λύσης της σχέσης εργασίας κατόπιν της οικειοθελούς αποχώρησής του λόγω πρόωρης συνταξιοδότησης.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, ο ΒU απασχολήθηκε, από τον Φεβρουάριο του 1992 έως τον Οκτώβριο του 2016, στον Δήμο Copertino, όπου κατείχε θέση «Istruttore direttivo» (προϊσταμένου υπηρεσίας). Από 1ης Οκτωβρίου 2016, ο ΒU, κατόπιν οικειοθελούς αποχώρησης, έπαυσε να ασκεί τα καθήκοντά του, προκειμένου να συνταξιοδοτηθεί πρόωρα. Εκτιμώντας ότι είχε δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για 79 ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που είχε αποκτήσει κατά την περίοδο μεταξύ των ετών 2013 και 2016, ο ΒU άσκησε ενώπιον του Tribunale di Lecce (πρωτοβάθμιου δικαστηρίου περιφέρειας Lecce, Ιταλία), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, αγωγή αποζημίωσης για τις εν λόγω ημέρες μη ληφθείσας άδειας. Ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ο Δήμος Copertino αντέκρουσε την αγωγή αυτή επικαλούμενος το άρθρο 5 παρ. 8 της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 95. Κατά τον Δήμο Copertino, το γεγονός ότι ο ΒU έλαβε άδεια το 2016 αποδεικνύει ότι γνώριζε την υπο-

χρέωσή του, δυνάμει της διάταξης αυτής, να λάβει τις ημέρες άδειας που είχε αποκτήσει πριν από τη λήξη της σχέσης εργασίας. Επιπλέον, δεν έλαβε το υπόλοιπο της άδειάς του μολονότι παραιτήθηκε.

Το αιτούν δικαστήριο εκθέτει ότι οι 79 ημέρες μη ληφθείσας άδειας τις οποίες επικαλείται ο ΒU αντιστοιχούν σε ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που προβλέπει η Οδηγία 2003/88/ΕΚ, εκ των οποίων οι 55 οφείλονται για τα έτη πριν από το 2016 και οι υπόλοιπες για το τελευταίο αυτό έτος απασχόλησης. Το δικαστήριο αυτό προσθέτει ότι ο ΒU έλαβε άδεια κατά τη διάρκεια του έτους 2016, η οποία αντιστοιχεί σε ημέρες αποκτηθείσες για παλαιότερα έτη, οι οποίες είχαν μεταφερθεί στο έτος 2013 και στα επόμενα έτη. Εντούτοις, η κατάσταση αυτή δεν συνεπάγεται καταχρηστική συμπεριφορά εκ μέρους του ΒU.

Το αιτούν δικαστήριο παρατηρεί επίσης ότι το Corte costituzionale (Συνταγματικό Δικαστήριο, Ιταλία), με την απόφαση 95/2016, έκρινε ότι το άρθρο 5 παρ. 8 της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 95, το οποίο εφαρμόζεται στους δημοσίους υπαλλήλους και προβλέπει, υπό την επιφύλαξη ορισμένων εξαιρέσεων, ότι δεν μπορεί να καταβληθεί χρηματική αποζημίωση για μη ληφθείσες άδειες μετ' αποδοχών, είναι σύμφωνο με τις αρχές που κατοχυρώνονται στο ιταλικό Σύνταγμα, χωρίς να θίγει τις αρχές του δικαίου της Ένωσης και τους κανόνες του διεθνούς δικαίου. Το δικαστήριο αυτό κατέληξε στο ως άνω συμπέρασμα επισημαίνοντας διάφορες εξαιρέσεις από τον εν λόγω κανόνα, οι οποίες δεν ασκούν επιρροή εν προκειμένω.

Το Corte costituzionale έλαβε υπόψη τόσο την ανάγκη περιστολής των δημοσίων δαπανών όσο και οργανωτικούς περιορισμούς για τον υπαγόμενο στον δημόσιο τομέα εργοδότη, επισημαίνοντας ότι σκοπός της ρύθμισης αυτής ήταν να τερματιστεί η ανεξέλεγκτη χρήση της «χρηματικής αντιστάθμισης» των μη ληφθεισών αδειών, καθώς και να επιβεβαιωθεί εκ νέου η πρωταρχική σημασία της πραγματικής λήψης των αδειών. Κατά το δικαστήριο αυτό, η απαγόρευση καταβολής χρηματικής αποζημίωσης δεν ισχύει όταν η άδεια δεν ελήφθη για λόγους ανεξάρτητους από τη βούληση του εργαζομένου, όπως η ασθένεια, εφαρμόζεται όμως σε περίπτωση οικειοθελούς αποχώρησης.

Εντούτοις, το αιτούν δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς τον αν το άρθρο 5 παρ. 8 της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 95 είναι συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως υπό το πρίσμα της απόφασης της 25ης Νοεμβρίου 2021 (C-233/20, ECLI:EU:C:2021:960), κατά μείζονα λόγο καθόσον ο σκοπός της περιστολής των δημοσίων δαπανών προκύπτει από τον ίδιο τον τίτλο του άρθρου 5 της πράξης νομοθετικού περιεχομένου και η παρ. 8 του άρθρου αυτού εντάσσεται σε μια δέσμη μέτρων τα οποία αποσκοπούν στην πραγματοποίηση οικονομικών στον δημόσιο τομέα.

Με βάση τα προηγουμένως λεχθέντα, το Tribunale di Lecce αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

Έχουν το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και το άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη (δηλαδή το άρθρο 5 παρ. 8 της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 95), η οποία, για λόγους περιστολής των δημοσίων δαπανών καθώς και για οργανωτικούς λόγους που αφορούν τον εργοδότη που υπάγεται στον δημόσιο τομέα, προβλέπει την απαγόρευση μετατροπής σε χρήμα του δικαιώματος άδειας σε περίπτωση οικειοθελούς αποχώρησης του δημοσίου υπαλλήλου; Ακόμη, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο πρώτο ερώτημα, έχουν το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και το άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ την έννοια ότι απαιτούν από τον δημόσιο υπάλληλο να αποδείξει την αδυναμία λήψης της άδειας κατά τη διάρκεια της σχέσης εργασίας;

Με τα δύο προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία πρέπει να εξεταστούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και το άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση η οποία, για λόγους σχετικούς με την περιστολή των δημοσίων δαπανών και τις οργανωτικές ανάγκες του υπαγόμενου στον δημόσιο τομέα εργοδότη, προβλέπει την απαγόρευση καταβολής στον εργαζόμενο χρηματικής αποζημίωσης για τις ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών τις οποίες αυτός έχει αποκτήσει τόσο κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους απασχόλησης όσο και κατά τα προηγούμενα έτη και τις οποίες δεν έχει λάβει κατά την ημερομηνία λύσης της σχέσης εργασίας, όταν ο εν λόγω εργαζόμενος λύει οικειοθελώς τη σχέση αυτή και δεν αποδεικνύει ότι η μη λήψη της άδειάς του κατά τη διάρκεια της εν λόγω σχέσης εργασίας οφειλόταν σε λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή του.

Αρχικώς, το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, το οποίο ορίζει ότι τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές, απηχεί και διευκρινίζει το θεμελιώδες δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ. Συναφώς, από το γράμμα αυτό καθεαυτό του άρθρου 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι εναπόκειται στα κράτη μέλη να καθορίσουν, στο εσωτερικό τους δίκαιο, τους όρους άσκησης και εφαρμογής του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, προσδιορίζοντας τις συγκεκριμένες συνθήκες υπό τις οποίες οι εργαζόμενοι μπορούν να κάνουν χρήση του εν λόγω δικαιώματος.

Ωστόσο, τα κράτη μέλη δεν μπορούν να εξαρτούν από οποιαδήποτε προϋπόθεση την ίδια την ύπαρξη του εν λόγω δικαιώματος, το οποίο απορρέει απευθείας από την Οδηγία. Επιπλέον, πρέπει να προστεθεί ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας αποτελεί τη μία από τις δύο πτυχές του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών ως ουσιώδους αρχής του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης. Ειδικότερα, το θεμελιώδες αυτό δικαίωμα περιλαμβάνει επίσης δικαίωμα στην καταβολή αποδοχών, καθώς και το, άρρηκτα συνδεδεμένο με το δικαίωμα ετήσιας άδειας «μετ' αποδοχών», δικαίωμα στην καταβολή χρηματικής αποζημίωσης για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια κατά τη λύση της σχέσης εργασίας.

Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ δεν θέτει καμία προϋπόθεση για τη θεμελίωση του δικαιώματος χρηματικής αποζημίωσης, πέραν εκείνης κατά την οποία, αφενός, η σχέση εργασίας πρέπει να έχει λυθεί και, αφετέρου, ο εργαζόμενος δεν πρέπει να έχει λάβει όλη την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία εδικαιούτο, κατά τον χρόνο λύσης της σχέσης αυτής. Το δικαίωμα αυτό απονέμεται άμεσα από την εν λόγω Οδηγία και δεν μπορεί να εξαρτάται από άλλους όρους πέραν εκείνων που ρητώς προβλέπονται από αυτήν.

Συνεπώς, κατά το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, ο εργαζόμενος ο οποίος δεν ήταν σε θέση να λάβει όλη την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών πριν από τη λύση της σχέσης εργασίας του δικαιούται χρηματική αποζημίωση για τη μη ληφθείσα άδεια. Δεν ασκεί, συναφώς, επιρροή ο λόγος για τον οποίο λύθηκε η σχέση εργασίας. Ως εκ τούτου, το γεγονός ότι ο εργαζόμενος λύει, οικεία βουλήσει, τη σχέση εργασίας του δεν ασκεί καμία επιρροή στο δικαίωμά του να λάβει, ενδεχομένως, χρηματική αποζημίωση για την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία δεν ήταν σε θέση να εξαντλήσει πριν από τη λύση της εργασιακής του σχέσης. Η εν λόγω διάταξη απαγορεύει εθνικές διατάξεις ή πρακτικές οι οποίες προβλέπουν ότι, κατά τη λύση της σχέσης εργασίας, ουδεμία χρηματική αποζημίωση για μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών καταβάλλεται στον εργαζόμενο ο οποίος δεν ήταν σε θέση να ασκήσει το δικαίωμά του για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, ιδίως επειδή ευρισκόταν σε αναρρωτική άδεια κατά τη διάρκεια ολόκληρης ή μέρους της περιόδου αναφοράς και/ή μιας περιόδου μεταφοράς. Εξάλλου, προβλέποντας ότι η ελάχιστη περίοδος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν μπορεί να αντικατασταθεί με καταβολή χρηματικής αποζημίωσης παρά μόνο σε περίπτωση λύσης της σχέσης εργασίας, το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ έχει σκοπό να διασφαλίσει ιδίως ότι ο εργαζόμενος θα έχει τη δυνατότητα να τύχει μιας πραγματικής περιόδου αναπαύσεως, προς τον σκοπό της αποτελεσματικής προστασίας της ασφάλειας και της υγείας του.

Από τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στην αίτηση προδικαστικής απόφασης προκύπτει ότι σκοπός του άρθρου 5 παρ. 8 της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 95 είναι να τερματιστεί η ανεξέλεγκτη χρήση της «χρηματικής αντιστάθμισης» των μη ληφθεισών αδειών και να επιβεβαιωθεί εκ νέου η πρωταρχική σημασία της πραγματικής λήψης των αδειών σε σχέση με την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης. Ο τελευταίος αυτός σκοπός αντιστοιχεί σε εκείνον που επιδιώκει η Οδηγία 2003/88/ΕΚ, ιδίως το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας αυτής, όπως υπομνήσθηκε παραπάνω. Προς επίτευξη του σκοπού αυτού, και δεδομένου ότι το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ δεν αντιτίθεται, κατ' αρχήν, σε εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει λεπτομερείς κανόνες για την άσκηση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που απονέμεται ρητώς από την ως άνω Οδηγία, οι οποίοι περιλαμβάνουν ακόμη και την απώλεια του εν λόγω δικαιώματος κατά τη λήξη μιας περιόδου αναφοράς ή μιας περιόδου μεταφοράς, η Οδηγία αυτή δεν μπορεί, κατ' αρχήν, να απαγορεύει εθνική διάταξη η οποία προβλέπει ότι, κατά τη λήξη της περιόδου αυτής, οι ημέρες μη ληφθείσας ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν θα μπορούν πλέον να αντικατασταθούν από χρηματική αποζημίωση, ακόμη και σε περίπτωση μεταγενέστερης λύσης της σχέσης εργασίας, εφόσον ο εργαζόμενος είχε τη δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα που του παρέχει η Οδηγία αυτή. Πάντως, ο λόγος για τον οποίο λύθηκε η σχέση εργασίας δεν επηρεάζει το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης που προβλέπει το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ.

Από τις ανωτέρω εκτιμήσεις προκύπτει ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική νομοθεσία, όπως ερμηνεύεται από το Corte costituzionale, η οποία προβλέπει την απαγόρευση καταβολής χρηματικής αποζημίωσης στον εργαζόμενο για τις ημέρες μη ληφθείσας ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών κατά την ημερομηνία λύσης της σχέσης εργασίας για τον λόγο ότι ο τελευταίος έλυσε οικειοθελώς τη σχέση εργασίας που τον συνδέει με τον εργοδότη του, εισάγει προϋπόθεση η οποία βαίνει πέραν των ρητώς προβλεπόμενων στο άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ. Εκτός αυτού, η απαγόρευση αυτή καλύπτει, ειδικότερα, το τελευταίο έτος απασχόλησης καθώς και την περίοδο αναφοράς κατά τη διάρκεια της οποίας λύθηκε η σχέση εργασίας. Κατά συνέπεια, η εθνική αυτή νομοθεσία περιορίζει το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια κατά τη λύση της σχέσης εργασίας, το οποίο αποτελεί μία από τις πτυχές του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, όπως προκύπτει από τη νομολογία.

Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι η επιβολή περιορισμών στο ως άνω δικαίωμα επιτρέπεται υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 52 παρ. 1 του ΧΘΔ, ήτοι υπό τις προϋποθέσεις ότι οι περιορισμοί προβλέπονται από τον νόμο, σέβονται το βασικό περιεχόμενο του δικαιώματος, τηρούν την αρχή

της αναλογικότητας, είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε σκοπούς γενικού συμφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση.

Εν προκειμένω, ο επίμαχος στην κύρια δίκη περιορισμός στην άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματος του άρθρου 31 παρ. 2 του ΧΘΔ προβλέπεται από τον νόμο, και ειδικότερα από το άρθρο 5 παρ. 8 της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 95.

Όσον αφορά τους σκοπούς που επιδιώκει ο εθνικός νομοθέτης, ως προς τους οποίους διερωτάται ειδικώς το αιτούν δικαστήριο, από το γράμμα του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος προκύπτει ότι αυτοί, όπως συνάγονται από τον τίτλο του άρθρου 5 της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 95 και όπως ερμηνεύονται από το Corte costituzionale, είναι, αφενός, η περιστολή των δημοσίων δαπανών και, αφετέρου, οι οργανωτικές ανάγκες του υπαγόμενου στον δημόσιο τομέα εργοδότη, συμπεριλαμβανομένων του ορθολογικού προγραμματισμού της περιόδου αδειών και της ενθάρρυνσης της υιοθέτησης υπεύθυνων συμπεριφορών από τα μέρη της σχέσης εργασίας.

Εξ αυτών έπεται ότι, εάν ο εργοδότης δεν είναι σε θέση να αποδείξει ότι επέδειξε όλη τη δέουσα επιμέλεια ώστε να παρασχεθεί πράγματι στον εργαζόμενο η δυνατότητα να λάβει την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που δικαιούνταν, κάτι που εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η απόσβεση του δικαιώματος στην εν λόγω άδεια κατά το πέρας της περιόδου αναφοράς ή της επιτρεπόμενης περιόδου μεταφοράς και, σε περίπτωση λύσης της σχέσης εργασίας, η συνακόλουθη μη καταβολή χρηματικής αποζημίωσης για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια αποτελούν παράβαση, αντιστοίχως, του άρθρου 7 παρ. 1 και του άρθρου 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, καθώς και του άρθρου 31 παρ. 2 του ΧΘΔ.

Εν πάση περιπτώσει, από τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στην αίτηση προδικαστικής απόφασης προκύπτει ότι η απαγόρευση καταβολής χρηματικής αποζημίωσης για τις ημέρες μη ληφθείσας ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών καλύπτει τις ημέρες που αποκτήθηκαν κατά το τελευταίο τρέχον έτος απασχόλησης.

Συμπερασματικά, στα υποβληθέντα ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και το άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔ έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση η οποία, για λόγους σχετικούς με την περιστολή των δημοσίων δαπανών και τις οργανωτικές ανάγκες του υπαγόμενου στον δημόσιο τομέα εργοδότη, προβλέπει την απαγόρευση καταβολής στον εργαζόμενο χρηματικής αποζημίωσης για τις ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών τις οποίες αυτός έχει αποκτήσει τόσο κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους απασχόλησης όσο και κατά τα προηγούμενα

έτη και τις οποίες δεν έχει λάβει κατά την ημερομηνία λύσης της σχέσης εργασίας, όταν ο εν λόγω εργαζόμενος λύει οικειοθελώς τη σχέση αυτή και δεν αποδεικνύει ότι η μη λήψη της άδειάς του κατά τη διάρκεια της εν λόγω σχέσης εργασίας οφειλόταν σε λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή του.

► Πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ

Η ερμηνεία της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ σχετικά με τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία

προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία – απαγόρευση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας – εργατικό ατύχημα – ολική μόνιμη ανικανότητα – καταγγελία της συμβάσεως εργασίας – άρθρο 5 – εύλογες προσαρμογές

ΔΕΕ C-631/22, Ca Na Negreta, 18.01.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:53 – Προδικαστική παραπομπή

Το Tribunal Superior de Justicia de las Islas Baleares (ανώτερο δικαστήριο των Βαλεαρίδων Νήσων, Ισπανία) υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ σχετικά με την αυτοδίκαιη λύση της συμβάσεως εργασίας λόγω αναπηρίας του εργαζομένου και την υποχρέωση πρόβλεψης «εύλογων προσαρμογών». Το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του J.M.A.R. και της Ca Na Negreta SA σχετικά με την καταγγελία της συμβάσεως εργασίας του J.M.A.R. από τη Ca Na Negreta λόγω της ολικής μόνιμης ανικανότητάς του να ασκήσει το σύνηθες επάγγελμά του.

Ο J.M.A.R. εργαζόταν στη Ca Na Negreta ως οδηγός φορτηγού αποκομιδής οικιακών απορριμμάτων μέχρι που υπέστη επιπλεγμένο κάταγμα στη δεξιά του πτέρνα λόγω εργατικού ατυχήματος. Εξαιτίας του ατυχήματος περιήλθε σε κατάσταση προσωρινής ανικανότητας προς εργασία, την οποία το Instituto Nacional de la Seguridad Social (Εθνικό Ίδρυμα Κοινωνικής Ασφάλισης, Ισπανία) (στο εξής: INSS) έπαυσε, χορηγώντας του κατ' αποκοπήν αποζημίωση για μόνιμη βλάβη. Ο J.M.A.R. άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης με την οποία το INSS αρνήθηκε να του αναγνωρίσει μόνιμη ανικανότητα προς εργασία, η οποία τελικά έγινε δεκτή και, μάλιστα, του επιτράπη να συνεχίσει να εργάζεται στην Ca Na Negreta που τον μετακίνησε σε θέση προσαρμοσμένη στην κατάστασή του. Μετά την απόφαση του INSS, η Ca Na Negreta προχώρησε σε καταγγελία της σύμβασης εργασίας του J.M.A.R., λόγω της ολικής μόνιμης ανικανότητάς του προς άσκηση του συνήθους επαγγέλματός του. Ο J.M.A.R. άσκησε αγωγή κατά της ως άνω καταγγελίας, την οποία όμως το Juzgado de lo Social nº 1 de Ibiza (πρωτοβάθμιο δικαστήριο εργατικών και κοινωνικοασφαλιστικών διαφο-

ρών αριθ. 1 της Ίμπιζα, Ισπανία) απέρριψε με το σκεπτικό ότι η αναγνώριση της ολικής μόνιμης ανικανότητας προς άσκηση του συνήθους επαγγέλματός του δικαιολογεί τη λύση της σύμβασης εργασίας του, χωρίς να υφίσταται νομική υποχρέωση του εργοδότη να μετακινήσει τον εργαζόμενο σε άλλη θέση εντός της επιχειρήσεώς του.

Ο J.M.A.R., αμφισβητώντας την εν λόγω απόφαση, άσκησε έφεση ενώπιον του Tribunal Superior de Justicia de las Islas Baleares (ανώτερου δικαστηρίου των Βαλεαρίδων Νήσων, Ισπανία), το οποίο και απέστειλε στο ΔΕΕ δύο προδικαστικά ερωτήματα. Τα ερωτήματα αφορούν το εάν το άρθρο 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ έχει την έννοια ότι απαγορεύει την εφαρμογή εθνικής ρύθμισης η οποία προβλέπει την αυτοδίκαιη λύση της σύμβασης εργασίας λόγω αναπηρίας του εργαζομένου (όταν αυτός κηρυχθεί σε κατάσταση μόνιμης και ολικής ανικανότητας για την άσκηση του συνήθους επαγγέλματός του), χωρίς να απαιτεί από τον εργοδότη την προηγούμενη συμμόρφωσή του προς την υποχρέωση πρόβλεψης «εύλογων προσαρμογών», όπως επιβάλλει το άρθρο 5 της εν λόγω Οδηγίας, ούτως ώστε να διατηρηθεί η θέση εργασίας (ή την απόδειξη ότι η συμμόρφωση προς την υποχρέωση αυτή συνεπάγεται δυσανάλογη επιβάρυνση), καθώς και εάν τούτο θα συνιστούσε άμεση δυσμενή διάκριση, ακόμη και όταν η λύση της σύμβασης εργασίας προβλέπεται από εθνική ρύθμιση.

Καταρχάς, δεν αμφισβητείται ότι, όσον αφορά τον εκκαλούντα της κύριας δίκης, η ανικανότητά του οφείλεται σε μόνιμη σωματική βλάβη συνδεόμενη με εργατικό ατύχημα. Ακόμη, δεν αμφισβητείται ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική νομοθεσία παρέχει στον εργοδότη τη δυνατότητα να καταγγείλει τη σύμβαση εργασίας λόγω ολικής μόνιμης ανικανότητας του εργαζομένου να ασκήσει το σύνθητες επάγγελμά του εντός της επιχειρήσεως. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι, όταν εργαζόμενος καθίσταται οριστικώς ακατάλληλος να απασχοληθεί στη θέση εργασίας του λόγω επελθούσας αναπηρίας, η ανατοποθέτησή του σε άλλη θέση εργασίας μπορεί να συνιστά ενδεδειγμένο μέτρο στο πλαίσιο των εύλογων προσαρμογών, κατά την έννοια του άρθρου 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, εφόσον όμως δεν υποχρεώνει τον εργοδότη να λάβει μέτρα τα οποία θα του επέβαλαν δυσανάλογη επιβάρυνση.

Επισημαίνεται ότι εθνική κανονιστική ρύθμιση στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης δεν μπορεί να αντιβαίνει, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα των άρθρων 21 και 26 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανάγοντας την αναπηρία του εργαζομένου σε λόγο απόλυσης, χωρίς ο εργοδότης να υποχρεούται προηγουμένως να προβλέψει ή να διατηρήσει σε ισχύ εύλογες προσαρμογές ώστε να μπορέσει ο εργαζόμενος να διατηρήσει την εργασία του, ούτε να υποχρεούται να αποδείξει ότι οι προσαρμογές αυτές θα συνιστούσαν δυσανάλογη επιβάρυνση.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το άρθρο 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα των άρθρων 21 και 26 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των άρθρων 2 και 27 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία προβλέπει ότι ο εργοδότης μπορεί να καταγγείλει τη σύμβαση εργασίας λόγω μόνιμης ανικανότητας του εργαζομένου προς εκτέλεση των καθηκόντων που του ανατίθενται από τη σύμβαση, συνεπεία αναπηρίας επελθούσας κατά τη διάρκεια της σχέσης εργασίας, χωρίς ο εργοδότης να υποχρεούται προηγουμένως να προβλέψει ή να διατηρήσει σε ισχύ εύλογες προσαρμογές ώστε να μπορεί ο εργαζόμενος να διατηρήσει την εργασία του, ούτε να υποχρεούται να αποδείξει, εφόσον συντρέχει περίπτωση, ότι τέτοιες προσαρμογές θα συνιστούσαν δυσανάλογη επιβάρυνση.

VI. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης: Δεν είναι δυνατή η άρνηση παράδοσης καταζητούμενου προσώπου για τον λόγο και μόνον ότι πρόκειται για μητέρα παιδιών μικρής ηλικίας

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – άρθρο 1 παρ. 3 – άρθρο 15 παρ. 2 – διαδικασία παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών – λόγοι μη εκτέλεσης – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 7 – σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής – άρθρο 24 παρ. 2 και 3 – συνεκτίμηση του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού – δικαίωμα του κάθε παιδιού να διατηρεί τακτικά προσωπικές σχέσεις και απ' ευθείας επαφές με τους δύο γονείς του – μητέρα μικρών παιδιών τα οποία ζουν μαζί της

ΔΕΕ C-261/22, GN (Motif de refus fondé sur l'intérêt supérieur de l'enfant), 21.12.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: T. Čapeta, ECLI:EU:C:2023:1017 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά, αφενός, την ερμηνεία του άρθρου 1 παρ. 2 και 3, καθώς και των άρθρων 3 και 4 της Απόφασης-πλαισίου 2002/584/ΔΕΥ για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες πα-

ράδοσης μεταξύ των κρατών μελών και, αφετέρου, το κύρος των εν λόγω διατάξεων υπό το πρίσμα των άρθρων 7 και 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο εκτέλεσης, στην Ιταλία, ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (στο εξής: ΕΕΣ) το οποίο εκδόθηκε από τις βελγικές δικαστικές αρχές εις βάρος της GN για την εκτέλεση στερητικής της ελευθερίας ποινής στο Βέλγιο.

Επιληφθέν της υποθέσεως, το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο της Ιταλίας ερωτά το Δικαστήριο εάν και, ενδεχομένως, υπό ποιες προϋποθέσεις, ο Ιταλός δικαστής μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεση του ΕΕΣ σε μια τέτοια περίπτωση, η οποία δεν μνημονεύεται στην Απόφαση-πλαίσιο για το ΕΕΣ μεταξύ των λόγων μη εκτέλεσης ΕΕΣ.

Το Δικαστήριο απαντά ότι ο δικαστής δεν μπορεί να αρνηθεί να εκτελέσει ΕΕΣ για τον λόγο και μόνον ότι το καταζητούμενο πρόσωπο είναι μητέρα παιδιών μικρής ηλικίας που ζουν μαζί της. Λαμβανομένης υπόψη της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών, τεκμαίρεται πράγματι ότι οι συνθήκες κράτησης μητέρας παιδιών μικρής ηλικίας στο κράτος μέλος έκδοσης του ΕΕΣ προσαρμόζονται στην κατάσταση των προσώπων αυτών.

Ωστόσο, η άρνηση παράδοσης του καταζητούμενου προσώπου είναι κατ' εξαίρεση δυνατή εάν υπάρχουν στοιχεία που αποδεικνύουν την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου προσβολής του θεμελιώδους δικαιώματος της μητέρας στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής της και προσβολής του υπέρτατου συμφέροντος των παιδιών της, λόγω συστημικών ή γενικευμένων πλημμελειών στο κράτος μέλος έκδοσης του ΕΕΣ όσον αφορά τις συνθήκες κράτησης των μητέρων παιδιών μικρής ηλικίας και τις συνθήκες ανάληψης της επιμέλειας των παιδιών αυτών, και την ύπαρξη σοβαρών και αποδεδειγμένων λόγων να θεωρηθεί ότι, λαμβανομένης υπόψη της προσωπικής τους κατάστασης, τα εν λόγω πρόσωπα θα διατρέξουν τον προαναφερθέντα κίνδυνο λόγω συνθηκών όπως οι ανωτέρω.

Ευρωπαϊκή Εισαγγελία: Διευκρινίσεις του Δικαστηρίου σχετικά με την εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων άσκηση δικαστικού ελέγχου επί των μέτρων διασυνοριακών ερευνών

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Ευρωπαϊκή Εισαγγελία – Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1939 – άρθρο 31 – διασυνοριακές έρευνες – δικαστική έγκριση – έκταση του ελέγχου – άρθρο 32 – επιβολή των μέτρων που έχουν ανατεθεί

ΔΕΕ C-281/22, G. K. κ.λπ. (Parquet européen), 21.12.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: T. Čárpa, ECLI:EU:C:2023:1018 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 31 παρ. 3, εδάφιο α', και του άρθρου 32 του Κανονισμού 2017/1939, σχετικά με την εφαρμογή ενισχυμένης συνεργασίας για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας που κινήθηκε κατά των G. K., B. O. D. GmbH και S. L., οι οποίοι κατηγορούνται ότι εισήγαγαν βιοντίζελ στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με ψευδείς διασαφήσεις, κατά παράβαση της τελωνειακής νομοθεσίας.

Πιο συγκεκριμένα, η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία έχει την εξουσία έρευνας και δίωξης των δραστών αξιόποινων πράξεων οι οποίες θίγουν τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης. Οργανώνεται δε τόσο σε κεντρικό όσο και σε αποκεντρωμένο επίπεδο. Το αποκεντρωμένο επίπεδο αποτελείται από τους ευρωπαίους εντεταλμένους εισαγγελείς (στο εξής: ΕΕΕ), που εδρεύουν στα κράτη μέλη. Εν προκειμένω, η απάτη για την οποία έχει ασκηθεί δίωξη φέρεται να προκάλεσε ζημία ύψους περίπου 1.295.000 ευρώ στα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης. Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία διεξάγει έρευνα μέσω ενός ΕΕΕ που έχει επιληφθεί της υποθέσεως στη Γερμανία. Για τις ανάγκες της έρευνας, διατάχθηκε η έρευνα και η κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων στην Αυστρία. Ως εκ τούτου, ο επιληφθείς της υποθέσεως Γερμανός ΕΕΕ ανέθεσε την εκτέλεση των μέτρων αυτών σε Αυστριακό βοηθό ΕΕΕ.

Οι κατηγορούμενοι προσβάλλουν τα εν λόγω μέτρα έρευνας ενώπιον των αυστριακών δικαστηρίων. Το επιληφθέν δικαστήριο αποφάσισε να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα, προκειμένου να κρίνει αν δικαιούται να ασκήσει πλήρη έλεγχο (όπως τον έλεγχο που θα ασκούσε εάν επρόκειτο για αμιγώς εσωτερική κατάσταση) ή αν ο έλεγχός του πρέπει να περιοριστεί μόνο στα ζητήματα δικονομικής φύσεως που αφορούν την εκτέλεση των μέτρων διασυνοριακών ερευνών.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο απαντά ότι ο έλεγχος του βοηθού ΕΕΕ πρέπει να καταλαμβάνει μόνο ζητήματα τα οποία αφορούν την εκτέλεση των μέτρων διασυνοριακών ερευνών. Συγκεκριμένα, η λήψη καθώς και η αιτιολόγηση ενός μέτρου έρευνας διέπονται από το δίκαιο του κράτους μέλους του επιληφθέντος ΕΕΕ, ενώ η εκτέλεση ενός τέτοιου μέτρου διέπεται από το δίκαιο του κράτους μέλους του βοηθού ΕΕΕ. Ωστόσο, όσον αφορά μέτρα έρευνας τα οποία συνεπάγονται σοβαρές επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως οι επιτόπιες έρευνες, εναπόκειται στο κράτος μέλος στο οποίο εδρεύει ο επιληφθείς ΕΕΕ να προβλέψει, στο εθνικό δίκαιο, κατάλληλες και επαρκείς εγγυήσεις, όπως είναι ο προηγούμενος δικαστικός έλεγχος, προκειμένου να διασφαλιστεί η νομιμότητα και η αναγκαιότητα τέτοιων μέτρων.

► Μεταναστευτική πολιτική

Βία κατά των γυναικών: Το Δικαστήριο διευκρινίζει τις προϋποθέσεις για την αναγνώριση των γυναικών θυμάτων βίας ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – κοινή πολιτική στον τομέα του ασύλου – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – προϋποθέσεις χορήγησης του καθεστώτος πρόσφυγα – άρθρο 2, στοιχείο δ' – λόγοι δίωξης – «ιδιότητα μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας» – άρθρο 10 παρ. 1, στοιχείο δ' – πράξεις δίωξης – άρθρο 9 παρ. 1 και 2 – συσχετισμός μεταξύ των λόγων και των πράξεων δίωξης ή μεταξύ των λόγων δίωξης και της έλλειψης προστασίας κατά των πράξεων αυτών – άρθρο 9 παρ. 3 – μη κρατικοί υπεύθυνοι – άρθρο 6, στοιχείο γ' – αναγνώριση προσώπου ως δικαιούχου επικουρικής προστασίας – άρθρο 2, στοιχείο στ' – «σοβαρή βλάβη» – άρθρο 15, στοιχεία α' και β' – αξιολόγηση των αιτήσεων διεθνούς προστασίας για τους σκοπούς της χορήγησης του καθεστώτος πρόσφυγα ή του καθεστώτος επικουρικής προστασίας – άρθρο 4 – βία κατά των γυναικών με βάση το φύλο – ενδοοικογενειακή βία – απειλή διάπραξης «εγκλήματος τιμής»

ΔΕΕ C-621/21, Intervyuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques), 16.01.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: N. Piçarra, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:47 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Ο. Μιχαλοπούλου, σ. 102.

Ο αναγνωρισμένος ασυνόδευτος ανήλικος πρόσφυγας έχει δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης με τους γονείς του ακόμη και αν ενηλικιώθηκε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας οικογενειακής επανένωσης

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – μεταναστευτική πολιτική – δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης – Οδηγία 2003/86/ΕΚ – άρθρο 10 παρ. 3, στοιχείο α' – οικογενειακή επανένωση ασυνόδευτου ανήλικου πρόσφυγα με τους εξ αίματος πρώτου βαθμού ανιόντες του – άρθρο 2, στοιχείο στ' – έννοια «ασυνόδευτου ανήλικου» – συντηρών ο οποίος ήταν ανήλικος κατά τον χρόνο υποβολής της αίτησης, αλλά ενηλικιώθηκε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας οικογενειακής επανένωσης – κρίσιμη ημερομηνία για την εκτίμηση της ανηλικότητας – προθεσμία για την υποβολή αίτησης οικογενειακής επανένωσης – ενήλικη αδελφή του συντηρούντος η οποία χρειάζεται τη μόνιμη βοήθεια των γονέων της λόγω σοβαρής πάθησης – πρακτική αποτελεσματικότητα του δικαιώματος οικογενειακής επανένωσης ασυνόδευτου ανήλικου πρόσφυγα – άρθρο

7 παρ. 1 – άρθρο 12 παρ. 1, εδάφια α' και γ' – δυνατότητα να εξαρτηθεί η οικογενειακή επανένωση από πρόσθετες προϋποθέσεις

ΔΕΕ C-560/20, Landeshauptmann von Wien (Regroupement familial avec un mineur réfugié), 30.01.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: L. S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2024:47 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2, στοιχείο στ', του άρθρου 7 παρ. 1, του άρθρου 10 παρ. 3, στοιχείο α', καθώς και του άρθρου 12 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/86/ΕΚ, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, των CR και GF, καθώς και της θυγατέρας τους TY, Σύρων υπηκόων, και, αφετέρου, του Landeshauptmann von Wien (προέδρου της κυβερνήσεως του ομόσπονδου κράτους της Βιέννης, Αυστρία), σχετικά με την απόρριψη από τον δεύτερο των αιτήσεων που υπέβαλαν οι CR, GF και TY για τη χορήγηση εθνικής θεώρησης εισόδου για λόγους οικογενειακής επανένωσης με τον RI, ο οποίος έχει το καθεστώς του πρόσφυγα στην Αυστρία και είναι υιός του CR και της GF καθώς και αδελφός της TY.

Πιο συγκεκριμένα, μετά την απόκτηση από ασυνόδευτο ανήλικο Σύρο του καθεστώτος του πρόσφυγα στην Αυστρία, οι γονείς του καθώς και η ενήλικη αδελφή του επιδίωξαν να αποκτήσουν άδειες διαμονής στην Αυστρία με σκοπό την οικογενειακή επανένωση με τον ανήλικο. Οι αυστριακές αρχές απέρριψαν τόσο τις αιτήσεις αυτές, με το σκεπτικό ότι μετά την υποβολή τους ο νεαρός Σύρος ενηλικιώθηκε, όσο και τις μεταγενέστερες αιτήσεις οικογενειακής επανένωσης. Οι γονείς και η αδελφή προσέβαλαν τις αποφάσεις με τις οποίες απορρίφθηκαν αυτές οι μεταγενέστερες αιτήσεις ενώπιον του διοικητικού πρωτοδικείου Βιέννης. Το εν λόγω δικαστήριο ζήτησε από το Δικαστήριο να ερμηνεύσει την Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης. Αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι, λόγω εγκεφαλικής πάρεσης, η αδελφή εξαρτάται πλήρως και σε μόνιμη βάση από τη βοήθεια των γονέων της, οι οποίοι δεν μπορούσαν, ως εκ τούτου, να την αφήσουν μόνη της στη Συρία.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η Οδηγία παρέχει ειδική προστασία στους πρόσφυγες. Ευνοεί ειδικώς τους ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες λόγω της ιδιαιτέρως ευάλωτης θέσης τους, παρέχοντάς τους δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης με τους γονείς τους.

Πρώτον, το Δικαστήριο κρίνει ότι ασυνόδευτος ανήλικος πρόσφυγας ο οποίος ενηλικιώθηκε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας εξέτασης της αίτησης οικογενειακής επανένωσης με τους γονείς του έχει δικαίωμα στην επανένωση αυτή. Ειδικότερα, το εν λόγω δικαίωμα δεν μπορεί να εξαρτάται από το πόσο γρήγορα εξετάζεται η αίτηση.

Κατά συνέπεια, η αίτηση δεν μπορεί να απορριφθεί για τον λόγο ότι ο πρόσφυγας έχει πάψει να είναι ανήλικος κατά την ημερομηνία έκδοσης της απόφασης επί της αίτησης.

Δεύτερον, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, λόγω της πάθησης από την οποία πάσχει η αδελφή του ανήλικου πρόσφυγα, αν δεν της χορηγούνταν, συγχρόνως με τους γονείς της, το ευεργέτημα της οικογενειακής επανένωσης με αυτόν, ο πρόσφυγας θα στερούνταν εκ των πραγμάτων το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης με τους γονείς του, διότι αυτοί δεν μπορούν να επανενωθούν με τον υιό τους χωρίς να φέρουν μαζί τους τη θυγατέρα τους. Ένα τέτοιο αποτέλεσμα θα ήταν ασυμβίβαστο με τον ανεπιφύλακτο χαρακτήρα του δικαιώματος οικογενειακής επανένωσης και θα υπονόμειε την πρακτική αποτελεσματικότητά του, με αποτέλεσμα να παραγνωρίζεται τόσο ο σκοπός της Οδηγίας σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης όσο και οι απαιτήσεις που απορρέουν από τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά τον σεβασμό της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής καθώς και τα δικαιώματα του ανηλίκου, που η εν λόγω Οδηγία πρέπει να εγγυάται.

Τρίτον, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι δεν μπορεί να απαιτείται ούτε από τον ανήλικο πρόσφυγα ούτε από τους γονείς του να διαθέτουν για τους ίδιους και για την πάσχουσα από σοβαρή πάθηση αδελφή επαρκές σε μέγεθος κατάλυμα, ασφάλιση ασθένειας καθώς και επαρκείς πόρους. Ειδικότερα, είναι πρακτικώς αδύνατο για τον ασυνόδευτο ανήλικο πρόσφυγα να πληροί τέτοιες προϋποθέσεις. Ομοίως, είναι εξαιρετικά δύσκολο για τους γονείς ενός τέτοιου ανηλίκου να πληρούν τις προϋποθέσεις αυτές πριν καν επανενωθούν με το τέκνο τους. Ως εκ τούτου, το να εξαρτάται η δυνατότητα οικογενειακής επανένωσης των ασυνόδευτων ανηλικών προσφύγων με τους γονείς τους από τις εν λόγω προϋποθέσεις θα στερούσε στην πραγματικότητα από τους ανηλικούς το δικαίωμα στην οικογενειακή επανένωση.

Απόφαση του Δικαστηρίου επί ζητήματος ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης δύναται να συνιστά νέο στοιχείο που δικαιολογεί νέα επί της ουσίας εξέταση της αίτησης ασύλου

προδικαστική παραπομπή – κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 33 παρ. 2, στοιχείο δ', και άρθρο 40 παρ. 2 και 3 – μεταγενέστερη αίτηση – προϋποθέσεις για την απόρριψη της αίτησης αυτής ως απαράδεκτης – έννοια του όρου «νέα στοιχεία ή πορίσματα» – απόφαση του Δικαστηρίου επί ζητήματος ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης – άρθρο 46 – δικαίωμα πραγματικής προσφυγής – αρμοδιότητα του εθνικού δικαστηρίου

να αποφαίνεται επί της ουσίας μιας τέτοιας αίτησης όταν η απόφαση απόρριψης της αίτησης ως απαράδεκτης στερείται νομιμότητας – διαδικαστικές εγγυήσεις – άρθρο 14 παρ. 2

ΔΕΕ C-216/22, Bundesrepublik Deutschland (Recevabilité d'une demande ultérieure), 08.02.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:122 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 33 παρ. 2, στοιχείο δ', του άρθρου 40 παρ. 2 και 3, και του άρθρου 46 παρ. 1, στοιχείο α', σημείο ii, της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Α. Α., υπηκόου τρίτης χώρας, και της Bundesrepublik Deutschland (Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας), εκπροσωπούμενης από την Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (ομοσπονδιακή υπηρεσία μετανάστευσης και προσφύγων, Γερμανία) (στο εξής: Υπηρεσία), με αντικείμενο την απόρριψη ως απαράδεκτης της μεταγενέστερης αίτησης του Α. Α. για τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα.

Πιο συγκεκριμένα, το 2017 χορηγήθηκε, στη Γερμανία, επικουρική προστασία σε Σύρο ο οποίος είχε εγκαταλείψει τη χώρα του το 2012 φοβούμενος ότι θα ανακληθεί υπό τα όπλα ή ότι θα φυλακιστεί σε περίπτωση αρνήσεώς του να εκπληρώσει τις στρατιωτικές υποχρεώσεις του. Αντιθέτως, δεν του αναγνωρίστηκε το καθεστώς του πρόσφυγα.

Κατόπιν απόφασης που εξέδωσε το Δικαστήριο σε σχέση με την κατάσταση των Σύρων αντιρρησιών συνείδησης, ο ενδιαφερόμενος υπέβαλε εκ νέου αίτηση ασύλου (καλούμενη «μεταγενέστερη αίτηση»). Υποστήριξε ότι η απόφαση αυτή συνιστούσε ευνοϊκή προς αυτόν «μεταβολή της νομικής κατάστασης». Ωστόσο, η μεταγενέστερη αίτηση απερρίφθη ως απαράδεκτη, δηλαδή χωρίς να εξεταστεί εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα.

Ο ενδιαφερόμενος προσέβαλε την απορριπτική αυτή απόφαση ενώπιον γερμανικού δικαστηρίου, το οποίο ερωτά το Δικαστήριο, μεταξύ άλλων, εάν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία κατά την οποία νέο στοιχείο που δικαιολογεί, κατά περίπτωση, την πλήρη εξέταση της μεταγενέστερης αίτησης δύναται, κατ' αρχήν, να συνιστά μόνον η τροποποίηση των εφαρμοστέων διατάξεων, και όχι μια δικαστική απόφαση.

Το Δικαστήριο απαντά ότι, κατ' αρχήν, κάθε απόφασή του μπορεί να συνιστά νέο στοιχείο που δικαιολογεί πλήρη επανεξέταση του εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα. Το ίδιο ισχύει και για απόφαση η οποία περιορίζεται στην ερμηνεία

διάταξης του δικαίου της Ένωσης ήδη ισχύουσας κατά τον χρόνο της έκδοσης απόφασης επί προηγούμενης αίτησης. Η ημερομηνία έκδοσης της απόφασης δεν ασκεί επιρροή. Ωστόσο, προκειμένου μια απόφαση του Δικαστηρίου να συνιστά νέο στοιχείο που δικαιολογεί πλήρη επανεξέταση, η απόφαση αυτή πρέπει να αυξάνει σημαντικά τις πιθανότητες χαρακτηρισμού του αιτούντος ως πρόσφυγα.

Όσον αφορά την ακολουθητέα διαδικασία σε περίπτωση ακύρωσης από εθνικό δικαστήριο απόφασης απορρίπτουσας μεταγενέστερη αίτηση ως απαράδεκτη, το Δικαστήριο διευκρινίζει περαιτέρω ότι τα κράτη μέλη δύνανται, χωρίς να υποχρεούνται, να παρέχουν στα εθνικά δικαστήρια την εξουσία να αποφαινούνται τα ίδια επί της αιτήσεως αυτής και, κατά περίπτωση, να χορηγούν το καθεστώς του πρόσφυγα.

Μια αίτηση ασύλου που βασίζεται σε θρησκευτικό προσηλυτισμό που έλαβε χώρα μετά την αναχώρηση από τη χώρα καταγωγής δεν μπορεί να απορριφθεί αυτομάτως ως καταχρηστική

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – πολιτική ασύλου – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – προϋποθέσεις για την παροχή διεθνούς προστασίας – περιεχόμενο της προστασίας αυτής – άρθρο 5 – ανάγκες παροχής διεθνούς προστασίας που ανακύπτουν επιτόπου – μεταγενέστερη αίτηση για την αναγνώριση καθεστώτος πρόσφυγα – άρθρο 5 παρ. 3 – έννοια των «περιστάσεων που ο αιτών προκάλεσε εσκεμμένως μετά την αναχώρησή του από τη χώρα καταγωγής» – πρόθεση καταχρηστικότητας και καταστρατήγησης της εφαρμοστέας διαδικασίας – δραστηριότητες στο κράτος μέλος υποδοχής οι οποίες δεν αποτελούν εκδήλωση και προέκταση πεποιθήσεων ή προσανατολισμών που ο αιτών είχε ήδη στη χώρα καταγωγής – μεταβολή θρησκευύματος

ΔΕΕ C-222/22, Bundesamt für Fremdenwesen und Asyl Conversion religieuse ultérieure), 29.02.2024, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγητής: N. Rißarra, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:192 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 5 παρ. 3 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Bundesamt für Fremdenwesen und Asyl (ομοσπονδιακής υπηρεσίας για το δικαίωμα των αλλοδαπών και το δικαίωμα ασύλου, Αυστρία) (στο εξής: BFA) και του JF,

υπηκόου τρίτης χώρας, σχετικά με τη νομιμότητα απόφασης περί μη αναγνώρισης σε εκείνον του καθεστώτος πρόσφυγα η οποία εκδόθηκε κατόπιν υποβολής μεταγενέστερης αίτησής του για διεθνή προστασία.

Πιο συγκεκριμένα, ένας Ιρανός, του οποίου η αρχική αίτηση διεθνούς προστασίας απορρίφθηκε από τις αυστριακές αρχές, υπέβαλε νέα αίτηση («μεταγενέστερη αίτηση») για διεθνή προστασία στην Αυστρία. Δήλωσε ότι είχε εν τω μεταξύ ασπαστεί τον χριστιανισμό και, για τον λόγο αυτό, φοβόταν διώξεις στη χώρα καταγωγής του.

Στη συνέχεια, χορηγήθηκε στον προσφεύγοντα καθεστώς επικουρικής προστασίας και άδεια διαμονής ορισμένου χρόνου. Οι αυστριακές αρχές έκριναν ότι είχε αποδείξει αξιόπιστα ότι είχε ασπαστεί τον χριστιανισμό στην Αυστρία «από εσωτερική πεποίθηση» και ότι ασκούσε ενεργά την πίστη του. Για τον λόγο αυτό, κινδύνευε να εκτεθεί σε ατομική δίωξη σε περίπτωση που επέστρεφε στη χώρα καταγωγής του.

Ωστόσο, οι αυστριακές αρχές αρνήθηκαν να του χορηγήσουν το καθεστώς του πρόσφυγα. Η αυστριακή νομοθεσία εξαρτά την αναγνώριση του καθεστώτος του πρόσφυγα κατόπιν μεταγενέστερης αίτησης από την προϋπόθεση ότι η νέα κατάσταση που δημιουργήσε ο αιτών με δική του απόφαση πρέπει να αποτελεί έκφραση και συνέχιση των πεποιθήσεων που είχε στη χώρα καταγωγής.

Το αυστριακό διοικητικό δικαστήριο ερωτά το Δικαστήριο αν η προϋπόθεση αυτή είναι συμβατή με την Οδηγία περί αναγνώρισης. Το Δικαστήριο απαντά αρνητικά.

Η Οδηγία περί αναγνώρισης δεν επιτρέπει να θεωρηθεί ότι κάθε μεταγενέστερη αίτηση που βασίζεται σε συνθήκες τις οποίες ο αιτών δημιούργησε με δική του απόφαση μετά την αναχώρησή του από τη χώρα καταγωγής προέρχεται από καταχρηστική πρόθεση και κατάχρηση της διαδικασίας για τη χορήγηση διεθνούς προστασίας. Κάθε μεταγενέστερη αίτηση πρέπει να αξιολογείται σε ατομική βάση. Έτσι, όταν διαπιστώνεται, όπως στην παρούσα υπόθεση, ότι ο αιτών έχει αποδείξει αξιόπιστα ότι ασπαστηκε τον χριστιανισμό «από εσωτερική πεποίθηση» και ασκεί ενεργά την πίστη αυτή, αυτό αποκλείει την ύπαρξη καταχρηστικής πρόθεσης ή κατάχρησης της εφαρμοστέας διαδικασίας. Εάν ο εν λόγω αιτών πληροί τις προϋποθέσεις που προβλέπει η Οδηγία για να χαρακτηριστεί πρόσφυγας, πρέπει να του αναγνωριστεί το καθεστώς αυτό.

Ωστόσο, όταν διαπιστώνεται ότι υπάρχει καταχρηστική πρόθεση και κατάχρηση της εφαρμοστέας διαδικασίας, η χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα μπορεί να απορριφθεί, ακόμη και όταν ο αιτών έχει δικαιολογημένους φόβους δίωξης στη χώρα καταγωγής του ως αποτέλεσμα περιστάσεων που δημιουργήθηκαν με δική του απόφαση. Στην περίπτωση αυτή, διατηρεί ωστόσο το

καθεστώς του πρόσφυγα σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης.

Σε μια τέτοια περίπτωση, ο αιτών πρέπει να μπορεί να επωφεληθεί από την προστασία που εγγυάται η εν λόγω Σύμβαση, η οποία απαγορεύει, μεταξύ άλλων, την απέλαση ή την επιστροφή ενός πρόσφυγα στα σύνορα εδαφών όπου η ζωή ή η ελευθερία του θα απειλούνταν, μεταξύ άλλων, λόγω της θρησκείας του.

VII. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Επιμ.: Αγγελική Ζησιού

► Δικαίωμα αλλαγής προμηθευτή

Το άρθρο 3 παρ. 5 και 7 της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας μια μικρή επιχείρηση, όταν καταγγέλλει, πρόωρα και με σκοπό την αλλαγή προμηθευτή, σύμβαση προμήθειας ορισμένου χρόνου με σταθερή τιμή, υποχρεούται να καταβάλει το ποσό της ορισθείσας στην εν λόγω σύμβαση ποινικής ρήτρας

προδικαστική παραπομπή – εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας – Οδηγία 2009/72/ΕΚ – άρθρο 3 παρ. 5 και 7 – προστασία των καταναλωτών – δικαίωμα αλλαγής προμηθευτή – μη οικιακός πελάτης – σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας σταθερής τιμής ορισμένου χρόνου, συναφθείσα με μικρή επιχείρηση – συμβατική ποινική ρήτρα λόγω πρόωρης καταγγελίας – εθνική κανονιστική ρύθμιση κατά την οποία το ποσό της ποινικής ρήτρας περιλαμβάνει μόνο «έξοδα και αποζημιώσεις [...] που απορρέουν από τη σύμβαση»

ΔΕΕ C-371/22, G (Frais de résiliation anticipée), 11.01.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:21 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 5 και 7 της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2009, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας και για την κατάργηση της Οδηγίας 2003/54/ΕΚ (ΕΕ 2009 L 211/55).

Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο της ανοιχθείσας δίκης ενώπιον του Sąd Okręgowy w Warszawie (περιφερειακού δικαστηρίου Βαρσοβίας) όταν η εταιρεία G sp. z o.o., που απασχολεί λιγότερους από 50 εργαζομένους (στο εξής: εταιρεία G), άσκησε έφεση κατά της πρωτόδικης απόφασης διά της οποίας της επιβλήθηκε η καταβολή της συμβατικής ποινικής ρήτρας προς την

W S.A., εταιρεία προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας (στο εξής: προμηθεύτρια W) λόγω πρόωρης καταγγελίας, εκ μέρους της εταιρείας G, της σύμβασης προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας που είχαν συναψει τα δύο αυτά μέρη για ορισμένο χρόνο και με σταθερή τιμή.

Ειδικότερα, και ενώ η εταιρεία G είχε ενεργή σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας που προοριζόταν για εκμετάλλευση αγροτουρισμού στην περιοχή K. (Πολωνία) τουλάχιστον μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2016, στις 30 Ιανουαρίου 2015 αποφάσισε να αλλάξει προμηθευτή και προχώρησε σε νέα σύμβαση με τη Z S.A., άλλη εταιρεία προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας, για την ίδια εκμετάλλευση αγροτουρισμού, καταγγέλλοντας πρόωρα την ήδη υπάρχουσα σύμβαση προμήθειας που διατηρούσε με την προμηθεύτρια W.

Κατόπιν τούτου, η προμηθεύτρια W εξέδωσε κατά της εταιρείας G χρεωστικό σημείωμα ύψους 63.959,70 πολωνικών ζλότι (PLN) (περίπου 14.161 ευρώ), βάσει συμβατικού όρου σύμφωνα με τον οποίο η εταιρεία G είχε συναινέσει πως, σε περίπτωση πρόωρης καταγγελίας της σύμβασης προμήθειας εκ μέρους της, θα επιβαρυνόταν με την καταβολή ποσού ίσου προς την οριζόμενη στην εν λόγω συμφωνία τιμή της ηλεκτρικής ενέργειας την οποία είχε δεσμευθεί ότι θα αγοράσει από την προμηθεύτρια W, παρόλο που δεν θα την έχει καταναλώσει.

Δεδομένου ότι η εταιρεία G δεν κατέβαλε το ζητηθέν ποσό εντός της ταχθείσας προθεσμίας, η προμηθεύτρια W άσκησε αγωγή, στις 21 Νοεμβρίου 2016, ενώπιον του Sąd Rejonowy dla m. st. Warszawy w Warszawie (πρωτοβάθμιο δικαστήριο Βαρσοβίας, Πολωνία) με αίτημα να υποχρεωθεί η εν λόγω εταιρεία να της καταβάλει το ανωτέρω ποσό, πλέον τόκων.

Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι η προμηθεύτρια W είχε το δικαίωμα να απαιτήσει την καταβολή της συμβατικής ποινικής ρήτρας, δεδομένου ότι η σύμβασή της με την εταιρεία G είχε καταγγελθεί πριν από τη λήξη του συμφωνηθέντος χρόνου λόγω της αλλαγής προμηθευτή η οποία έγινε μέσω της σύναψης νέας σύμβασης με τη Z. Ειδικότερα, το πρωτοβάθμιο πολωνικό δικαστήριο στήριξε την εν λόγω απόφασή του, αφενός, στον πολωνικό Αστικό Κώδικα κατά τον οποίο τα αιτήματα καταβολής συμβατικής ποινικής ρήτρας δεν εξαρτώνται από την απόδειξη της ύπαρξης ζημίας και, αφετέρου, σε ρητό συμβατικό όρο που περιείχε προς τούτο η σύμβαση προμήθειας που τα διάδικα μέρη είχαν υπογράψει.

Ακολούθως, η εταιρεία G άσκησε έφεση κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του Sąd Okręgowy w Warszawie (περιφερειακού δικαστηρίου Βαρσοβίας), υποστηρίζοντας, μεταξύ άλλων, ότι, σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 5 της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ, δεν έπρεπε να της επιβληθεί η συμβατική ποινική ρήτρα. Προς επίρρωση του ισχυρισμού

της αυτού περαιτέρω υποστήριξε πως η προμηθεύτρια W δεν υπέστη καμία πραγματική ζημία, αλλά απλώς απώλεσε κέρδος που θα μπορούσε να αποκομίσει, το οποίο αντιστοιχούσε στον όγκο αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας που είχε δηλώσει. Στον αντίποδα, η προμηθεύτρια W υποστήριξε ότι, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 484 παρ. 1 του πολωνικού Αστικού Κώδικα, το ύψος της συμβατικής ποινικής ρήτρας είναι ανεξάρτητο από το ύψος της προκληθείσας ζημίας.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Sąd Okręgowy w Warszawie (περιφερειακό δικαστήριο Βαρσοβίας) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα εξής δύο προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία το Δικαστήριο εξέτασε από κοινού.

1) Έχει το άρθρο 3 παρ. 5 και 7 της Οδηγίας [2009/72/EK], το οποίο προβλέπει ότι η άσκηση των δικαιωμάτων του πελάτη ενέργειας (μικρής επιχείρησης) στην περίπτωση αλλαγής προμηθευτή ενέργειας πρέπει να πραγματοποιείται τηρουμένης της αρχής που διασφαλίζει ότι ο επιλέξιμος πελάτης μπορεί πραγματικά να αλλάξει εύκολα προμηθευτή και ότι η αλλαγή αυτή πρέπει να γίνεται χωρίς διακρίσεις σε σχέση με το κόστος, την προσπάθεια ή τον χρόνο, την έννοια ότι αποκλείει τη δυνατότητα να επιβληθεί στον πελάτη ενέργειας συμβατική ποινική ρήτρα λόγω καταγγελίας σύμβασης προμήθειας ενέργειας συναφθείσας για ορισμένο χρόνο, όταν ο πελάτης επιθυμεί να αλλάξει προμηθευτή ενέργειας, ανεξαρτήτως του μεγέθους της προκληθείσας ζημίας (άρθρο 483 παρ. 1 και άρθρο 484 παρ. 1 και 2 του [Αστικού Κώδικα]) και χωρίς να έχουν προβλεφθεί στον [νόμο για την ενέργεια] κριτήρια για τον υπολογισμό των επιβαρύνσεων αυτών ή για τη μείωσή τους;

2) Έχει το άρθρο 3 παρ. 5 και 7 της Οδηγίας [2009/72/EK], το οποίο προβλέπει ότι η άσκηση των δικαιωμάτων του πελάτη ενέργειας (μικρής επιχείρησης) στην περίπτωση αλλαγής προμηθευτή ενέργειας πρέπει να πραγματοποιείται χωρίς διακρίσεις σε σχέση με το κόστος, την προσπάθεια ή τον χρόνο και τηρουμένης της αρχής που διασφαλίζει ότι ο επιλέξιμος πελάτης μπορεί πραγματικά να αλλάξει εύκολα προμηθευτή, την έννοια ότι αντιτίθεται σε ερμηνεία των συμβατικών ρητών σύμφωνα με την οποία, σε περίπτωση πρόωρης καταγγελίας σύμβασης προμήθειας ενέργειας συναφθείσας με προμηθευτή για ορισμένο χρόνο, παρέχεται η δυνατότητα επιβολής επιβαρύνσεων στους πελάτες (μικρές επιχειρήσεις), οι οποίες αντιστοιχούν de facto στο κόστος της τιμής της μη παραληφθείσας ενέργειας μέχρι τη λήξη [της αρχικής διάρκειας] ισχύος της σύμβασης, σύμφωνα με την αρχή "take or pay" (αρχή της υποχρεωτικής αγοράς ανεξαρτήτως παραλαβής);

Αρχικά, το Δικαστήριο επιλύει τον αιωρούμενο και μη προβληθέντα με τη μορφή προδικαστικού ερωτήματος προβληματισμό του αιτούντος δικαστηρίου περί του αν

έχουν εφαρμογή στην οικεία υπόθεση οι διατάξεις της Οδηγίας 2019/944/ΕΕ, η οποία κατάργησε και αντικατέστησε την Οδηγία 2009/72/ΕΚ με ισχύ από την 1η Ιανουαρίου 2021, απαντώντας αρνητικά προς τούτο, λαμβανομένης υπόψη της ημερομηνίας των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο, για να απαντήσει στα τιθένενα προδικαστικά ερωτήματα, οργανώνει το σκεπτικό της οικείας υπόθεσης σε τρεις άξονες: με βάση το γράμμα των οικείων διατάξεων, το πλαίσιο στο οποίο αυτές εντάσσονται αλλά και τους σκοπούς που επιδιώκονται βάσει των ρυθμίσεων αυτών.

Εκκινώντας από το γράμμα των οικείων διατάξεων του άρθρου 3 παρ. 5 και 7 της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ, επιτάσσεται πως οι εθνικές ρυθμίσεις, όπως και στην οικεία περίπτωση του πολωνικού κράτους, θα πρέπει να διασφαλίζουν γρήγορη, εύκολη και με διαφανή τρόπο αλλαγή προμηθευτή τηρώντας τους όρους της σύμβασης προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας, προβλέποντας παράλληλα και μηχανισμούς επίλυσης των διαφορών που ενδέχεται να ανακύψουν μεταξύ καταναλωτή και προμηθευτή ηλεκτρικής ενέργειας.

Ωστόσο, το γεγονός ότι μια εθνική ρύθμιση, όπως και στην οικεία περίπτωση, επιτρέπει την κατάπτωση της ποινικής ρήτρας σε περίπτωση πρόωρης καταγγελίας της σύμβασης προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας από τον πελάτη με σκοπό την αλλαγή προμηθευτή δεν οδηγεί αναντίρρητα σε παρεμπόδιση της δυνατότητας του συγκεκριμένου πελάτη να αλλάξει πραγματικά και εύκολα προμηθευτή. Ειδικότερα, η παρεμπόδιση της εύκολης πρόσβασης δεν παραβιάζεται εφόσον ο συμβατικός αυτός όρος περί κατάπτωσης της ποινικής ρήτρας έχει διατυπωθεί ρητά και με τρόπο διαφανή και αναλυτικό ώστε ο πελάτης να κατανοεί πλήρως το περιεχόμενο αυτής και με ελεύθερη βούληση να προσχωρεί στην εκάστοτε σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας.

Περαιτέρω, όπως απορρέει και από την τελευταία περίπτωση του άρθρου 3 παρ. 7 της Οδηγίας, τα κράτη μέλη πρέπει να λαμβάνουν τα μέτρα του παραρτήματος Ι της Οδηγίας, προκειμένου να διασφαλίζουν υψηλά επίπεδα προστασίας των καταναλωτών. Όπως προκύπτει από το παράρτημα Ι, μεταξύ των μέτρων αυτών περιλαμβάνονται και μέτρα που έχουν ως σκοπό να εξασφαλίζουν ότι, σύμφωνα με την παρ. 1, στοιχείο α' του παραρτήματος Ι, οι πελάτες έχουν το δικαίωμα να συνάπτουν σύμβαση με τον προμηθευτή ηλεκτρικής ενέργειας, στην οποία καθορίζεται κατά πόσον επιτρέπεται καταγγελία της σύμβασης χωρίς επιβάρυνση, και ότι, κατά την παρ. 1, στοιχείο ε' του παραρτήματος Ι, δεν επιβαρύνονται για αλλαγή προμηθευτή.

Πλην όμως, κατά το σημείο 10 του άρθρου 2 της Οδηγίας, ως «οικιακός πελάτης» νοείται «ο πελάτης που αγο-

ράζει ηλεκτρική ενέργεια για δική του οικιακή κατανάλωση, αποκλεισμένων των εμπορικών ή επαγγελματικών δραστηριοτήτων», ενώ, κατά το σημείο 11 του άρθρου 2, ως «μη οικιακός πελάτης» νοείται «το φυσικό ή νομικό πρόσωπο που αγοράζει ηλεκτρική ενέργεια που δεν προορίζεται για τη δική του οικιακή χρήση, συμπεριλαμβανομένων των παραγωγών και των πελατών χονδρικής».

Συνεπώς, η ως άνω διάκριση περί καταναλωτών που αγοράζουν ενέργεια για οικιακή χρήση από τους καταναλωτές που αγοράζουν ηλεκτρική ενέργεια για επαγγελματική δραστηριότητα συνηγορεί υπέρ του ότι τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να προβλέπουν ότι, όταν μια μικρή επιχείρηση καταγγέλλει, πρόωρα και με σκοπό την αλλαγή προμηθευτή, σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας συναφθείσα για ορισμένο χρόνο και με σταθερή τιμή, υποχρεούται να καταβάλει το ποσό της ορισθείσας στην εν λόγω σύμβαση ποινικής ρήτρας.

Αναφορικά με το πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται οι διατάξεις των παρ. 5 και 7 του άρθρου 3 της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ, το Δικαστήριο επισημαίνει πως καμία διάταξη της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη να προβλέπουν δυνατότητα αλλαγής προμηθευτή χωρίς επιβάρυνση ή παρόμοια μέτρα υπέρ των τελικών μη οικιακών πελατών, ακόμη και αν αυτοί είναι μικρές επιχειρήσεις.

Συνεπώς, κατά το Δικαστήριο, επιβάλλεται η διαπίστωση πως, από το ως άνω πλαίσιο, δεν προκύπτει ότι, όταν το συγκεκριμένο κράτος μέλος δεν έχει επιλέξει να επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής των μέτρων του παραρτήματος Ι της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ ώστε να καταλαμβάνει και άλλους πελάτες πλην των οικιακών, οι διατάξεις των οποίων ζητείται η ερμηνεία αντιτίθενται εξ ορισμού σε εθνική ρύθμιση. Ουσιαστικά, από το πλαίσιο των οικείων ρυθμίσεων της Οδηγίας για το Δικαστήριο συνάγεται πως κάθε εθνική ρύθμιση θα πρέπει να διασφαλίζει ότι οι πελάτες έχουν το δικαίωμα επιλογής προμηθευτή και ότι οι καταναλωτές ενημερώνονται κατά τρόπο σαφή και κατανοητό για τα δικαιώματά τους και έχουν τη δυνατότητα να εξασφαλίζουν, στο πλαίσιο ενός μηχανισμού επίλυσης διαφορών, ότι αυτά γίνονται σεβαστά.

Ως προς τους σκοπούς που επιδιώκει η Οδηγία 2009/72/ΕΚ, επισημαίνεται αρχικά ότι αντικείμενο της Οδηγίας είναι η θέσπιση κοινών κανόνων για την παραγωγή, τη μεταφορά, τη διανομή και την προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς και την προστασία των καταναλωτών, με στόχο τη βελτίωση και την ολοκλήρωση ανταγωνιστικών αγορών ηλεκτρικής ενέργειας στην Ένωση.

Ακολούθως, οι αιτιολογικές σκ. 3, 7 και 8 υπογραμμίζουν τους σκοπούς της Οδηγίας αναφορικά με την ελεύθερη επιλογή προμηθευτή, προκειμένου να διασφαλιστεί ο εφοδιασμός με ηλεκτρική ενέργεια με τις πιο ανταγωνιστικές τιμές, και τη δημιουργία ίσων όρων ανταγωνισμού

στην εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας (πρβλ. αποφάσεις της 17ης Οκτωβρίου 2019, *Elektrozpredelenie Yug*, C-31/18, ECLI:EU:C:2019:868, σκ. 39, και της 11ης Ιουνίου 2020, *Prezident Slovenskej republiky*, C-378/19, ECLI:EU:C:2020:462, σκ. 22 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

Υπό το πρίσμα αυτό, όπως επεσήμανε ο Γεν. Εισαγγελέας στις Προτάσεις του, οι συμβάσεις προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας σταθερής τιμής ορισμένου χρόνου μπορούν να κατοχυρώσουν την προστασία των πελατών εξασφαλίζοντάς τους χαμηλή και σταθερή τιμή ηλεκτρικής ενέργειας και παρέχοντας στους καταναλωτές τη βεβαιότητα ότι το κόστος που θα πρέπει να υφίστανται δεν θα μεταβάλλεται καθ' όλη τη διάρκεια της σύμβασης. Εντούτοις, η δυνατότητα να επιτραπεί η επιβολή συμβατικής ποινικής ρήτρας εις βάρος του πελάτη, σε περίπτωση πρόωρης καταγγελίας αυτού του είδους συμβάσεων ορισμένου χρόνου και σταθερής τιμής, ενδεχομένως να αντισταθμίσει για τον προμηθευτή τις ιδιαίτερες δαπάνες που συνεπάγονται για αυτόν οι συμβάσεις αυτού του είδους, ενώ ταυτόχρονα ενδέχεται να αποτραπεί η μετακύλιση του οικονομικού κινδύνου των συμβάσεων αυτών στο σύνολο των πελατών του αποφεύγοντας, με τον τρόπο αυτό, την άνοδο των τιμών ηλεκτρικής ενέργειας για το σύνολο των πελατών, ματαιώνοντας έτσι τον σκοπό της διασφάλισης της χαμηλότερης δυνατής τιμής για τους καταναλωτές.

Στον αντίποδα, ωστόσο, δεν θα πρέπει να λησμονείται το γεγονός πως απώτερος σκοπός της Οδηγίας είναι η δημιουργία μιας ανταγωνιστικής και απελευθερωμένης αγοράς, σκοπός ο οποίος ενδεχομένως να διακυβευόταν αν μια εθνική ρύθμιση επέτρεπε την επιβολή συμβατικών ποινικών ρητρών οι οποίες θα ήταν υπέρμετρες σε σχέση με τις δαπάνες που προκλήθηκαν από τη σύμβαση και δεν αποσβέστηκαν πλήρως λόγω της πρόωρης καταγγελίας της. Μια τέτοια πρακτική θα μπορούσε να αποτρέψει τεχνητά την πρόωρη καταγγελία, εκ μέρους των πελατών και με σκοπό την αλλαγή προμηθευτή, των συμβάσεων προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας σταθερής τιμής ορισμένου χρόνου και, ως εκ τούτου, να παρεμποδίσει τα οφέλη μιας ανταγωνιστικής και απελευθερωμένης εσωτερικής αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας.

Αναφορικά με τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα τα οποία αφορούν εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει ότι τα έξοδα και οι αποζημιώσεις μπορούν να προβλεφθούν συμβατικώς για την περίπτωση πρόωρης καταγγελίας, χωρίς ωστόσο να προβλέπει κανένα κριτήριο για τον υπολογισμό των εξόδων και των αποζημιώσεων ή για την ενδεχόμενη μείωσή τους από τη διοικητική ή δικαστική αρχή η οποία θα επιληφθεί της σχετικής διαφοράς, επισημαίνεται πως, αν και δεν υπάρχει καμία σχετική ένδειξη από την οικεία Οδηγία, τα κράτη μέλη οφείλουν κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους να τηρούν το

δίκαιο της Ένωσης και δεν μπορούν, ασκώντας τις αρμοδιότητές τους, να θίγουν την πρακτική αποτελεσματικότητα της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ (βλ., κατ' αναλογία, αποφάσεις της 30ής Ιουνίου 2005, *Candolin κ.λπ.*, C-537/03, ECLI:EU:C:2005:417, σκ. 25 έως 27, και της 17ης Δεκεμβρίου 2015, *Szemerey*, C-330/14, ECLI:EU:C:2015:826, σκ. 42).

Ειδικότερα, το Δικαστήριο, θέλοντας να δώσει μια χρησιμη απάντηση στο αιτούν δικαστήριο αναφορικά με τη χρήση της αρχής της αναλογικότητας για τη διενέργεια εκτίμησης ως προς το ποσό μιας συμβατικής ποινικής ρήτρας σε περίπτωση κατάπτωσης αυτής και υποβολής σχετικού ζητήματος σε δικαστική αρχή περί μείωσης αυτής, ως κριτήρια σημειώνει την αρχική διάρκεια της επίμαχης σύμβασης, την εναπομένουσα κατά τον χρόνο της καταγγελίας της διάρκεια, την ποσότητα ηλεκτρικής ενέργειας που είχε αγορασθεί για την εκτέλεση της σύμβασης, αλλά την οποία ο πελάτης τελικά δεν θα καταναλώσει, καθώς και τα μέσα που έχει στη διάθεσή του ένας ευλόγως επιμελής προμηθευτής για να περιορίσει τις οικονομικές απώλειες λόγω της πρόωρης καταγγελίας της σύμβασης.

Εξετάζοντας τα στοιχεία της δικογραφίας της οικείας περίπτωσης, το Δικαστήριο διαπιστώνει πως, αν και η εφαρμοστέα εθνική ρύθμιση προβλέπει πως, σε περίπτωση πρόωρης καταγγελίας εκ μέρους του πελάτη, η ελεύθερος καθοριζόμενη από τα συμβαλλόμενα μέρη ποινική ρήτρα οφείλεται ανεξαρτήτως του ύψους της προκληθείσας ζημίας, ωστόσο δίνεται η δυνατότητα, βάσει του άρθρου 484 παρ. 2 του πολωνικού Αστικού Κώδικα, να υποβληθεί το ζήτημα του ύψους του ποσού σε δικαστική αρχή και να ζητηθεί η μείωση του ποσού της ποινικής ρήτρας «εάν έχει εκπληρωθεί σημαντικό μέρος της ενοχής» ή εάν η ποινική ρήτρα «είναι προδήλως υπερβολική».

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 3 παρ. 5 και 7 της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2009, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας και για την κατάργηση της Οδηγίας 2003/54/ΕΚ, δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας μια μικρή επιχείρηση, όταν καταγγέλλει, πρόωρα και με σκοπό την αλλαγή προμηθευτή, σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας συναφθείσα για ορισμένο χρόνο και με σταθερή τιμή, υποχρεούται να καταβάλει το ποσό της ορισθείσας στην εν λόγω σύμβαση ποινικής ρήτρας το οποίο μπορεί να αντιστοιχεί στην τιμή της ηλεκτρικής ενέργειας που είχε δεσμευθεί να αγοράσει, ακόμη και αν η ηλεκτρική αυτή ενέργεια δεν καταναλώθηκε ούτε πρόκειται να καταναλωθεί, ενώ η ίδια εθνική ρύθμιση δεν προβλέπει κριτήρια για τον υπολογισμό του ποσού της ποινικής ρήτρας ούτε για την ενδεχόμενη μείωσή του, εφόσον η εν λόγω εθνική ρύθμιση, αφενός, διασφαλίζει ότι ένας τέτοιος συμβατι-

κός όρος πρέπει να είναι σαφής, κατανοητός και προϊόν ελεύθερης βούλησης και, αφετέρου, προβλέπει δυνατότητα διοικητικής ή ένδικης προσφυγής στο πλαίσιο της οποίας η επιλαμβανόμενη αρχή μπορεί να εκτιμήσει την αναλογικότητα του ποσού της ποινικής ρήτρας, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης, και, εφόσον το κρίνει αναγκαίο, να επιβάλει τη μείωση ή την εκμηδένισή του.

► Καθορισμός των τελών χρήσης και σύνδεσης στο δίκτυο μεταφοράς φυσικού αερίου

Το άρθρο 41 παρ. 17 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου και την κατάργηση της Οδηγίας 2003/55/ΕΚ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47, εδάφιο α' του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε νομοθεσία κράτους μέλους δυνάμει της οποίας μόνον ο διαχειριστής του δικτύου μεταφοράς φυσικού αερίου θεωρείται ως «μέρος θιγόμενο» από απόφαση της εθνικής ρυθμιστικής αρχής για τον καθορισμό των τελών σύνδεσης στο δίκτυο και χρήσης του δικτύου, καθώς και της αμοιβής για τις παρεχόμενες από αυτόν υπηρεσίες, και, κατά συνέπεια, μόνον αυτός νομιμοποιείται να ασκήσει «πραγματική προσφυγή» κατά της εν λόγω απόφασης

προδικαστική παραπομπή – εσωτερική αγορά φυσικού αερίου – Οδηγία 2009/73/ΕΚ – άρθρο 41 παρ. 17 – δίκτυο μεταφοράς φυσικού αερίου – εθνική ρυθμιστική αρχή – καθορισμός των τελών χρήσης του δικτύου μεταφοράς και σύνδεσης σε αυτό – καθορισμός της αμοιβής για τις υπηρεσίες που παρέχει ο διαχειριστής του δικτύου – έννοια «μέρος θιγόμενο από την απόφαση ρυθμιστικής αρχής» – προσφυγή κατά της απόφασης αυτής – δικαίωμα πραγματικής προσφυγής – άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΔΕΕ C-277/22, Global NRG, 25.01.2024, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Ν. Ρίζαρρα, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:78 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 41 παρ. 17 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2009, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου και την κατάργηση της Οδηγίας 2003/55/ΕΚ (ΕΕ 2009 L 211/94), υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο της ανοιγείσας δίκης ενώπιον του Fővárosi Törvényszék (δικαστηρίου περιφέρειας Βουδαπέστης, Ουγγαρία) μεταξύ της

Global NRG Kereskedelmi és Tanácsadó Zrt. (στο εξής: Global NRG), εταιρείας που εμπορεύεται φυσικό αέριο, και της Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal (ουγγρικής ρυθμιστικής αρχής του τομέα της ενέργειας και των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας) (στο εξής: εθνική ρυθμιστική αρχή), με αντικείμενο τη νομιμότητα της απόφασης της εθνικής ρυθμιστικής αρχής για τον καθορισμό των τελών χρήσης του δικτύου μεταφοράς φυσικού αερίου και σύνδεσης σε αυτό, καθώς και της αμοιβής για τις υπηρεσίες που παρέχει ο διαχειριστής του δικτύου.

Η Global NRG υποστήριξε πως παραδεκτως προσέφυγε κατά της απόφασης της εθνικής ρυθμιστικής αρχής σχετικά με τον καθαρισμό τελών του δικτύου μεταφοράς φυσικού αερίου, δεδομένου ότι το εθνικό δίκαιο παρέχει στον χρήστη του δικτύου μεταφοράς φυσικού αερίου δικαίωμα προσφυγής κατά των αποφάσεων που αφορούν τη μεθοδολογία τιμής αναφοράς και αποτελούν τη βάση για τον καθορισμό των τελών χρήσης του δικτύου.

Από την πλευρά της, η εθνική ρυθμιστική αρχή ζήτησε την απόρριψη της προσφυγής της Global NRG κυρίως για τον λόγο ότι η τελευταία δεν έχει «ουσιαστική ενεργητική νομιμοποίηση», δεδομένου ότι δεν συμμετείχε στη διαδικασία έκδοσης της επίδικης απόφασης ούτε έχει οποιαδήποτε άμεση σχέση με το αντικείμενο της διαδικασίας αυτής. Υπό τις συνθήκες αυτές, η επίδικη απόφαση αφορά μόνον εμμέσως την Global NRG και το απλό οικονομικό συμφέρον της δεν αρκεί για τη θεμελίωση δικαιώματος προσφυγής κατά της απόφασης αυτής.

Το αιτούν δικαστήριο, πριν περάσει στην ουσία της υπόθεσης, θέλησε να εξακριβώσει αν η Global NRG μπορεί να χαρακτηριστεί ως «μέρος θιγόμενο από την απόφαση ρυθμιστικής αρχής» κατά το άρθρο 41 παρ. 17 της Οδηγίας 2009/73/EK, έτσι ώστε να νομιμοποιείται ενεργητικά στην άσκηση της εν θέματι προσφυγής.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Fővárosi Törvényszék (δικαστήριο περιφέρειας Βουδαπέστης) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία υποβάλλοντας στο Δικαστήριο τα εξής προδικαστικά ερωτήματα:

1) Έχει το άρθρο 41 παρ. 17 της Οδηγίας 2009/73/EK, υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία σύμφωνα με την οποία, στις διαδικασίες της εθνικής ρυθμιστικής αρχής για τον καθορισμό των τελών χρήσης του δικτύου, της αμοιβής για τις υπηρεσίες των οποίων την παροχή οι διαχειριστές δικτύου μπορούν να χρεώνουν με ειδικό τιμολόγιο και των τελών σύνδεσης, ως άμεσα θιγόμενο μέρος αναγνωρίζεται μόνον ο διαχειριστής του συγκεκριμένου δικτύου, ο οποίος, υπό την ιδιότητα αυτή, έχει κατ' αποκλειστικότητα δικαίωμα προσφυγής κατά απόφασης που λαμβάνεται στο πλαίσιο της οικείας διαδικασίας;

2) Σε περίπτωση καταφατικής απάντησης του Δικαστηρίου στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, έχει το άρθρο 41 παρ. 17 της Οδηγίας 2009/73/EK, υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, την έννοια ότι, κατ' εφαρμογήν της εν λόγω διάταξης σε υπόθεση όπως αυτή της διαφοράς της κύριας δίκης, οι φορείς της αγοράς φυσικού αερίου που τελούν σε κατάσταση όπως αυτή της προσφεύγουσας, στην οποία ο διαχειριστής συστήματος μπορεί να χρεώνει, δυνάμει απόφασης της εθνικής ρυθμιστικής αρχής για τον καθορισμό των τελών χρήσης του δικτύου, της αμοιβής για τις υπηρεσίες των οποίων την παροχή οι διαχειριστές δικτύου μπορούν να χρεώνουν με ειδικό τιμολόγιο και των τελών σύνδεσης, αμοιβή για υπηρεσία της οποίας την παροχή μπορεί να χρεώνει με ειδικό τιμολόγιο, πρέπει να θεωρηθούν ως μέρος θιγόμενα από την απόφαση της ρυθμιστικής αρχής τα οποία έχουν, ως εκ τούτου, δικαίωμα προσφυγής κατ' αυτής;

Απαντώντας από κοινού στα δύο προδικαστικά ερωτήματα, το Δικαστήριο εκκινεί την ανάλυσή του από το γράμμα των διατάξεων του άρθρου 41 της Οδηγίας 2009/73/EK αλλά και του άρθρου 13 του Κανονισμού 715/2009, υπογραμμίζοντας το δικαίωμα απρόσκοπτης πρόσβασης όλων των χρηστών στα δίκτυα αλλά και την ευθύνη των ρυθμιστικών αρχών για καθορισμό, με διαφανή κριτήρια, τελών και τιμολογίων μεταφοράς ή διανομής ως και των μεθόδων υπολογισμού τους.

Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθυμίζει αντίστοιχη ερμηνεία του αναφορικά με την έννοια του «θιγόμενου μέρους», σύμφωνα με την οποία ένας επιχειρηματικός φορέας, ο οποίος δεν είναι αποδέκτης απόφασης εθνικής ρυθμιστικής αρχής, αποκτά την ιδιότητα του θιγόμενου μέρους όταν τα δικαιώματά του θίγονται δυνητικά από μια τέτοια απόφαση, αλλά και αντίστοιχη νομολογία του αναφορικά με την Οδηγία 2003/55/EK, η οποία αντικαταστάθηκε από την Οδηγία 2009/73, που επέλυσε το όλο ζήτημα παρέχοντας ρητώς δικαίωμα προσφυγής σε επιχειρηματικούς φορείς, πως όταν η εθνική ρυθμιστική αρχή λαμβάνει απόφαση σχετικά με την πρόσβαση των φορέων της αγοράς στο δίκτυο μεταφοράς φυσικού αερίου, βάσει ρύθμισης του δικαίου της Ένωσης η οποία αναγνωρίζει ορισμένα δικαιώματα σε επιχειρηματικό φορέα που είναι κάτοχος άδειας για τη μεταφορά αερίου, ο φορέας αυτός πρέπει να θεωρείται ως δυνητικώς θιγείς ως προς τα δικαιώματα αυτά από την εν λόγω απόφαση, ακόμη και όταν δεν είναι ο αποδέκτης της (πρβλ. απόφαση της 19ης Μαρτίου 2015, *E.ON Földgáz Trade*, C-510/13, ECLI:EU:C:2015:189, σκ. 38, 48 και 51).

Υπό το πρίσμα αυτό, για το Δικαστήριο ένας επιχειρηματικός φορέας, όπως η Global NRG, δύναται να επηρεαστεί από μία απόφαση, όπως η επίδικη, λόγω προσβολής των δικαιωμάτων του και, συνεπώς, θα πρέπει στον συγκεκριμένο φορέα να αναγνωριστεί η ιδιότητα του θιγόμενου μέρους και, άρα, το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής,

κατά την έννοια του άρθρου 41 παρ. 17 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ (πρβλ. απόφαση της 19ης Μαρτίου 2015, *E.ON Földgáz Trade*, C-510/13, ECLI:EU:C:2015:189, σκ. 48 και 51).

Ως προς το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής, το Δικαστήριο υπενθυμίζει, κατά πάγια νομολογία του, πως, ελλείψει ρύθμισης του δικαίου της Ένωσης, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να ορίζει τα αρμόδια δικαστήρια και να θεσπίζει τους δικονομικούς κανόνες περί άσκησης των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στο να διασφαλίσουν την προστασία των δικαιωμάτων που απονέμει στους πολίτες το δίκαιο της Ένωσης [απόφαση της 16ης Ιουλίου 2020, *Επιτροπή/Ουγγαρία (Τέλη πρόσβασης στα δίκτυα μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου)*, C-771/18, ECLI:EU:C:2020:584, σκ. 62 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία]. Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 47 του Χάρτη, το επιλαμβανόμενο κάθε φορά δικαστήριο θα πρέπει να είναι αρμόδιο να εξετάσει όλα τα πραγματικά και νομικά ζητήματα σχετικά με τη διαφορά της οποίας έχει επιληφθεί [πρβλ. απόφαση της 16ης Ιουλίου 2020, *Επιτροπή/Ουγγαρία (Τέλη πρόσβασης στα δίκτυα μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου)*, C-771/18, ECLI:EU:C:2020:584, σκ. 64 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].

Στην οικεία περίπτωση, το αιτούν δικαστήριο έκρινε εαυτόν αναρμόδιο κατά το εσωτερικό δίκαιο να εξετάσει επί της ουσίας προσφυγή που άσκησε φορέας της αγοράς του φυσικού αερίου, όπως η Global NRG, ο οποίος επηρεάζεται από απόφαση της εθνικής ρυθμιστικής αρχής απλώς και μόνον επειδή ο φορέας αυτός δεν είναι διαχειριστής δικτύου.

Επιλύοντας τον προβληματισμό του αιτούντος δικαστηρίου περί ερμηνευτικής σύγκρουσης της εθνικής διάταξης με το ενωσιακό δίκαιο, το Δικαστήριο υπενθυμίζει την αρχή του αμέσου αποτελέσματος και το ίδιο το γράμμα του άρθρου 41 παρ. 17 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ κατά το οποίο τα κράτη μέλη οφείλουν να προβλέπουν κατάλληλους μηχανισμούς προσφυγής δυνάμει των οποίων κάθε θιγόμενο μέρος από την απόφαση εθνικής ρυθμιστικής αρχής να μπορεί να αμφισβητήσει την απόφαση αυτή ενώπιον ανεξάρτητου φορέα. Μολονότι τα κράτη μέλη διατηρούν ένα ορισμένο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας για να αποφασίσουν τη φύση και τις λεπτομέρειες των μηχανισμών προσφυγής, καθώς και τη μορφή του ανεξάρτητου φορέα, εντούτοις το άρθρο 41 παρ. 17, επιτάσσοντας τη θέσπιση τέτοιων μηχανισμών, επιβάλλει στα κράτη μέλη, χωρίς αμφίσημη διατύπωση, συγκεκριμένη υποχρέωση η οποία δεν συνοδεύεται από καμία αίρεση όσον αφορά την εφαρμογή του κανόνα τον οποίο θεσπίζει και, συνεπώς, διασφαλίζει, κατά τρόπο απαλλαγμένο αιρέσεων και αρκούντως ακριβή, τη δυνατότητα των θιγόμενων μερών να ασκούν προ-

σφυγή [βλ., κατ' αναλογία, αποφάσεις της 8ης Μαρτίου 2022, *Bezirkshauptmannschaft Hartberg-Fürstenfeld (Effet direct)*, C-205/20, ECLI:EU:C:2022:168, σκ. 22 έως 29, και της 20ής Απριλίου 2023, *Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato (Commune de Ginosa)*, C-348/22, ECLI:EU:C:2023:301, σκ. 67 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].

Ως εκ τούτου, πρέπει να αναγνωριστεί άμεσο αποτέλεσμα στο άρθρο 41 παρ. 17 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ και, επομένως, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να αφήσει ανεφάρμοστες τις ρυθμίσεις του εθνικού δικαίου που αντιβαίνουν στη συγκεκριμένη διάταξη, στην περίπτωση που δεν μπορούν να ερμηνευθούν κατά τρόπο σύμφωνο με αυτήν.

Υπό το φως των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε πως το άρθρο 41 παρ. 17 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2009, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου και την κατάργηση της Οδηγίας 2003/55/ΕΚ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47, εδάφιο α' του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε νομοθεσία κράτους μέλους δυνάμει της οποίας μόνον ο διαχειριστής του δικτύου μεταφοράς φυσικού αερίου θεωρείται ως «μέρος θιγόμενο» από απόφαση της εθνικής ρυθμιστικής αρχής για τον καθορισμό των τελών σύνδεσης στο δίκτυο και χρήσης του δικτύου, καθώς και της αμοιβής για τις παρεχόμενες από αυτόν υπηρεσίες, και, κατά συνέπεια, μόνον αυτός νομιμοποιείται να ασκήσει «πραγματική προσφυγή» κατά της εν λόγω απόφασης.

► Εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης

Το Δικαστήριο απορρίπτει την αίτηση αναίρεσης διά της οποίας η Dyson Ltd και οι δεκατέσσερις λοιπές ανααιρεσείουσες ζητούν την αναίρεση της απόφασης του ΓεΔΕΕ της 8ης Δεκεμβρίου 2021, Dyson κ.λπ./Επιτροπή (T-127/19, ECLI:EU:T:2021:870), με την οποία το ΓεΔΕΕ απέρριψε την αγωγή τους με αίτημα την αποκατάσταση της ζημίας που ισχυρίζονται ότι υπέστησαν λόγω της έκδοσης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή του κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμού (ΕΕ) 665/2013, της 3ης Μαΐου 2013, που συμπληρώνει την Οδηγία 2010/30/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, όσον αφορά την επισήμανση της κατανάλωσης ενέργειας από ηλεκτρικές σκούπες (ΕΕ 2013 L 192/1), καταδικάζοντάς τες στη δικαστική δαπάνη της Επιτροπής

αίτηση αναίρεσως – ενέργεια – Οδηγία 2010/30/ΕΕ – ένδειξη της κατανάλωσης ενέργειας και λοιπών πόρων από τα συνδεδεμένα με την ενέργεια προϊόντα μέσω της επισήμανσης και της παροχής ομοιόμορφων πληροφορο-

ριών σχετικά με αυτά – κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη συμπλήρωση της εν λόγω Οδηγίας – επισήμανση της κατανάλωσης ενέργειας από ηλεκτρικές σκούπες – ακύρωση – αγωγή αποζημιώσεως – εξωσυμβατική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης – απαίτηση κατάφωρης παραβάσεως κανόνα δικαίου που αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες – πρόδηλη και σοβαρή υπέρβαση των ορίων της διακριτικής ευχέρειας – κρίσιμα στοιχεία σε περίπτωση έλλειψης διακριτικής ευχέρειας

ΔΕΕ C-122/22 P, Dyson κ.λπ./Επιτροπή, 11.01.2024, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγήτρια: Ο. Spineanu-Matei, Γεν. Εισαγγελέας: Τ. Čarjeta, ECLI:EU:C:2024:11 – Αίτηση αναίρεσεως

Η εν λόγω υπόθεση αφορά το πιο πρόσφατο στάδιο της μακράς δικαστικής διαμάχης μεταξύ της Dyson Ltd και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τις μεθόδους δοκιμής που χρησιμοποιούνται για την επισήμανση της κατανάλωσης ενέργειας από ηλεκτρικές σκούπες σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης. Ειδικότερα, πρόκειται για αίτηση αναίρεσεως που άσκησε η Dyson κατά της απόφασης του ΓεΔΕΕ της 8ης Δεκεμβρίου 2021, *Dyson κ.λπ./Επιτροπή* (T-127/19, ECLI:EU:T:2021:870, στο εξής: ανααιρεσιβαλλόμενη απόφαση). Με την ανααιρεσιβαλλόμενη απόφαση, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την αγωγή που άσκησε η Dyson με βάση το άρθρο 268 ΣΛΕΕ και το άρθρο 340, εδάφιο β' ΣΛΕΕ, λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης. Στην αγωγή της, η Dyson ισχυρίστηκε ότι υπέστη ζημία συνεπεία της εκδόσεως, εκ μέρους της Επιτροπής, του κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμού (ΕΕ) 665/2013 για την επισήμανση της κατανάλωσης ενέργειας από ηλεκτρικές σκούπες (ΕΕ 2013 L 192/1) (στο εξής: επίμαχος Κανονισμός), με το ΓεΔΕΕ όμως να μην διαπιστώνει περίπτωση παράβασης του δικαίου της Ένωσης.

Επομένως, η υπό κρίση υπόθεση αφορά την έννοια της κατάφωρης παράβασης του δικαίου της Ένωσης, η διαπίστωση της οποίας αποτελεί προϋπόθεση για τη θεμελίωση της σχετικής ευθύνης προς αποζημίωση, είτε ο υπόχρεος είναι η Ένωση είτε κράτος μέλος. Το Δικαστήριο καλείται να αποσαφηνίσει τη μέθοδο διά της οποίας εκτιμάται ο κατάφωρος ή μη χαρακτήρας της παράβασης. Ειδικότερα, στην υπό κρίση υπόθεση, εγείρονται τα ακόλουθα σημαντικά ζητήματα. Ασκήει πράγματι επιρροή το αν το οικείο θεσμικό όργανο της Ένωσης (εν προκειμένω, η Επιτροπή) διέθετε διακριτική ευχέρεια κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του στον οικείο τομέα ή αν, αντιθέτως, η διακριτική του ευχέρεια ήταν πολύ περιορισμένη ή ανύπαρκτη; Πώς διαπιστώνεται αν το θεσμικό όργανο της Ένωσης διέθετε διακριτική ευχέρεια ή όχι; Πώς θα πρέπει το Δικαστήριο να εκτιμήσει τα στοιχεία που η νομολογία έχει κρίνει ικανά να καταστήσουν συγγνωστή την επίμαχη παράβαση;

Ειδικότερα, ως προς το ιστορικό της διαφοράς λεκτέα είναι τα εξής:

Κατ' εξουσιοδότηση της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ, η Επιτροπή εξέδωσε τον επίμαχο Κανονισμό που θέτει σε εφαρμογή την Οδηγία όσον αφορά την επισήμανση της κατανάλωσης ενέργειας από ηλεκτρικές σκούπες. Σε αυτό το πλαίσιο, η Επιτροπή υιοθέτησε μια μέθοδο δοκιμής η οποία καθιστά δυνατή τη μέτρηση, μεταξύ άλλων, της ενεργειακής απόδοσης και του ποσοστού συλλεγόμενης σκόνης από τις ηλεκτρικές σκούπες, βάσει της οποίας η δοκιμή πραγματοποιείται με άδειο δοχείο σκόνης κατά την έναρξη των δοκιμών απορρόφησης σε διάφορα είδη επιφανειών (στο εξής: δοκιμή με άδειο δοχείο).

Η Dyson, η οποία κατασκευάζει κυκλωνικές ηλεκτρικές σκούπες, υποστήριξε ότι η μέθοδος δοκιμής υποτίμησε την απόδοση των προϊόντων της. Οι κυκλωνικές ηλεκτρικές σκούπες διατηρούν σταθερή απόδοση ανεξάρτητα από το πόσο γεμάτο είναι το δοχείο σκόνης, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές ηλεκτρικές σκούπες, των οποίων η απόδοση υποβαθμίζεται καθώς το δοχείο γεμίζει με σκόνη. Με δικόγραφο που κατέθεσε στη Γραμματεία του ΓεΔΕΕ στις 7 Οκτωβρίου 2013, η Dyson υποστήριξε, μεταξύ άλλων, αφενός, πως η Επιτροπή δεν ήταν αρμόδια για τη θέσπιση μεθόδου δοκιμής και, αφετέρου, ότι, σε κάθε περίπτωση, η εν λόγω μέθοδος δεν αντικατοπτρίζει τις πραγματικές συνθήκες χρήσης, όπως απαιτείται από το άρθρο 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ, το οποίο διευκρινίζει ότι η ενεργειακή απόδοση πρέπει να αξιολογείται «κατά τη χρήση». Η προσφυγή αυτή απορρίφθηκε με την απόφαση της 11ης Νοεμβρίου 2015, *Dyson/Επιτροπή* (T-544/13, ECLI:EU:T:2015:836).

Κατόπιν αίτησης αναίρεσης που άσκησε η Dyson, η εν λόγω απόφαση αναίρεθηκε με την απόφαση της 11ης Μαΐου 2017, *Dyson/Επιτροπή* (C-44/16 P, ECLI:EU:C:2017:357, στο εξής: ανααιρετική απόφαση) και η υπόθεση αναπέμφθηκε ενώπιον του ΓεΔΕΕ προκειμένου αυτό να αποφανθεί επί ορισμένων στοιχείων της προσφυγής ακυρώσεως, ήτοι, αφενός, επί του πρώτου σκέλους του πρώτου λόγου ακυρώσεως, με το οποίο προβαλλόταν αναρμοδιότητα της Επιτροπής να θεσπίσει τη μέθοδο δοκιμής που επελέγη, και, αφετέρου, επί του τρίτου λόγου ακυρώσεως, ο οποίος αφορούσε παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης.

Με την απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2018, *Dyson/Επιτροπή* (T-544/13 RENV, ECLI:EU:T:2018:761, στο εξής: ακυρωτική απόφαση), η οποία κατέστη απρόσβλητη, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή δεν είχε λάβει υπόψη ένα ουσιώδες στοιχείο της εξουσιοδότησης που παρέχει η Οδηγία 2010/30/ΕΕ, ήτοι ότι οι πληροφορίες που παρέχονται στους καταναλωτές πρέπει να αφορούν την ενεργειακή απόδοση των συσκευών «κατά τη χρήση». Ως εκ τούτου, ακύρωσε τον επίμαχο Κανονισμό, χωρίς να εξετάσει τον τρίτο λόγο ακυρώσεως.

Ως προς την προσφυγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ και την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, σημειώνονται τα εξής:

Στις 21 Φεβρουαρίου 2019, η Dyson και άλλοι οικονομικά συνδεδεμένοι προσφεύγοντες υπέβαλαν αγωγή αποζημίωσης στο ΓεΔΕΕ υποστηρίζοντας πως η Επιτροπή διέπραξε αρκετές επαρκώς σοβαρές παραβιάσεις κανόνα δικαίου ο οποίος αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες, ικανές να στοιχειοθετήσουν εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης, ήτοι παράβαση του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ, παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης και της αρχής της χρηστής διοίκησης, παράβαση του καθήκοντος επιμέλειας και, τέλος, προσβολή του δικαιώματος άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας. Με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την οικεία αγωγή καταδικάζοντας τους αναιρεσιβαλλόντες στα δικαστικά έξοδα, κρίνοντας ότι καμία από τις προβαλλόμενες παρανομίες, στο μέτρο που θεωρήθηκαν αποδειχθείσες, δεν συνιστούσε κατάφωρη παράβαση του οικείου κανόνα δικαίου.

Ειδικότερα, πρώτον, αναφορικά με την παράβαση του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ, το ΓεΔΕΕ σημείωσε ότι, ενώ κατ' αρχάς η Επιτροπή δεν διέθετε κανένα περιθώριο εκτίμησης, αυτό από μόνο του δεν καθίσταται αρκετό για να συναχθεί η ύπαρξη κατάφωρης παράβασης του ως άνω κανόνα. Ειδικότερα, λαμβανομένης υπόψιν της πολυπλοκότητας των προς ρύθμιση καταστάσεων, των δυσχερειών εφαρμογής ή ερμηνείας των διατάξεων και του βαθμού σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιασθέντος κανόνα δικαίου, ο χαρακτήρας του σφάλματος της Επιτροπής καθίσταται εν τέλει συγγνωστός.

Δεύτερον, όσον αφορά την παράβαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης ως προς τον τύπο των ηλεκτρικών σκουπών που κατασκευάζουν οι διάφοροι ενδιαφερόμενοι οικονομικοί φορείς, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η ύπαρξη εύλογων αμφιβολιών ως προς την επιστημονική εγκυρότητα και ακρίβεια των αποτελεσμάτων για την υιοθέτηση μιας μεθόδου παρά τις διαφορές μεταξύ κυκλωνικών και άλλων ηλεκτρικών σκουπών αρκούσε για να γίνει δεκτό ότι η επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου από την Επιτροπή, δηλαδή η επιλογή της δοκιμής του «άδειου δοχείου», δεν οδηγεί σε κατάφωρη παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης (σκ. 110-111 της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης).

Τρίτον, όσον αφορά την παράβαση της αρχής της χρηστής διοίκησης και την παράβαση του καθήκοντος επιμέλειας, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή δεν είχε παραβεί το εν λόγω καθήκον διότι δεν αποδείχθηκε ότι παρέβη την υποχρέωση αμεροληψίας ή ότι ενήργησε κατά καταστρατήγηση της διαδικασίας ούτε, εν τέλει, ότι παραβίασε την αρχή της χρηστής διοίκησης (σκ. 117 της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης) και, εν πάση περιπτώσει, ότι δεν υπερέβη κατά τρόπο πρόδηλο και σοβαρό τα όρια της διακριτικής της ευχέρειας ούτε παραβίασε κατάφωρα την αρχή της χρηστής διοίκησης, για λόγους ανάλογους με

εκείνους που έγιναν δεκτοί όσον αφορά τις δύο πρώτες προβαλλόμενες παρανομίες (σκ. 118 της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης).

Τέλος, τέταρτον, όσον αφορά την προσβολή του δικαιώματος άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι δεν αποδείχθηκε προσβολή της επιχειρηματικής ελευθερίας ή του δικαιώματος ιδιοκτησίας (σκ. 130 της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης), απορρίπτοντας τα προβαλλόμενα για ακόμη μία φορά επιχειρήματα των αναιρεσιουσών αναφορικά με το κύρος της επιλεγείσας μεθόδου δοκιμής από την Επιτροπή.

Αναφορικά με την αναιρετική διαδικασία, η Dyson και άλλοι οικονομικά συνδεδεμένοι προσφεύγοντες αιτήθηκαν από το Δικαστήριο την αναίρεση της προσβαλλόμενης απόφασης, τη διαπίστωση της κατάφωρης παραβίασης του δικαίου της Ένωσης από την Επιτροπή, την αναπομπή της υπόθεσης στο ΓεΔΕΕ και, τέλος, την καταδίκη της Επιτροπής στα δικαστικά έξοδα και των δύο βαθμών δικαιοδοσίας. Στον αντίποδα, η Επιτροπή ζήτησε την απόρριψη της αναίρεσης και την καταδίκη των αντιδίκων της στη δικαστική δαπάνη.

Οι αναιρεσείοντες, προς υποστήριξη της αίτησής τους, προέβαλαν επτά λόγους αναίρεσης με τους τέσσερις πρώτους να αφορούν στη δήθεν λανθασμένη εκτίμηση του ΓεΔΕΕ πως η παράβαση του άρθρου 10 παρ. 1 της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ δεν συνιστά κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου της Ένωσης ο οποίος αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες. Με τους λοιπούς τρεις αναιρετικούς λόγους, οι αιτούντες παραπονούνται περί των δήθεν εσφαλμένων εκτιμήσεων του ΓεΔΕΕ περί μη κατάφωρης παράβασης της Επιτροπής αντιστοίχως, της αρχής της ίσης μεταχείρισης, της αρχής της χρηστής διοίκησης, της παράβασης του καθήκοντος επιμέλειας και, τέλος, της προσβολής της επιχειρηματικής ελευθερίας.

Με εμπειριστατωμένες αιτιολογίες και αναφορές σε νομολογία του, το Δικαστήριο, σε μία μακροσκελή απόφαση, απέρριψε διαδοχικά όλα τα σκέλη των επτά αυτών αναιρετικών λόγων καταλήγοντας εν συνόλω στην απόρριψη της εν θέματι αναίρεσης με παράλληλη καταδίκη των αιτούντων στη δικαστική δαπάνη της Επιτροπής.

VIII. ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Αθηνά Γαϊτανίδου

► Φορολογία

Ο περιορισμός της ποσότητας τσιγάρων που τίθενται σε ανάλωση στο εσωτερικό κράτους μέλους κατά τη διάρκεια δεδομένης χρονικής περιόδου είναι θεμιτός όταν προβλέπεται προκειμένου να εξυπηρετήσει την καταπολέμηση της φοροαποφυγής και των καταχρηστικών πρακτικών

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων – άρθρο 34 ΣΛΕΕ – ποσοτικοί περιορισμοί επί των εισαγωγών – μέτρα ισοδύναμου αποτελέσματος – εθνική ρύθμιση η οποία θέτει, ως προς την ποσότητα των τσιγάρων που μπορούν να τεθούν σε ανάλωση κατά τη διάρκεια δεδομένης περιόδου, ανώτατο όριο το οποίο αντιστοιχεί στον μηνιαίο μέσο όρο των ποσοτήτων που τέθηκαν σε ανάλωση κατά τους δώδεκα προηγούμενους μήνες – άρθρο 36 ΣΛΕΕ – δικαιολόγηση – καταπολέμηση της φοροαποφυγής και των καταχρηστικών πρακτικών – προστασία της δημόσιας υγείας – φορολογία – ειδικοί φόροι κατανάλωσης – Οδηγία 2008/118/ΕΚ – άρθρο 7 – χρόνος κατά τον οποίο καθίστανται απαιτητοί οι ειδικοί φόροι κατανάλωσης – θέση σε ανάλωση των προϊόντων που υπόκεινται σε ειδικό φόρο κατανάλωσης – άρθρο 9 – όροι του απαιτητού και εφαρμοστέος συντελεστής – υπέρβαση του ισχύοντος ποσοτικού ορίου – υπερβάλλον – εφαρμογή του συντελεστή που ισχύει κατά τον χρόνο υποβολής της εκκαθαριστικής δήλωσης

ΔΕΕ C-96/22, CDIL, 21.12.2023, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2023:1025 – Προδικαστική παραπομπή

Η πορτογαλική εταιρεία CDIL δραστηριοποιείται στο λιανικό εμπόριο προϊόντων καπνού. Στο πλαίσιο εκκαθαριστικής δήλωσης της CDIL προς την τελωνειακή υπηρεσία του Funchal, διαπιστώθηκε ότι η ποσότητα τσιγάρων που τέθηκε σε ανάλωση από 1η Σεπτεμβρίου 2010 έως 31η Δεκεμβρίου 2010 ήταν τρεις φορές μεγαλύτερη από το καθορισμένο μηνιαίο ποσοτικό όριο, με συνέπεια την επιβολή συμπληρωματικής χρέωσης ειδικού φόρου κατανάλωσης.

Στο πλαίσιο της δικαστικής διαδικασίας, υποβλήθηκαν στο ΔΕΕ τα παρακάτω προδικαστικά ερωτήματα.

Πρώτον, κατά πόσον τα άρθρα 34 και 36 ΣΛΕΕ επιτρέπουν εθνική ρύθμιση η οποία να απαγορεύει η μηνιαία θέση σε ανάλωση τσιγάρων να υπερβαίνει τη μέση μηνιαία ποσότητα τσιγάρων που έθεσε σε ανάλωση η ίδια επιχείρηση κατά τους δώδεκα προηγούμενους μήνες, προσαυξημένη κατά 10%.

Το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων μεταξύ των κρατών μελών κατοχυρώνεται στο άρθρο 34 ΣΛΕΕ και εκφράζεται με την απαγόρευση ποσοτικών περιορισμών επί των εισαγωγών μεταξύ των κρατών μελών και κάθε μέτρου ισοδύναμου αποτελέσματος.

Διαπίστωσε, όμως, ότι εν προκειμένω το εθνικό μέτρο δεν περιορίζει τον αριθμό εισαγωγών αλλά την ποσότητα τσιγάρων που τίθεται σε ανάλωση στο εσωτερικό κράτους μέλους. Τούτο, όμως, συνιστά μέτρο ισοδύναμου αποτελέσματος, διότι είναι εν δυνάμει ικανό να αποτρέψει ή να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την εισαγωγή τσιγάρων.

Το ΔΕΕ επισήμανε ότι τέτοια μέτρα μπορούν να δικαιολογηθούν εφόσον υφίστανται λόγοι υπέρτερου συμφέροντος, όπως εν προκειμένω η καταπολέμηση της φοροαποφυγής και η διαφύλαξη των φορολογικών εσόδων της Πορτογαλικής Κυβέρνησης. Ειδικότερα, σκοπός του μέτρου είναι να αποτρέπονται οι πορτογαλικές επιχειρήσεις από το να πωλούν αυξημένες ποσότητες τσιγάρων κατά το τέλος του έτους, γνωρίζοντας ήδη τον υψηλότερο συντελεστή του ειδικού φόρου κατανάλωσης που θα ισχύει για το επόμενο έτος. Η πρακτική αυτή, κατά το ΔΕΕ, συνιστά μορφή κατάχρησης, την οποία τα κράτη μέλη δικαιούνται να προλαμβάνουν μέσω της λήψης πρόσφορων μέτρων. Εξάλλου, η μελλοντική αύξηση του ειδικού φόρου κατανάλωσης θα αυξήσει την τιμή λιανικής πώλησης των τσιγάρων, και τούτο μπορεί να αποτρέψει τους καταναλωτές από την αγορά τσιγάρων και, άρα, μπορεί να συντελέσει στην προστασία της δημόσιας υγείας, η οποία συνιστά λόγο γενικού συμφέροντος με βάση το άρθρο 36 ΣΛΕΕ.

Το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα αφορούσε στο αν μπορεί ένα κράτος μέλος να επιβάλει στις υπερβάλλουσες ποσότητες τσιγάρων τον συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης ο οποίος θα ισχύει για το επόμενο φορολογικό έτος και αν τέτοια ρύθμιση ευθυγραμμίζεται με τα άρθρα 7 και 9 της Οδηγίας 2008/118/ΕΕ.

Το ΔΕΕ υπογράμμισε ότι ο ειδικός φόρος κατανάλωσης αποτελεί φόρο επί της κατανάλωσης, άρα το χρονικό σημείο κατά το οποίο καθίσταται απαιτητός ο φόρος πρέπει, κατ' αρχήν, να είναι όσο το δυνατόν πλησιέστερο στην ημερομηνία κατανάλωσης του προϊόντος που υπόκειται σε τέτοιο φόρο. Εξάλλου, τούτο επιβάλλει σαφώς και ανεπιφυλάκτως το άρθρο 7 της Οδηγίας, όπως διαπίστωσε το ΔΕΕ. Επιπλέον, το άρθρο 9 προβλέπει ότι ο χρόνος για τον καθορισμό του εφαρμοστέου συντελεστή του ειδικού φόρου κατανάλωσης πρέπει να συμπίπτει με τον χρόνο κατά τον οποίο ο ειδικός φόρος κατανάλωσης καθίσταται απαιτητός.

Συνεπώς, βάσει των παραπάνω, το ΔΕΕ έκρινε ότι δεν επιτρέπεται τα κράτη μέλη να επιβάλουν στις υπερβάλλουσες ποσότητες τσιγάρων τον συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης ο οποίος θα ισχύει για το επόμενο φορολογικό έτος.

ΙΧ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων (ΓΚΠΔ) αντιτίθεται σε δύο πρακτικές επεξεργασίας δεδομένων από τους οργανισμούς παροχής πιστωτικών πληροφοριών

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 22 – αυτοματοποιημένη ατομική απόφαση – ιδιωτικά γραφεία οικονομικών πληροφοριών – αυτοματοποιημένη παραγωγή τιμής πιθανότητας σχετικά με τη μελλοντική ικανότητα προσώπου να ανταποκριθεί σε υποχρεώσεις πίστωσης (“scoring”) – χρησιμοποίηση της τιμής πιθανότητας από τρίτους

ΔΕΕ C-634/21, SCHUFA Holding (Scoring), 07.12.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: A. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2023:957 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 και του άρθρου 22 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάρτιση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων) (στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Verwaltungsgericht Wiesbaden (διοικητικό πρωτοδικείο Wiesbaden, Γερμανία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της ΟQ και του Land Hessen (ομόσπονδου κράτους της Έσσης, Γερμανία) σχετικά με την άρνηση του Hessischer Beauftragter für Datenschutz und Informationsfreiheit (Επιτρόπου προστασίας δεδομένων και ελεύθερης πληροφόρησης του ομόσπονδου κράτους της Έσσης, Γερμανία) (στο εξής: HBDI) να υποχρεώσει τη SCHUFA Holding AG (στο εξής: SCHUFA) να κάνει δεκτό αίτημα της ΟQ για παροχή πρόσβασης σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που την αφορούν και για διαγραφή τους.

Πιο συγκεκριμένα, ορισμένοι πολίτες αμφισβητούν την άρνηση του αρμόδιου επιτρόπου προστασίας δεδομένων να λάβει μέτρα κατά ορισμένων δραστηριοτήτων της SCHUFA, ιδιωτικής εταιρείας που παρέχει πιστωτικές πληροφορίες για πελάτες, συμπεριλαμβανομένων τραπεζών, ενώπιον του διοικητικού πρωτοδικείου Wiesbaden. Συγκεκριμένα, αντιτίθενται στο “scoring” («βαθμολόγηση») και στην αποθήκευση πληροφοριών σχετικά με τη χορήγηση απαλλαγής από τα υπόλοιπα χρέη που λαμβάνονται από δημόσια μητρώα. Η «βαθμολόγηση» είναι μια μαθηματική στατιστική μέθοδος που χρησιμοποιείται για την πρόβλεψη της πιθανότητας μελλοντικής συμπεριφοράς, όπως η αποπληρωμή ενός δανείου. Οι πληροφορίες σχετικά με τη χορήγηση απαλλαγής από τα υπόλοιπα χρέη διατηρούνται στο γερμανικό δημόσιο μητρώο αφερεγγυότητας για έξι μήνες, ενώ ένας κώδικας δεοντολογίας για τους γερμανικούς οργανισμούς παροχής πιστωτικών πληροφοριών προβλέπει περίοδο διατήρησης τριών ετών για τις δικές τους βάσεις δεδομένων. Το διοικητικό δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο να διευκρινίσει το

πεδίο εφαρμογής της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως προβλέπεται από τον ΓΚΠΔ.

Όσον αφορά τη «βαθμολόγηση», το Δικαστήριο κρίνει ότι πρέπει να θεωρηθεί ως «αυτοματοποιημένη ατομική απόφαση» που απαγορεύεται κατ’ αρχήν από τον ΓΚΠΔ, εφόσον οι πελάτες της SCHUFA, όπως οι τράπεζες, της αποδίδουν καθοριστικό ρόλο στη χορήγηση πιστώσεων, το οποίο, σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, ισχύει στη συγκεκριμένη περίπτωση. Στο δικαστήριο αυτό εναπόκειται να εκτιμήσει αν ο γερμανικός ομόσπονδιακός νόμος περί προστασίας δεδομένων περιέχει έγκυρη εξαίρεση από την απαγόρευση αυτή σύμφωνα με τον ΓΚΠΔ. Σε αυτή την περίπτωση, θα πρέπει ακόμη να ελέγξει αν πληρούνται οι γενικές προϋποθέσεις που προβλέπει ο ΓΚΠΔ για την επεξεργασία δεδομένων.

Όσον αφορά τις πληροφορίες σχετικά με τη χορήγηση απαλλαγής από τα υπόλοιπα χρέη, το Δικαστήριο θεωρεί ότι είναι αντίθετο προς τον ΓΚΠΔ το γεγονός ότι οι ιδιωτικοί οργανισμοί διατηρούν τα δεδομένα αυτά για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από ό,τι το δημόσιο μητρώο αφερεγγυότητας. Η απαλλαγή από τα υπόλοιπα χρέη αποσκοπεί στο να επιτρέψει στο υποκείμενο των δεδομένων να επανέλθει στην οικονομική ζωή και, ως εκ τούτου, έχει υπαρκτή σημασία για το πρόσωπο αυτό. Η πληροφορία αυτή εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως αρνητικός παράγοντας κατά την αξιολόγηση της φερεγγυότητας του υποκειμένου των δεδομένων. Στην περίπτωση αυτή, ο γερμανικός νομοθέτης έχει προβλέψει την αποθήκευση των δεδομένων για έξι μήνες. Ως εκ τούτου, θεωρεί ότι, μετά το πέρας των έξι μηνών, τα δικαιώματα και τα συμφέροντα του υποκειμένου των δεδομένων υπερσχύουν εκείνων του κοινού για πρόσβαση στις πληροφορίες αυτές. Εφόσον η διατήρηση των δεδομένων είναι παράνομη, όπως συμβαίνει πέραν των έξι μηνών, το υποκείμενο των δεδομένων έχει το δικαίωμα να ζητήσει τη διαγραφή των δεδομένων και η υπηρεσία υποχρεούται να διαγράψει τα δεδομένα το συντομότερο δυνατό.

Όσον αφορά την παράλληλη αποθήκευση των πληροφοριών αυτών από την SCHUFA για τους έξι αυτούς μήνες, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να σταθμίσει τα εμπλεκόμενα συμφέροντα προκειμένου να αξιολογήσει τη νομιμότητά της. Σε περίπτωση που καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η παράλληλη αποθήκευση για έξι μήνες είναι νόμιμη, το υποκείμενο των δεδομένων θα εξακολουθεί να έχει το δικαίωμα να αντιταχθεί στην επεξεργασία των δεδομένων του και το δικαίωμα διαγραφής των δεδομένων, εκτός εάν η SCHUFA μπορεί να αποδείξει την ύπαρξη επιτακτικών νόμιμων λόγων. Τέλος, το Δικαστήριο τονίζει ότι τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να μπορούν να ασκούν πλήρη έλεγχο επί κάθε νομικά δεσμευτικής απόφασης εποπτικής αρχής.

Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα: Υπαγωγή επίσημης εφημερίδας κράτους μέλους στην έννοια του «υπευθύνου επεξεργασίας» προσωπικών δεδομένων

προδικαστική παραπομπή – προσέγγιση των νομοθεσιών – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων) – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 4, σημείο 7 – έννοια του «υπευθύνου επεξεργασίας» – επίσημη εφημερίδα κράτους μέλους – υποχρέωση δημοσίευσης των εταιρικών πράξεων όπως αυτές έχουν καταρτιστεί από τις εταιρείες ή τους νομίμους εκπροσώπους τους – άρθρο 5 παρ. 2 – διαδοχική επεξεργασία, από περισσότερα πρόσωπα ή περισσότερες χωριστές οντότητες, δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που περιλαμβάνονται στις πράξεις αυτές – προσδιορισμός της ευθύνης

ΔΕΕ C-231/22, Βελγικό Δημόσιο (Données traitées par un journal officiel), 11.01.2024, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:7 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4, σημείο 7, και του άρθρου 5 παρ. 2 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του État belge (Βελγικού Δημοσίου) και της Autorité de protection des données (Αρχής Προστασίας Δεδομένων, Βέλγιο) (στο εξής: APD), ήτοι της εποπτικής αρχής που έχει συσταθεί στο Βέλγιο δυνάμει του άρθρου 51 του ΓΚΠΔ, με αντικείμενο απόφαση με την οποία η εν λόγω αρχή ζήτησε από την υπηρεσία που διαχειρίζεται τη Moniteur belge, ήτοι την επίσημη εφημερίδα στην οποία δημοσιεύεται στο συγκεκριμένο κράτος μέλος, σε χαρτί ή ηλεκτρονικά, ευρύ φάσμα επίσημων και δημόσιων εγγράφων, να προβεί σε ενέργειες σε συνέχεια της άσκησης εκ μέρους φυσικού προσώπου του δικαιώματος διαγραφής όσον αφορά διάφορα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που περιελήφθησαν σε πράξη δημοσιευθείσα στην επίσημη αυτή εφημερίδα.

Πιο συγκεκριμένα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 4, σημείο 7, του ΓΚΠΔ έχει την έννοια ότι η υπηρεσία ή ο φορέας, εν προκειμένω η Moniteur belge, που έχει την ευθύνη της επίσημης εφημερίδας κράτους μέλους και, δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους αυτού, υποχρεούται, μεταξύ άλλων, να δημοσιεύει ως έχουν επίσημες πράξεις και έγγραφα που καταρτίζονται, τηρουμένων των ισχυόντων κανόνων,

από τρίτους με δική τους ευθύνη και κατατίθενται σε δικαστική αρχή που τα αποστέλλει προς δημοσίευση στην επίσημη εφημερίδα, μπορεί να χαρακτηριστεί ως «υπεύθυνος επεξεργασίας», κατά τη διάταξη αυτή, των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που περιέχουν οι επίσημες αυτές πράξεις και έγγραφα.

Το ΔΕΕ υπενθυμίζει ότι η έννοια του «υπευθύνου επεξεργασίας», κατά το άρθρο 4, σημείο 7, του ΓΚΠΔ, προϋποθέτει την ύπαρξη «επεξεργασίας» δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, η οποία εν προκειμένω συνίσταται στη συλλογή, καταχώρηση, αποθήκευση, διαβίβαση και διάδοση από την Moniteur belge των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που περιλαμβάνονται στο επίμαχο χωρίο στην κύρια δίκη. Επιπλέον, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι, λαμβανομένου υπόψη του ευρέος ορισμού της έννοιας του «υπευθύνου επεξεργασίας», κατά το άρθρο 4, σημείο 7, του ΓΚΠΔ, ο καθορισμός των σκοπών και του τρόπου της επεξεργασίας και, ενδεχομένως, ο ορισμός του υπευθύνου της επεξεργασίας από το εθνικό δίκαιο μπορούν να γίνονται όχι μόνο ρητώς, αλλά επίσης και εμμέσως. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, απαιτείται εντούτοις ο ορισμός του υπευθύνου της επεξεργασίας να συνάγεται με επαρκή βεβαιότητα από τον ρόλο, την αποστολή και τις εξουσίες που ανατίθενται στο συγκεκριμένο πρόσωπο ή στη συγκεκριμένη οντότητα.

Με βάση τα ανωτέρω, η Moniteur belge υπάγεται στην έννοια του «υπευθύνου επεξεργασίας», ενώ το συμπέρασμα αυτό δεν αναιρείται από το γεγονός ότι η Moniteur belge δεν διαθέτει νομική προσωπικότητα ούτε από το γεγονός ότι, δυνάμει του εθνικού δικαίου, αυτή δεν ελέγχει, πριν από τη δημοσίευση στην επίσημη εφημερίδα, τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τα οποία περιέχουν οι πράξεις και τα έγγραφα που παραλαμβάνει.

Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν η Moniteur belge, ως «υπεύθυνος επεξεργασίας», πρέπει να θεωρείται ως μόνος υπεύθυνος για την τήρηση των αρχών που προβλέπονται στο άρθρο 5 παρ. 1 του ΓΚΠΔ ή αν η τήρηση των συγκεκριμένων αρχών βαρύνει, μαζί με την ως άνω υπηρεσία ή φορέα, και τρίτες δημόσιες οντότητες οι οποίες επεξεργάστηκαν προηγουμένως τα δεδομένα που περιέχουν οι πράξεις ή τα έγγραφα που δημοσιεύονται στην εν λόγω επίσημη εφημερίδα.

Το ΔΕΕ επισημαίνει σχετικά ότι το άρθρο 26 παρ. 1 του ΓΚΠΔ προβλέπει από κοινού ευθύνη στην περίπτωση που δύο ή περισσότεροι υπεύθυνοι επεξεργασίας καθορίζουν από κοινού τους σκοπούς και τα μέσα της επεξεργασίας. Μάλιστα, η από κοινού ευθύνη περισσότερων συμμετεχόντων σε αλυσίδα πράξεων επεξεργασίας των ίδιων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα μπορεί να προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο, εφόσον, αφενός, τις διάφορες πράξεις επεξεργασίας συνδέουν σκοποί και τρόπος επεξεργασίας που έχουν καθοριστεί από το

εθνικό δίκαιο και, αφετέρου, το εθνικό δίκαιο ορίζει τις αντίστοιχες ευθύνες καθενός από τους από κοινού υπευθύνους επεξεργασίας.

Τέλος, συμπεραίνει ότι η Moniteur belge πρέπει να θεωρείται ως μόνος υπεύθυνος για την τήρηση των αρχών που προβλέπονται στο άρθρο 5 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, όσον αφορά τις πράξεις επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα τις οποίες υποχρεούται να εκτελέσει δυνάμει του εθνικού δικαίου, εκτός αν από το εθνικό δίκαιο προκύπτει από κοινού ευθύνη του με άλλες οντότητες σε σχέση με τις πράξεις αυτές.

Το δίκαιο της Ένωσης αντιτίθεται στην αποθήκευση δεδομένων υποκειμένου που έχει καταδικαστεί με αμετάκλητη απόφαση και έχει μετέπειτα αποκαταθεί μέχρι τον θάνατό του όταν δεν υφίσταται δικαίωμα διαγραφής ή περιορισμού της επεξεργασίας

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για τους σκοπούς της καταπολέμησης των ποινικών αδικημάτων – Οδηγία (ΕΕ) 2016/680 – άρθρο 4 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε' – ελαχιστοποίηση των δεδομένων – περιορισμός της αποθήκευσης – άρθρο 5 – κατάλληλες προθεσμίες για τη διαγραφή ή για την περιοδική επανεξέταση της αναγκαιότητας αποθήκευσης – άρθρο 10 – επεξεργασία βιομετρικών και γενετικών δεδομένων – απόλυτη αναγκαιότητα – άρθρο 16 παρ. 2 και 3 – δικαίωμα διαγραφής – περιορισμός της επεξεργασίας – άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – φυσικό πρόσωπο που έχει καταδικαστεί με αμετάκλητη απόφαση και έχει μετέπειτα αποκατασταθεί – αποθήκευση των δεδομένων υποκειμένου μέχρι τον θάνατό του – μη ύπαρξη δικαιώματος διαγραφής ή περιορισμού της επεξεργασίας – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-118/22, Direktor na Glavna direktsia "Natsionalna politzia" pri MVR – Sofia, 30.01.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Δ. Γρατσιάς, Γεν. Εισαγγελέας: Ρ. Πικαμέ, ECLI:EU:C:2024:97 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 5 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/680, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Απόφασης-πλασιού 2008/977/ΔΕΥ, ερμηνευόμενου σε συνδυασμό με το άρθρο 13 παρ. 2, στοιχείο β', και παρ. 3, αυτής. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του NG και του Direktor na Glavna direktsia

«Natsionalna politzia» pri Ministerstvo na vatreshnite raboti – Sofia (διευθυντή της «Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης» παρά τω Υπουργείω Εσωτερικών, Βουλγαρία) (στο εξής: DGPN) σχετικά με την απόρριψη εκ μέρους του διευθυντή της αίτησης διαγραφής από το εθνικό μητρώο στο οποίο οι βουλγαρικές αστυνομικές αρχές εγγράφουν πρόσωπα σε βάρος των οποίων έχει ασκηθεί δίωξη για εκ προθέσεως τελούμενο, αυτεπαγγέλτως διωκόμενο ποινικό αδίκημα (στο εξής: αστυνομικό μητρώο) την οποία είχε υποβάλει ο NG στηριζόμενος στην αποκατάστασή του μετά την αμετάκλητη ποινική καταδίκη του.

Ο NG ενεγράφη στο αστυνομικό μητρώο, σύμφωνα με το άρθρο 68 του νόμου περί του Υπουργείου Εσωτερικών, στο πλαίσιο ανακριτικής διαδικασίας για ψευδομαρτυρία. Μετά το πέρας της ανάκρισης, του απαγγέλθηκαν κατηγορίες και, με απόφαση της 28ης Ιουνίου 2016, η οποία επικυρώθηκε κατ'έφεση με απόφαση της 2ας Δεκεμβρίου 2016, κηρύχθηκε ένοχος για το προαναφερθέν αδίκημα και καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης ενός έτους με αναστολή. Μετά την έκτιση της επιβληθείσας ποινής, δόθηκε στον NG το ευεργέτημα της αποκατάστασης καταδικασθέντος και, στη συνέχεια, υπέβαλε στην αρμόδια περιφερειακή αρχή του Υπουργείου Εσωτερικών αίτηση διαγραφής του από το αστυνομικό μητρώο επί τη βάση της αποκατάστασής του, η οποία και απορρίφθηκε.

Το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα με το οποίο ζητεί, κατ'ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 4 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε' της Οδηγίας 2016/680, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με τα άρθρα 5 και 10, το άρθρο 13 παρ. 2, στοιχείο β', καθώς και το άρθρο 16, παρ. 2 και 3, αυτής, και υπό το πρίσμα των άρθρων 7 και 8 του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει την αποθήκευση από τις αστυνομικές αρχές, για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων, δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, και δη βιομετρικών και γενετικών δεδομένων, των οποίων υποκείμενα είναι πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί με αμετάκλητη απόφαση για εκ προθέσεως τελούμενο, αυτεπαγγέλτως διωκόμενο ποινικό αδίκημα, μέχρι τον θάνατο των προσώπων αυτών, ακόμη και στην περίπτωση μεταγενέστερης αποκατάστασής τους, χωρίς να τους αναγνωρίζεται το δικαίωμα να ζητήσουν και να επιτύχουν τη διαγραφή των δεδομένων τους ή, κατά περίπτωση, τον περιορισμό της επεξεργασίας τους.

Το ΔΕΕ υπενθυμίζει τον σχετικό χαρακτήρα των δικαιωμάτων στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, τα οποία κατοχυρώνονται στα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη, καθώς και ότι οποιοσδήποτε περιορισμός στην άσκηση των εν λόγω θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη, να προβλέπεται από τον

νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων καθώς και την αρχή της αναλογικότητας.

Επιπλέον, επισημαίνει ότι οι επίμαχες διατάξεις της Οδηγίας 2016/680 καθορίζουν ένα γενικό πλαίσιο χάρη στο οποίο διασφαλίζεται, μεταξύ άλλων, ότι η αποθήκευση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και, πιο συγκεκριμένα, το χρονικό διάστημα αποθήκευσής τους περιορίζεται σε εκείνο που κρίνεται αναγκαίο για τον σκοπό για τον οποίο τα δεδομένα αυτά αποθηκεύονται, ενώ συγχρόνως καταλείπουν στα κράτη μέλη τη μέριμνα να καθορίσουν, τηρουμένου του εν λόγω πλαισίου, τις επιμέρους περιπτώσεις στις οποίες η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων επιτάσσει τη διαγραφή των δεδομένων και το χρονικό σημείο κατά το οποίο πρέπει να λάβει χώρα η διαγραφή τους. Αντιθέτως, οι εν λόγω διατάξεις δεν επιβάλλουν στα κράτη μέλη να καθορίσουν απόλυτα χρονικά όρια για τη διατήρηση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πέραν των οποίων πρέπει να διατάσσεται αυτόματα η διαγραφή τους.

Στη συνέχεια, το ΔΕΕ υπενθυμίζει ότι, σύμφωνα και με σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει τη συστηματική συλλογή των βιομετρικών και γενετικών δεδομένων κάθε προσώπου που κατηγορείται για την εκ προθέσεως τέλεση αυτεπαγγέλτως διωκόμενου αδικήματος είναι, κατ' αρχήν, αντίθετη προς την απαίτηση περί απόλυτης αναγκαιότητας του άρθρου 10 της Οδηγίας 2016/680. Πράγματι, μια τέτοια νομοθεσία μπορεί να οδηγήσει, αδιακρίτως και γενικώς, στη συλλογή των βιομετρικών και γενετικών δεδομένων της πλειονότητας των προσώπων κατά των οποίων έχει απαγγελθεί κατηγορία.

Ωστόσο, μπορεί να γίνει δεκτό ότι η αποθήκευση βιομετρικών και γενετικών δεδομένων ανταποκρίνεται στην απαίτηση σύμφωνα με την οποία πρέπει να επιτρέπεται μόνον «όταν είναι απολύτως αναγκαία», κατά την έννοια του άρθρου 10 της Οδηγίας 2016/680, μόνον εφόσον συνεκτιμώνται η φύση και η σοβαρότητα της αξιόποινης πράξης για την οποία το υποκείμενο των δεδομένων καταδικάστηκε με αμετάκλητη ποινική απόφαση, ή άλλες περιστάσεις όπως το ιδιαίτερο πλαίσιο εντός του οποίου τελέστηκε η αξιόποινη πράξη, η τυχόν σύνδεσή της με άλλες εκκρεμείς διαδικασίες ή ακόμη το ποινικό ιστορικό ή το προφίλ του καταδικασθέντος. Επομένως, σε περίπτωση που στην εθνική νομοθεσία προβλέπεται ότι τα βιομετρικά και γενετικά δεδομένα των καταδικασθέντων που έχουν καταχωριστεί στο αστυνομικό μητρώο διατηρούνται, σε περίπτωση αμετάκλητης καταδίκης τους, μέχρι τον θάνατό τους, όπως συμβαίνει στην υπόθεση της κύριας δίκης, η διατήρηση αυτή φαίνεται να προσλαμβάνει ένα εξαιρετικά ευρύ πεδίο εφαρμογής σε σχέση με τους σκοπούς για τους οποίους τα δεδομένα υποβάλλονται σε επεξεργασία.

Το ΔΕΕ καταλήγει ότι το ενωσιακό δίκαιο αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει την αποθήκευση από τις αστυνομικές αρχές, για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων, δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, και δη βιομετρικών και γενετικών δεδομένων, των οποίων υποκείμενα είναι πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί με αμετάκλητη απόφαση για εκ προθέσεως τελούμενο, αυτεπαγγέλτως διωκόμενο ποινικό αδίκημα, μέχρι τον θάνατο των προσώπων αυτών, ακόμη και στην περίπτωση μεταγενέστερης αποκατάστασής τους, χωρίς ο υπεύθυνος επεξεργασίας να υπέχει υποχρέωση περιοδικής επανεξέτασης της αναγκαιότητας αποθήκευσης των δεδομένων και χωρίς να αναγνωρίζεται στα υποκείμενα των δεδομένων το δικαίωμα να ζητήσουν και να επιτύχουν είτε τη διαγραφή των δεδομένων που τα αφορούν, οσάκις η διατήρησή τους παύει να είναι αναγκαία υπό το πρίσμα των σκοπών για τους οποίους έτυχαν επεξεργασίας, είτε, κατά περίπτωση, τον περιορισμό της επεξεργασίας τους.

Πεδίο εφαρμογής ΓΚΠΔ: Εξεταστική επιτροπή συσταθείσα από το κοινοβούλιο κράτους μέλους δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και του ΓΚΠΔ

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – άρθρο 16 ΣΛΕΕ – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 2 παρ. 2, στοιχείο α' – πεδίο εφαρμογής – εξαιρέσεις – δραστηριότητες οι οποίες δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης – άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ – δραστηριότητες οι οποίες αφορούν την εθνική ασφάλεια – εξεταστική επιτροπή συσταθείσα από το κοινοβούλιο κράτους μέλους – άρθρο 23 παρ. 1, στοιχεία α' και η', άρθρα 51 και 55 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 – αρμοδιότητα της εποπτικής αρχής προστασίας δεδομένων – άρθρο 77 – δικαίωμα υποβολής καταγγελίας σε εποπτική αρχή – άμεσο αποτέλεσμα

ΔΕΕ C-33/22, Österreichische Datenschutzbehörde, 16.01.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: L. S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2024:46 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 16 παρ. 2, εδάφιο α' ΣΛΕΕ καθώς και του άρθρου 2 παρ. 2, στοιχείο α', του άρθρου 51 παρ. 1, του άρθρου 55 παρ. 1 και του άρθρου 77 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της

Österreichische Datenschutzbehörde (αρχής προστασίας δεδομένων, Αυστρία) (στο εξής: Datenschutzbehörde) και του WK με αντικείμενο την απόρριψη της καταγγελίας που υπέβαλε ο τελευταίος κατά προβαλλόμενης προσβολής του δικαιώματός του σε προστασία των προσωπικού χαρακτήρα δεδομένων του.

Στις 20 Απριλίου 2018, το Εθνικό Συμβούλιο συνέστησε εξεταστική επιτροπή για να διερευνήσει πιθανή πολιτική επιρροή στην Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Προστασίας του Συντάγματος και Αντιτρομοκρατίας (BVT) της Αυστρίας, την οποία διαδέχθηκε αργότερα η Διεύθυνση Κρατικής Προστασίας και Υπηρεσιών Πληροφοριών. Στις 19 Σεπτεμβρίου 2018, ο WK, ένας μυστικός ερευνητής, κατέθεσε ενώπιον αυτής της επιτροπής. Παρά το αίτημά του για ανωνυμία, τα πρακτικά της ακρόασης, συμπεριλαμβανομένου του πλήρους ονόματός του, δημοσιεύθηκαν στον ιστότοπο του αυστριακού κοινοβουλίου. Ο WK υπέβαλε καταγγελία στην Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (Datenschutzbehörde) στις 2 Απριλίου 2019, υποστηρίζοντας ότι η δημοσίευση παραβίασε τον ΓΚΠΔ και την εθνική νομοθεσία περί προστασίας δεδομένων. Ωστόσο, στις 18 Σεπτεμβρίου 2019, η Datenschutzbehörde απέρριψε την καταγγελία του, επικαλούμενη την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, την οποία ερμήνευσε ότι αποκλείει τον έλεγχο του νομοθετικού κλάδου από την εκτελεστική εξουσία.

Το ΔΕΕ ερωτάται κατ' αρχάς αν οι δραστηριότητες που διεξάγονται από εξεταστική επιτροπή που έχει συσταθεί από το κοινοβούλιο ενός κράτους μέλους, στο πλαίσιο της άσκησης της εξουσίας ελέγχου της εκτελεστικής εξουσίας, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και του ΓΚΠΔ. Το άρθρο 16 της ΣΛΕΕ και το άρθρο 2 του ΓΚΠΔ είναι κεντρικής σημασίας σε αυτό το ερώτημα. Το άρθρο 16 παρ. 2 της ΣΛΕΕ εξουσιοδοτεί την ΕΕ να νομοθετεί σχετικά με την προστασία των δεδομένων για δραστηριότητες που εμπίπτουν στο δίκαιο της Ένωσης. Το άρθρο 2 παρ. 1 του ΓΚΠΔ ορίζει ευρέως το ουσιώδες πεδίο εφαρμογής του, ώστε να περιλαμβάνει κάθε επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα με αυτοματοποιημένα ή χειροκίνητα μέσα. Οι εξαιρέσεις περιγράφονται στο άρθρο 2 παρ. 2, ιδίως για δραστηριότητες εκτός του δικαίου της Ένωσης.

Το αιτούν δικαστήριο διερωτήθηκε αν η επεξεργασία δεδομένων από κοινοβουλευτική επιτροπή, στο πλαίσιο του εποπτικού της ρόλου, εμπίπτει στην εξαίρεση αυτή. Το ΔΕΕ τονίζει ότι οι εξαιρέσεις του ΓΚΠΔ πρέπει να ερμηνεύονται στενά, καθώς εφαρμόζονται μόνο σε δραστηριότητες που αποσκοπούν στην εθνική ασφάλεια ή σε παρόμοιες κρατικές λειτουργίες και όχι απλώς σε οποιαδήποτε δραστηριότητα δημόσιας αρχής.

Το Δικαστήριο σημειώνει προηγούμενες αποφάσεις που επιβεβαιώνουν ότι ο ΓΚΠΔ εφαρμόζεται τόσο σε ιδιωτικούς όσο και σε δημόσιους φορείς, εφόσον ελέγχουν τον

σκοπό και τα μέσα επεξεργασίας των δεδομένων. Ακόμη και οι επιτροπές που συνδέονται άμεσα με κοινοβουλευτικές δραστηριότητες δεν εμπίπτουν αυτομάτως στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ, εκτός εάν οι δραστηριότητές τους βρίσκονται εγγενώς εκτός του δικαίου της Ένωσης.

Το ΔΕΕ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το γεγονός και μόνο ότι μια δραστηριότητα διεξάγεται από κοινοβουλευτική επιτροπή που εποπτεύει την εκτελεστική εξουσία δεν την εξαιρεί από τον ΓΚΠΔ. Η δραστηριότητα πρέπει να βρίσκεται εγγενώς εκτός του δικαίου της Ένωσης για να τύχει της εν λόγω εξαίρεσης. Έτσι, η επεξεργασία δεδομένων από τέτοιες επιτροπές παραμένει συνήθως εντός του πεδίου εφαρμογής του ΓΚΠΔ.

Το δεύτερο ερώτημα που τέθηκε ενώπιον του ΔΕΕ αφορά το αν οι δραστηριότητες της κοινοβουλευτικής εξεταστικής επιτροπής της BVT που διερευνά δραστηριότητες αστυνομικής αρχής προστασίας του κράτους λόγω υπονοιών για πολιτικές παρεμβάσεις στην αρχή αυτή εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του ΓΚΠΔ ως δραστηριότητες που αφορούν την εθνική ασφάλεια.

Το άρθρο 2 παρ. 2, στοιχείο α' του ΓΚΠΔ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα της αιτιολογικής σκ. 16, εξαιρεί από το πεδίο εφαρμογής του δραστηριότητες που αποσκοπούν στη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας. Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η εξαίρεση αυτή πρέπει να ερμηνεύεται στενά και να εφαρμόζεται μόνο σε δραστηριότητες που αποσκοπούν εγγενώς στην προστασία βασικών κρατικών λειτουργιών και θεμελιωδών κοινωνικών συμφερόντων.

Η εξεταστική επιτροπή της BVT συστάθηκε για να διερευνήσει υποψίες πολιτικής επιρροής επί της BVT, η οποία έχει ως αποστολή την προστασία του Συντάγματος και την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Ο πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου και η Τσεχική Κυβέρνηση υποστήριξαν ότι, δεδομένου ότι τα καθήκοντα της BVT αφορούν την εθνική ασφάλεια, ο έλεγχος της επιτροπής επί της BVT θα πρέπει επίσης να θεωρηθεί ως δραστηριότητα εθνικής ασφάλειας και, επομένως, να εξαιρείται από τον ΓΚΠΔ.

Ωστόσο, το ΔΕΕ διευκρινίζει ότι η απλή ιδιότητα δημόσιας αρχής ή η ανάληψη καθηκόντων που σχετίζονται με την εθνική ασφάλεια δεν εξαιρεί αυτομάτως τις δραστηριότητες επεξεργασίας δεδομένων από τον ΓΚΠΔ. Για να ισχύσει η εξαίρεση από τον ΓΚΠΔ, η συγκεκριμένη δραστηριότητα πρέπει εγγενώς να μην εμπίπτει στο δίκαιο της Ένωσης. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι ο έλεγχος της επιτροπής σχετικά με πιθανή πολιτική επιρροή δεν αποσκοπεί εγγενώς στη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας. Συνεπώς, οι εν λόγω δραστηριότητες δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ. Ωστόσο, η επιτροπή μπορεί να έχει πρόσβαση σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που απαιτούν ειδική προστασία για λόγους εθνικής

ασφάλειας. Το άρθρο 23 του ΓΚΠΔ επιτρέπει περιορισμούς στα δικαιώματα των υποκειμένων των δεδομένων για τη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας, υπό την προϋπόθεση ότι οι περιορισμοί αυτοί είναι νομοθετικά αιτιολογημένοι, αναγκαίοι και αναλογικοί.

Το ΔΕΕ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι δραστηριότητες της εξεταστικής επιτροπής, στην προκειμένη περίπτωση, δεν αφορούν εγγενώς την εθνική ασφάλεια και, ως εκ τούτου, δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ. Οποιοσδήποτε περιορισμός των δικαιωμάτων των υποκειμένων των δεδομένων για λόγους εθνικής ασφάλειας πρέπει να είναι δεόντως νομοθετημένος και αιτιολογημένος.

Τέλος, το ΔΕΕ ερωτήθηκε αν το άρθρο 77 παρ. 1 και το άρθρο 55 παρ. 1 του ΓΚΠΔ παρέχουν άμεση αρμοδιότητα στην εποπτική αρχή ενός κράτους μέλους να χειρίζεται καταγγελίες σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από κοινοβουλευτική εξεταστική επιτροπή, ακόμη και αν το εθνικό δίκαιο δεν παρέχει ρητά τέτοια αρμοδιότητα.

Το άρθρο 77 παρ. 1 του ΓΚΠΔ επιτρέπει σε κάθε υποκείμενο των δεδομένων να υποβάλει καταγγελία σε εποπτική αρχή εάν τα δεδομένα του υποβάλλονται σε επεξεργασία κατά παράβαση του Κανονισμού. Το άρθρο 55 παρ. 1 ορίζει ότι κάθε εποπτική αρχή είναι αρμόδια στην επικράτεια του κράτους μέλους της. Οι διατάξεις αυτές, σημειώνει το Δικαστήριο, είναι σαφείς, ακριβείς και άνευ όρων, δηλαδή έχουν άμεσο αποτέλεσμα χωρίς να χρειάζονται εθνικά μέτρα εφαρμογής.

Ο ΓΚΠΔ παρέχει στα κράτη μέλη διακριτική ευχέρεια ως προς τον αριθμό των εποπτικών αρχών που ιδρύουν, αλλά επιβάλλει οι αρχές αυτές να έχουν πλήρη αρμοδιότητα για την εποπτεία της συμμόρφωσης με τον ΓΚΠΔ. Ως εκ τούτου, εάν ένα κράτος μέλος επιλέξει μία μόνο εποπτική αρχή, η εν λόγω αρχή πρέπει να διαθέτει όλες τις αρμοδιότητες που ανατίθενται από τον ΓΚΠΔ.

Η Αυστριακή Κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι συνταγματικοί της νόμοι εμποδίζουν την εκτελεστική εξουσία (η οποία περιλαμβάνει την εποπτική αρχή) να εποπτεύει τη νομοθετική εξουσία (συμπεριλαμβανομένης της κοινοβουλευτικής εξεταστικής επιτροπής). Ωστόσο, το ΔΕΕ τονίζει ότι οι εθνικοί νόμοι, συμπεριλαμβανομένων των συνταγματικών διατάξεων, δεν μπορούν να υπονομεύουν την αποτελεσματικότητα και την ενότητα του δικαίου της ΕΕ. Ο ΓΚΠΔ επιτρέπει στα κράτη μέλη να δημιουργούν πολλαπλές εποπτικές αρχές για να αντικατοπτρίζουν τις συνταγματικές τους δομές, αλλά δεν επιτρέπει σε κανένα εθνικό νόμο να περιορίζει το πεδίο εφαρμογής των εξουσιών μιας ενιαίας εποπτικής αρχής.

Έτσι, εάν ένα κράτος μέλος ιδρύσει μία και μόνο εποπτική αρχή, δεν μπορεί να αποκλείσει την αρμοδιότητα της εν λόγω αρχής επί των δραστηριοτήτων επεξεργασίας δεδομένων των κοινοβουλευτικών εξεταστικών επιτροπών. Το άρθρο 77 παρ. 1 και το άρθρο 55 παρ. 1 του ΓΚΠΔ αναθέτουν άμεσα την αρμοδιότητα να εκδικάζει καταγγελίες σχετικά με την εν λόγω επεξεργασία δεδομένων, διασφαλίζοντας την ολοκληρωμένη εποπτεία και τη συμμόρφωση με τον ΓΚΠΔ.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Δικαίωμα πρόσβασης σε πρωτότυπα εναρμονισμένα πρότυπα

Το «υπέρτερο δημόσιο συμφέρον» ως λόγος για τον περιορισμό δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας σε θεσμικά έγγραφα ΕΕ

πρόσβαση στα έγγραφα των θεσμικών οργάνων της ΕΕ – Κανονισμός (ΕΚ) 1049/2001 – άρθρο 4 παρ. 2 – εξαιρέσεις – άρνηση παροχής πρόσβασης σε έγγραφο η γνωστοποίηση του οποίου θα έθιγε την προστασία των εμπορικών συμφερόντων συγκεκριμένου φυσικού ή νομικού προσώπου, συμπεριλαμβανομένων όσων αφορούν τη διανοητική ιδιοκτησία – υπέρτερο δημόσιο συμφέρον που δικαιολογεί τη γνωστοποίηση – εναρμονισμένα πρότυπα που έχουν εγκριθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Τυποποίησης (CEN)

ΔΕΕ C-588/21 P, Public.Resource.Org και Right to Know/Επιτροπή κ.λπ., 05.03.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:201 – Αίτηση αναιρέσεως

Δύο οργανώσεις μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα με πρωταρχικό σκοπό την προαγωγή της ελεύθερης πρόσβασης των πολιτών στο δίκαιο υπέβαλαν αίτηση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, επί τη βάσει του Κανονισμού 1049/2001¹, ζητώντας πρόσβαση σε τέσσερα εναρμονισμένα πρότυπα που εκδόθηκαν από την CEN κατ' εφαρμογή του Κανονισμού 1025/2012². Τα πρότυπα αυτά αφορούσαν προδιαγραφές ασφαλείας παιδικών παιχνιδιών σύμφωνα με την Οδηγία 2009/48/ΕΚ³ και τον Κανονισμό (ΕΚ) 1907/2006⁴.

1. Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1049/2001 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 30ής Μαΐου 2001, για την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής, ΕΕ 2001 L 145/43.

2. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1025/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, σχετικά με την ευρωπαϊκή τυποποίηση, την τροποποίηση των Οδηγιών του Συμβουλίου 89/686/ΕΟΚ και 93/15/ΕΟΚ και των Οδηγιών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου 94/9/ΕΚ, 94/25/ΕΚ, 95/16/ΕΚ, 97/23/ΕΚ, 98/34/ΕΚ, 2004/22/ΕΚ, 2007/23/ΕΚ, 2009/23/ΕΚ και 2009/105/ΕΚ και την κατάργηση της απόφασης 87/95/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της απόφασης αριθ. 1673/2006/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, ΕΕ 2012 L 316/12.

3. Οδηγία 2009/48/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Ιουνίου 2009, σχετικά με την ασφάλεια των παιχνιδιών, ΕΕ 2009 L 170/1.

4. Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1907/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2006, για την καταχώριση, την αξιολόγηση, την αδειοδότηση και τους περιορισμούς των χημικών προϊόντων (REACH) και για την ίδρυση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Χημικών Προϊόντων καθώς και για την τροπο-

ποίηση της Οδηγίας 1999/45/ΕΚ και για την κατάργηση του Κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 793/93 του Συμβουλίου και του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1488/94 της Επιτροπής καθώς και της Οδηγίας 76/769/ΕΟΚ του Συμβουλίου και των Οδηγιών της Επιτροπής 91/155/ΕΟΚ, 93/67/ΕΟΚ, 93/105/ΕΚ και 2000/21/ΕΚ, ΕΕ 2006 L 396/1.

Η Επιτροπή απέρριψε το αίτημα, στηριζόμενη στο άρθρο 4 παρ. 2(α) του Κανονισμού 1049/2001. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, τα θεσμικά όργανα της ΕΕ αρνούνται την πρόσβαση σε ένα έγγραφο, η γνωστοποίηση του οποίου θα έθιγε την προστασία των εμπορικών συμφερόντων ενός συγκεκριμένου φυσικού ή νομικού προσώπου, συμπεριλαμβανομένης της πνευματικής ιδιοκτησίας. Τούτο ισχύει υπό την επιφύλαξη του τελευταίου εδαφίου της διάταξης, ότι η γνωστοποίηση του εγγράφου υπαγορεύεται από υπερισχύον δημόσιο συμφέρον. Κατά την κρίση της Επιτροπής, η πρόσβαση των αιτούντων στα ένδικα πρότυπα θα πρόσβαλλε τα πνευματικά δικαιώματα της CEN, χωρίς να συντρέχει κάποιο υπέρτερο συμφέρον που να το δικαιολογεί.

Για την ακύρωση της απόφασης αυτής, οι αιτούντες προσέφυγαν στο ΓεΔΕΕ, που όμως την επικύρωσε με την απόφασή του T-185/19⁵. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, στην περίπτωση των ένδικων προτύπων πληρούται το ελάχιστο όριο πρωτοτυπίας προκειμένου να προστατεύονται ως πνευματικά δημιουργήματα. Ακολούθως, η πρόσβαση στα πρότυπα αυτά νόμιμα συναρτάται με την καταβολή τελών. Άλλωστε, κανένα υπέρτερο δημόσιο συμφέρον δεν δικαιολογεί τη γνωστοποίηση των επίδικων εναρμονισμένων προτύπων δυνάμει του άρθρου 4 παρ. 2 in fine Κανονισμού 1049/2001. Αντίθετα, το δημόσιο συμφέρον προς διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας του ενωσιακού συστήματος τυποποίησης υπερισχύει της κατοχύρωσης ελεύθερης και δωρεάν πρόσβασης στα εναρμονισμένα πρότυπα.

Οι προσφεύγοντες άσκησαν αίτηση αναίρεσης ενώπιον του ΔΕΕ κατά της απόφασης αυτής, προσβάλλοντας και τα δύο σκέλη της. Με την απόφασή του C-588/21 P, το ΔΕΕ αναιρεί την προσβαλλομένη T-185/19 και ακυρώνει την απόφαση της Επιτροπής περί αρνήσεως χορήγησης πρόσβασης στα εν θέματι πρότυπα. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, τα επίδικα εναρμονισμένα πρότυπα αποτελούν μέρος του δικαίου της Ένωσης. Συντρέχει δε υπέρτερο δημόσιο συμφέρον για την κοινοποίησή τους, το οποίο έγκειται στη δυνατότητα των Ευρωπαίων πολιτών να καταρρίπτουν το τεκμήριο συμμόρφωσης με την ενωσιακή νομοθεσία, αποδεικνύοντας ότι ένα τυποποιημένο προϊόν ή υπηρεσία δεν πληροί πράγματι τις απαιτήσεις της.

5. ΓεΔΕΕ T-185/19, Public.Resource.Org και Right to Know/Επιτροπή, 14.07.2021, ECLI:EU:T:2021:445.

Παρατηρήσεις

Ελένη Τζούλια*

I. Εισαγωγικά

Ως «εναρμονισμένα πρότυπα» χαρακτηρίζονται οι τυποποιημένες τεχνικές προδιαγραφές για προϊόντα, υπηρεσίες και μεθόδους, που αναπτύσσονται από Ευρωπαϊκό Οργανισμό Τυποποίησης (EOT) δυνάμει του Κανονισμού 1025/2012. Η θέσπισή τους εξυπηρετεί την εφαρμογή ενωσιακής νομοθεσίας τεχνικού χαρακτήρα με τρόπο ενιαίο και ομοιογενή σε όλα τα κράτη μέλη⁶. Τα εναρμονισμένα πρότυπα θεωρούνται σημαντικά εργαλεία για την υλοποίηση κορυφαίων στόχων στην τρέχουσα πολιτική ατζέντα της ΕΕ, όπως είναι ιδίως η ανάπτυξη αξιόπιστης και ασφαλούς τεχνητής νοημοσύνης⁷.

Στο Παράρτημα I του Κανονισμού 1025/2012 προβλέπονται τρεις EOT, με ξεχωριστό ο καθένας πεδίο δραστηριότητας: η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Τυποποίησης (CEN), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ηλεκτροτεχνικής Τυποποίησης (CENELEC), και το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Τηλεπικοινωνιακών Προτύπων (ETSI). Σημαίνοντα ρόλο στο ευρωπαϊκό σύστημα τυποποίησης διαδραματίζει και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όπως προκύπτει από το άρθρο 10 του Κανονισμού 1025/2012. Αυτή, καταρχάς, απευθύνει προτάσεις εκπόνησης προτύπων, επιλέγοντας τον κατάλληλο EOT ανά περίπτωση. Περαιτέρω, προσδιορίζει τις απαιτήσεις που κάθε πρότυπο προορίζεται να καλύψει, και την προθεσμία για την ολοκλήρωσή του. Κατά την ανάπτυξη των προτύπων, η Επιτροπή ενημερώνεται για τις ενέργειες των EOT και αξιολογεί τη συμμόρφωση με το αρχικό της αίτημα. Όταν ένα εναρμονισμένο πρότυπο πληροί

* Δικηγόρος, Μεταδιδακτορική ερευνητρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

6. Βλ. π.χ. άρθρο 12 Οδηγίας 2014/35/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, για την εναρμόνιση των νομοθεσιών των κρατών μελών σχετικά με τη διαθεσιμότητα στην αγορά ηλεκτρολογικού υλικού που προορίζεται να χρησιμοποιηθεί εντός ορισμένων ορίων τάσης, ΕΕ 2014 L 96/357· Οδηγία 2006/42/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Μαΐου 2006, σχετικά με τα μηχανήματα και την τροποποίηση της Οδηγίας 95/16/ΕΚ, ΕΕ 2006 L 157/24.

7. Βλ. άρθρα 40 επ. Κανονισμού (ΕΕ) 2024/1689 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2024, για τη θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σχετικά με την τεχνητή νοημοσύνη και την τροποποίηση των Κανονισμών (ΕΚ) αριθ. 300/2008, (ΕΕ) αριθ. 167/2013, (ΕΕ) αριθ. 168/2013, (ΕΕ) 2018/858, (ΕΕ) 2018/1139 και (ΕΕ) 2019/2144 και των Οδηγιών 2014/90/ΕΕ, (ΕΕ) 2016/797 και (ΕΕ) 2020/1828 (Κανονισμός για την τεχνητή νοημοσύνη), PE/24/2024/REV/1, ΕΕ L, 2024/1689, 12.7.2024, ECLI: http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj. Συναφώς και Η.-W. MICKLITZ, AI standards, EU digital policy and stakeholder participation, EuCML, 2023, σσ. 212-225.

τις απαιτήσεις που θέτει η σχετική ενωσιακή νομοθεσία, η Επιτροπή δημοσιεύει τα στοιχεία αναφοράς του στην Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ.

Η υιοθέτηση των εναρμονισμένων προτύπων είναι προαιρετική για τις ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις. Παρόλα αυτά, θεμελιώνει μαχητό τεκμήριο συμμόρφωσης με τις αντίστοιχες νομοθετικές επιταγές της ΕΕ. Σε άλλη περίπτωση, το βάρος απόδειξης φέρει ο κατασκευαστής/παραγωγός των ρυθμιζόμενων προϊόντων⁸.

Τα εναρμονισμένα πρότυπα έχουν απασχολήσει στο παρελθόν τα ευρωπαϊκά δικαστήρια με διάφορες αφορές⁹. Η απόφαση C-588/21 P αφορά ειδικά το δικαίωμα πρόσβασης των Ευρωπαίων πολιτών στο κείμενο τέτοιων προτύπων και, πιο συγκεκριμένα, εάν τα πνευματικά δικαιώματα των EOT εμποδίζουν τη δωρεάν και ανεπιφύλακτη γνωστοποίησή τους. Συναφώς, σε συμφωνία με την Πρόταση της Γεν. Εισαγγελέα Medina¹⁰, το ΔΕΕ διακήρυξε την ανοιχτή πρόσβαση των εναρμονισμένων προτύπων ως «μέρους του δικαίου της Ένωσης». Η απόφαση προκάλεσε αμηχανία στην αγορά, δεδομένου ότι μέχρι πρότινος τα πρότυπα διατίθεντο στους ενδιαφερομένους φορείς αντί ανταλλάγματος¹¹. Προκάλεσε, επίσης, αντικρουόμενες αντιδράσεις στους νομικούς κύκλους¹².

II. Προβληματισμοί

Το δικαίωμα πρόσβασης σε έγγραφα των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της ΕΕ διασφαλίζεται σε κάθε Ευρωπαίο πολίτη και σε κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που κατοικεί ή έχει την καταστατική έδρα του σε κράτος μέλος, από το άρθρο 15 παρ. 3 ΣΛΕΕ, καθώς και από το άρθρο 42 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Καθ' όσον αφορά ειδικά τα έγγραφα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής, η άσκηση του δικαιώματος αυτού διέπεται από τον Κανονισμό 1049/2001, ο οποίος διαπνέεται από τις αρχές της διαφάνειας και της ανοιχτής λήψης αποφά-

8. Βλ. αιτιολογική σκ. 1, 5 και 11 Κανονισμού 1025/2012. Βλ. και «Γαλάζιο Οδηγό» σχετικά με την εφαρμογή των κανόνων της ΕΕ για τα προϊόντα, 2022/C 247/01, ΕΕ 2022 C 247/1, παρ. 4.1.2.3.

9. Βλ. ΔΕΕ C-171/11, *Fra.bo*, 12.07.2012, ECLI:EU:C:2012:453· ΔΕΕ C-613/14, *James Elliott Construction*, 26.10.2016, ECLI:EU:C:2016:821· ΔΕΕ C-160/20, *Stichting Rookpreventie Jeugd κ.λπ.*, 22.02.2022, ECLI: EU:C:2022:101.

10. Βλ. ΔΕΕ C-588/21 P, *Public.Resource.Org, Inc., Right to Know CLG/ Επιτροπή*, 22.06.2023, ECLI:EU:C:2023:509.

11. Βλ. δελτίο τύπου CEN-CENELEC από 05.03.2024, <https://www.cencenelec.eu/news-and-events/news/2024/brief-news/2024-03-05-ECJ-Case>.

12. Βλ. T. KLINDT, Harmonised technical standards at ECJ: Beware of collapse. At the same time discussing the Opinion of General Advocate ECGH Medina, 22.06.2023 – C-588/21P, EuZW, 2023, 716, EuZW, 2023, σσ. 701-703. Βλ. όμως και R. DUCATO, Why harmonized standards should be open, IIC, 2023, σσ. 1173-1178.

σεων¹³. Ακολούθως, η πρόσβαση στα θεσμικά έγγραφα ΕΕ είναι καταρχήν αδιαπραγμάτευτη¹⁴. Μόνον όταν συντρέχει ένας από τους λόγους εξαίρεσης του άρθρου 4 παρ. 2 του Κανονισμού 1049/2001, η πρόσβαση πρέπει να δικαιολογείται από «υπέρτερο» συμφέρον. Σε τέτοιες περιπτώσεις, δηλαδή, η παραχώρηση πρόσβασης προϋποθέτει μια στάθμιση συμφερόντων και δεν μπορεί παρά να κρίνεται *ad hoc*¹⁵.

Στη σχολιαζόμενη υπόθεση, το ΔΕΕ εφάρμοσε μεν το άρθρο 4 παρ. 2 στοιχ. α' του Κανονισμού 1049/2001 που εισάγει εξαίρεση βασισμένη ειδικά σε εμπορικά συμφέροντα τρίτων, συμπεριλαμβανομένης της πνευματικής ιδιοκτησίας. Παραδόξως, όμως, το Δικαστήριο ακύρωσε την απόφαση T-185/19 χωρίς να διευκρινίσει εάν ο επικαλούμενος λόγος εξαίρεσης είχε εν τέλει θεμελιωθεί ή όχι. Συναφώς, το ΔΕΕ επιχείρησε να τεκμηριώσει ότι τα εναρμονισμένα πρότυπα αποτελούν «δίκαιο της Ένωσης»¹⁶, υπαινισσόμενο ότι για τον λόγο αυτό δεν υπόκεινται σε *copyright*¹⁷. Αν τούτο ίσχυε όμως, το Δικαστήριο δεν είχε λόγο να εφαρμόσει το άρθρο 4 παρ. 2 *in fine* του Κανονισμού 1049/2001, προκειμένου να χορηγήσει κατ' εξαίρεση πρόσβαση στα ένδικα πρότυπα. Αρκούσε απλά να ανατρέξει στον κανόνα της όσο το δυνατόν ευρύτερης και άμεσης πρόσβασης στα έγγραφα, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 12 παρ. 1 του Κανονισμού¹⁸.

Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι στην ένδικη υπόθεση έγινε σιωπηρώς δεκτή η θεμελίωση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας στα εναρμονισμένα πρότυπα, ως λόγος εξαίρεσης από το δικαίωμα πρόσβασης κατ' άρθρο 4 παρ. 2 στοιχ. α' του Κανονισμού

1049/2001, και ότι η επίκληση του οιονεί νομοθετικού χαρακτήρα των προτύπων σκοπό είχε να τεκμηριώσει το υπέρτερο δημόσιο συμφέρον για την κοινοποίησή τους. Και υπ' αυτή την εκδοχή, όμως, η απόφαση είναι προβληματική, εφόσον επιτρέπει γενικεύσεις που θίγουν τα οικονομικά συμφέροντα των οργανισμών τυποποίησης. Σε τέτοια περίπτωση, δηλαδή, η απόφαση αφήνει να εννοηθεί, ότι το δικαίωμα των πολιτών να ελέγχουν τη συμμόρφωση των προϊόντων με τα εναρμονισμένα πρότυπα του κλάδου τους, υπερτερεί άνευ ετέρου έναντι της προστασίας των προτύπων από το δίκαιο διανοητικής ιδιοκτησίας. Η ερμηνεία αυτή συνεπάγεται την υποχρέωση των ΕΟΤ να παρέχουν στο μέλλον σε κάθε ενδιαφερόμενο δωρεάν πρόσβαση στα πρότυπα που αναπτύσσουν.

Αξίζει συναφώς να σημειωθεί, ότι ο Κανονισμός 1025/2012 αναγνωρίζει ρητά τη δυνατότητα των ΕΟΤ να ασκούν οικονομική δραστηριότητα, υποκείμενοι σε τέτοια περίπτωση κανονικά στο δίκαιο του ανταγωνισμού ως «επιχειρήσεις»¹⁹. Άλλωστε, η υιοθέτηση των εναρμονισμένων προτύπων από τους ενδιαφερομένους χαρακτηρίζεται στον Κανονισμό ως «προαιρετική». Τούτο σημαίνει ότι επιτρέπεται να κυκλοφορήσουν στην αγορά ανταγωνιστικά πρότυπα²⁰.

Πράγματι, με τη δημοσίευση των στοιχείων αναφοράς ενός εναρμονισμένου προτύπου στην Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ κάθε αποκλίνον πρότυπο στα κράτη μέλη οδηγείται σε κατάργηση. Αυτό διασφαλίζει την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων και υπηρεσιών στην εσωτερική αγορά²¹. Παρόλα αυτά, δεν απαγορεύεται η κατάρτιση εναλλακτικών μεθόδων συμμόρφωσης με την ενωσιακή νομοθεσία, εφόσον αυτές κρίνονται εφάμιλλες του εναρμονισμένου προτύπου. Την ισοδυναμία επαληθεύουν συνήθως «κοινοποιημένοι οργανισμοί» (*notified bodies*) στα κράτη μέλη²².

Συνεπώς, οι ΕΟΤ δεν ενεργούν ως φορείς δημόσιας εξουσίας κατά την κατάρτιση των εναρμονισμένων προτύπων, παρότι συμβάλλουν στην εκπλήρωση αποστολής δημοσίου συμφέροντος²³. Αντίθετα, αποτελούν νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου που τελούν σε σχέση πραγματικού ή δυνητικού ανταγωνισμού με όσες επιχειρήσεις ασκούν παρόμοια οικονομική δραστηριότητα, ήτοι

13. Βλ. αιτιολογική σκ. 2-3 του Κανονισμού 1049/2001.

14. ΠΕΚ T-2/03, *Verein für Konsumenteninformation/Επιτροπή*, 13.04.2005, ECLI:EU:T:2005:125, σκ. 105.

15. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-39/05 P και C-52/05 P, *Βασίλειο της Σουηδίας και Maurizio Turco/Συμβούλιο*, 01.07.2008, ECLI:EU:C:2008:374, σκ. 35.

16. Βλ. ΔΕΕ C-588/21 P, *ό.π.*, σκ. 70-82.

17. Η Σύμβαση της Βέρνης, άρθρο 2 παρ. 4, παρέχει την ευχέρεια στα κράτη μέλη αυτής να ορίσουν κατά το δοκούν τη μεταχείριση των «πολιτειακών» κειμένων. Ως τέτοια νοούνται τα επίσημα κείμενα, με τα οποία εκφράζεται η άσκηση πολιτειακής αρμοδιότητας, ήτοι τα νομοθετικά, διοικητικά και δικαστικά. Καθ' όσον αφορά τα νομοθετικά κείμενα και τις δικαστικές αποφάσεις, οι περισσότερες έννομες τάξεις υιοθετούν τη μη προστασία από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας. Βλ. G. GREENLEAF / D. LINDSAY, *Public rights: Copyright's public domain*, Cambridge University Press, 2018, παρ. 8.8.2, σ. 221 επ. Τούτο θεωρείται ότι υπαγορεύεται από τις αρχές του κράτους και της ασφάλειας δικαίου και εξυπηρετεί την ευρύτερη δυνατή δημοσιότητα και κυκλοφορία των κειμένων αυτών, ώστε μεταξύ άλλων οι πολίτες να έχουν τη δυνατότητα να γνωρίζουν σαφώς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Πρβλ. ΔΕΕ C-588/21 P, *ό.π.*, σκ. 81.

18. Βλ. και αιτιολογική σκ. 6 Κανονισμού 1049/2001.

19. Βλ. αιτιολογική σκ. 13 Κανονισμού 1025/2012.

20. Βλ. «Γαλάζιο Οδηγό» σχετικά με την εφαρμογή των κανόνων της ΕΕ για τα προϊόντα, *ό.π.*, παρ. 4.1.2.3 και 4.1.3.

21. Πρβλ. ΔΕΕ C-171/11, *ό.π.*

22. Βλ. απόφαση αριθ. 768/2008/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Ιουλίου 2008, για κοινό πλαίσιο εμπορίας των προϊόντων και για την κατάργηση της απόφασης 93/465/EOK του Συμβουλίου, ΕΕ 2008 L 218/82, και Γαλάζιο Οδηγό, *ό.π.*, παρ. 5.2.

23. ΓεΔΕΕ T-185/19, *ό.π.*, σκ. 70-72.

παρέχουν προϊόντα ή υπηρεσίες συμμόρφωσης με τεχνικές προδιαγραφές αντί ανταλλάγματος²⁴. Η ερμηνεία που ακολουθεί η C-588/21 P για άνευ όρων πρόσβαση των ενδιαφερομένων στα εναρμονισμένα πρότυπα δεν μπορεί καταρχήν να θέσει τη βιωσιμότητα των ΕΟΤ υπό διακινδύνευση²⁵, εφόσον αυτοί λαμβάνουν ούτως ή άλλως χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την ανάπτυξη και αναθεώρηση των εναρμονισμένων προτύπων²⁶. Αναμένεται όμως να επηρεάσει τον ανταγωνισμό στην παραπάνω σχετική αγορά, κατευθύνοντας ουσιαστικά τους ενδιαφερομένους στα δωρεάν πρότυπα εις βάρος των ανταγωνιστικών. Τούτο μπορεί να έχει αρνητικές επιδράσεις και σε γειτνιάζουσες αγορές, όπως αυτές για τις υπηρεσίες αξιολόγησης συμμόρφωσης, πιστοποίησης, κ.λπ.

Προφανώς, το ΔΕΕ συμερίζεται την ανάγκη προστασίας των καταναλωτών από προϊόντα που δεν συμμορφώνονται προσηκόντως με τα επικαλούμενα εναρμονισμένα πρότυπα. Η ασφάλεια των προϊόντων δεν συνδέεται άλλωστε μόνον με τη δημόσια υγεία, αλλά και με στόχους βιωσιμότητας, που τα τελευταία χρόνια έχουν προσλάβει ιδιαίτερη βαρύτητα ενόψει της κλιματικής αλλαγής και της εξάντλησης των φυσικών πόρων²⁷. Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο αντιλαμβάνεται την αδιαφάνεια σε σχέση με το περιεχόμενο των εναρμονισμένων προτύπων ως διάψευση της αρχής νομιμότητας, αποτελεσματικότητας και υπευθυνότητας της ενωσιακής δημόσιας διοίκησης έναντι του Ευρωπαίου πολίτη²⁸.

Όμως, η εναπόθεση των εναρμονισμένων προτύπων στο public domain δύναται εξίσου να λειτουργήσει εις βάρος της αειφορίας της οικονομίας. Αφενός, αποθαρρύνει την καινοτομία προσβάλλοντας τελικά την ευημερία του καταναλωτή. Αφετέρου, αντίκειται στη διεθνή ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής τυποποίησης που ευαγγελίζεται

η ΕΕ²⁹. Κατά συνέπεια, η πρόσβαση σε εναρμονισμένα πρότυπα προϋποθέτει *ad hoc* σταθμίσεις που θα εξισορροπούν τα οικονομικά συμφέροντα των ΕΟΤ ως δικαιούχων διανοητικής ιδιοκτησίας, και το δημόσιο συμφέρον που εξυπηρετεί κάθε φορά η κοινοποίηση.

III. Εναρμονισμένα πρότυπα και *copyright*

Τα εναρμονισμένα πρότυπα δεν είναι νομοθετικά κείμενα, εφόσον δεν εμφανίζουν δεσμευτικότητα και δεν δημοσιεύονται αυτούσια στην Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ. Ούτε άλλωστε εκδίδονται από τους ΕΟΤ στα πλαίσια «ελεγχόμενης νομοθετικής εξουσιοδότησης», όπως υποστηρίχθηκε στη σχολιαζόμενη υπόθεση³⁰. Σύμφωνα με τα άρθρα 10 και 15 του Κανονισμού 1025/2012, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μεταφέρει απλώς στον εκάστοτε ΕΟΤ ένα κατά το δυνατόν πιο συγκεκριμένο αίτημα τυποποίησης, την προσήκουσα εκπλήρωση του οποίου επίσης διασταυρώνει, με σκοπό την εύρυθμη εφαρμογή του τεκμηρίου συμμόρφωσης. Στα πλαίσια αυτά, ο ΕΟΤ αναλαμβάνει την παροχή μιας υπηρεσίας – και όχι την εκτέλεση έργου – αντί ανταλλάγματος. Εξού και διατηρεί την αποκλειστική εκμετάλλευση του προτύπου μετά την εκπόνησή του.

Ενόψει των ανωτέρω, τα εναρμονισμένα πρότυπα είναι καταρχήν ιδιωτικά έγγραφα που εμφανίζουν συμπληρωματικό χαρακτήρα σε σχέση με την ενωσιακή νομοθεσία που υλοποιούν, υπό την έννοια ότι η συμμόρφωση με τη νομοθεσία τεκμαίρεται μαχητά όταν εφαρμόζεται το πρότυπο³¹. Από κει και πέρα, τα εναρμονισμένα πρότυπα αποτελούν θεσμικά έγγραφα της ΕΕ, υποκείμενα στον Κανονισμό 1049/2001, εφόσον εγκρίνονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στα πλαίσια των θεσμοθετημένων αρμοδιοτήτων της. Η έννοια του εγγράφου στον εν λόγω Κανονισμό είναι ευρύτατη και περιλαμβάνει όλα τα έγγραφα «εις χείρας» θεσμικού οργάνου ΕΕ, είτε τα έχει συντάξει αυτό το ίδιο, είτε τα παρέλαβε από τρίτους³². Ακολούθως, στην έννοια εμπίπτουν έγγραφα προερχόμενα από άλλα θεσμικά όργανα ΕΕ, κράτη μέλη, τρίτες χώρες, ακόμα και ιδιώτες, αρκεί να αφορούν πολιτικές, δράσεις ή αποφάσεις αρμοδιότητας του θεσμικού οργάνου ΕΕ που τα κατέχει³³.

Ως ιδιωτικά έγγραφα στην κατοχή θεσμικού οργάνου

24. Άλλωστε, ότι ένα νομικό πρόσωπο δεν έχει κερδοσκοπικό σκοπό ή διαθέτει προνομίες δημόσιας εξουσίας για την άσκηση ενός μέρους των δραστηριοτήτων του, δεν αναιρεί τον χαρακτήρα του ως επιχείρησης υπό το πρίσμα του δικαίου ανταγωνισμού από τη στιγμή που συμμετέχει ως *fiscus* σε ανταγωνιστική αγορά. ΔΕΚ C-222/04, *Cassa di Risparmio di Firenze*, 10.01.2006, ECLI:EU:C:2006:8, σκ. 122-123· ΔΕΚ C-49/07, *MOTOE*, 01.07.2008, ECLI:EU:C:2008:376, σκ. 25-28.

25. Πρβλ. όμως και ΓεΔΕΕ T-185/19, ό.π., σκ. 64-65.

26. Βλ. άρθρο 15 Κανονισμού 1025/2012.

27. Η ατζέντα των Ηνωμένων Εθνών για το 2030 περιλαμβάνει 17 στόχους βιώσιμης ανάπτυξης (ΣΒΑ), τους οποίους η ΕΕ έχει δεσμευτεί να υλοποιήσει. Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ολιστική προσέγγιση της ΕΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/sustainable-development-goals/eu-whole-government-approach_el.

28. ΔΕΕ C-588/21 P, ό.π., σκ. 83.

29. Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής, Η στρατηγική της ΕΕ για την τυποποίηση Δημιουργία παγκόσμιων προτύπων για μια ανθεκτική, πράσινη και ψηφιακή ενιαία αγορά της ΕΕ, COM/2022/31 final.

30. ΔΕΕ C-588/21 P, ό.π., σκ. 58 και 73. Βλ. αναλυτικότερα και Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Medina από 22.06.2023, ECLI:EU:C:2023:509, σημ. 23-31.

31. Έτσι και C. BUSCH, Towards a “New approach” in European consumer law: Standardisation and co-regulation in the digital single market, EuCML, 2016, σσ. 197-198.

32. Βλ. άρθρα 2 παρ. 3, και 3α Κανονισμού 1049/2001.

33. Πρβλ. άρθρα 4 παρ. 4 και 3β Κανονισμού 1049/2001.

ΕΕ, τα εναρμονισμένα πρότυπα υπόκεινται κανονικά σε copyright υπό τον όρο της πρωτοτυπίας του περιεχομένου τους³⁴. Συναφώς, παρατηρείται ότι το περιεχόμενο των προτύπων υπαγορεύεται σε μεγάλο βαθμό από τεχνικούς κανόνες και αναγκαιότητες, που καταρχήν αποκλείουν το προσωπικό αποτύπωμα του δημιουργού σε ένα έργο. Παρόλα αυτά, η διάρθρωση της ύλης των προτύπων, η παρουσίαση των πληροφοριών, η επιστημονική τεκμηρίωση κ.α. βασίζονται στις ελεύθερες επιλογές του συντάκτη τους³⁵, κατά τρόπον που δύναται να τα αναδείξει σε προσωπικά πνευματικά δημιουργήματα αυτού³⁶.

IV. Επιλογικά

Ενόψει των παραπάνω, στη σχολιαζόμενη υπόθεση το ΔΕΕ έχασε την ευκαιρία να διευκρινίσει τη σχέση μεταξύ του άρθρου 4 παρ. 2 in fine Κανονισμού 1049/2001 και των περιορισμών στα δικαιώματα του δημιουργού, όπως προβλέπονται περιοριστικά στην ενωσιακή νομοθεσία³⁷. Ειδικότερα, θα είχε ενδιαφέρον να διασαφηνιστεί εάν λόγοι, όπως η δημόσια υγεία, η προστασία του περιβάλλοντος, η προάσπιση της βιώσιμης ανάπτυξης κ.λπ., επιτρέπεται να περιορίσουν το copyright επί εγγράφων εις χείρας θεσμικών οργάνων ΕΕ, όπως είναι τα εναρμονισμένα πρότυπα. Σε τέτοια περίπτωση, θα πρέπει επιπλέον να απασχολήσει εάν βρίσκει εφαρμογή το τεστ «τριών βημάτων» κατ' άρθρο 13 TRIPS και πώς πρέπει να διενεργείται η σχετική δοκιμή. Τα συναφή πορίσματα δύνανται να καθοδηγήσουν τη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και στα κράτη μέλη, που εν πολλοίς εφαρμόζουν ανάλογες ρυθμίσεις για την πρόσβαση των πολιτών στα διοικητικά έγγραφα³⁸.

34. Αυτό μαρτυρά και η εξαίρεση του άρθρου 4 παρ. 2(α) Κανονισμού 1049/2001.

35. ΓεΔΕΕ T-185/19, ό.π., σκ. 48 και 59.

36. Πρβλ. ΔΕΕC-833/18, *Brompton Bicycle*, 11.06.2020, ECLI:EU:C:2020:461, σκ. 24-26. Περισσότερη από την παγιωμένη νομολογία επί του θέματος σε R. DUCATO, ό.π., σ. 1176.

37. Βλ. άρθρο 5 Οδηγίας 2001/29/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2001, για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία της πληροφορίας, ΕΕ 2001 L 167/10, και άρθρα 3 επ. Οδηγίας (ΕΕ) 2019/790 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Απριλίου 2019, για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά και την τροποποίηση των Οδηγιών 96/9/ΕΚ και 2001/29/ΕΚ, PE/51/2019/REV/1, ΕΕ 2019 L 130/92.

38. Βλ. άρθρα 5 παρ. 1, 2 και 5 Ν. 2690/1999 και 24 Ν. 2121/1993. Βλ., επίσης, Γνωμ. ΝΣΚ 135/2010, 389/2008, 37/2004, Ολομ. 665/1998, Ολομ. 482/1995, ΝΣΚ 503/2002, 561/1999, 436/1992, 277/1990, 4476/1989. Πρβλ. και αιτιολογική σκ. 54-57, άρθρα 1 παρ. 2γ και 5, 3 παρ. 2, και 10 Οδηγίας 2019/1024 για τα ανοικτά δεδομένα και την περαιτέρω χρήση πληροφοριών του δημόσιου τομέα, ΕΕ 2019 L 172/56.

► Η πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικές υποθέσεις στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Νομική οντότητα, η οποία δεν αποτελεί μη κυβερνητικό οργανισμό για την προστασία του περιβάλλοντος, δύναται να ασκήσει προσφυγή κατά διοικητικής πράξης περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος μόνο εφόσον επικαλείται προσβολή ιδιωτικού εννόμου συμφέροντος. Το άρθρο 47 ΧΘΔ έχει την έννοια ότι στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας σχετικής με το περιβάλλον, η οποία πρέπει να μην είναι απαγορευτικά δαπανηρή, για τον καθορισμό των δικαστικών εξόδων το δικαστήριο πρέπει να λάβει υπόψη το συμφέρον του ηττηθέντος διαδίκου και το γενικό συμφέρον προστασίας του περιβάλλοντος.

προδικαστική παραπομπή – περιβάλλον – Σύμβαση του Άρχους – άρθρο 9 παρ. 3 έως 5 – πρόσβαση στη δικαιοσύνη – αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρεία – ένδικη προσφυγή κατά διοικητικών πράξεων – παραδεκτό – προϋποθέσεις προβλεπόμενες από το εθνικό δίκαιο – μη ύπαρξη προσβολής των δικαιωμάτων και των εννόμων συμφερόντων – μη απαγορευτικό κόστος των ένδικων διαδικασιών – κατανομή των δικαστικών εξόδων – κριτήρια

ΔΕΕ C-252/22, *Societatea Civilă Profesională de Avocați Ploeanu & Ionescu*, 11.01.2024, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:13 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπόθεση C-252/22 παραπέμφθηκε στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΔΕΕ) από το Εφετείο Târgu Mureș της Ρουμανίας μέσω του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής και αφορά την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικά θέματα. Η διαφορά της κύριας δίκης αφορά την προσφυγή της αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρείας AB & CD (εφεξής: ΑΕΔΕ) ενώπιον του Πρωτοδικείου Cluj κατά των ρουμανικών αρχών, αμφισβητώντας τη νομιμότητα διοικητικών πράξεων τους σχετικών με την κατασκευή χώρου υγειονομικής ταφής αποβλήτων. Η ΑΕΔΕ, επικαλούμενη το άρθρο 35 του Ρουμανικού Συντάγματος σχετικά με το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον, αιτήθηκε την ακύρωση των προσβαλλόμενων πράξεων, ενώ οι καθών υποστήριξαν ότι ο χώρος υγειονομικής ταφής αποβλήτων πληρούσε όλες τις απαιτήσεις της Οδηγίας 1999/31/ΕΚ για την υγειονομική ταφή των αποβλήτων. Το Πρωτοδικείο Cluj δέχθηκε τις δύο ενστάσεις των καθών, κρίνοντας ότι η ΑΕΔΕ δεν απέδειξε ενεργητική νομιμοποίηση και έννομο συμφέρον. Κατά της απόρριψης της αίτησής της, η ενάγουσα δικηγορική εταιρεία προσέφυγε στο Εφετείο Cluj αιτούμενη αναίρεση της πρωτόδικης απόφασης, αλλά, μετά από παρέμβαση του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, κρίθηκε τελικά αρμόδιο για την εξέταση της αναίρεσης

το Εφετείο Târgu-Mureș, το οποίο αποτελεί και το δικαστήριο της παραπομπής. Το αιτούν δικαστήριο εκφράζει, λοιπόν, αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα της απαίτησης ιδιωτικού εννόμου συμφέροντος για την άσκηση προσφυγής με το άρθρο 9 παρ. 3 της Σύμβασης του Άαρχους, ενώ παράλληλα επισημαίνει τον κίνδυνο να επιβληθούν δικαστικά έξοδα απαγορευτικού ύψους στην ΑΕΔΕ λόγω αδυναμίας πρόβλεψης του ύψους τους με βάση το ρουμανικό δίκαιο.

Παρατηρήσεις

Κατερίνα Στεργίου*

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Στην απόφαση C-252/22 του ΔΕΕ εξετάζεται το ζήτημα της πρόσβασης του κοινού στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικές υποθέσεις. Σύμφωνα με τη Σύμβαση του Άαρχους ή Ώρχους¹, η οποία υιοθετήθηκε το 1998 στον τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας, τρεις πυλώνες θεωρούνται θεμελιώδεις: η πρόσβαση στην πληροφόρηση, η συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και η πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικά ζητήματα. Η Σύμβαση, της οποίας σκοπό συνιστά η εγκαθίδρυση μιας πραγματικής περιβαλλοντικής δημοκρατίας, δεσμεύει την Ευρωπαϊκή Ένωση² (εφεξής: ΕΕ) και τα κράτη μέλη της ως συμβαλλόμενα μέρη. Η ΕΕ δεσμεύεται επίσης στον τομέα αυτό και μέσω του Κανονισμού Άαρχους αριθ. 1367/2006, όπως τροποποιήθηκε από τον Κανονισμό 2021/1767³, αλλά και του παράγωγου δικαίου. Ιδιαίτερα όσον αφορά τον πυλώνα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη, ο οποίος θεωρείται και ο σημαντικότερος εκ των τριών, η Οδηγία 2003/35/ΕΚ⁴ εξετάζει το θέμα της

συμμετοχής του κοινού στη λήψη αποφάσεων, συμπεριλαμβάνοντας ωστόσο και διατάξεις που επιτρέπουν σε άτομα και ενώσεις να προσφύγουν στη δικαιοσύνη. Εκτός, όμως, από τα ευρωπαϊκά νομικά κείμενα, το ΔΕΕ έχει αναπτύξει εκτενή νομολογία στον περιβαλλοντικό τομέα, επισημαίνοντας την ανάγκη για ορθή ερμηνεία της Σύμβασης προκειμένου να διασφαλιστεί η εναρμονισμένη εφαρμογή της εντός της ΕΕ. Στην υπό εξέταση υπόθεση, το ΔΕΕ εξετάζει την ερμηνεία των άρθρων 2 και 9 της Σύμβασης του Άαρχους, προς αποσαφήνιση των εννοιών του «κοινού» και του «ενδιαφερόμενου κοινού» και της ενεργητικής τους νομιμοποίησης, καθώς και την απαίτηση οι δικαστικές διαδικασίες στις περιβαλλοντικές διαφορές να μην είναι απαγορευτικά δαπανηρές.

II. Η Σύμβαση του Άαρχους εντός της ευρωπαϊκής έννομης τάξης

Η Σύμβαση του Άαρχους, όπως κυρώθηκε από τα αρμόδια όργανα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την Απόφαση 2005/370/ΕΚ, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του δικαίου της ΕΕ, δεσμεύοντας, αφενός, τα κράτη μέλη και, αφετέρου, την ίδια την Ένωση. Η Σύμβαση αποβλέπει στην ενίσχυση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και πολιτικής σε διεθνές επίπεδο, μέσω της πρόβλεψης διαδικασιών που αφορούν την πρόσβαση του κοινού σε πληροφορίες, τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος. Όπως προαναφέρθηκε, οι τρεις αυτές διακριτές αλλά αλληλένδετες διαδικασίες συνιστούν τους τρεις θεμελιώδεις πυλώνες της Σύμβασης, από τους οποίους απορρέουν υποχρεώσεις που δεσμεύουν τα συμβαλλόμενα μέρη. Συγκεκριμένα, στα άρθρα 4 και 5 προβλέπεται η υποχρέωση των δημόσιων αρχών να παρέχουν στο κοινό πληροφορίες σχετικές με το περιβάλλον, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη διαφάνεια στον περιβαλλοντικό τομέα. Επίσης, με τα άρθρα 6, 7 και 8 τα κράτη δεσμεύονται να επιτρέπουν τη συμμετοχή του κοινού στις περιβαλλοντικές αποφάσεις, διασφαλίζοντας ότι οι απόψεις των πολιτών λαμβάνονται υπόψη σε όλα τα στάδια λήψης των αποφάσεων. Τέλος, το άρθρο 9 εγγυάται την πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη σε περίπτωση που τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση παραβιάζονται, ενισχύοντας, έτσι, τόσο τη νομική προστασία των πολιτών όσο και την εφαρμογή των περιβαλλοντικών νόμων.

Προς ενσωμάτωση των διατάξεων της Σύμβασης και με σκοπό την αποτελεσματική εφαρμογή τους εντός της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, εκδόθηκε ο Κανονισμός (ΕΚ) 1367/2006, γνωστός ως «Κανονισμός Άαρχους», ο οποίος

* ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος

1. Σύμβαση για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα, Οικονομική Επιτροπή για την Ευρώπη του ΟΗΕ (UNECE), 25 Ιουνίου 1998 (σε ισχύ από 30 Οκτωβρίου 2001).
2. Απόφαση (ΕΚ) αριθ. 2005/370 του Συμβουλίου, της 17ης Φεβρουαρίου 2005, για σύναψη, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, της σύμβασης για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος.
3. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 2021/1767 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Οκτωβρίου 2021, για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1367/2006 που αφορά την εφαρμογή στα όργανα και τους οργανισμούς της Κοινότητας των διατάξεων της Σύμβασης του Aarhus σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα.
4. Οδηγία (ΕΚ) αριθ. 2003/35 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του

Συμβουλίου, της 26ης Μαΐου 2003, σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν το περιβάλλον και με την τροποποίηση όσον αφορά τη συμμετοχή του κοινού και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, των Οδηγιών 85/337/ΕΟΚ και 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου.

προέβλεψε τη δημιουργία μηχανισμών για την παρακολούθηση και την αξιολόγηση της εφαρμογής των σχετικών δικαιωμάτων των πολιτών. Με τον Κανονισμό (ΕΕ) 1767/2021 τροποποιήθηκε ο προηγούμενος Κανονισμός (ΕΚ) 1367/2006 προς τον σκοπό ενίσχυσης και εκσυγχρονισμού της υλοποίησης των δικαιωμάτων που προβλέπει η Σύμβαση. Με τον νέο Κανονισμό διασφαλίζεται μεγαλύτερη συμμετοχή του κοινού και καλύτερη πρόσβαση σε περιβαλλοντικές πληροφορίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω της απλοποίησης των διαδικασιών προσφυγής στη δικαιοσύνη, αλλά και της δημιουργίας καταλόγου αρμόδιων αρχών και συντονιστικών σημείων επαφής σε κάθε κράτος μέλος της ΕΕ για τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε περιβαλλοντικές πληροφορίες και της συμμετοχής του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Εκτός των Κανονισμών, για την ενσωμάτωση των δύο πρώτων πυλώνων της Σύμβασης εκδόθηκαν το 2003 οι Οδηγίες 2003/4/ΕΚ, σχετικά με την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες, και 2003/35/ΕΚ, σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν το περιβάλλον. Ως προς τον τρίτο πυλώνα της πρόσβασης του κοινού στη δικαιοσύνη, δεν έχει θεσπιστεί κάποιο αντίστοιχο ενωσιακό νομοθέτημα που να μεταφέρει το περιεχόμενο του άρθρου 9 της Σύμβασης⁵. Ελλείψει νομοθετικής μεταφοράς του άρθρου 9 και ιδίως της παρ. 3, η οποία ενδιαφέρει και την υπό ανάλυση υπόθεση, το ΔΕΕ ανέπτυξε εκτεταμένη νομολογία προκειμένου να διαισθανθεί τα κράτη μέλη ως προς την ορθή ερμηνεία και εφαρμογή της διάταξης. Σήμερα οι αποφάσεις του ΔΕΕ καταδεικνύουν ότι, μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας και του αναθεωρημένου Κανονισμού του Άρχου, αλλά και έπειτα από πιέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Επιτροπής Συμμόρφωσης με τη Σύμβαση, ο θεσμός της εσωτερικής επανεξέτασης των διοικητικών πράξεων και παραλείψεων σχετικών με το περιβάλλον⁶ παρέχει πλέον επαρκείς εγγυήσεις για την αποτελεσματική έννομη προστασία των δικαιωμάτων που προβλέπονται στη Σύμβαση⁷.

III. Προδικαστικά ερωτήματα

Στην υπό εξέταση υπόθεση, το δικαστήριο της παραπομπής θέτει τρία προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία της Σύμβασης του Άρχου καθώς

5. Α. ΛΙΑΣΚΑ, Η σύμβαση του Άρχου ως μοχλός για την προώθηση της περιβαλλοντικής δημοκρατίας: η εφαρμογή της στην Ελλάδα, ΕΚΠΑ, 2023, σ. 110.

6. Απόφαση ΕΕ αριθ. 2023/748 της Επιτροπής, της 11ης Απριλίου 2023, για τον καθορισμό λεπτομερών κανόνων εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1367/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις αιτήσεις εσωτερικής επανεξέτασης διοικητικών πράξεων ή παραλείψεων.

7. Α. ΛΙΑΣΚΑ, ό.π., σσ. 111-125.

και των διατάξεων του ρουμανικού δικαίου. Πρώτον, το Εφετείο διερωτάται αν η ΑΕΔΕ εμπίπτει στην έννοια του «κοινού», κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 4 της Σύμβασης, το οποίο έχει δικαίωμα να ενεργήσει σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ. 3 της ίδιας Σύμβασης και να προσβάλλει τις πράξεις των διοικητικών αρχών. Το δεύτερο ερώτημα αφορά το αν μια εθνική διάταξη που περιορίζει το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, έτσι ώστε οι μη κυβερνητικές οντότητες, εκτός από εκείνες με περιβαλλοντικό χαρακτήρα, να εμποδίζονται να προσφύγουν στη δικαιοσύνη κατά διοικητικής πράξης χωρίς να δικαιολογούν ιδιωτικό έννομο συμφέρον ή άμεση σύνδεση με το κοινωνικό τους αντικείμενο, είναι αντίθετη με τη Σύμβαση. Τέλος, το Εφετείο ρωτά αν πρέπει ο εθνικός δικαστής να λάβει υπόψη το συμφέρον του ηττηθέντος διαδίκου και το γενικό συμφέρον προστασίας του περιβάλλοντος κατά την έκδοση απόφασης σε περιβαλλοντική διαφορά υπό το πρίσμα του άρθρου 9 παρ. 4 και παρ. 5 της Σύμβασης, αλλά και του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (εφεξής: ΧΘΔ), τα οποία απαιτούν την έλλειψη απαγορευτικού κόστους των νομικών διαδικασιών στον τομέα του περιβάλλοντος.

Το ΔΕΕ εξέτασε τα προδικαστικά ερωτήματα απαντώντας πρώτα στο δεύτερο ερώτημα. Κατέληξε ότι, όπως η ΑΕΔΕ, οι νομικές ενώσεις μη περιβαλλοντικού χαρακτήρα μπορούν να προσφύγουν στη δικαιοσύνη μόνο υπό την προϋπόθεση ότι αποδεικνύουν ιδιωτικό έννομο συμφέρον ή συμφέρον σχετικό με τον καταστατικό τους σκοπό. Επιπλέον, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι δικαστές πρέπει να λάβουν υπόψη όλες τις περιστάσεις της περιβαλλοντικής υπόθεσης για να διασφαλίσουν ότι το κόστος των προσφυγών σε περιβαλλοντικά θέματα δεν είναι απαγορευτικό, ειδικά σε περιπτώσεις απόρριψης της προσφυγής.

IV. Προσωπικό πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη

Η απόφαση C-252/22 αναδεικνύει την πολυπλοκότητα της ερμηνείας της Σύμβασης του Άρχου όταν το ΔΕΕ εξετάζει το προσωπικό πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη, όπως προστατεύεται από το άρθρο 9 της Σύμβασης. Πρώτον, είναι απαραίτητο να διακριθούν οι έννοιες του «κοινού» και του «ενδιαφερόμενου κοινού», των οποίων η εξήγηση παρέχεται στο άρθρο 2 μολονότι στα επόμενα άρθρα οι έννοιες χρησιμοποιούνται κατά τρόπο διαφορετικό. Στη συνέχεια, για να καθοριστούν τα νομικά πρόσωπα που έχουν δικαίωμα να προσφύγουν στη δικαιοσύνη, πρέπει να εξεταστεί το ζήτημα της ενεργητικής τους νομιμοποίησης, το οποίο εξαρτάται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Το άρθρο 2 παρ. 4 της Σύμβασης του Άρχου προβλέπει ότι, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο ή έθιμο, οι ενώσεις, οργανισμοί ή ομάδες που αποτελούνται από φυσικά ή νομικά πρόσωπα περιλαμβάνονται στην έννοια του «κοινού». Αντίθετα, η παρ. 5 του ίδιου άρθρου ορίζει ότι η έννοια

του «ενδιαφερόμενου κοινού» είναι πιο περιορισμένη, αναφερόμενη στο κοινό που επηρεάζεται ή ενδέχεται να επηρεαστεί από μια πράξη στον τομέα του περιβάλλοντος, ή που δικαιολογεί έννομο συμφέρον στις σχετικές διαδικασίες. Ιδιαίτερα, χάρη σε αυτή τη διάταξη, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (εφεξής: ΜΚΟ) των οποίων η λειτουργία αφιερώνεται στην προστασία του περιβάλλοντος, τεκμαίρεται ότι δικαιολογούν έννομο συμφέρον προσφυγής.

Η Γεν. Εισαγγελέας Medina, στις Προτάσεις της, διευκρίνισε ότι οι οργανώσεις που δεν διαθέτουν νομική προσωπικότητα, όπως η ΑΕΔΕ στην προκειμένη περίπτωση, είναι δυνατό να θεωρηθούν μέλη του «κοινού» υπό την προϋπόθεση ότι το επιτρέπει η νομοθεσία του κράτους στην οποία υπάγεται η λειτουργία τους⁸. Παρ' όλα αυτά, το άρθρο 3 παρ. 5 της Σύμβασης ενθαρρύνει τα κράτη μέλη να προάγουν μια ευρεία πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη μέσω της νομοθεσίας τους, με αποτέλεσμα τα νομοθετικά μέτρα που θέτουν εμπόδια στα δικαιώματα του κοινού να θεωρούνται αντίθετα προς τη Σύμβαση.

Ωστόσο, είναι απαραίτητο να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται ο όρος «κοινό» στα ακόλουθα άρθρα της Σύμβασης, προκειμένου να αποσαφηνιστούν τα δικαιώματα που του χορηγούνται. Στο κείμενο του άρθρου 6, για παράδειγμα, οι όροι «κοινό» και «ενδιαφερόμενο κοινό» ανευρίσκονται σε πολλές παραγράφους με διαφορετική χρήση. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις παρ. 3 και 4 του εν λόγω άρθρου, το γενικό κοινό πρέπει να ενημερώνεται κατάλληλα για να μπορεί να συμμετέχει εξ αρχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων στον τομέα του περιβάλλοντος, ενώ οι παρ. 5 και 6 απαιτούν το ενδιαφερόμενο κοινό να εμπλέκεται στο στάδιο της διαβούλευσης μέσω της έγκαιρης ενημέρωσής του τόσο από τους αιτούντες άδειας όσο και από τα ίδια τα κράτη μέλη. Επιπλέον, στο πλαίσιο του άρθρου 9, το οποίο αναφέρεται στο δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, η διάκριση μεταξύ των δύο εννοιών είναι πιο εμφανής, δεδομένου ότι στις παρ. 2 και 3 παραχωρούνται διαφορετικά δικαιώματα προσφυγής στο ενδιαφερόμενο κοινό και στο κοινό, αντίστοιχα. Διαφαίνεται, λοιπόν, ότι η Σύμβαση του Άαρχους διακρίνει ρητά το γενικό κοινό από το ενδιαφερόμενο κοινό, προβλέποντας για κάθε μία από τις κατηγορίες αυτές διαφορετικά δικαιώματα, οι προϋποθέσεις άσκησης των οποίων καθιστούν την προστασία τους είτε πιο περιορισμένη είτε πιο διευρυμένη.

Η πιο ουσιώδης διαφορά μεταξύ του γενικού κοινού και του ενδιαφερόμενου κοινού και των αντίστοιχων δικαιωμάτων τους έγκειται στην απαίτηση της Σύμβασης για επίκληση ενός διαφοροποιημένου έννομου συμφέροντος που εξαρτάται από την ιδιότητα του αιτούντος.

8. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα L. Medina για τη σχολιαζόμενη απόφαση, 13.07.2023, ECLI:EU:C:2023:592, σημ. 38.

Πράγματι, οι διατάξεις του άρθρου 9, που απονέμουν το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, παρέχουν ισχυρότερη προστασία στα ενδιαφερόμενα πρόσωπα, ενώ τα μέλη του γενικού κοινού μπορούν να υποβάλλουν προσφυγές σε θέματα περιβάλλοντος υπό ένα πιο περιορισμένο καθεστώς⁹. Όσον αφορά το δικαίωμα του «ενδιαφερόμενου κοινού» να προσφεύγει στη δικαιοσύνη, η παρ. 2 του άρθρου 9 επιτρέπει στα ενδιαφερόμενα πρόσωπα να προσφεύγουν κατά των αποφάσεων, πράξεων ή παραλείψεων που σχετίζονται με τα σχέδια και τα προγράμματα του άρθρου 6, ενώπιον μιας δικαστικής αρχής ή ενός ανεξάρτητου και αμερόληπτου φορέα. Για να δικαιούνται τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα να ενεργήσουν, πρέπει να δικαιολογηθεί ένα «επαρκές συμφέρον» ή μια «προσβολή δικαιώματος». Το περιεχόμενο αυτών των δύο προϋποθέσεων καθορίζεται από το εσωτερικό δίκαιο κάθε κράτους μέλους, υπό την προϋπόθεση του επόμενου εδαφίου, η οποία απαιτεί ότι σε κάθε περίπτωση πρέπει να διασφαλίζεται ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη, σύμφωνα και με τον σκοπό της Σύμβασης. Το δεύτερο εδάφιο της παρ. 2 αναφέρεται επίσης στις περιβαλλοντικές οργανώσεις, αναγνωρίζοντας την προνομιακή πρόσβαση αυτών στη δικαιοσύνη ως εκπροσώπων του δημοσίου έννομου συμφέροντος που σχετίζεται με την προστασία του περιβάλλοντος. Με άλλα λόγια, οι ΜΚΟ περιβαλλοντικού χαρακτήρα τεκμαίρονται ότι έχουν επαρκές συμφέρον, έτσι ώστε τα κράτη μέλη να λαμβάνουν αποτελεσματικά νομοθετικά μέτρα για τη διευκόλυνση των προσφυγών τους στη δικαιοσύνη¹⁰.

Το δικαίωμα του «κοινού» να προσφεύγει στη δικαιοσύνη απονέμεται από το άρθρο 9 παρ. 3, το οποίο προβλέπει τη διοικητική ή δικαστική προσφυγή κατά των πράξεων ή παραλείψεων ιδιωτών ή δημόσιων αρχών που παραβιάζουν το εθνικό δίκαιο περιβάλλοντος, η οποία στο πλαίσιο της ΕΕ αποτελεί τον θεσμό της εσωτερικής επανεξέτασης. Το δικαίωμα αυτό υπόκειται στις διαδικαστικές προϋποθέσεις που ορίζονται από το εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών κατ' αποκλειστική αρμοδιότητα. Τα κράτη μέλη, στο πλαίσιο της διακριτικής ευχέρειας που τους παρέχει αυτή η διάταξη, οφείλουν επιπλέον να τηρούν την υποχρέωσή τους να διασφαλίζουν αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων που προστατεύονται από το δίκαιο της ΕΕ στον τομέα του περιβάλλοντος, υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του ΧΘΔ¹¹. Επομένως, η συνδυασμένη ανάγνωση των δύο άρθρων αναδεικνύει ότι αυτά αποβλέπουν να διασφαλίσουν την αποτελεσματική πρό-

9. ΔΕΕ C-826/18, *Stichting Varkens in Nood κ.λπ.*, 14.01.2021, ECLI:EU:C:2021:7, σκ. 36-37.

10. M. CLÉMENT, *Environnement: démocratie environnementale*, Dalloz, 2023, σ. 26.

11. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα L. Medina για τη σχολιαζόμενη απόφαση, ό.π., σημ. 51· ΔΕΕ C-873/19, *Deutsche Umwelthilfe*, 08.11.2022, ECLI:EU:C:2022:857, σκ. 65.

σβαση όλων των μελών του κοινού στη δικαιοσύνη, και ότι, κατά συνέπεια, η επιβολή αυστηρών κριτηρίων για την τεκμηρίωση του εννόμου συμφέροντος θα μπορούσε να περιορίσει υπέρμετρα την πρακτική αποτελεσματικότητα (*effet utile*) του δικαιώματος αυτού¹².

Σύμφωνα με τη ρουμανική νομοθεσία, τα μέλη του κοινού πρέπει να επικαλεστούν κατ' αρχήν ένα ιδιωτικό έννομο συμφέρον και μόνο επικουρικά το δημόσιο συμφέρον προστασίας του περιβάλλοντος. Η Ρουμανία, επομένως, όπως και τα περισσότερα κράτη μέλη, έχει υιοθετήσει το κριτήριο του υποκειμενικού συμφέροντος του κοινού, το οποίο καλύπτει τους ιδιώτες καθώς και τις ενώσεις και ομάδες που δεν έχουν περιβαλλοντικό χαρακτήρα. Συνεπώς, το μέτρο αυτό εμποδίζει αδιαμφισβήτητα τη δικαιολόγηση ενός γενικού συμφέροντος του κοινού για την προστασία του περιβάλλοντος, το οποίο θα επέτρεπε την εισαγωγή της λαϊκής αγωγής στο νομικό σύστημα του κράτους μέλους, η καθιέρωση της οποίας δεν είναι υποχρεωτική, όπως έχει ρητά διευκρινίσει και η Επιτροπή Ελέγχου Συμμόρφωσης της Σύμβασης του Άαρχους¹³. Ακόμη και αν η αναγνώριση ενός αντικειμενικού συμφέροντος του κοινού είχε ως στόχο την ενίσχυση της προστασίας του περιβάλλοντος μέσω της δικαστικής οδού, η λειτουργία της δικαιοσύνης υπό το πλαίσιο αυτό θα έθετε στην πράξη εμπόδια τόσο στην υλοποίηση των οικολογικών έργων όσο και στην ίδια την προστασία του περιβάλλοντος. Οι δικονομικοί κανόνες που επιβάλλουν την υποχρέωση τεκμηρίωσης ενός ιδιωτικού συμφέροντος του κοινού δεν περιορίζουν, λοιπόν, την ικανότητά του να προσφεύγει στη δικαιοσύνη, αλλά αντίθετα αποσκοπούν στην εξισορρόπηση της προστασίας των δικαιωμάτων και των νόμιμων συμφερόντων του κοινού με το συμφέρον της οικονομικής ανάπτυξης των κρατών που επιτρέπει την ευημερία τους¹⁴.

Λαμβάνοντας υπόψη, επομένως, την απαίτηση του εσωτερικού δικαίου να επικαλούνται τα μέλη του κοινού ένα ιδιωτικό έννομο συμφέρον, συμπεριλαμβανομένων των ιδιωτών και των ενώσεων των οποίων δεν αποτελεί κοινωνικό σκοπό η προστασία του περιβάλλοντος, είναι σύμφωνη με τους στόχους της Σύμβασης του Άαρχους. Με άλλα λόγια, η υποχρέωση των κρατών μελών να διασφαλίζουν ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη αφορά μόνο το ενδιαφερόμενο κοινό, ενώ το δικαίωμα του κοινού να προσφεύγει στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικά θέματα μπορεί να περιοριστεί υπό την προϋπόθεση ότι

διασφαλίζεται πάντως η αποτελεσματική δικαστική του προστασία. Ένας διαδικαστικός κανόνας που προβλέπει την τεκμηρίωση ενός ιδιωτικού εννόμου συμφέροντος για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη δεν θα μπορούσε, συνεπώς, να θεωρηθεί ως υπέρμετρος περιορισμός του δικαιώματος που απονέμεται από το άρθρο 47 του ΧΘΔ και το άρθρο 9 παρ. 3 της Σύμβασης.

V. Απαγορευτικό κόστος των δικαστικών διαδικασιών

Το άρθρο 9 της Σύμβασης του Άαρχους, στην παρ. 4, ορίζει ότι οι προσφυγές των προηγούμενων παραγράφων «πρέπει να είναι αντικειμενικές, δίκαιες και ταχείες χωρίς το κόστος τους να είναι απαγορευτικό». Ο κανόνας του μη απαγορευτικού κόστους συνιστά την προβληματική του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος, με βάση το οποίο θα αξιολογηθεί αν το εθνικό δικαστήριο πρέπει να λάβει υπόψη του και τις ατομικές περιστάσεις των διαδίκων στις περιβαλλοντικές διαφορές. Παρουσιάζει, συνεπώς, νομικό ενδιαφέρον το ζήτημα των δικαστικών εξόδων και του δεσμευτικού τους χαρακτήρα, ιδίως στις περιπτώσεις όπου ο ηττηθείς διάδικος δεν δύναται να τα καλύψει.

Το άρθρο 47 του ΧΘΔ εγγυάται το δικαίωμα σε αποτελεσματική προσφυγή ενώπιον αμερόληπτου δικαστηρίου, ενώ το άρθρο 52 ορίζει ότι τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στον Χάρτη υπόκεινται σε περιορισμούς. Συγκεκριμένα, οι περιορισμοί αυτοί πρέπει να προβλέπονται από τον νόμο, να επιδιώκουν νόμιμο σκοπό και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας. Στο πλαίσιο των δικαστικών διαδικασιών, οι διαδικαστικοί κανόνες που επιβάλλονται στα μέρη καθορίζουν τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για να ασκήσουν το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Αυτοί οι κανόνες που πλαισιώνουν το δικαίωμα προσφυγής αποτελούν και τους κύριους περιορισμούς της άσκησής του, προβλέποντας, για παράδειγμα, αυστηρές προθεσμίες, αρμοδιότητες δικαστηρίων βάσει τοπικών κριτηρίων και ιδιαίτερες προϋποθέσεις για την ιδιότητα του προσφεύγοντος. Οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις περιορίζουν την πρόσβαση των προσώπων στη δικαιοσύνη, η οποία υπόκειται έτσι στην πλήρωση των κριτηρίων του παραδεκτού της προσφυγής προκειμένου να προχωρήσει η εξέταση της ουσίας της υπόθεσης.

Η υποχρέωση του ηττηθέντος διαδίκου να καταβάλει τα δικαστικά έξοδα θεωρείται επίσης περιορισμός του δικαιώματος προσφυγής στη δικαιοσύνη, ο οποίος δικαιολογείται λόγω της ανάγκης διασφάλισης της ομαλής λειτουργίας της δικαιοσύνης. Το κόστος των δικαστικών διαδικασιών αποβλέπει στην κάλυψη των εξόδων του δικαστηρίου, των αμοιβών των δικηγόρων και εμπειρογνομόνων, και εν γένει των διοικητικών εξόδων της λειτουργίας των δικαστηρίων. Μέσω των δικαστικών εξόδων, ο νομοθέτης προωθεί την εισαγωγή δικαιολογημένων προσφυγών, αποθαρρύνοντας, κατά συνέπεια, τις καταχρηστικές και αβάσιμες προσφυγές και ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αποτελεσματικότητα του δικαστικού

12. ΔΕΕ C-826/18, ό.π., σκ. 50.

13. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα L. Medina για τη σχολιαζόμενη απόφαση, ό.π., σημ. 61.

14. JURIDICE.ro, Απόφαση του ΔΕΕ σχετικά με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικά ζητήματα, 2023. Ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα <https://www.juridice.ro/721140/hotarare-de-referinta-pronuntata-de-cjue-in-materiaaccesului-la-justitie-in-probleme-de-mediu.html>.

συστήματος. Επομένως, παρά το γεγονός ότι σε πρώτη ανάγνωση τα δικαστικά έξοδα παρουσιάζονται ως περιορισμοί του δικαιώματος σε αποτελεσματική προσφυγή, στην πράξη αποδεικνύεται ότι συνιστούν κύριο μέσο εγγύησης της αποτελεσματικής άσκησης του. Ωστόσο, προκειμένου να μην αποτελούν υπερβολικό εμπόδιο στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη, ο καθορισμός του ύψους τους πρέπει να είναι εύλογος, λαμβάνοντας υπόψη ιδιαίτερως τις διαφορές που παρουσιάζουν ευαίσθητο χαρακτήρα. Ο νομοθέτης πρέπει, λοιπόν, να θεσπίζει ρυθμίσεις οι οποίες να ευνοούν την άσκηση του δικαιώματος προσφυγής στη δικαιοσύνη και των φυσικών ή νομικών προσώπων που στερούνται ανάλογων οικονομικών πόρων. Με αυτόν τον τρόπο, προλαμβάνεται η αποθάρρυνση των οικονομικά ασθενέστερων μερών από την άσκηση του δικαιώματος δικαστικής προσφυγής, λόγω του φόβου ότι αδυνατούν να καλύψουν τα δικαστικά έξοδα, και θεμελιώνεται κατ'επέκταση μια ισότιμη προς όλους πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Στον τομέα του περιβάλλοντος, η Σύμβαση του Άρχους, στο άρθρο 3 παρ. 8, ορίζει ότι τα εθνικά δικαστήρια διατηρούν την ικανότητα να επιβάλλουν λογικά έξοδα στο πλαίσιο των δικαστικών διαδικασιών, ενώ το άρθρο 9 παρ. 4 προβλέπει ότι οι προσφυγές στη δικαιοσύνη του ίδιου άρθρου πρέπει να έχουν κόστος μη απαγορευτικό. Είναι λοιπόν σαφές ότι η Σύμβαση μεριμνά για να διασφαλίσει τόσο την επιβολή δικαστικών εξόδων εντός λογικών πλαισίων όσο και την ενθάρρυνση της προσφυγής στη δικαιοσύνη από διαδίκους που βρίσκονται σε οικονομικά ασθενέστερη θέση σε σύγκριση με τα άλλα μέρη της περιβαλλοντικής διαφοράς. Αντίστοιχα με τις ΜΚΟ που αγωνίζονται για την προστασία του περιβάλλοντος έναντι ενεργειών πολυεθνικών εταιρειών, στην πλειονότητα των δικαστικών διαφορών σε περιβαλλοντικά ζητήματα ένα ασθενέστερο οικονομικά μέρος αντιπαράκειται με έναν παράγοντα οικονομικής ισχύος¹⁵. Εξ ου και ο λόγος που η Σύμβαση επεμβαίνει με αρκετά σαφή και άμεσο τρόπο στις περιβαλλοντικές διαφορές, προκειμένου να αποτρέψει την τακτική επικράτηση ορισμένων διαδίκων λόγω της θέσης οικονομικής τους ισχύος. Παρ' όλα αυτά, τα κράτη μέλη διατηρούν ίδιο δικαίωμα να επιβάλλουν δικαστικά έξοδα στους αιτούντες καθορίζοντας το δικό τους δικονομικό δίκαιο, εφόσον αυτό ευθυγραμμίζεται προς τις διεθνείς και ευρωπαϊκές τους υποχρεώσεις¹⁶.

15. CLUJUST.ro, «Το ΔΕΕ ενθαρρύνει τις περιβαλλοντικές ΜΚΟ να προσβάλλουν δικαστικά πράξεις των αρχών χωρίς να κινδυνεύουν με διάλυση», 2023. Ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα <https://www.clujust.ro/cjue-da-curaj-ong-urilor-de-mediusa-atace-in-justitie-acte-ale-autoritatilor-fara-sa-riste-dizolvarea/>.

16. ΔΕΕ C-470/16, *North East Pylon Pressure Campaign et Sheehy*, 15.03.2018, ECLI:EU:C:2018:185, σκ. 60· ΔΕΕ C-260/11, *Edwards et Pallikaropoulos*, 11.04.2013, ECLI:EU:C:2013:221, σκ. 26.

Η απαίτηση του άρθρου 9 παρ. 4 οι δικαστικές διαδικασίες να μην φέρουν απαγορευτικό κόστος, ιδωμένη υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του ΧΘΔ της ΕΕ, ενισχύει περαιτέρω το δικαίωμα σε αποτελεσματική προσφυγή καθώς και την αρχή της αποτελεσματικότητας της δικαστικής διαδικασίας, σύμφωνα με την οποία η άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμονται από την Ένωση δεν πρέπει να είναι πρακτικά αδύνατη ή υπέρμετρα δυσχερής¹⁷. Στο πλαίσιο αυτό, ο εθνικός δικαστής πρέπει να λαμβάνει υπόψη αυτές τις απαιτήσεις όταν αποφασίζει σχετικά με το ποσό των εξόδων στις περιβαλλοντικές διαφορές· ωστόσο, ασκώντας τη διακριτική του ευχέρεια, έχει επίσης την υποχρέωση να εξετάσει αν ο εθνικός νομοθέτης έχει θεσπίσει επαρκείς μηχανισμούς που περιορίζουν τα εμπόδια στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη, σύμφωνα με την παρ. 5 του άρθρου 9¹⁸. Πέρα από αυτό το πλαίσιο διακριτικής ευχέρειας της εθνικής δικαιοδοσίας και τη διάταξη του άρθρου 3 παρ. 1, που αποσκοπεί στη δημιουργία ενός «σαφούς, διαφανούς και συνεκτικού πλαισίου» εντός των κρατών μελών, τα κριτήρια που πρέπει να εξετάσει ο δικαστής για να καθορίσει το ποσό των εξόδων δεν ορίζονται ρητά στο κείμενο της Σύμβασης. Σε κάθε περίπτωση, το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι η απόφαση του δικαστή πρέπει να λαμβάνει υπόψη το συμφέρον του αιτούντος καθώς και το γενικό συμφέρον της προστασίας του περιβάλλοντος¹⁹. Υπό το πρίσμα αυτό, η απόφασή του θα μπορούσε να βασίζεται στα κριτήρια της οικονομικής κατάστασης του ηττηθέντος διαδίκου, της ουσιαστικής συνεισφοράς ορισμένων ενώσεων στην υπεράσπιση των γενικών περιβαλλοντικών συμφερόντων, των πιθανοτήτων επιτυχίας της προσφυγής και της σοβαρότητας και αμεσότητας των κινδύνων για τα διάδικα μέρη και το περιβάλλον²⁰.

Με βάση τα προαναφερθέντα, η εθνική δικαιοδοσία είναι αρμόδια να καθορίζει το ποσό των εξόδων στις δικαστικές διαμάχες σε περιβαλλοντικά ζητήματα. Εντούτοις, κατά την άσκηση της διακριτικής του ευχέρειας, ο εθνικός δικαστής πρέπει να σέβεται τις υποχρεώσεις που επιβάλλονται από τη Σύμβαση του Άρχους και τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, καθώς και τους σκοπούς της αποτελεσματικότητας των προσφυγών και της προσβασιμότητας στη δικαιοσύνη στον τομέα του περιβάλλοντος.

VI. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η απόφαση C-252/22 του ΔΕΕ αναδεικνύει τις λεπτές γραμμές που οριοθετούν το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικά ζητήματα, το οποίο κατοχυρώνεται στη Σύμβαση του Άρχους και αποτελεί ανα-

17. ΔΕΕ C-260/11, ό.π., σκ. 33.

18. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα L. Medina για τη σχολιαζόμενη απόφαση, ό.π., σημ. 75.

19. ΔΕΕ C-260/11, ό.π., σκ. 39.

20. Ibid, σκ. 40-42.

πόσπαστο μέρος της έννομης τάξης της Ένωσης. Το ΔΕΕ επεσήμανε την ανάγκη να διασφαλιστεί ότι οι δικαστικές διαδικασίες που αφορούν σε περιβαλλοντικά ζητήματα είναι προσβάσιμες σε όλα τα μέλη του κοινού, διευκρινίζοντας παράλληλα τις διαφορές μεταξύ των εννοιών «κοινό» και «ενδιαφερόμενο κοινό» και τις αποκλίσεις των εννόμων συμφερόντων που πρέπει να δικαιολογούν, αντίστοιχα. Επιπλέον, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι οι εν λόγω διαδικασίες δεν πρέπει να είναι απαγορευτικά δαπανηρές, ερμηνεύοντας το άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ το οποίο προστατεύει το δικαίωμα σε πραγματική και αποτελεσματική προσφυγή.

Εξετάζοντας το προσωπικό πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη και τη σχετική ενεργητική νομιμοποίηση που απαιτείται, το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι και οι νομικές οντότητες μη περιβαλλοντικού χαρακτήρα μπορούν να προσφεύγουν στη δικαιοσύνη υπό την προϋπόθεση, όμως, ότι δικαιολογούν έννομο συμφέρον συνδεδεμένο με τον σκοπό και τη λειτουργία τους. Τα κράτη μέλη, εντούτοις, ενθαρρύνονται να προωθήσουν την ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικές διαφορές, χωρίς να επιβάλλουν υπέρμετρα εμπόδια ακόμη και στα μέλη του γενικού κοινού, διατηρώντας παράλληλα τη δυνατότητα να καθορίζουν τις σχετικές δικονομικές προϋποθέσεις, οι οποίες υπηρετούν τον σκοπό περιφρούρησης της αποτελεσματικότητας της δικαιοσύνης.

Ακολούθως, το ζήτημα του κόστους των δικαστικών διαδικασιών εξετάστηκε υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας και της ανάγκης προστασίας της ομαλής λειτουργίας του δικαστικού συστήματος. Τα δικαστικά έξοδα, παρότι θέτουν εμπόδια στην πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη, είναι δικαιολογημένοι περιορισμοί του δικαιώματος προσφυγής που αποβλέπουν στην αποφυγή ενασχόλησης των δικαστών με αλυσιτελείς διαδικασίες, προκειμένου να διασφαλίζεται έτσι η αποτελεσματικότητα της δικαιοσύνης. Ωστόσο, για τις περιβαλλοντικές διαφορές, είναι κρίσιμο το κόστος των διαδικασιών να παραμένει λογικό ώστε να μην αποθαρρύνονται τα οικονομικά ασθενέστερα μέρη από την άσκηση του δικαιώματός τους για προσφυγή στη δικαιοσύνη.

Μέσω της απόφασης C-252/22 μπορεί, επομένως, να συναχθεί το συμπέρασμα ότι το ΔΕΕ ενισχύει εν μέρει το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο στον τομέα του περιβάλλοντος, ενθαρρύνοντας εκ νέου την ευρεία πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη. Εντούτοις, διατηρείται ακόμα η διστακτικότητα του Δικαστηρίου να επέμβει δυναμικότερα στις περιβαλλοντικές διαφορές, επισημαίνοντας την ευρεία διακριτική ευχέρεια που επιφυλάσσεται στα κράτη μέλη. Η τακτική αυτή αποσκοπεί στην εξισορρόπηση του δικαιώματος πρόσβασης του κοινού στη δικαιοσύνη τόσο με την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος όσο και με την προάσπιση των οικονομικών συμφερόντων των κρατών μελών. Οι εθνικοί δικαστές, πάντως, κατά την άσκηση της διακριτικής τους ευχέρειας, πρέπει να δι-

ασφαλίζουν ότι οι αρχές της Σύμβασης του Άαρχους και του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων εφαρμόζονται και προάγονται, με σκοπό την εγγύηση της αποτελεσματικότητας της δικαιοσύνης σε περιβαλλοντικά ζητήματα.

► **Επί μακρόν διαμμένων αλλοδαπός που διαμένει παράνομα σε δεύτερο κράτος μέλος: Πότε απελαύνεται και πώς προστατεύεται;**

Η ενισχυμένη προστασία από την απέλαση, την οποίαν απολαμβάνουν οι επί μακρόν διαμείνοντες αλλοδαποί βάσει της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, εφαρμόζεται ακόμη και εάν αυτοί απελαύνονται από κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο που τους χορήγησε το καθεστώς του επί μακρόν διαμείνοντος, και, μάλιστα, ακόμη και εάν βρίσκονται στο εν λόγω δεύτερο κράτος μέλος παρανόμως, κατά παράβαση απαγόρευσης εισόδου.

προδικαστική παραπομπή – μεταναστευτική πολιτική – καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμείνοντες – Οδηγία 2003/109/ΕΚ – άρθρα 12 και 22 – ενισχυμένη προστασία από την απέλαση – δυνατότητα εφαρμογής – υπήκοος τρίτης χώρας ο οποίος διαμένει στο έδαφος κράτους μέλους άλλου από εκείνο που του χορήγησε το καθεστώς επί μακρόν διαμείνοντος – απόφαση απέλασης στο κράτος μέλος που του χορήγησε το καθεστώς αυτό, ληφθείσα από αυτό το άλλο κράτος μέλος, για λόγους δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας – προσωρινή απαγόρευση εισόδου στο έδαφος αυτού του άλλου κράτους μέλους, επιβληθείσα από αυτό – παράβαση της υποχρέωσης υποβολής σε αυτό το άλλο κράτος μέλος αίτησης για άδεια διαμονής βάσει των διατάξεων του κεφαλαίου III της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ – απόφαση απέλασης του εν λόγω υπηκόου τρίτης χώρας στη χώρα καταγωγής του, ληφθείσα από το τελευταίο κράτος μέλος για τους ίδιους λόγους

ΔΕΕ C-752/22, ΕΡ (Απομάκρυνση επί μακρόν διαμείνοντος), 14.03.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:225 – Προδικαστική παραπομπή
Ο ΕΡ, πολίτης Ρωσίας, διαθέτει εσθονική άδεια παραμονής επί μακρόν διαμείνοντος - ΕΕ, για το χρονικό διάστημα από τις 12 Ιουλίου 2019 έως τις 12 Ιουλίου 2024. Μεταξύ 2017-2019, ο ΕΡ είχε απελαθεί τέσσερις φορές από τη Φινλανδία στην Εσθονία, ενώ του είχε επιβληθεί και απαγόρευση εισόδου στη Φινλανδία για τέσσερα έτη. Παράλληλα, έχουν επιβληθεί σε βάρος του διάφορα πρόστιμα για παράβαση της φινλανδικής νομοθεσίας περί αλλοδαπών και παράνομη είσοδο στο φινλανδικό έδαφος, καθώς επίσης και ποινή φυλάκισης 80 ημερών με αναστολή, λόγω του ότι οδηγούσε σε κατάσταση βαριάς μέθης και χωρίς άδεια οδήγησης. Ο ΕΡ είναι ύποπτος και

για τη διάπραξη διάφορων άλλων αδικημάτων.

Κατά την τελευταία παράνομη είσοδο του ΕΡ στη Φινλανδία, οι φινλανδικές αρχές αποφάσισαν να τον απελάσουν, αυτή τη φορά όχι στην Εσθονία που του έχει χορηγήσει το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος, αλλά στη Ρωσία, το κράτος καταγωγής του. Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ακροάσεως, ο ΕΡ δήλωσε ότι αντιτίθεται στην απέλασή του στη Ρωσία, διότι δεν διατηρεί κανέναν άλλον δεσμό με εκείνη, πέραν της ρωσικής ιθαγένειας. Πάντως, δεν αντιτίθεται στην απέλασή του στην Εσθονία, όπου και διαμένει σχεδόν σε όλη του τη ζωή. Διευκρίνισε ότι η διαμονή του στη Φινλανδία είναι μόνο προσωρινή, για όσο χρόνο εργάζεται σε δύο φινλανδικές επιχειρήσεις, χωρίς να διατηρεί άλλους δεσμούς με τη Φινλανδία. Το ανήλικο τέκνο του ζει στην Εσθονία με την πρώην σύζυγό του.

Η αιτιολογία για την απέλαση του ΕΡ στη Ρωσία ανέφερε ότι: α) ο ΕΡ θέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη και τη δημόσια ασφάλεια της Φινλανδίας, β) δεν έχει προσκομίσει έγγραφα που να πιστοποιούν τους οικογενειακούς δεσμούς που υποστηρίζει ότι διατηρεί στην Εσθονία και γ) δεν διαθέτει άδεια διαμονής που να του παρέχει το δικαίωμα να εργάζεται στη Φινλανδία. Παράλληλα, η υπηρεσία μετανάστευσης της Φινλανδίας ρώτησε τις εσθονικές αρχές αν προτίθεντο να προβούν σε ανάκληση της παραπάνω άδειας διαμονής του ΕΡ. Οι εσθονικές αρχές δήλωσαν ότι δεν είχαν τέτοια πρόθεση, με αποτέλεσμα η φινλανδική υπηρεσία μετανάστευσης να μεταρρυθμίσει την απόφασή της και να περιορίσει την απαγόρευση εισόδου όχι στο σύνολο του χώρου Σένγκεν, παρά μόνο στη φινλανδική επικράτεια.

Στις 24 Μαρτίου 2020 έλαβε χώρα η απομάκρυνση του ΕΡ στη Ρωσία¹. Εν τω μεταξύ, το διοικητικό πρωτοδικείο του Ελσίνκι απέρριψε την προσφυγή του κατά της επίμαχης απόφασης απέλασής και ο ΕΡ άσκησε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου της Φινλανδίας, το οποίο, στο πλαίσιο εκδίκασης της υπόθεσης, απέστειλε στο ΔΕΕ δύο προδικαστικά ερωτήματα, με τα οποία ρώτησε :

- 1) εάν οι αυξημένες εγγυήσεις της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ για τους επί μακρόν διαμένοντες εφαρμόζονται στην περίπτωση πολίτη τρίτης χώρας, ο οποίος έχει αποκτήσει άδεια επί μακρόν διαμένοντος σε άλλο κράτος μέλος (Εσθονία) από εκείνο που προτίθεται να τον απελάσει, ακόμη και εάν ο εν λόγω πολίτης τρίτης χώρας βρίσκεται στο δεύτερο κράτος (Φινλανδία) παρανόμως και κατά παράβαση απαγόρευσης εισόδου και
- 2) εάν τα άρθρα 12(1) (3) και 22(3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ είναι απαλλαγμένα αιρέσεων και αρκούντως ακριβή

1. Ο ΕΡ εισήλθε εκ νέου στη φινλανδική επικράτεια, από όπου απελάθηκε στην Εσθονία άλλες δύο φορές εντός του 2020.

ώστε ο υπήκοος τρίτης χώρας να δικαιούται να τα επικαλεστεί έναντι κράτους μέλους.

Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, το ΔΕΕ πρόβη σε τριπλή ερμηνεία του άρθρου 22(3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ², εξετάζοντάς το γραμματικά, συστηματικά και τελεολογικά. Διερευνώντας, αρχικά, ποιοι είναι, εν προκειμένω, οι εφαρμοστέοι κανόνες, επεσήμανε ότι, κατά το ενωσιακό δίκαιο, οι επί μακρόν διαμένοντες αλλοδαποί απολαμβάνουν αυξημένης προστασίας από την απέλαση. Διευκρίνισε πως, μολονότι ο ΕΡ διέμενε παρανόμως στη Φινλανδία, δεν μπορεί να συναχθεί η μη εφαρμογή των κανόνων της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ. Με δεδομένο ότι έχει δικαίωμα να διαμείνει νόμιμα στην εσθονική επικράτεια, ο ΕΡ εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ για τους επί μακρόν διαμένοντες και όχι της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ περί επιστροφής (σκ. 46-49).

Ερμηνεύοντας γραμματικά την κρίσιμη αυτή διάταξη του άρθρου 22(3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι για την εφαρμογή της πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά τέσσερις προϋποθέσεις: α) ο υπήκοος τρίτης χώρας να μην έχει αποκτήσει το καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος στο δεύτερο κράτος μέλος το οποίο προτίθεται να τον απελάσει, β) η απέλαση να διενεργείται σύμφωνα με τις εγγυήσεις του άρθρου 12 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, γ) η απόφαση απέλασης να λαμβάνεται μόνο «για σοβαρούς λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας» και δ) το κράτος απομάκρυνσης να προβαίνει σε διαβουλεύσεις με το πρώτο κράτος μέλος και να λαμβάνει όλα τα κατάλληλα μέτρα για την αποτελεσματική εφαρμογή της απόφασης απομάκρυνσης, καθώς και να παρέχει στο πρώτο κράτος μέλος τις κατάλληλες πληροφορίες σχετικά με την εφαρμογή της (σκ. 53). Στη βάση αυτή, διαπίστωσε ότι δεν μπορεί να στηριχθεί στο γράμμα της διάταξης ο αποκλεισμός από το προστατευτικό της πεδίο ενός πολίτη τρίτης χώρας που διαμένει παρανόμως στο δεύτερο κράτος μέλος/κράτος απομάκρυνσης (σκ. 54 και 56).

2. «Μέχρις ότου αποκτήσει καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος ο υπήκοος τρίτης χώρας και με την επιφύλαξη της υποχρέωσης επανεισδοχής που προβλέπεται στην παράγραφο 2, το δεύτερο κράτος μέλος μπορεί να λάβει την απόφαση να απομακρύνει τον υπήκοο τρίτης χώρας από το έδαφος της Ένωσης, σύμφωνα με το άρθρο 12 και δυνάμει των εγγυήσεων του εν λόγω άρθρου, για σοβαρούς λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας. Στις περιπτώσεις αυτές, όταν το δεύτερο κράτος μέλος λαμβάνει την εν λόγω απόφαση, προβαίνει σε διαβουλεύσεις με το πρώτο κράτος μέλος. Όταν το δεύτερο κράτος μέλος λαμβάνει απόφαση απομάκρυνσης του ενδιαφερόμενου υπηκόου τρίτης χώρας, λαμβάνει όλα τα κατάλληλα μέτρα για την αποτελεσματική εφαρμογή της. Στις περιπτώσεις αυτές, το δεύτερο κράτος μέλος παρέχει στο πρώτο κράτος μέλος τις κατάλληλες πληροφορίες σχετικά με την εφαρμογή της απόφασης απομάκρυνσης».

Ερμηνεύοντας συστηματικά τη διάταξη, το ΔΕΕ επεσήμανε το πλαίσιο εντός του οποίου εκείνη εντάσσεται και το οποίο περιλαμβάνει μία ενισχυμένη προστασία από την απέλαση, όπως κατοχυρώνεται συνολικά στο άρθρο 22 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ. Έτσι, μεταξύ αυτών, τα στοιχεία β' και γ' του άρθρου 22 (1)³ αναγνωρίζουν περιπτώσεις που συνδέονται με την παρανομία της διαμονής του επί μακρόν διαμένοντος αλλοδαπού, ως δικαιολογητικούς της απέλασης λόγους (σκ. 58-67).

Τέλος, από τον σκοπό που εξυπηρετεί η εν λόγω διάταξη προκύπτει ότι το άρθρο 22(1 και 3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ διαχωρίζει τις περιπτώσεις απέλασης αναλόγως με το εάν ο αλλοδαπός πρόκειται να απελαθεί εντός ή εκτός ΕΕ, μεταβάλλοντας και το αντίστοιχο επίπεδο προστασίας. Με τον τρόπο αυτόν, αποφεύγεται οποιοδήποτε κενό στο πλαίσιο του καθεστώτος «ενισχυμένης προστασίας από την απέλαση», όπως κατοχυρώνεται από το άρθρο 22 και την αιτιολογική σκ. 16 της Οδηγίας. Ως εκ τούτου, διασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα της προστασίας αυτής (σκ. 69).

Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ έκρινε ότι ο πολίτης τρίτης χώρας απολαμβάνει το καθεστώς ενισχυμένης προστασίας από την απέλαση, ακόμη κι αν διαμένει στο έδαφος του δεύτερου κράτους μέλους/κράτους απομάκρυνσης κατά παράβαση απαγόρευσης εισόδου και χωρίς καν να έχει υποβάλει αίτημα, προκειμένου να του χορηγηθεί άδεια διαμονής. Ως εκ τούτου, οι εγγυήσεις του άρθρου 22(3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ εφαρμόζονται κανονικά στην περίπτωση του (σκ. 70-71).

Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος, το ΔΕΕ έκρινε ότι οι διατάξεις των άρθρων 22(3) και 12(3)⁴ της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ είναι αρκούντως ακριβείς και απαλλαγμένες αιρέσεων καθόσον, χωρίς να προβλέπουν προϋπόθεση ή να καθιστούν αναγκαία τη λήψη πρόσθετων μέτρων, επιβάλλουν με σαφείς όρους στο δεύτερο κράτος μέλος/κράτος απομάκρυνσης, όταν προτίθεται να απελάσει επί μακρόν διαμένοντα πολίτη τρίτης χώρας εκτός της ΕΕ, για λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας, να διασφαλίζει την τήρηση των οικείων προϋποθέσεων και εγγυήσεων, οι οποίες εντάσσονται στο πλαίσιο του επιδιωκόμενου από την Οδηγία 2003/109/ΕΚ σκοπού περί ενισχυμένης προστασίας από την απέλαση. Ως εκ τούτου, οι ιδιώτες μπορούν να τις επικαλούνται έναντι κράτους μέλους, ακόμη και εάν δεν έχουν μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο (σκ. 76-79).

Παρατηρήσεις

Πασχάλης Πασχαλίδης*

Ι. Εισαγωγή

Είναι γνωστό ότι τα κράτη διαθέτουν το κυριαρχικό μονοπώλιο ελέγχου των ζητημάτων εισόδου και διαμονής εντός του εδάφους τους, από το οποίο απορρέει και η εξουσία τους να απελαύνουν αλλοδαπούς. Το μονοπώλιο αυτό δεν είναι ασφαλώς απόλυτο, αλλά σχετικοποιείται από μία σειρά εγγυήσεων του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου και άλλοτε από συνταγματικούς κανόνες. Εν προκειμένω, από το σύνολο των περιορισμών αυτών, ενδιαφέρον για τη σχολιαζόμενη απόφαση έχουν δύο ενωσιακές Οδηγίες, και συγκεκριμένα η Οδηγία 2003/109/ΕΚ για τους επί μακρόν διαμένοντες αλλοδαπούς και η Οδηγία 2008/115/ΕΚ περί επιστροφής.

Η βασική προβληματική της απόφασης ανάγεται στο ζήτημα της απέλασης εκτός της ΕΕ ενός αλλοδαπού/πολίτη τρίτης χώρας που διαθέτει μεν άδεια επί μακρόν διαμένοντος σε ένα κράτος μέλος (Εσθονία), αλλά επιλέγει συνειδητά να παραμείνει, παρανόμως, σε άλλο κράτος μέλος (Φινλανδία). Έτσι, ενώ για το πρώτο κράτος μέλος ο αλλοδαπός είναι νομίμως διαμένων και μάλιστα τεκμαίρεται ότι έχει ισχυρούς δεσμούς με αυτό, για το δεύτερο κράτος μέλος ο αλλοδαπός είναι, κατ' αρχήν, υποκείμενος σε απέλαση, ως παρανόμως διαμένων.

ΙΙ. Βασικοί κανόνες προστασίας των επί μακρόν διαμενόντων από την απέλαση

Πριν προχωρήσουμε στην ουσία της απόφασης, σκόπιμο είναι να γνωρίζουμε κανείς τα βασικά στοιχεία των νομοθετικών κανόνων που αφορούν την απέλαση των επί μακρόν διαμενόντων. Οι εν λόγω αλλοδαποί διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους λόγω ακριβώς της μακρόχρονης νόμιμης διαμονής τους σε ορισμένο κράτος μέλος. Μπορεί για διάφορους, αντικειμενικούς ή υποκειμενικούς, λόγους να μην έχουν λάβει την ιθαγένειά αυτού, θεμελιώνουν, όμως, τόσο ισχυρούς δεσμούς με αυτό, ώστε λογίζονται ως άξιοι αναγνώρισης ενισχυμένης προστασίας από την απέλαση. Για τον λόγο αυτόν, έχει θεσπιστεί η

3. «Έως ότου ο υπήκοος τρίτης χώρας αποκτήσει καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος, το δεύτερο κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει να αρνηθεί να ανανεώσει ή να ανακαλέσει την άδεια διαμονής και να υποχρεώσει τον ενδιαφερόμενο και τα μέλη της οικογένειάς του/της να εγκαταλείψουν το έδαφός του, σύμφωνα με τις προβλεπόμενες από το εθνικό δίκαιο διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων των διαδικασιών απομάκρυνσης, στις ακόλουθες περιπτώσεις: (...)β) όταν οι όροι που προβλέπονται στα άρθρα 14, 15 και 16 δεν πληρούνται πλέον γ) όταν ο υπήκοος τρίτης χώρας δεν διαμένει νομίμως στο εν λόγω κράτος μέλος».

4. «Πριν να λάβουν απόφαση να απελάσουν επί μακρόν διαμένοντα, τα κράτη μέλη λαμβάνουν υπόψη τους ακόλουθους παράγοντες: α) τη διάρκεια της διαμονής στην επικράτειά τους, β) την ηλικία του ενδιαφερομένου προσώπου, γ) τις επιπτώσεις για ενδιαφερόμενο πρόσωπο και τα μέλη της οικογένειάς του, δ) τους δεσμούς με τη χώρα διαμονής ή την απουσία δεσμών με τη χώρα καταγωγής του».

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Οδηγία 2003/109/ΕΚ, η οποία θέτει ένα ειδικό καθεστώς για τους επί μακρόν διαμένοντες αλλοδαπούς, αποσκοπώντας στην ενσωμάτωσή τους⁵.

Το άρθρο 12 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ θέτει έναν γενικό κανόνα βάσει του οποίου οι επί μακρόν διαμένοντες αλλοδαποί μπορούν να απελαθούν, αλλά με πολύ αυξημένα εχέγγυα⁶. Συγκεκριμένα, από το σύνολο των λόγων που ένα κράτος μπορεί να επικαλεστεί ως δικαιολογητικούς της απέλασης, οι επί μακρόν διαμένοντες μπορούν να απελαθούν μόνο για λόγους ενεστώσας και επαρκώς σοβαρής απειλής κατά της δημόσιας τάξης ή της δημόσιας ασφάλειας⁷, ενώ ποτέ δεν μπορεί μία τέτοια κατάσταση να εδράζεται σε οικονομικούς λόγους⁸. Η πλήρωση των παραπάνω προϋποθέσεων διαπιστώνεται κατόπιν συνολικής αξιολόγησης της υπόθεσης, όπου λαμβάνονται σωρευτικά υπόψη: α) η διάρκεια της διαμονής του αλλοδαπού στο έδαφος του κράτους απομάκρυνσης, β) η ηλικία του, γ) οι επιπτώσεις της απέλασης στον ίδιο και στα μέλη της οικογενείας του, δ) οι δεσμοί του με το κράτος απομάκρυνσης και ε) οι δεσμοί του με το κράτος καταγωγής⁹. Στον αντίποδα, η Οδηγία 2008/115/ΕΚ περί επιστροφής αναγνωρίζει μία περισσότερο περιορισμένη προστασία από την απέλαση στους παρανόμως διαμένοντες αλλοδαπούς¹⁰, η οποία, εν προκειμένω, δύσκολα θα μπορούσε να δικαιολογήσει την παραμονή του ΕΡ στη Φινλανδία, με την οποία δεν είχε κανένα δεσμό πέραν μίας εποχιακής φύσης εργασίας.

Ως εκ τούτου, στην κρινόμενη υπόθεση, το να υπαχθεί ο ΕΡ στο προστατευτικό πεδίο της παραπάνω διάταξης, ως επί μακρόν διαμένων, αντί να λογιστεί απλώς ως παρανόμως διαμένων, ήταν κομβικής σημασίας, καθώς, με δεδομένο ότι μάλλον είχε αποδείξει την ανυπαρξία δε-

σμών με το κράτος καταγωγής του (Ρωσία) και την ύπαρξη ισχυρών δεσμών με το κράτος που του είχε χορηγήσει την άδεια διαμονής (Εσθονία), θα προέκυπτε, κατά πάσα πιθανότητα, δυσαναλογία του μέτρου της απέλασης που θα οδηγούσε σε ακύρωση της σχετικής πράξης.

III. Διπλή ιδιότητα: «επί μακρόν διαμένων» σε ένα κράτος μέλος και «παρανόμως διαμένων» σε άλλο κράτος μέλος

Ένα βασικό ερώτημα που ανακύπτει και απαντάται για πρώτη φορά, σε επίπεδο ενωσιακής νομολογίας, από τη σχολιαζόμενη απόφαση είναι τι συμβαίνει όταν ο αλλοδαπός διαθέτει ταυτόχρονα δύο ιδιότητες: αυτήν του επί «μακρόν διαμένοντος» (Εσθονία) και αυτήν του «παρανόμως διαμένοντος» (Φινλανδία). Υπενθυμίζεται ότι η τελευταία αυτή ιδιότητα επισύρει αυτοδικαίως την υποχρέωση του αντίστοιχου κράτους μέλους να θέσει τέλος στην παράνομη διαμονή του αλλοδαπού, κατά κύριο λόγο μέσω έκδοσης απόφασης επιστροφής σε βάρος του¹¹.

Το ερώτημα αυτό δεν απαντάται ακριβώς από την Οδηγία 2003/109/ΕΚ, αλλά επιλύεται από την Οδηγία 2008/115/ΕΚ, η οποία στο άρθρο 4(2) ορίζει ότι τυγχάνει εφαρμογής, εφόσον δεν υπάρχουν ευνοϊκότερες για τους αλλοδαπούς διατάξεις. Οι διατάξεις της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ είναι ασφαλώς ευνοϊκότερες για τον αλλοδαπό, στο μέτρο που του παρέχουν αυξημένη προστασία από την απέλαση, αλλά και αναβαθμισμένο νομικό status. Ως εκ τούτου, ορθώς το ΔΕΕ όσο και ο Γεν. Εισαγγελέας συμφώνησαν ότι, εν προκειμένω, δεν είναι εφαρμοστέοι οι κανόνες της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ, αλλά της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, ως ειδικότεροι αλλά και ως παρέχοντες αυξημένη προστασία υπέρ του αλλοδαπού.

Τώρα, τίθεται το ερώτημα τι συμβαίνει σε περίπτωση που ο αλλοδαπός δεν διαθέτει άδεια διαμονής στο δεύτερο κράτος μέλος. Σημειώνεται ότι ως «δεύτερο κράτος μέλος» ορίζεται «κάθε κράτος μέλος άλλο από εκείνο που χορήγησε για πρώτη φορά το καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος σε υπήκοο τρίτης χώρας και στο οποίο ο εν λόγω επί μακρόν διαμένων ασκεί το δικαίωμα διαμονής του»¹². Το

5. ΔΕΕ C-508/10, *Επιτροπή/Κάτω Χώρες*, 26.04.2012, ECLI:EU:C:2012:243, σκ. 66-ΔΕΕ C-309/14, *CGIL και INCA*, 02.09.2015, ECLI:EU:C:2015:523, σκ. 32. Βλ. και D. THYM, *Long Term Residents Directive 2003/109/EC*, στο: K. Hailbronner / D. Thym (eds), *EU Immigration and Asylum Law: A commentary*, Baden-Baden, 2016, σ. 428 επ. και ιδίως σ. 436 επ.

6. Βλ. και αιτιολογική σκ. 16 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ.

7. Άρθρο 12 (1) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ. Αναλυτικότερα: A. TUTILES-CU, *Considerations on the Legal Status of Third-Country Nationals Who Are Long-Term Residents in the EU*, *Journal of Law and Administrative Sciences*, 2015, σ. 201 επ.

8. Άρθρο 12 (2) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ. Αναλυτικότερα: K. HAMENSTADT, *The Protection of Turkish Citizens against Expulsion – This Far and No Further*, *German Law Journal*, 2013, σ. 239 επ. και ιδίως σ. 258 επ., D.A. ARCARAZO, *Civic Citizenship Reintroduced? The Long-Term Residence Directive as a Post-National Form of Membership*, *European Law Journal*, 2015, σ. 216 επ.

9. Άρθρο 12 (3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ.

10. A. BALDACCINI, *The Return and Removal of Irregular Migrants under EU Law: An Analysis of the Returns Directive*, *European Journal of Migration and Law*, 2009, σ. 125 επ.

11. Άρθρο 6 (1) της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ. Ομοίως, ΔΕΕ C-61/11 PPU, *El Dridi*, 28.04.2011, ECLI:EU:C:2011:268, σκ. 35- ΔΕΕ C-329/11, *Achughbabian*, 06.12.2011, ECLI:EU:C:2011:807, σκ. 31- ΔΕΕ C-166/13, *Mukarubega*, 05.11.2014, ECLI:EU:C:2014:2336, σκ. 59 και 62- ΔΕΕ C-38/14, *Zaizoune*, 23.04.2015, ECLI:EU:C:2015:260, σκ. 31 επ.- ΔΕΕ C-181/16, *Gnandi*, 19.06.2018, ECLI:EU:C:2018:465, σκ. 37- ΔΕΕ C-568/19, *Subdelegación del Gobierno en Toledo*, 08.10.2020, ECLI:EU:C:2020:807, σκ. 29- ΔΕΕ C-673/19, *M κ.ά. (Απομάκρυνση προς κράτος μέλος)*, 24.02.2021, ECLI:EU:C:2021:127, σκ. 32- ΔΕΕ C-546/19, *Westerwaldkreis*, 03.07.2021, ECLI:EU:C:2021:432 σκ. 55 επ.- ΔΕΕ C-409/20, *Subdelegación del Gobierno en Pontevedra*, 03.03.2022, ECLI:EU:C:2022:148, σκ. 42 επ. Στις επόμενες παραγράφους του ίδιου άρθρου προβλέπονται και άλλοι τρόποι αντιμετώπισης της παρανομίας της διαμονής.

12. Άρθρο 2(δ) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ.

άρθρο 15 της Οδηγίας προβλέπει διάφορους όρους για τη νομιμότητα της διαμονής του αλλοδαπού στο δεύτερο κράτος μέλος.

Μία πρώτη βάση για να απαντηθεί το ερώτημα που θέσαμε είναι η αιτιολογική σκ. 22 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, η οποία ορίζει ότι ο επί μακρόν διαμένων πρέπει να απολαμβάνει και στο δεύτερο κράτος μέλος την ίδια μεταχείριση που θα απολάμβανε και στο πρώτο. Με την επιφύλαξη, πάντως, ότι το δεύτερο κράτος μπορεί να ανακαλεί τυχόν άδεια διαμονής, εφόσον ο αλλοδαπός δεν πληροί πλέον τις προϋποθέσεις της Οδηγίας.

Το ζήτημα δεν φαίνεται πάντως να αντιμετωπίζεται ρητώς από την Οδηγία. Η πλησιέστερη νομική βάση είναι εκείνη του άρθρου 22, το οποίο φέρει τον τίτλο «ανάκληση της άδειας διαμονής και υποχρέωση επανεισδοχής». Η εν λόγω διάταξη ορίζει ότι, εφόσον ο αλλοδαπός δεν έχει αποκτήσει την ιδιότητα του επί μακρόν διαμένοντος και εντός του δεύτερου κράτους μέλους, έως την απόκτηση της ιδιότητας αυτής, το καθεστώς της διαμονής του μπορεί να ανακληθεί ή να μην ανανεωθεί και αντίστοιχα να υποχρεωθεί ο αλλοδαπός να εγκαταλείψει το έδαφος του δεύτερου κράτους μέλους για λόγους: α) δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας, β) τήρησης των όρων νομιμότητας της διαμονής στο δεύτερο κράτος μέλος βάσει της αρχής του παραλληλισμού¹³, γ) εξ υπαρχής ή επιγενόμενης παρανομίας της διαμονής στο δεύτερο κράτος μέλος. Άρα, βάσει του εθνικού δικαίου, ο εν λόγω αλλοδαπός μπορεί, κατ' αρχήν, να απελαθεί. Το σημαντικό στοιχείο που συνάγεται από τις δύο πρώτες παραγράφους του άρθρου 22 είναι ότι η απέλασή του αυτή λαμβάνει χώρα προς το κράτος μέλος που του χορήγησε το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος, δηλαδή εντός της ΕΕ. Αντιθέτως, οι προϋποθέσεις για την απέλαση του αλλοδαπού εκτός της ΕΕ προβλέπονται στην παρ. 3, όπου ορίζεται πως ο αλλοδαπός απελαύνεται μόνο για «σοβαρούς λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας», τηρουμένων των προαναφερόμενων προστατευτικών εγγυήσεων του άρθρου 12 της Οδηγίας.

Στη βάση αυτή, με δεδομένο ότι η Οδηγία 2003/109/ΕΚ δεν φαίνεται να απαντά επακριβώς στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ κλήθηκε ερμηνευτικά να επιλύσει το ζήτημα. Στις 26 Οκτωβρίου 2023, ο Γεν. Εισαγγελέας Jean Richard de la Tour εξέδωσε τις Προτάσεις του επί του ζητήματος, με τις οποίες πρότεινε στο ΔΕΕ να καταλήξει στην αντίθετη κατεύθυνση από εκείνη που τελικώς κατέληξε. Κατά τον Γεν. Εισαγγελέα, οι εγγυήσεις του άρθρου 22(3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ δεν διέπουν τους όρους υπό τους οποίους ένα κράτος μέλος εκδίδει απόφαση απέλασης σε βάρος επί μακρόν διαμένοντος αλλοδαπού, όταν αυτός μετέβη στο έδαφος του συγκεκριμένου κράτους μέλους κατά παράβαση απαγόρευσης εισό-

δου που του επιβλήθηκε για λόγους δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας, διότι το άρθρο αυτό προϋποθέτει ο αλλοδαπός να έχει αποκτήσει νόμιμη άδεια διαμονής και στο δεύτερο κράτος μέλος. Ο Γεν. Εισαγγελέας ήταν ο πρώτος που επιστράτευσε τριπλή ερμηνεία της διάταξης (γραμματική, συστηματική, τελεολογική), την οποία ακολούθησε και το ΔΕΕ, για να καταλήξει, όμως, στο αντίθετο συμπέρασμα.

IV. Το γράμμα του άρθρου 22(3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ

Κατά τη σχολιαζόμενη απόφαση, το άρθρο 22(3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ εφαρμόζεται κατόπιν τεσσάρων σωρευτικώς πληρουμένων προϋποθέσεων: α) ο αλλοδαπός να μην έχει αποκτήσει το καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος στο δεύτερο κράτος μέλος (κράτος απομάκρυνσης), β) η απέλαση να διενεργείται σύμφωνα με τις εγγυήσεις του άρθρου 12 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, γ) η απόφαση απομάκρυνσης να λαμβάνεται μόνο «για σοβαρούς λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας» και δ) το κράτος απομάκρυνσης να προβαίνει σε διαβουλεύσεις με το πρώτο κράτος μέλος και να λαμβάνει όλα τα κατάλληλα μέτρα για την αποτελεσματική εφαρμογή της απόφασης απομάκρυνσης, καθώς και να παρέχει στο πρώτο κράτος μέλος τις κατάλληλες πληροφορίες σχετικά με την εφαρμογή της (σκ. 53).

Με αναφορά στη φράση «μέχρις ότου» ο αλλοδαπός αποκτήσει καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος στο δεύτερο κράτος μέλος, την οποία χρησιμοποιεί η Οδηγία, ο Γεν. Εισαγγελέας επεσήμανε ότι δεν είναι ξεκάθαρο το προστατευτικό πεδίο της διάταξης. Επικαλούμενος τα άρθρα 2(δ), 14(1) και 21 της Οδηγίας, επεσήμανε ότι η άσκηση δικαιώματος διαμονής στο δεύτερο κράτος μέλος προϋποθέτει ότι ο υπήκοος αυτός πληροί τους όρους του κεφαλαίου III της Οδηγίας, περί διαμονής σε άλλα κράτη μέλη, και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αυξημένη προστασία από την απέλαση δεν μπορεί να δικαιολογηθεί όταν ο αλλοδαπός δεν διαθέτει παράγωγο δικαίωμα διαμονής, λόγω της απαγόρευσης εισόδου.

Το ΔΕΕ απάντησε ότι η εν λόγω ερμηνεία δεν μπορεί να στηριχθεί στο γράμμα της διάταξης. Παρά τις αναφορές του άρθρου 22(1) της Οδηγίας, η παρ. 3 δεν αναφέρεται σε κανένα σημείο στη λήψη άδειας διαμονής στο δεύτερο κράτος μέλος. Αντιθέτως, η διάταξη είναι αρκούντως ευρεία, ώστε να καταλαμβάνει και αλλοδαπούς που δεν είχαν λάβει σχετική άδεια.

Αμφότερες οι ερμηνείες έχουν προβλήματα. Η μεν ερμηνεία του Γεν. Εισαγγελέα φαίνεται να βασίζεται σε άλλες διατάξεις της Οδηγίας, γεγονός που προσομοιάζει μάλλον σε συστηματική παρά σε γραμματική ερμηνεία. Η δε ερμηνεία του ΔΕΕ απομονώνει την παράγραφο από το άρθρο στο οποίο εντάσσεται, παραγνωρίζοντας, όμως, το γεγονός ότι και αυτή, όπως και η πρώτη παράγραφος του ίδιου άρθρου (η οποία καθιερώνει τον γενικό κανό-

13. D. THYM, ό.π., 2016, σ. 515.

να), αναφέρεται ρητά στο γεγονός της κτήσης του καθεστώτος του επί μακρόν διαμένοντος, το οποίο προϋποθέτει ασφαλώς τη λήψη άδειας διαμονής και στο δεύτερο κράτος μέλος. Το διπλό αυτό πρόβλημα των δύο ερμηνειών οφείλεται στο γεγονός ότι η ίδια η διάταξη δεν φαίνεται να λύνει το ερμηνευτικό ζήτημα.

V. Πλαίσιο και σκοπός της αυξημένης προστασίας από την απέλαση

Από τη σιωπή του ενωσιακού νομοθέτη θα μπορούσε να συναγάγει κανείς δύο πιθανά συμπεράσματα. Από τη μία, ότι επιθυμούσε να προσδώσει αυξημένη προστασία στην απέλαση εκτός ΕΕ και για αυτό τη διαφοροποίησε από την απέλαση εντός ΕΕ, προβλέποντας αυξημένους όρους. Από την άλλη, πως η κατοχή νόμιμης άδειας διαμονής στο δεύτερο κράτος μέλος θεωρήθηκε, λίγο πολύ, ως αυτονόητη προϋπόθεση για την παροχή αυξημένης προστασίας από την απέλαση. Αναγκαστικά, η λύση της υπόθεσης έρχεται μέσω ενός συνδυασμού της συστηματικής και τελεολογικής ερμηνείας της διάταξης.

Ο Γεν. Εισαγγελέας βασίστηκε στον σκοπό της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ¹⁴ και στην υλοποίησή του μέσω ενός συστήματος πλειόνων βαθμίδων. Κατά το σύστημα αυτό, το παράγωγο δικαίωμα διαμονής πέραν των τριών μηνών στο δεύτερο κράτος μέλος απορρέει από το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος που αποκτήθηκε στο πρώτο κράτος μέλος, εφόσον ο αλλοδαπός δεν αποτελεί κίνδυνο για τη δημόσια τάξη ή τη δημόσια ασφάλεια. Στη βάση αυτή, συμπέρανε ότι το άρθρο 22 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ αφορά προδήλως τον επί μακρόν διαμένοντα αλλοδαπό, ο οποίος έχει κινήσει πραγματική διαδικασία ενσωμάτωσης στο δεύτερο κράτος μέλος, ασκώντας το παράγωγο δικαίωμα διαμονής που αντλεί από το καθεστώς στο οποίο έχει υπαχθεί. Στον αντίποδα, δεν αφορά αλλοδαπούς, όπως ο ΕΡ, οι οποίοι δεν έχουν δικαίωμα εισόδου στο δεύτερο κράτος μέλος λόγω προηγούμενης απαγόρευσης εισόδου. Για να τεκμηριώσει το συμπέρασμά του αυτό, ο Γεν. Εισαγγελέας υποστήριξε ότι ο σκοπός της αυξημένης προστασίας από την απέλαση είναι η διασφάλιση της αποτελεσματικότητας του δευτερογενούς δικαιώματος διαμονής, το οποίο, όμως, στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν υπάρχει καν, λόγω της απαγόρευσης εισόδου (σημ. 52-55). Έτσι, κατά τον Γεν. Εισαγγελέα, η αυξημένη προστασία από την απέλαση αφορά μόνο το πρώτο κράτος μέλος, το οποίο έχει χορηγήσει στον αλλοδαπό το δικαίωμα διαμονής και στο οποίο ο αλλοδαπός μπορεί να μεταβεί οικειοθελώς ή με καταναγκασμό (σημ. 57-58).

14. Από τις αιτιολογικές σκ. 4, 6 και 12 της Οδηγίας, διαπιστώνει ως σκοπό του καθεστώτος επί μακρόν διαμένοντος «να συνιστά ένα πραγματικό μέσο για την ενσωμάτωση του υπηκόου τρίτης χώρας στην κοινωνία στην οποία έχει εγκατασταθεί, ενσωμάτωση η οποία αποτελεί εξάλλου στοιχείο-κλειδί για την προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής, θεμελιώδους στόχου της Ένωσης» (σημ. 54).

Στο σημείο αυτό, ο Γεν. Εισαγγελέας έχει δίκιο. Η Οδηγία, αλλά και εν γένει η αναγνωρισμένη προστασία από την απέλαση για λόγους προσωπικής και οικογενειακής ζωής, προϋποθέτουν πάντα την ύπαρξη ισχυρών δεσμών με ένα ορισμένο κράτος και την κοινωνία αυτού. Δεν αφορούν μια γενική και αόριστη κατάσταση δεσμών και ενσωμάτωσης με την ΕΕ εν τω συνόλω. Αντίστοιχα, οι δεσμοί αυτοί αναγνωρίζονται εφόσον ο αλλοδαπός συμμορφώνεται με τους ισχύοντες κανόνες της μεταναστευτικής νομοθεσίας και δεν αφορούν, κατ' αρχήν, αλλοδαπούς οι οποίοι επιλέγουν να διαμένουν παράνομα εντός ορισμένου κράτους¹⁵.

Το ΔΕΕ, πάντως, δεν πείστηκε από την επιχειρηματολογία αυτή. Με εφιαλτήριο την ανάγκη διασφάλισης της αποτελεσματικότητας του καθεστώτος του επί μακρόν διαμένοντος, διέκρινε την παρ. 1 από την παρ. 3 του άρθρου 22 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, υποστηρίζοντας ότι καθιερώνουν δύο διαφορετικά είδη προστασίας από την απέλαση, ανάλογα με το εάν ο αλλοδαπός απελαύνεται εντός ή εκτός του εδάφους της ΕΕ. Κατά το ΔΕΕ, το προκείμενο της ερμηνείας αυτής είναι να κατοχυρωθεί ότι ο αλλοδαπός θα απολαμβάνει το καθεστώς ενισχυμένης προστασίας από την απέλαση, ακόμη κι αν διαμένει στο έδαφος του δεύτερου κράτους μέλους κατά παράβαση απαγόρευσης εισόδου και δεν έχει υποβάλει αίτηση για άδεια διαμονής στο κράτος αυτό (σκ. 70). Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ συμπέρανε ότι η ενισχυμένη προστασία από την απέλαση πρέπει να χορηγηθεί και σε έναν πολίτη τρίτου κράτους, όπως ο ΕΡ.

VI. Επιλογικές παρατηρήσεις

Η σχολιαζόμενη υπόθεση έθεσε στον πυρήνα της ένα σκληρό δογματικό ζήτημα που απασχολεί τους κλάδους του μεταναστευτικού και προσφυγικού δικαίου: τη σύγκρουση της αρχής της νομιμότητας με την αποτελεσματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων του αλλοδαπού. Είναι ακριβώς οι δύο αντίθετες θέσεις που εκφράστηκαν από τον Γεν. Εισαγγελέα de la Tour, αφενός, και από το δεύτερο τμήμα του ΔΕΕ, αφετέρου, που περιγράφουν τις δύο αντίθετες τοποθετήσεις επί του ζητήματος.

15. *Mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ Chandra κ.ά. κατά Ολλανδίας, απόφαση επί του παραδεκτού της 13ης Μαΐου 2003, άνευ παραγραφοποίησης. ΕΔΔΑ Benamar κατά Ολλανδίας, απόφαση επί του παραδεκτού της 5ης Απριλίου 2005, άνευ παραγραφοποίησης. ΕΔΔΑ Rodrigues da Silva & Hoogkamer κατά Ολλανδίας (Προσφυγή No 50435/99), απόφαση της 31ης Ιανουαρίου 2006, παρ. 43. ΕΔΔΑ Darren Omoregie κ.ά. κατά Νορβηγίας (Προσφυγή No 265/07), απόφαση της 31ης Ιουλίου 2008, παρ. 58 επ.. ΕΔΔΑ Jeunesse κατά Ολλανδίας (Προσφυγή No 12738/10), απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2014 του Τμήματος Ευρείας Σύλληψης, παρ. 103. ΕΔΔΑ A.S. κατά Ελβετίας (Προσφυγή No 39350/13), απόφαση της 30ής Ιουνίου 2015, παρ. 44. ΕΔΔΑ Z.H. & R.H. κατά Ελβετίας (Προσφυγή No 60119/12), απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2015, παρ. 38. ΕΔΔΑ Danelyan κατά Ελβετίας, απόφαση επί του παραδεκτού της 29ης Μαΐου 2018, παρ. 29.

Στα κρίσιμα πραγματικά στοιχεία της υπόθεσης, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι το ΔΕΕ βρέθηκε ενώπιον μίας υπόθεσης όπου ο αλλοδαπός είχε ζήσει όλη του τη ζωή στην Εσθονία και δεν είχε κανέναν δεσμό με τη Ρωσία, στοιχείο που πρέπει να έπαιξε καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της τελικής κρίσης του Δικαστηρίου. Αντίστοιχο ρόλο πρέπει να έπαιξε και το γεγονός ότι η Ρωσία δεν είναι κράτος μέλος της ΕΕ, καθώς επίσης και η γεωπολιτική συγκυρία εντός της οποίας διαλαμβάνεται η σχετική κρίση, με τις συνακόλουθες προεκτάσεις ως προς το status quo του ΕΡ στη Ρωσία.

Μία τέτοια κατάσταση, υπό το πρίσμα των κριτηρίων που έχει αναπτύξει η νομολογία του ΕΔΔΑ επί του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, θα οδηγούσε ευλόγως το φινλανδικό δικαστήριο να συμπεράνει ότι πρέπει να ξεπεραστεί ένας πολύ υψηλός πήχης, για να είναι αναλογικό το μέτρο της απέλασης, όπως και τελικώς έγινε¹⁶. Αντιθέτως, λόγω του τρόπου με τον οποίον υποβλήθηκε το προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ δεν ασχολήθηκε, παρά μόνον παρεμπιπτόντως, με το ζήτημα της έντασης των δεσμών του ΕΡ με την ΕΕ και τη Ρωσία, αλλά επικεντρώθηκε στην εφαρμογή ή μη του υψηλού πήχη των «σοβαρών» λόγων δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας που συνηγορούν στην απέλαση. Αντί, δηλαδή, να ασχοληθεί με το δεύτερο μέρος του διπλού «λόγοι στους οποίους εδράζεται η απέλαση vs λόγοι προστασίας από την απέλαση», ασχολήθηκε μόνο με το πρώτο.

Αυτή ακριβώς η μονομερής έμφαση αποκλειστικά στους λόγους επί των οποίων εδράζεται η απέλαση είναι ίσως το στοιχείο που συνηγόρησε στο συμπέρασμα του ΔΕΕ. Αντιμετωπίζοντας ένα προφανές νομοθετικό κενό της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, το Δικαστήριο προέκρινε την αποτελεσματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων του αλλοδαπού έναντι της αρχής της νομιμότητας που απορρέει από την κυριαρχική εξουσία των κρατών να ελέγχουν την είσοδο και διαμονή στο έδαφός τους. Η κρίση αυτή εγκωμιάστηκε, με το επιχείρημα ότι σε περίπτωση τέτοιων νομοθετικών κενών, η νομολογία είναι εκείνη που έχει καθήκον να θεραπεύσει κενά στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων του αλλοδαπού¹⁷, επιχείρημα που, άλλωστε, φαίνεται να διαπνέει όλη την απόφαση.

Παρά ταύτα, πρόκειται για μία κρίση μάλλον μαξιμα-

στική και, όπως αναδείχθηκε, μη υποστηριζόμενη ούτε από το γράμμα, αλλά ούτε και από τον σκοπό της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ. Μπορεί η Οδηγία να αποσκοπεί στην αποτελεσματική προστασία του επί μακρόν διαμένοντος αλλοδαπού από την απέλαση, ο ενωσιακός νομοθέτης όμως δεν έχει φθάσει στο σημείο να υπαγορεύσει ρητά στα κράτη μέλη να χορηγούν πάντα δευτερογενές δικαίωμα εισόδου και διαμονής στους αλλοδαπούς που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της. Έτσι, η κρίση αυτή καταλήγει να καθιστά άνευ αντικειμένου την απαγόρευση εισόδου σε πολίτη τρίτου κράτους που έχει προηγουμένως λάβει το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντα σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ. Συνεπειοκρατικά, μία τέτοια κρίση ενδέχεται να ενισχύσει την επιφυλακτικότητα μεταξύ των κρατών μελών και να υπονομεύσει τη συνεργασία τους, όταν οι μονομερείς αποφάσεις ενός κράτους καταλήγουν να έχουν τέτοια εξωεδαφική ισχύ, ώστε να επηρεάζουν άρδην τον τρόπο με τον οποίον ένα άλλο κράτος επιλέγει να προστατεύσει τη δημόσια τάξη και τη δημόσια ασφάλειά του.

Ένα σημαντικό στοιχείο που απουσιάζει από την επίμαχη κρίση είναι η σύνδεση της διαμονής στο δεύτερο κράτος μέλος με τη λήψη νόμιμης άδειας διαμονής από αυτό¹⁸ και όχι αυθαιρέτως και παρανόμως, όπως φαίνεται να συνέβη, εν προκειμένω. Μόνο κατόπιν λήψης της εν λόγω άδειας, ο αλλοδαπός αποκτά στο δεύτερο κράτος μέλος την προβλεπόμενη ίση μεταχείριση με το πρώτο κράτος¹⁹. Τι συμβαίνει όταν ο αλλοδαπός δεν διαθέτει, αλλά ούτε και προσπαθεί να αποκτήσει, άδεια διαμονής στο δεύτερο κράτος μέλος δεν απαντάται ρητώς από την Οδηγία. Άλλωστε, θεμελιώδης πυρήνας της μεταναστευτικής πολιτικής της ΕΕ είναι η καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης και όχι η ενθάρρυνσή της, με τη δημιουργία country shopping εντός της ΕΕ, εφόσον ο αλλοδαπός καταφέρει να αποκτήσει άδεια διαμονής σε ένα μόνον κράτος μέλος.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ δεν εξέτασε καθόλου την καταχρηστικότητα της προβολής των δευτερογενών δικαιωμάτων που τυχόν αντλούσε ο ΕΡ από την ιδιότητα του επί μακρόν διαμένοντος²⁰. Ο ΕΡ είχε παραβιάσει πολλάκις και συνειδητά τους μεταναστευτικούς κανόνες, καθώς και την ποινική νομοθεσία του φινλανδικού κράτους, επιδεικνύοντας, με τον τρόπο αυτόν, αδιαφορία για την έννομη τάξη του κράτους απομάκρυνσης, καθώς και για την ίδια την αρχή της νομιμότητας. Το στοιχείο αυτό συναξιολογείται πάντοτε κατά την επιμέτρηση της αναλογικότητας του μέτρου της απέλασης²¹. Ως εκ τούτου, έπρε-

16. Απόφαση του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου της Φινλανδίας, με αριθμό φακέλου 2476/2020, της 5ης Ιουνίου 2024, διαθέσιμη στο: <https://www.finlex.fi/fi/oikeus/kho/vuosikirjat/2024/202401656> (τελευταία πρόσβαση 19.04.2024).

17. J. BORNEMANN, Between politics of suspicion and reinforced protection: the EU long-term residence Directive and expulsion of ethnic Russians (Case C-752/22, EP), EU Law Live, 04.04.2024, <https://eulawlive.com/op-ed-between-politics-of-suspicion-and-reinforced-protection-the-eu-long-term-residence-directive-and-deportations-of-ethnic-russians-case-c-752-22-ep-by-jonas-bornemann/> (τελευταία πρόσβαση: 19.04.2024).

18. Άρθρα 19 και 21 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ.

19. Άρθρο 21(1) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ.

20. Βλ. αιτιολογική σκ. 11 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ.

21. ΕΔΔΑ *Muradeli κατά Ρωσίας* (Προσφυγή Νο 72780/12), απόφαση της 9ης Απριλίου 2015, παρ. 81· ΕΔΔΑ *Levakovic κατά Δανίας* (Προ-

πε να πιστωθεί στις φινλανδικές μεταναστευτικές αρχές ότι προσπάθησαν επανειλημμένα να απελάσουν τον ΕΡ στην Εσθονία αντί της Ρωσίας, τηρώντας την αρχή του αναγκαιού μέτρου.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι σκοπός της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ είναι να ενισχύσει την ενσωμάτωση του αλλοδαπού στο κράτος μέλος με το οποίο έχει αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς. Δεν φθάνει στο σημείο να αναγνωρίσει έναν γενικό δεσμό με την ΕΕ εν τω συνόλω. Μία τέτοια ερμηνεία θα καθιστούσε άνευ περιεχομένου την ίδια την Οδηγία 2004/38/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της ΕΕ και των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην ΕΕ. Η Οδηγία αυτή επιτρέπει, τηρουμένων των σχετικών προϋποθέσεων²², την απέλαση πολίτη κράτους μέλους της ΕΕ, άρα Ευρωπαίου πολίτη. Αναγνωρίζει, συναφώς, ότι η ενσωμάτωση δεν αφορά την ΕΕ εν τω συνόλω, αλλά μόνο ορισμένο κράτος. Συνεπώς, το ΔΕΕ, με την παραπάνω κρίση του, παραγνωρίζει ότι η ενσωμάτωση και η ύπαρξη δεσμών αφορούν συγκεκριμένο και εντοπισμένο κάθε φορά κράτος και την κοινωνία του.

Ο μαξιμαλισμός της κρίσης του ΔΕΕ εντός της παρούσας ρευστής γεωπολιτικής συγκυρίας είναι κατανοητός. Δεν πρέπει, όμως, να λησμονείται το γεγονός ότι αποφάσεις που επιβάλλουν στα κράτη μέλη υποχρεώσεις, πρόσθετες και μη συμφωνηθείσες σε επίσημα νομοθετικά κείμενα, μπορούν να αποτελέσουν σημαντική αιτία επιφυλακτικότητας και αναταραχών στην κοινή μεταναστευτική πολιτική της ΕΕ, σε μία εποχή όπου η συναίνεση για τόσο ακανθώδη ζητήματα είναι όχι πλέον ένα ζητούμενο, αλλά μία αναγκαιότητα κοινής επιβίωσης.

Όσο για την πλήρωση του νομοθετικού κενού, σε περίπτωση που κρινόταν μη εφαρμοστέα η διάταξη του άρθρου 22(3) της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, ο έλεγχος της αναλογικότητας του μέτρου της απέλασης μπορούσε κάλλιστα να διενεργηθεί, ήδη με άμεση εφαρμογή των συνταγματικής περιωπής διατάξεων περί προστασίας της ατομικής και οικογενειακής ζωής. Στις διατάξεις αυτές περιλαμβάνεται και η κρίσιμη διάταξη του άρθρου 8 ΕΣΔΑ²³, το οποίο, ως κανόνας συνταγματικής τάξης, τυγχάνει άμεσα εφαρμοστέος σε κάθε περίπτωση απέλασης αλλοδαπού, υποχρεώνοντας τις αρμόδιες αρχές να προβαίνουν σε έλεγχο αναλογικότητας του μέτρου της απέλασης, ελέγχοντας τα σχετικά κριτήρια, μεταξύ των οποίων εί-

ναι οι δεσμοί που θεμελιωμένα είχε αναπτύξει ο ΕΡ στην Εσθονία και η απουσία των δεσμών του με τη Ρωσία.

► Οι γυναίκες-θύματα έμφυλης βίας εμπίπτουν στο καθεστώς πρόσφυγα σύμφωνα με την Οδηγία 2011/95/ΕΕ

Η ενδοοικογενειακή βία ή η απειλή διάπραξης «εγκλήματος τιμής» κατά των γυναικών μπορούν να οδηγήσουν σε χορήγηση καθεστώτος πρόσφυγα ή επικουρικής προστασίας, ερμηνεύοντας τις διατάξεις της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ υπό το πρίσμα της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης και της Σύμβασης για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – κοινή πολιτική στον τομέα του ασύλου – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – προϋποθέσεις χορήγησης του καθεστώτος πρόσφυγα – άρθρο 2 στοιχείο δ' – λόγοι δίωξης – «ιδιότητα μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας» – άρθρο 10 παρ. 1 στοιχείο δ' – πράξεις δίωξης – άρθρο 9 παρ. 1 και 2 – συσχετισμός μεταξύ των λόγων και των πράξεων δίωξης ή μεταξύ των λόγων δίωξης και της έλλειψης προστασίας κατά των πράξεων αυτών – άρθρο 9 παρ. 3 – μη κρατικοί υπεύθυνοι – άρθρο 6 στοιχείο γ' – αναγνώριση προσώπου ως δικαιούχου επικουρικής προστασίας – άρθρο 2 στοιχείο στ' – «σοβαρή βλάβη» – άρθρο 15 στοιχεία α' και β' – αξιολόγηση των αιτήσεων διεθνούς προστασίας για τους σκοπούς της χορήγησης του καθεστώτος πρόσφυγα ή του καθεστώτος επικουρικής προστασίας – άρθρο 4 – βία κατά των γυναικών με βάση το φύλο – ενδοοικογενειακή βία – απειλή διάπραξης «εγκλήματος τιμής»

ΔΕΕ C-621/21, Intervjuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques), 16.01.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: N. Riszarra, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:47 – Προδικαστική παραπομπή

Η WS, διαζευγμένη Τουρκάλα υπήκοος, κουρδικής καταγωγής και μουσουλμανικού θρησκεύματος, αφίχθη τον Ιούνιο του 2018 νομίμως στη Βουλγαρία. Στη συνέχεια, μετέβη στο Βερολίνο όπου διέμενε μέλος της οικογένειάς της και όπου υπέβαλε αίτηση για την παροχή διεθνούς προστασίας. Με την από 28 Φεβρουαρίου 2019 απόφαση της Εθνικής Υπηρεσίας για τους Πρόσφυγες στο πλαίσιο του Συμβουλίου των Υπουργών (στο εξής: DAB), η οποία εξεδόθη κατόπιν σχετικού αιτήματος των γερμανικών αρχών, οι βουλγαρικές αρχές δέχθηκαν να επανεξετάσουν την περίπτωση της WS όσον αφορά την αίτησή της για την παροχή διεθνούς προστασίας.

Κατά τις τρεις συνεντεύξεις που διεξήγαγε το τμήμα πραγματοποίησης συνεντεύξεων της DAB τον Οκτώβριο του 2019, η WS δήλωσε ότι η οικογένειά της την είχε εξα-

σφυγή No 7841/14), απόφαση της 23ης Οκτωβρίου 2018, παρ. 44· ΕΔΔΑ *Munir Johana κατά Δανίας* (Πρόσφυγη No 56803/18), απόφαση της 12ης Ιανουαρίου 2021, παρ. 58.

22. Βλ. άρθρα 14 και 28-33 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ.

23. D. THYM, *Residence as De Facto Citizenship? Protection of Long-term Residence under Article 8 ECHR*, στο: R. Rubio-Marín (ed.), *Human Rights and Immigration*, Oxford, 2015, σ. 106 επ. και ιδίως σ. 123 επ.

ναγκάσει στη σύναψη γάμου καθώς και ότι, κατά τη διάρκεια του συζυγικού βίου, ο σύζυγός της είχε βιαιοπραγήσει εις βάρος της, η δε βιολογική της οικογένεια, μολονότι είχε επίγνωση της κατάστασης αυτής, δεν την είχε βοηθήσει. Έτσι, λοιπόν, εγκατέλειψε τη συζυγική εστία τον Σεπτέμβριο του 2016 και το 2017 συνήψε θρησκευτικό γάμο με άλλον άνδρα με τον οποίο απέκτησε έναν υιό τον Μάιο του 2018. Αφού εγκατέλειψε την Τουρκία, έλαβε επίσημα διαζύγιο από τον πρώτο της σύζυγο τον Σεπτέμβριο του 2018, παρά τις αντιρρήσεις του. Για τους λόγους αυτούς, δήλωσε ότι φοβόταν ότι η οικογένειά της θα τη δολοφονούσε εάν επέστρεφε στην Τουρκία.

Με απόφαση της DAB απερρίφθη το αίτημα της WS με την αιτιολογία ότι οι πράξεις ενδοοικογενειακής βίας ή οι απειλές θανάτου εκ μέρους του συζύγου της και μελών της βιολογικής της οικογένειας δεν ήταν κρίσιμες για τους σκοπούς της χορήγησης του καθεστώτος αυτού. Τον Απρίλιο του 2021, η WS υπέβαλε νέο αίτημα επικαλούμενη βάσιμο φόβο για δίωξη εις βάρος της από μη κρατικούς υπευθύνους λόγω της ιδιότητάς της ως μέλους «ιδιαιτέρως κοινωνικής ομάδας», ήτοι της ομάδας των γυναικών που έχουν υποστεί ενδοοικογενειακή βία καθώς και των γυναικών που ενδέχεται να αποτελέσουν θύματα «εγκλημάτων τιμής», καταδεικνύοντας τη γενικότερη κατάσταση των δικαιωμάτων των γυναικών στην Τουρκία, το οποίο η υπηρεσία επίσης απέρριψε.

Το βουλγαρικό αιτούν δικαστήριο απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ένωσης, καθώς έκρινε αναγκαίο να διευκρινιστούν οι ουσιαστικού δικαίου προϋποθέσεις που διέπουν τη χορήγηση διεθνούς προστασίας κατά την Οδηγία 2011/95/ΕΕ σε περιπτώσεις γυναικών-θυμάτων βίας.

Παρατηρήσεις

Όλγα Μιχαλοπούλου*

Εισαγωγή – Λίγα λόγια για την Οδηγία 2011/95/ΕΕ

Η βία κατά των γυναικών, και ιδίως με τη μορφή ενδοοικογενειακής βίας, είναι ένα φαινόμενο που έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις παγκοσμίως. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αλλά όχι και μοναδικό, αποτελεί η τρομακτική αύξηση του αριθμού των ανθρωποκτονιών κατά γυναικών εντός του οικογενειακού κύκλου, οι λεγόμενες «γυναικοκτονίες». Για τον λόγο αυτό, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει πλέον προβεί σε δραστηκότερα μέτρα αναφορικά με την προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών και κοριτσιών και την ισότητα των φύλων εν γένει. Στο πλαίσιο της στρατηγικής της ΕΕ για την ισότητα των φύλων 2020-2025, η Ένωση, μετά από πρόταση της Επιτροπής,

προχώρησε στις διαπραγματεύσεις για τη νέα Οδηγία για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας. Επίσης, πολύ σημαντική είναι η παγκόσμια πρωτοβουλία Spotlight που αποσκοπεί στην εξάλειψη όλων των μορφών βίας κατά των γυναικών και κοριτσιών, ενώ εξαιρετικής σημασίας στην προσπάθεια αυτή είναι η προσχώρηση της ΕΕ στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας. Τα κράτη μέλη, λοιπόν, οφείλουν να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψη αυτής της μορφής βίας και να διασφαλίσουν την αποτελεσματική προστασία και υποστήριξη όλων των θυμάτων. Ωστόσο, το φαινόμενο της έμφυλης ενδοοικογενειακής βίας δεν περιορίζεται στα στενά γεωγραφικά όρια ενός μόνο κράτους μέλους, αλλά πολλές φορές έχει διασυνοριακό χαρακτήρα. Πολλές γυναίκες (ή και κορίτσια) διαφεύγουν από τη χώρα τους και δεν δύνανται ή δεν επιθυμούν να επιστρέψουν σε αυτήν φοβούμενες ότι θα υποστούν βία¹. Συνεπώς, είναι αναγκαία η συνεργασία μεταξύ των δημοσίων αρχών των κρατών μελών. Αναπόφευκτα μια τέτοια συνεργασία πρέπει να υπάρχει και στον τομέα της μετανάστευσης και του ασύλου.

Η Οδηγία 2011/95/ΕΕ σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας, αποτελεί ένα νομοθέτημα που συνδέεται άμεσα με την προαναφερόμενη κατάσταση. Ο τρόπος ερμηνείας και εφαρμογής των διατάξεων του μπορούν να συμβάλουν καταλυτικά στην προσπάθεια των κρατών μελών και της Ένωσης εν γένει για την επίτευξη καλύτερης προστασίας των γυναικών-θυμάτων βίας στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Με τη συγκεκριμένη απόφαση, το Δικαστήριο δίνει λοιπόν κατευθυντήριες οδηγίες σχετικά με την ερμηνεία των διατάξεων της Οδηγίας αυτής, καταδεικνύοντας τη γενικότερη τάση του για την ενδυνάμωση των δικαιωμάτων των γυναικών και την προστασία αυτών.

A. Η ερμηνεία των διατάξεων της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ βάσει διεθνών συμβάσεων

Το άρθρο 1, τμήμα Α, της Σύμβασης της Γενεύης και το άρθρο 2, στοιχείο δ', της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ κάνουν λόγο μόνο για «ιδιότητα μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας», χωρίς αναφορά στο «φύλο» του αιτούντος διεθνή προστασία κατά τον ορισμό του πρόσφυγα και χωρίς να προβλέπουν ότι η έμφυλη βία κατά των γυναικών μπορεί να συνιστά, αυτή καθεαυτήν, λόγο πα-

* Master 1, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

1. Βλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα J. Richard de la Tour, σημ. 1, 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:314, επί της υπόθεσης την οποία αφορά η σχολιαζόμενη απόφαση.

ροχής διεθνούς προστασίας. Αντιθέτως, η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης² και η Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών³ (στο εξής: CEDAW) περιέχουν ρητές διατάξεις επ' αυτού, και συγκεκριμένα αναγνωρίζουν ρητά ως μορφή δίωξης τη βία κατά των γυναικών λόγω του φύλου τους. Η αντίθεση αυτή δημιουργεί μια σύγχυση αναφορικά με την ερμηνεία του άρθρου 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ, το οποίο αναφέρει ότι «*Η Ένωση αναπτύσσει κοινή πολιτική στους τομείς του ασύλου, της επικουρικής προστασίας και της προσωρινής προστασίας με στόχο να παρέχεται το κατάλληλο καθεστώς σε οποιοδήποτε υπήκοο τρίτης χώρας χρίζει διεθνούς προστασίας και να εξασφαλίζεται η τήρηση της αρχής της μη επαναπροώθησης. Η πολιτική αυτή πρέπει να συνάδει με τη Σύμβαση της Γενεύης της 28ης Ιουλίου 1951 και με το Πρωτόκολλο της 31ης Ιανουαρίου 1967 περί του καθεστώτος των προσφύγων, καθώς και με άλλες συναφείς συμβάσεις*», αφήνοντας ανοιχτή προς ερμηνεία τη λίστα των «*συναφών συμβάσεων*». Εύλογα, λοιπόν, διαμορφώνεται από το αιτούν δικαστήριο το ερώτημα εάν οι προϋποθέσεις, όπως αναφέρονται στο άρθρο 2, στοιχείο δ' της συγκεκριμένης Οδηγίας, για τη χορήγηση καθεστώτος πρόσφυγα σε πρόσωπο το οποίο φοβάται ότι θα αποτελέσει θύμα πράξεων έμφυλης βίας σε περίπτωση επιστροφής του στη χώρα καταγωγής, θα πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα των διατάξεων της Σύμβασης της Γενεύης ή με βάση τους ορισμούς που περιέχονται στη CEDAW και στη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης. Εάν, δηλαδή, οι εν λόγω Συμβάσεις συνιστούν «*συναφείς συμβάσεις*» κατά το άρθρο 78 της ΣΛΕΕ, λαμβάνοντας ειδικά υπόψη την αιτιολογική σκ. 17 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ ότι «*τα κράτη μέλη δεσμεύονται από υποχρεώσεις που υπέχουν από πράξεις διεθνούς δικαίου στις οποίες είναι μέρη, συμπεριλαμβανομένων συγκεκριμένα εκείνων που απαγορεύουν τις διακρίσεις*».

Με την απόφασή του αυτή, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι τόσο η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης όσο και η CEDAW συγκαταλέγονται πράγματι στις «*συναφείς συμβάσεις*» κατά την έννοια του παραπάνω άρθρου της ΣΛΕΕ. Κατά συνέπεια, η Οδηγία 2011/95/ΕΕ πρέπει να ερμηνεύεται τηρουμένων των διεθνών αυτών συμβάσεων.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Γεν. Εισαγγελέας στις Προτάσεις του είχε αντίθετη άποψη. Θα πρέπει, ωστόσο, να αναλογιστούμε το γεγονός ότι, κατά την περίοδο που γράφτηκαν οι εν λόγω Προτάσεις, ήτοι τον

Απρίλιο του 2023, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είχε ακόμα προσχωρήσει στη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης και ορισμένα από τα κράτη μέλη δεν είχαν κυρώσει ακόμα τη συγκεκριμένη Σύμβαση⁴. Αντιθέτως, κατά την έκδοση της απόφασης, τον Ιανουάριο του 2024, η Ένωση είχε ήδη προσχωρήσει, τον Ιούνιο του 2023, καθιστώντας το κείμενο της Σύμβασης δεσμευτικό για το σύνολο των κρατών μελών της. Επίσης, όπως τονίζει το Δικαστήριο, μολονότι η Ένωση δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος στη CEDAW, όλα τα κράτη μέλη της έχουν κυρώσει τη Σύμβαση αυτή⁵. Επομένως, ορθότερη φαίνεται η απόφαση του Δικαστηρίου, ότι οι διατάξεις της επίμαχης Οδηγίας πρέπει να ερμηνεύονται υπό το φως των διεθνών αυτών συμβάσεων. Η κρίση αυτή δεν επηρεάζεται από το γεγονός ότι η Βουλγαρία, δηλαδή το κράτος όπου προέκυψε η εν λόγω υπόθεση και το αντίστοιχο προδικαστικό ερώτημα, δεν έχει κυρώσει τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης, για τους ανωτέρω αναφερόμενους λόγους.

B. Καθεστώς πρόσφυγα – Άρθρο 2 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ

Στο άρθρο 2 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ ως «*πρόσφυγας*» ορίζεται ο υπήκοος τρίτης χώρας ο οποίος, συνεπεία βάσιμου φόβου δίωξης λόγω φυλής, θρησκείας, ιθαγένειας, πολιτικών πεποιθήσεων ή ιδιότητας μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας, ευρίσκεται εκτός της χώρας της ιθαγένειάς του και δεν είναι σε θέση ή, λόγω του φόβου αυτού, δεν επιθυμεί να θέσει εαυτόν υπό την προστασία της εν λόγω χώρας ή ο ανιθαγενής ο οποίος, ευρισκόμενος εκτός της χώρας της προηγούμενης συνήθους διαμονής του για τους ίδιους προαναφερθέντες λόγους, δεν είναι σε θέση ή, λόγω του φόβου αυτού, δεν επιθυμεί να επιστρέψει σε αυτήν. Η συγκεκριμένη απόφαση προχωρά σε μια ερμηνεία του ανωτέρω ορισμού, και της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ συνολικά, ιδιαίτέρως ευνοϊκή προς τα δικαιώματα των γυναικών, προκειμένου να διασφαλίσει τη μέγιστη δυνατή προστασία των γυναικών-θυμάτων ενδοοικογενειακής και έμφυλης εν γένει βίας.

i. Η έννοια της «ιδιαιτέρως κοινωνικής ομάδας»

Καταρχάς, η ιδιαίτερη σημασία της απόφασης αυτής έγκειται στο ότι το Δικαστήριο αναγνωρίζει ρητώς ότι οι γυναίκες-θύματα έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας μπορούν να θεωρηθούν μέλη ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας βάσει του φύλου τους. Η έννοια της «ιδιαιτέρως κοινωνικής ομάδας» συνιστά αναμφισβήτητα μια δύσκολη ερμηνευτικά έννοια. Ακόμα και σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες του ΟΗΕ δεν υπάρχει σαφής ορισμός της εν λόγω έννοιας, αλλά ο κατάλογος των ομάδων που μπορούν να

2. Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας της 11ης Μαΐου 2011, <https://rm.coe.int/1680462536>.

3. <https://unric.org/el/%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CE%BE%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%88%CE%B7-%CF%8C%CE%BB%CF%89%CE%BD-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%862/>.

4. Τσεχία, Ουγγαρία, Λιθουανία, Λετονία, Σλοβακία και Βουλγαρία που είναι το επίμαχο στην εν λόγω υπόθεση κράτος μέλος.

5. Σκ. 44 της σχολιαζόμενης απόφασης.

χαρακτηριστούν ως τέτοιες είναι ανοιχτός⁶. Σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 1, στοιχείο δ' και τις κατευθυντήριες γραμμές της ΕΑΣΟ⁷, κατά την αξιολόγηση των λόγων δίωξης, η ομάδα θεωρείται ως «ιδιαιτέρη κοινωνική ομάδα» όταν τα μέλη της έχουν κοινά εγγενή χαρακτηριστικά ή κοινό ιστορικό παρελθόν το οποίο δεν μπορεί να μεταβληθεί ή έχουν από κοινού χαρακτηριστικά ή πεποιθήσεις τόσο θεμελιώδους σημασίας για την ταυτότητα ή τη συνείδηση ώστε ένα πρόσωπο να μην πρέπει να αναγκάζεται να τις αποκηρύξει και η ομάδα έχει ιδιαίτερη ταυτότητα στην οικεία χώρα, διότι γίνεται αντιληπτή ως διαφορετική ομάδα από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο⁸. Το ίδιο το άρθρο 10 επίσης κάνει ιδιαίτερη αναφορά στον παράγοντα του φύλου, διευκρινίζοντας ότι, μεταξύ άλλων, «λαμβάνονται δεόντως υπόψη πτυχές συνδεδεμένες με το φύλο, συμπεριλαμβανόμενης της ταυτότητας του φύλου, κατά τον καθορισμό της ιδιότητας μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας ή τον προσδιορισμό χαρακτηριστικού αυτής της ομάδας»⁹, ενώ ο παράγοντας του φύλου συναντάται ήδη και από το Προοίμιο, όπου στην αιτιολογική σκ. 30 της ίδιας Οδηγίας αναφέρεται ρητώς ότι η ταυτότητα του φύλου του αιτούντος μπορεί να σχετίζεται με ορισμένες παραδόσεις και έθιμα στον βαθμό που έχουν σχέση με τον βάσιμο φόβο του αιτούντος για δίωξη σε βάρος του¹⁰. Ανάλογη είναι και η προσέγγιση της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες, η οποία στις κατευθυντήριες οδηγίες για τη διεθνή προστασία αριθ. 1 διευκρινίζει ότι «το φύλο μπορεί να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της κοινωνικής ομάδας. Οι γυναίκες αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινωνικής υπο-ομάδας που καθορίζεται από έμφυτα και ανεπίδεκτα αλλαγής γνωρίσματα και συχνά απολαμβάνουν μεταχείριση διαφορετική από αυτή των αντρών. [...] Τα χαρακτηριστικά τους τις ξεχωρίζουν ως κοινωνική ομάδα και σε κάποιες χώρες υπομένουν διαφορετικά κριτήρια και επίπεδο μεταχείρισης»¹¹. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, προκύπτει ότι το φύλο μπορεί να θεωρείται εγγενές χαρακτηριστικό, πληρώντας έτσι σίγουρα την πρώτη προϋπόθεση, ωστόσο, στην πράξη, για την ικανοποίηση του κριτηρίου της «ιδιαιτέρης ταυτότητας», της δεύτερης δηλαδή προϋπόθεσης, δίνεται μεγάλη βαρύτητα στον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο. Επομένως, η αξιολόγησή του διενεργείται και αναλύεται βάσει της κατάστασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των

κοινωνικών, ηθικών ή νομικών κανόνων που επικρατούν στην εκάστοτε χώρα καταγωγής¹².

Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το Δικαστήριο ήρθε αντιμέτωπο με την περίπτωση μουσουλμάνας γυναίκας από την Τουρκία που εξαναγκάστηκε να συνάψει γάμο, πρακτική συνήθης στη χώρα αυτή, και έθεσε τέλος στον αναγκαστικό αυτό γάμο, εγκαταλείποντας τη συζυγική της εστία και συνάπτοντας νέο θρησκευτικό γάμο με άλλο σύζυγο. Πρόκειται, λοιπόν, για περίπτωση γυναίκας στην Τουρκία η οποία αρνήθηκε να συμμορφωθεί με τα παραδοσιακά πρότυπα της χώρας αναφορικά με τον «προσδοκώμενο ρόλο της γυναίκας στην οικογένεια». Στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, εκτός από το εγγενές χαρακτηριστικό του βιολογικού γυναικείου φύλου που μνημονεύθηκε ανωτέρω, συναντάται επιπροσθέτως και η παράμετρος του «κοινού ιστορικού παρελθόντος το οποίο δεν μπορεί να μεταβληθεί», αφού η WS είναι μέλος της ομάδας έγγαμων γυναικών οι οποίες εγκατέλειψαν τη συζυγική τους εστία¹³, ενώ πληρούται επίσης και η δεύτερη προϋπόθεση για τον χαρακτηρισμό της «ιδιαιτέρης κοινωνικής ομάδας», καθώς στη χώρα καταγωγής της WS η συμπεριφορά αυτή συνιστά παράβαση των κοινωνικών ηθών και οδηγεί σε στιγματισμό, κοινωνικό αποκλεισμό και βίαιες πράξεις εναντίον της, τα λεγόμενα «εγκλήματα τιμής». Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι η Τουρκία αποχώρησε από τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης τον Μάρτιο του 2021, καταλύοντας κάθε δικλείδα ασφαλείας και καθιστώντας ακόμα πιο επισφαλής τα δικαιώματα των γυναικών της χώρας.

Ορθώς λοιπόν το Δικαστήριο κατέληξε στην περίπτωση αυτή στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 10 παρ. 1, στοιχείο δ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ έχει την έννοια ότι, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν στη χώρα καταγωγής τους, μπορεί να θεωρηθεί ότι τόσο οι γυναίκες της χώρας αυτής στο σύνολό τους όσο και μικρότερες ομάδες γυναικών, απλώς και μόνο λόγω του φύλου τους, οι οποίες έχουν ένα πρόσθετο κοινό χαρακτηριστικό, έχουν την ιδιότητα μέλους «ιδιαιτέρης κοινωνικής ομάδας» αποτελούσα «λόγο δίωξης» ικανό να οδηγήσει στην αναγνώριση του καθεστώτος πρόσφυγα σε αυτές¹⁴.

6. Κατευθυντήριες γραμμές της ΕΑΣΟ σχετικά με την ιδιότητα μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας. Σειρά πρακτικών της ΕΑΣΟ. Μάρτιος 2020, σ. <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/EASO-Guidance-MPSG-EL.pdf>.

7. Ibid, σ. 11.

8. Σκ. 40 της σχολιαζόμενης απόφασης.

9. Άρθρο 10 παρ. 1, στ. δ' εδάφιο β'.

10. Σκ. 41 της σχολιαζόμενης απόφασης.

11. Ibid, σκ. 42.

12. Κατευθυντήριες γραμμές της ΕΑΣΟ σχετικά με την ιδιότητα μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας. Σειρά πρακτικών οδηγιών της ΕΑΣΟ. Μάρτιος 2020, σ. 14 και σκ. 52 της σχολιαζόμενης απόφασης.

13. Σκ. 51 της σχολιαζόμενης απόφασης.

14. Το ΔΕΕ ακολούθησε το σκεπτικό του Γεν. Εισαγγελέα J. Richard de la Tour, όπως παρουσιάζεται στις Προτάσεις του, όπου αναφέρει ότι οι γυναίκες, απλώς και μόνο λόγω της ιδιότητάς τους αυτής, αποτελούν παράδειγμα κοινωνικού συνόλου προσδιοριζόμενου από εγγενή και αμετάβλητα χαρακτηριστικά και άρα η αιτούσα είναι, λόγω του φύλου της, μέλος «ιδιαιτέρης κοινωνικής ομάδας». Βλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα επί της υπόθεσης την οποία αφορά η σχολιαζόμενη απόφαση στα σημ. 72-73.

ii. Η έννοια των «μη κρατικών υπεύθυνων»

Το αιτούν δικαστήριο εν συνεχεία διερωτάται αν το άρθρο 9 παρ. 3 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ έχει την έννοια ότι, σε περίπτωση πράξεων ενδοοικογενειακής βίας που ασκούνται από μη κρατικό υπεύθυνο δίωξης στη χώρα καταγωγής του αιτούντος ή της αιτούσας, η αρμόδια εθνική αρχή υποχρεούται να διαπιστώσει αιτιώδη συνάφεια μεταξύ του λόγου της δίωξης και της έλλειψης προστασίας εκ μέρους του κράτους ή των ομάδων ή των οργανώσεων που ελέγχουν το κράτος.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, δυνάμει του άρθρου 6, στοιχείο γ' της Οδηγίας, για να είναι δυνατόν μη κρατικοί υπεύθυνοι να χαρακτηρισθούν ως «υπεύθυνοι δίωξης ή σοβαρής βλάβης» πρέπει να πληρούνται οι προϋποθέσεις που μνημονεύονται στο άρθρο 7 της ίδιας Οδηγίας, ήτοι να μην είναι σε θέση ή να μην επιθυμούν να παράσχουν προστασία κατά των εν λόγω πράξεων. Επομένως, πρέπει να υπάρχει τόσο η δυνατότητα όσο και η βούληση εκ μέρους των υπευθύνων προστασίας (δηλαδή του κράτους κυρίως, καθώς και ομάδων ή οργανώσεων που ελέγχουν το κράτος ή σημαντικό μέρος του εδάφους του κράτους) να προστατεύσουν τον συγκεκριμένο αιτούντα έναντι των διώξεων ή της σοβαρής βλάβης στις οποίες είναι εκτεθειμένος¹⁵. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι δεν αρκεί οποιοδήποτε επίπεδο προστασίας, αλλά αξιολογείται το κατά πόσον η παρεχόμενη προστασία είναι αποτελεσματική και μη προσωρινή¹⁶. Η ερμηνεία αυτή είναι επίσης σύμφωνη με τις κατευθυντήριες οδηγίες για τη διεθνή προστασία αριθ. 1 της Ύπατης Αρμοστείας για τους πρόσφυγες, όπου επίσης τονίζεται η σημασία της αξιολόγησης τόσο του δυνητικού όσο και του βουλευτικού στοιχείου για την παροχή προστασίας εκ μέρους του κράτους¹⁷. Με αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούνται καλύτερα το πνεύμα και οι σκοποί της Οδηγίας, δηλαδή η διασφάλιση υψηλού

επιπέδου προστασίας των προσφύγων και ο προσδιορισμός των προσώπων που χρήζουν ιδιαίτερως διεθνούς προστασίας. Πολύ σημαντικό είναι επίσης να τονιστεί το γεγονός ότι το Δικαστήριο, με την απόφαση αυτή, αναγνωρίζει τα «εγκλήματα τιμής» ως πράξη δίωξης.

Το Δικαστήριο, λοιπόν, απεφάνθη ότι σε αυτές τις περιπτώσεις δεν απαιτείται σύνδεσμος μεταξύ ενός εκ των λόγων δίωξης που μνημονεύονται στο άρθρο 10 παρ. 1 της Οδηγίας και των πράξεων δίωξης, διευκολύνοντας έτσι την παροχή ασύλου σε γυναίκες που έχουν υποστεί πράξεις ενδοοικογενειακής βίας, όπου ο κίνδυνος δίωξης προέρχεται από τον σύζυγο, τον σύντροφο, τον γονέα ή άλλο μη κρατικό όργανο. Στην προκειμένη περίπτωση, η WS έχει ήδη υποστεί στο παρελθόν βλάβες και απειλές θανάτου από μη κρατικό υπεύθυνο, τον σύζυγο και την οικογένειά της καθώς επίσης ο κίνδυνος αυτός ελλοχεύει και για το μέλλον σε περίπτωση ενδεχόμενης επιστροφής της στην Τουρκία, ενώ η παρεχόμενη σε αυτήν από το τουρκικό κράτος προστασία είναι εξαιρετικά ελλιπής. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς τη γενικότερη κατάσταση των δικαιωμάτων των γυναικών στο εν λόγω κράτος, σύμφωνα με δημοσιεύματα του Τύπου αλλά και της Διεθνούς Αμνηστίας¹⁸, η οποία καταδικάζει το τουρκικό κράτος τόσο για το πολύ υψηλό ποσοστό γυναικών που πέφτουν θύματα βίας όσο και για την ανοχή που επιδεικνύουν οι τουρκικές αρχές, αφού το δικαστικό σύστημα της Τουρκίας φαίνεται να προωθεί την ατιμωρησία των θυτών¹⁹. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την προαναφερόμενη αποχώρηση της Τουρκίας από τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης, η οποία, σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία, αφήνει εκατομμύρια γυναίκες και κορίτσια σε υψηλότερο κίνδυνο βίας, καθώς επίσης και την πληθώρα υποθέσεων που έχουν οδηγηθεί ενώπιον του ΕΔΔΑ αναφορικά με τα ζητήματα της κατάστασης των δικαιωμάτων των γυναικών και της δικαστικής προστασίας στην Τουρκία²⁰.

Γ. Καθεστώς επικουρικής προστασίας – Άρθρο 15 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ

Στο πέμπτο κεφάλαιο της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ προβλέπεται το καθεστώς παροχής επικουρικής προστασίας. Το

Ανάλογη άποψη εξέφρασε ο ίδιος Γεν. Εισαγγελέας και στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-608/22 και C-609/22, *Bundesamt für Fremdenwesen und Asyl κ.λπ. (Femmes afghanes)*, όπου ανέφερε ότι ένα κράτος μέλος μπορεί να διαπιστώσει την ύπαρξη βάσιμου φόβου δίωξης των Αφγανών γυναικών αποκλειστικά και μόνο λόγω του φύλου τους, χωρίς να χρειάζεται να διερευνήσει άλλα χαρακτηριστικά της προσωπικής τους κατάστασης. Η υπόθεση βρίσκεται εν εξελίξει και αναμένουμε την τελική απόφαση του Δικαστηρίου. Βλ. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ανακοινωθέν Τύπου αριθ. 172/23, 09.11.2023, διαθέσιμο στο <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2023-11/cp230172el.pdf>.

15. Σκ. 64 της σχολιαζόμενης απόφασης και σημ. 87 των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα επί της υπόθεσης την οποία αφορά η σχολιαζόμενη απόφαση.

16. Σκ. 66 της σχολιαζόμενης απόφασης και σημ. 88 των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα επί της υπόθεσης την οποία αφορά η σχολιαζόμενη απόφαση.

17. Σκ. 69 της σχολιαζόμενης απόφασης.

18. Βλ. Amnesty International, Turkey, turn words into actions: Duty-bound to end violence against women, 22.12.2021, διαθέσιμο στο <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/5109/2021/en/>.

19. Βλ. Human Rights Watch, Turkey: Events of 2023: Women's and girls' rights, διαθέσιμο στο <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/turkey> και Amnesty International, Turkey: Women confronting family violence, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/013/2004/en/>.

20. Π.χ. οι υποθέσεις *Opuz κατά Τουρκίας*, *Durmaz κατά Τουρκίας*, *Civek κατά Τουρκίας*, *M.G. κατά Τουρκίας*, *Halime Kilic κατά Τουρκίας*, *G.U. κατά Τουρκίας*, *Pasali και λοιποί κατά Τουρκίας*. Όλες αυτές οι υποθέσεις αφορούν περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας προερχόμενης από μη κρατικό υπεύθυνο.

ζήτημα αυτό εξετάζεται μόνο στην περίπτωση που κριθεί ότι ο αιτών ή η αιτούσα δεν πληροί τις προϋποθέσεις για την αναγνώριση του καθεστώτος πρόσφυγα, η εξέταση του οποίου υποχρεωτικά προηγείται. Επικουρική προστασία, λοιπόν, σύμφωνα με την Οδηγία, δικαιούται ο υπήκοος τρίτης χώρας για τον οποίο υπάρχουν ουσιώδεις λόγοι ότι, εάν επιστρέψει στη χώρα καταγωγής του, θα αντιμετωπίσει πραγματικό κίνδυνο να υποστεί σοβαρή βλάβη και που δεν είναι σε θέση ή, λόγω του κινδύνου αυτού, δεν επιθυμεί να θέσει εαυτόν υπό την προστασία της εν λόγω χώρας²¹. Σύμφωνα με το άρθρο 15, η έννοια της σοβαρής βλάβης συνίσταται σε θανατική ποινή ή εκτέλεση²² ή βασανιστήρια ή απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία του αιτούντος στη χώρα καταγωγής του²³ ή σοβαρή και προσωπική απειλή κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας αμάχου λόγω αδιάκριτης ασκήσεως βίας σε καταστάσεις διεθνούς ή εσωτερικής ένοπλης σύρραξης²⁴. Πρόκειται, λοιπόν, για διαζευκτική απαρίθμηση των μορφών «σοβαρής βλάβης», στην προσπάθεια του νομοθέτη να καλύψει όσο το δυνατόν ευρύτερα τις περιπτώσεις που ο υπήκοος τρίτης χώρας πρέπει να τυχάνει διεθνούς προστασίας, ακόμη και στην περίπτωση που δεν του αναγνωρίζεται η ιδιότητα του πρόσφυγα, ενώ παρατηρούμε επίσης ότι κατά τη γραμματική ερμηνεία των επίμαχων διατάξεων του εν λόγω κεφαλαίου δεν γίνεται διαχωρισμός ανάλογα με το αν ο αιτούργος της σοβαρής βλάβης είναι κρατική αρχή ή μη κρατικός υπεύθυνος²⁵. Το Δικαστήριο με αυτή τη διευκρίνιση καθιστά σαφές ότι, σε περίπτωση που το άτομο διατρέχει πραγματικό και βάσιμο κίνδυνο δολοφονίας στο όνομα της τιμής της οικογένειας ή της κοινότητας, το γεγονός αυτό πρέπει να χαρακτηρίζεται ως εκτέλεση υπό την έννοια της εν λόγω διάταξης και μπορεί να οδηγήσει, ως εκ τούτου, στη χορήγηση του καθεστώτος της επικουρικής προστασίας.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η WS, εάν επιστρέψει στη χώρα καταγωγής της, δηλαδή την Τουρκία, διατρέχει τον κίνδυνο να αποτελέσει θύμα εγκληματικής τιμής καθώς και να υποστεί πράξεις ενδοοικογενειακής βίας, αναγκαστικό γάμο και μέτρα στιγματισμού. Επομένως, εναπόκειται στην αρμόδια βουλγαρική αρχή να εξακριβώσει κατά πόσον αυτές οι πράξεις μπορούν να χαρακτηριστούν ως «σοβαρή βλάβη», σε περίπτωση που δεν της αναγνωριστεί το καθεστώς πρόσφυγα.

Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η σχολιαζόμενη απόφαση αποτελεί ορόσημο για την προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών.

21. Άρθρο 2 στοιχείο στ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

22. Άρθρο 15 περίπτωση α' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

23. Άρθρο 15 περίπτωση β' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

24. Άρθρο 15 περίπτωση γ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

25. Σκ. 75 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης επεσήμανε ότι στο καθεστώς πρόσφυγα εμπίπτουν οι γυναίκες που έχουν υποστεί σωματική ή ψυχική βία, συμπεριλαμβανόμενες ρητώς τη σεξουαλική και την ενδοοικογενειακή βία, άλλως δικαιούνται επικουρική προστασία, σε περίπτωση που αντιμετωπίζουν πραγματική απειλή να δολοφονηθούν ή να υποστούν πράξεις βίας από μέλος της οικογένειάς τους ή της κοινότητάς τους λόγω υποτιθέμενης παραβίασης εκ μέρους τους των κρατουσών πολιτιστικών αξιών, θρησκευτικών κανόνων ή παραδόσεων. Διευκρινίζοντας, μάλιστα, το Δικαστήριο με απόλυτη σαφήνεια ότι οι διατάξεις της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης και της CEDAW, διεθνείς συμβάσεις με ρητή αναφορά στην έμφυλη βία, ανοίγει ο δρόμος ώστε όλες οι γυναίκες στην Ένωση να μπορούν μελλοντικά να επωφεληθούν από αυτήν την απόφαση.

► Ενσωμάτωση της εικόνας του προσώπου και δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων στο μέσο αποθήκευσης των δελτίων ταυτότητας

Η υποχρέωση ενσωμάτωσης της εικόνας του προσώπου και δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων στο μέσο αποθήκευσης των δελτίων ταυτότητας, που προβλέπει ο Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1157, συνάδει με τα θεμελιώδη δικαιώματα του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Το Δικαστήριο κηρύσσει ανίσχυρο τον Κανονισμό λόγω έκδοσης επί εσφαλμένης νομικής βάσης, αλλά διατηρεί τα αποτελέσματά του έως τις 31 Δεκεμβρίου 2026 ή έως ότου εκδοθεί νέος Κανονισμός.

προδικαστική παραπομπή – Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1157 – ενίσχυση της ασφάλειας των δελτίων ταυτότητας των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης – κύρος – νομική βάση – άρθρο 21 παρ. 2 ΣΛΕΕ – άρθρο 77 παρ. 3 ΣΛΕΕ – Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1157 – άρθρο 3 παρ. 5 – υποχρέωση των κρατών μελών να ενσωματώνουν στο μέσο αποθήκευσης των δελτίων ταυτότητας δύο δακτυλικά αποτυπώματα σε διαλειτουργικούς ψηφιακούς μορφοτύπους – άρθρο 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής – άρθρο 8 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων – προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 35 – υποχρέωση διενέργειας εκτιμήσεως αντικτύπου σχετικά με την προστασία δεδομένων – διατήρηση των διαχρονικών αποτελεσμάτων Κανονισμού που κηρύσσεται ανίσχυρος

ΔΕΕ C-61/22, Landeshauptstadt Wiesbaden, 21.03.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Ε. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:251 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση για έκδοση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του RL, Γερμανού πολίτη, και, αφετέρου, του Δήμου Wiesbaden στη Γερμανία (στο εξής: Δήμος) και αφορούσε αίτηση του πρώτου προς τις αρμόδιες αρχές του δεύτερου για χορήγηση νέου δελτίου ταυτότητας, χωρίς την ενσωμάτωση των δακτυλικών του αποτυπωμάτων. Ο Δήμος απέρριψε την αίτηση του προσφεύγοντα, με το σκεπτικό ότι η ενσωμάτωση δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων στα δελτία ταυτότητας είναι υποχρεωτική, σύμφωνα με τον γερμανικό νόμο περί δελτίων ταυτότητας και ηλεκτρονικού αποδεικτικού ταυτότητας, όπως το γερμανικό δίκαιο προσαρμόστηκε στις προβλέψεις του Ευρωπαϊού νομοθέτη¹.

Ειδικότερα, το άρθρο 3 παρ. 5 του Κανονισμού (ΕΕ) 2019/1157 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Ιουνίου 2019, για την ενίσχυση της ασφάλειας των δελτίων ταυτότητας των πολιτών της Ένωσης και των εγγράφων διαμονής που εκδίδονται για πολίτες της Ένωσης και τα μέλη των οικογενειών τους που ασκούν το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας (στο εξής: Κανονισμός), προβλέπει ότι: «Τα δελτία ταυτότητας περιλαμβάνουν μέσο αποθήκευσης υψηλής ασφάλειας το οποίο περιέχει βιομετρικά δεδομένα που συνίστανται σε εικόνα του προσώπου του κατόχου του δελτίου και δύο δακτυλικά αποτυπώματα σε ψηφιακούς μορφοτύπους...».

Μετά την απόρριψη της αίτησής του από τον Δήμο, ο RL προσέφυγε στο αρμόδιο διοικητικό πρωτοδικείο της Γερμανίας (στο εξής: αιτούν δικαστήριο), αιτούμενος να υποχρεωθεί ο Δήμος να του χορηγήσει νέο δελτίο ταυτότητας, χωρίς την ενσωμάτωση των δακτυλικών αποτυπωμάτων του. Το αιτούν δικαστήριο, έχοντας αμφιβολίες ως προς το αν το άρθρο 3 παρ. 5 του Κανονισμού συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης, ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε το κάτωθι προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Δικαστήριο), το οποίο αποτελούνταν από τρία υποερωτήματα:

Αντιβαίνει η υποχρέωση ενσωμάτωσης και αποθήκευσης δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων στα δελτία ταυτότητας, που προβλέπει το άρθρο 3 παρ. 5 του Κανονισμού, στο δίκαιο της Ένωσης και συγκεκριμένα:

- α) στο άρθρο 77 παρ. 3 της ΣΛΕΕ και την ειδική νομοθετική διαδικασία που προβλέπει,
- β) στο άρθρο 35 παρ. 10 του Γενικού Κανονισμού για την

1. Να σημειωθεί ότι η χώρα μας, μαζί με τη Βουλγαρία και την Πορτογαλία, έλαβε προειδοποιητική επιστολή (INFR(2023)2003) τον Ιούλιο του 2023 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για μη έγκαιρη συμμόρφωση με τα προβλεπόμενα στον Κανονισμό (ΕΕ) 2019/1157. Η υπουργική απόφαση για την έναρξη έκδοσης νέων δελτίων ταυτότητας Ελλήνων πολιτών δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως τον Σεπτέμβριο του 2023 (ΦΕΚ Β'/5328/07.09.2023), εντός της δίμηνης προθεσμίας που δόθηκε από την Επιτροπή.

Προστασία Δεδομένων² (στο εξής: ΓΚΠΔ) και στην υποχρέωση διενέργειας εκτίμησης αντικτύπου,

γ) στα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: ΧΘΔΕΕ) για το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, αντίστοιχα; Να σημειωθεί ότι, εκτός από τους διαδίκους της ένδικης διαφοράς, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στη δίκη παρενέβησαν επίσης οι Κυβερνήσεις του Βελγίου, της Ισπανίας και της Πολωνίας, γεγονός που δείχνει ότι το ζήτημα της έκδοσης νέων ταυτοτήτων, με την υποχρεωτική ενσωμάτωση και αποθήκευση δακτυλικών αποτυπωμάτων και τα συνακόλουθα ζητήματα που εγείρονται στο πλαίσιο του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, απασχολούν αρκετά κράτη μέλη.

Παρατηρήσεις

Βασιλική-Ελένη Γκέκα*

1. Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1157

Σύμφωνα με τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στο «Σχέδιο δράσης της Επιτροπής για την ενίσχυση της απόκρισης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην απάτη σχετικά με τα ταξιδιωτικά έγγραφα³», μεταξύ των πλαστών ταξιδιωτικών εγγράφων βρίσκονται τα εθνικά δελτία ταυτότητας, που εκδόθηκαν χωρίς να πληρούν τα ελάχιστα διεθνή πρότυπα ασφαλείας. Ως εκ τούτου, κομβικός παράγοντας αναδεικνύεται η ενίσχυση της ασφάλειας των δελτίων ταυτότητας και, εκ του αποτελέσματος, η καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος και η καλύτερη διαχείριση των συνόρων⁴. Ο Κανονισμός, επομένως, αποσκοπεί στην πρόβλεψη ασφαλέστερων δελτίων ταυτότητας, στοχεύοντας παράλληλα στη διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους. Επιχειρείται, έτσι, η εξεύρεση της σωστής ισορροπίας ανάμεσα

2. Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

3. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της 8ης Δεκεμβρίου 2016, Έγγρ. 15502/16.

4. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με το σχέδιο δράσης της Επιτροπής για την ενίσχυση της ευρωπαϊκής απόκρισης στην απάτη σχετικά με τα ταξιδιωτικά έγγραφα, Έγγρ. 7696/17.

στη διασφάλιση της κινητικότητας και την ενίσχυση της ασφάλειας.

Το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού, σύμφωνα με τις αιτιολογικές σκ. 3 και 4 του ίδιου, καλύπτει τα έγγραφα που αναφέρονται στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ: δηλαδή, δελτία ταυτότητας, έγγραφα διαμονής για πολίτες της ΕΕ και έγγραφα διαμονής για μέλη της οικογένειας, που δεν είναι υπήκοοι κράτους μέλους. Σύμφωνα με την ανωτέρω Οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία, τα κράτη μέλη εκδίδουν και ανανεώνουν τα δελτία ταυτότητας στους υπηκόους τους, για να χρησιμοποιηθούν ενδεικτικά, κατά την έξοδο και την είσοδο στο έδαφος ενός κράτους μέλους.

Σύμφωνα με τα οριζόμενα στον Κανονισμό, στα νέα δελτία ταυτότητας, που χορηγούν τα κράτη μέλη, είναι υποχρεωτική η ψηφιακή ενσωμάτωση και η αποθήκευση της εικόνας του προσώπου του πολίτη και δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων («βιομετρικά δεδομένα»), κατά παρόμοιο τρόπο με τα οριζόμενα για τα βιομετρικά διαβατήρια⁵ και τις βιομετρικές άδειες διαμονής για τους υπηκόους τρίτων χωρών (άρθρο 3 παρ. 5). Τα νέα δελτία ταυτότητας υιοθετούν τα πρωτόκολλα ασφαλείας του Διεθνούς Οργανισμού Πολιτικής Αεροπορίας (ICAO), ως Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών που διασφαλίζει την ασφάλεια των αερομεταφορών. Από την υποχρέωση παροχής δακτυλικών αποτυπωμάτων εξαιρούνται τα πρόσωπα που αδυνατούν να δώσουν δακτυλικά αποτυπώματα για σωματικούς λόγους (άρθρο 3 παρ. 7 και άρθρο 6), τα παιδιά κάτω των 6 ετών, ενώ για τα παιδιά ηλικίας 6-12 ετών προβλέπεται δυναμική απαλλαγή (άρθρο 3 παρ. 7).

Ο Κανονισμός εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο στις 20 Ιουνίου 2019 και εφαρμόζεται από τις 2 Αυγούστου 2021 (άρθρο 16). Τα μέχρι πρότινος ισχύοντα δελτία ταυτότητας καταργούνται σταδιακά (άρθρο 5). Πριν από την έκδοση του Κανονισμού, προβλέπονταν διάφοροι τύποι ταυτότητας από τις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών και συνακόλουθα διαπιστώνονταν σημαντικές διαφορές μεταξύ της ασφάλειας που παρείχαν⁶. Οι εν λόγω διαφορές αύξαναν τον κίνδυνο

5. Στην Ελλάδα, όπως και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, η έκδοση δελτίου ταυτότητας είναι υποχρεωτική, εν αντιθέσει με την έκδοση διαβατηρίου που είναι προαιρετική.

6. Στην Ελλάδα, η σχετική με τις ταυτότητες νομοθεσία συγκέντρωνε ανέκαθεν έντονο νομικό και κοινωνικό ενδιαφέρον. Το ν.δ. 127/1969 προέβλεπε την έκδοση δελτίου ταυτότητας, ορίζοντας στο άρθρο 2 ότι τα δελτία ταυτότητας περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα στοιχεία: «1) Φωτογραφίαν κατόχου. 2) Δακτυλικόν αποτύπωμα [...]». Επομένως, η δακτυλοσκόπηση ήταν γνωστή στο προϊσχύον ελληνικό καθεστώς. Ο Ν. 1599/1986 προβλεπόταν να αντικαταστήσει το ανωτέρω ν.δ., απαλείφοντας τη ρύθμιση για το δακτυλικό αποτύπωμα. Ωστόσο, δυνάμει μεταβατικής διάταξης του Ν. 1599/1986, δίδονταν διαδοχικές παρατάσεις στο ν.δ. 127/1969 μέχρι το 2000. Σταθμό αποτέλεσε η με αριθμ.

παραποίησης και πλαστογράφησης εγγράφων και προκαλούσαν επιπλέον εμπόδια για τους πολίτες της Ένωσης κατά την άσκηση του δικαιώματός τους στην ελεύθερη κυκλοφορία⁷.

II. Ανάλυση των τριών προβαλλόμενων λόγων για το κύρος του Κανονισμού (ΕΕ) 2019/1157

A. Έκδοση επί εσφαλμένης νομικής βάσης⁸

Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, αρχικά, αν ο Κανονισμός είναι ανίσχυρος διότι εκδόθηκε επί τη βάση του άρθρου 21 παρ. 2 της ΣΛΕΕ⁹ και σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία αντί του άρθρου 77 παρ. 3 της ΣΛΕΕ¹⁰ και της ειδικής νομοθετικής διαδικασίας, που προβλέπει. Ως γνωστόν, για να είναι έγκυρη μία νομικά δεσμευτική πράξη του παράγωγου δικαίου της Ένωσης, είτε πρόκειται για Κανονισμό, Οδηγία ή Απόφαση, απαιτείται η θέσπισή της να προβλέπεται από ειδική διάταξη της Συνθή-

510/17/15-05-2000 γνωμοδότηση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, η οποία έκρινε ότι «το δακτυλικό αποτύπωμα δεν είναι αναγκαίο για την βεβαίωση της ταυτότητας του υποκειμένου, αφού αυτή καταρχήν προκύπτει από την προβλεπόμενη φωτογραφία. Επιπλέον, κατά την κοινή αντίληψη, το αποτύπωμα (η «σήμανση») συνδέεται με την υποψία ή διαπίστωση εγκληματικής δραστηριότητας («σεσημασμένοι»), η απόδοση της οποίας έστω και εν δυνάμει στο σύνολο του ελληνικού λαού, υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο και προσβάλλει την προστατευόμενη από το Σύνταγμα αξία του ανθρώπου». Εκτοτε, και μέχρι την έκδοση του Κανονισμού, το δακτυλικό αποτύπωμα δεν περιλαμβανόταν στις ελληνικές ταυτότητες. Βλ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Σχόλιο στην 510/17/15.5.2000 πράξη της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα για τις ταυτότητες, ΤοΣ, 2000, σ. 935.

7. Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΕ) 2019/1157, 20.09.2023.

8. Σκ. 44-63 της σχολιαζόμενης απόφασης.

9. Σύμφωνα με τις παρ. 1 και 2 του άρθρου 21 της ΣΛΕΕ, «1. Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών [...]. 2. Εάν, προς επίτευξη αυτού του στόχου, απαιτείται δράση της Ένωσης και εφόσον οι Συνθήκες δεν έχουν προβλέψει εξουσίες προς τούτο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, αποφασίζοντας σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, μπορούν να θεσπίσουν διατάξεις που διευκολύνουν την άσκηση των αναφερόμενων στην παράγραφο 1 δικαιωμάτων».

10. Σύμφωνα με το άρθρο 77 παρ. 3 της ΣΛΕΕ, «Εάν, για τη διευκόλυνση της άσκησης του προβλεπόμενου στο άρθρο 20, παράγραφος 2, στοιχείο α) δικαιώματος, φαίνεται αναγκαία δράση της Ένωσης, και εφόσον οι Συνθήκες δεν έχουν προβλέψει εξουσίες δράσης προς τούτο, το Συμβούλιο, αποφασίζοντας σύμφωνα με ειδική νομοθετική διαδικασία, μπορεί να θεσπίζει διατάξεις σχετικά με τα διαβατήρια, τα δελτία ταυτότητας, τους τίτλους διαμονής ή κάθε άλλο εξομοιούμενο έγγραφο. Το Συμβούλιο αποφασίζει ομόφωνα μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο».

κης, η οποία συνιστά και τη νομική βάση της πράξης¹¹. Η επιλογή της νομικής βάσης, ακολούθως, πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια, όπως ο σκοπός και το περιεχόμενο της πράξης, τα οποία υπόκεινται στον έλεγχο του Δικαστηρίου¹². Μάλιστα, αν μία πράξη επιδιώκει περισσότερους από έναν σκοπούς, για την επιλογή της νομικής βάσης λαμβάνεται υπόψη ο κύριος ή ο πρωτεύων σκοπός¹³. Το Δικαστήριο, περαιτέρω, υπενθύμισε την αρχή ότι ο ειδικός κανόνας υπερισχύει του γενικού και, επομένως, εάν η έκδοση του Κανονισμού μπορεί να στηριχθεί σε ειδικότερη διάταξη της Συνθήκης, θα πρέπει να εφαρμοστεί αυτή έναντι της γενικής.

Εν προκειμένω, για να διευκολυνθεί η άσκηση του κατοχυρωμένου δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας, η Συνθήκη παρέχει γενική αρμοδιότητα στην Ένωση για τη θέσπιση πράξεων βάσει του άρθρου 21 παρ. 2 της ΣΛΕΕ, ενώ για περιπτώσεις που σχετίζονται ειδικότερα με τα διαβατήρια, τα δελτία ταυτότητας, τους τίτλους διαμονής και τα άλλα εξομοιούμενα έγγραφα παρέχει ειδική αρμοδιότητα στη βάση του άρθρου 77 παρ. 3 της ΣΛΕΕ¹⁴. Στην τελευταία περίπτωση, το Συμβούλιο αποφασίζει ομόφωνα μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το οποίο και συνιστά την μία από τις τρεις ειδικές νομοθετικές διαδικασίες, που προβλέπονται στη Συνθήκη¹⁵. Επομένως, αν θεωρηθεί ότι ο επίμαχος Κανονισμός έχει ως κύριο ή πρωτεύοντα σκοπό τα οριζόμενα στο άρθρο 77 παρ. 3, τότε το τελευταίο έπρεπε να αποτελέσει την επιλεγείσα νομική βάση και όχι το άρθρο 21 παρ. 2.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο Κανονισμός μπορεί μεν να αναφέρεται και σε άλλα θέματα πέραν των ταυτοτήτων (βεβαιώσεις εγγραφής που χορηγούνται δυνάμει του άρθρου 8 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, έγγραφα πιστοποίησης μόνιμης διαμονής δυνάμει του άρθρου 19 της ανωτέρω Οδηγίας), ωστόσο δεν αποτελούν το κυρίαρχο αντικείμενό του και άρα το άρθρο 21 παρ. 2 της ΣΛΕΕ αποτελεί μη σύννομη νομική

βάση για την έκδοση του Κανονισμού. Το Δικαστήριο μνημόνευσε, στο σημείο αυτό, τη λύση που δόθηκε στην απόφαση *Schwarz*¹⁶, όπου είχε κριθεί ότι ο Κανονισμός (ΕΚ) 2252/2004, ως ρύθμιση η οποία θεσπίζει πρότυπα για τα βιομετρικά στοιχεία που ενσωματώνονται στα διαβατήρια, ορθώς στηριζόταν στο παλαιό άρθρο 62 σημ. 2 στ. α' ΕΚ, το οποίο αντιστοιχεί πλέον στο άρθρο 77 παρ. 3 της ΣΛΕΕ. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο κήρυξε ανίσχυρο τον Κανονισμό λόγω έκδοσης επί εσφαλμένης νομικής βάσης¹⁷.

*Β. Ενδεχόμενη μη τήρηση του άρθρου 35 παρ. 10 του ΓΚΠΔ*¹⁸

Σύμφωνα με το άρθρο 35 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, όταν μία επεξεργασία ενδέχεται να επιφέρει υψηλό κίνδυνο για τα δικαιώματα των ατόμων, επειδή είναι συστηματική, μεγάλης κλίμακας και αφορά ειδικές κατηγορίες (ευαίσθητων) δεδομένων, ιδίως όταν χρησιμοποιούνται οι νέες τεχνολογίες, ο υπεύθυνος επεξεργασίας οφείλει να διενεργήσει, πριν από την επεξεργασία, εκτίμηση αντικτύπου των σχεδιαζόμενων πράξεων επεξεργασίας στην προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (Data protection impact assessment)¹⁹. Μάλιστα, το άρθρο 35 παρ. 3 του ΓΚΠΔ διευκρινίζει ότι τέτοια εκτίμηση απαιτείται σε περίπτωση μεγάλης κλίμακας επεξεργασίας ειδικών κατηγοριών ευαίσθητων δεδομένων, που αναφέρονται στο άρθρο 9 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, και στις οποίες συμπεριλαμβάνονται τα βιομετρικά δεδομένα για την αποκλειστική ταυτοποίηση φυσικού προσώπου. Ακολούθως, σύμφωνα με το άρθρο 35 παρ. 10 του ΓΚΠΔ, εφόσον η επεξεργασία γίνεται προς εκπλήρωση νομικής υποχρέωσης, επί τη βάση του δικαίου της Ένωσης, ο υπεύθυνος επεξεργασίας μπορεί να αξιολογήσει ότι δεν απαιτείται εκτίμηση αντικτύπου, εφόσον, όμως, μία τέτοια εκτίμηση έχει λάβει ήδη χώρα στο πλαίσιο της υιοθέτησης της νομικής βάσης²⁰. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν η απουσία, κατά την έκδοση του Κανονισμού, της ανωτέρω εκτίμησης των επιπτώσεων για τα προσωπικά δεδομένα συνιστά διαδικαστική πλημμέλεια, που επιφέρει την ακυρότητά του.

11. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 3η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2021, σσ. 483-486.

12. ΔΕΕ C-156/21, *Ουγγαρία/Κοινοβούλιο και Συμβούλιο*, 16.02.2022, ECLI:EU:C:2022:97, σκ. 107.

13. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 485.

14. Αντιθέτως, στις Προτάσεις της, η Γεν. Εισαγγελέας L. Medina, 29.06.2023, ECLI:EU:C:2023:520, υποστήριξε ότι το άρθρο 77 παρ. 3 της ΣΛΕΕ δεν συνιστά ειδικότερη διάταξη του άρθρου 21 παρ. 2 ΣΛΕΕ, καθώς εντάσσεται στον τίτλο V του τρίτου μέρους της ΣΛΕΕ σχετικά με τον «Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης», και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο 2 της ΣΛΕΕ, το οποίο αφορά τις «Πολιτικές σχετικά με τους ελέγχους στα σύνορα, το άσυλο και τη μετανάστευση», και επομένως σχετίζεται αποκλειστικά με τους συνοριακούς ελέγχους. Επιπροσθέτως, η Γεν. Εισαγγελέας επεσήμανε την επικουρική ρήτρα του άρθρου 77 (σημ. 30).

15. Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Συνθήκη της Λισαβώνας Ερμηνεία κατ' άρθρον, εκδ. Σάκκουλα, 2020, άρθρο 289.

16. ΔΕΕ C-291/12, *Schwarz*, 17.10.2013, ECLI:EU:C:2013:670.

17. Αντιθέτως, στις Προτάσεις της, η Γεν. Εισαγγελέας L. Medina, *ό.π.*, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Κανονισμός είχε εκδοθεί ορθά βάσει του άρθρου 21 παρ. 2 της ΣΛΕΕ, διότι, πρώτον, ορθώς αποσκοπούσε στη διευκόλυνση της άσκησης του δικαιώματος των πολιτών της Ένωσης να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στα κράτη μέλη, δεύτερον, προς επίτευξη αυτού του σκοπού απαιτούνταν δράση της Ένωσης και, τρίτον, οι Συνθήκες δεν είχαν προβλέψει εξουσίες προς τούτο (σημ. 28-62).

18. Σκ. 64-68 της σχολιαζόμενης απόφασης.

19. Βλ. αιτιολογική σκ. 91 του Κανονισμού.

20. Λ. ΜΗΤΡΟΥ, Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων. Νέο δίκαιο – νέες υποχρεώσεις – νέα δικαιώματα, εκδ. Σάκκουλα, 2017, σσ. 100-104.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθεί ότι, στην πραγματικότητα, δεν επρόκειτο για παντελή απουσία εκτίμησης αντικτύπου, όπως υποστήριξε το αιτούν δικαστήριο, αλλά για μη επαρκή εκτίμηση, καθώς αυτή που διενεργήθηκε και συνόδευε την πρόταση δεν ανέλυε την τελική επιλογή της Επιτροπής. Συγκεκριμένα, στο έγγραφο της εκτίμησης αντικτύπου συμπεριλαμβάνονταν τέσσερις διαφορετικές προτάσεις, που καμία, όμως, δεν υιοθετούσε την υποχρεωτική ενσωμάτωση τόσο της εικόνας του προσώπου όσο και των δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων για τα εθνικά δελτία ταυτότητας²¹.

Μάλιστα, ο Ευρωπαίος Επόπτης Προστασίας Δεδομένων, στην υπ' αριθμ. 7/2018 γνωμοδότησή του, της 10ης Αυγούστου 2018, επί της πρότασης του Κανονισμού, αφού διευκρίνισε πρώτα ότι τόσο η εικόνα του προσώπου όσο και τα δακτυλικά αποτυπώματα εμπίπτουν στα ευαίσθητα δεδομένα, επεσήμανε πως «η πρόταση θα έχει ευρύ αντίκτυπο σε περίπου 370 εκατομμύρια πολίτες της ΕΕ, υποβάλλοντας δυνητικά το 85% του πληθυσμού της ΕΕ σε υποχρεωτική λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων». Επομένως, κατά τον Ευρωπαίο Επόπτη, συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 35 παρ. 10 του ΓΚΠΔ και, ως εκ τούτου, θα έπρεπε να είχε διενεργηθεί επαρκής εκτίμηση επιπτώσεων κατά την έκδοση του Κανονισμού.

Στην αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε το Δικαστήριο, όπου με μία αρκετά σύντομη αιτιολογία, έκρινε ότι, αφού ο ίδιος ο Κανονισμός δεν προβαίνει σε κάποια επεξεργασία, αλλά μόνον προβλέπει την επεξεργασία από τα κράτη μέλη, δεν τίθεται ζήτημα εφαρμογής του άρθρου 35 παρ. 1 και άρα ούτε και της παρ. 10, η οποία ρυθμίζει μία ειδικότερη περίπτωση της παρ. 1²². Επομένως, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο δεν ήταν υποχρεωμένα να διενεργήσουν εκτίμηση αντικτύπου κατά τη νομοθετική διαδικασία που οδήγησε στην έκδοση του Κανονισμού.

Γ. Ενδεχόμενη ασυμβατότητα με τα άρθρα 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ²³

Σύμφωνα με τα άρθρα 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ, κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην προστασία της ιδιωτικής ζωής και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Το Δικαστήριο, σε πρώτη φάση, προβαίνει σε έλεγχο κατά πόσο η προβλεπόμενη στο άρθρο 3 παρ. 5 του Κανονισμού υποχρέωση

συνιστά περιορισμό των ανωτέρω δικαιωμάτων. Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι καταφατική και, επομένως, πρέπει να εξακριβωθεί αν ο εν λόγω περιορισμός μπορεί να δικαιολογηθεί.

Όπως προκύπτει από το άρθρο 52 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ, οι περιορισμοί στην άσκηση των, προστατευόμενων από τον Χάρτη, δικαιωμάτων δικαιολογούνται, εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι παρακάτω προϋποθέσεις:

Οι περιορισμοί πρέπει: α) να προβλέπονται συγκεκριμένα από τον νόμο, β) να ανταποκρίνονται πραγματικά σε σκοπούς γενικού συμφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση, γ) να σέβονται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων, δ) να είναι πρόσφοροι, αναγκαίοι και να τηρούν την αρχή της αναλογικότητας²⁴.

Μάλιστα, το άρθρο 8 παρ. 2 του ΧΘΔΕΕ επιτρέπει στα κράτη μέλη να προβαίνουν σε επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων, για καθορισμένους σκοπούς, με βάση θεμιτούς λόγους που προβλέπονται από τον νόμο και σύμφωνα με τη νόμιμη διαδικασία. Από τον συνδυασμό των ανωτέρω διατάξεων²⁵ προκύπτει ότι τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στα άρθρα 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ υπόκεινται δυνητικά σε περιορισμούς, καθώς δεν αποτελούν απόλυτα προνόμια, αλλά θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε σχέση με την αλληλεπίδραση εντός του κοινωνικού συνόλου²⁶.

α) Τήρηση της αρχής της νομιμότητας

Ειδικότερα, για τη δικαιολόγηση ενός περιορισμού απαιτείται η ύπαρξη ειδικής νομικής βάσης, η οποία θα πρέπει να ορίζει σαφώς και επαρκώς τους όρους του περιορισμού. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο καταλήγει ότι ο επίμαχος περιορισμός τηρεί την αρχή της νομιμότητας, καθώς τόσο το άρθρο 3 παρ. 5 όσο και το άρθρο 10 παρ. 1 και 3²⁷ του Κανονισμού προβλέπουν με σαφήνεια και ακρίβεια τους όρους εφαρμογής και την έκταση του περιορισμού.

24. Η διατύπωση της παρ. 1 του άρθρου 52 έχει σαφείς επιρροές από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Βλ., ενδεικτικά, ΔΕΚ C-292/97, *Karlsson κ.λπ.*, 13.04.2000, ECLI:EU:C:2000:202, σκ. 45.

25. Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, ό.π., σσ. 2121-2124.

26. ΔΕΕ C-793/19, *SpaceNet*, 20.09.2022, ECLI:EU:C:2022:702, σκ. 63.

27. Σύμφωνα με το άρθρο 10, «1. Η συλλογή βιομετρικών αναγνωριστικών στοιχείων διενεργείται μόνον από ειδικευμένο και δεόντως εξουσιοδοτημένο προσωπικό [...]. 3. [...] τα βιομετρικά αναγνωριστικά στοιχεία που αποθηκεύονται με σκοπό την εξατομίκευση των δελτίων ταυτότητας ή των εγγράφων διαμονής φυλάσσονται με τρόπο υψηλής ασφάλειας και μόνον έως την ημερομηνία παραλαβής του εγγράφου και, σε κάθε περίπτωση, όχι για περίοδο μεγαλύτερη από 90 ημέρες από την ημερομηνία έκδοσης του εν λόγω εγγράφου. Μετά την παρέλευση της περιόδου αυτής, τα εν λόγω βιομετρικά αναγνωριστικά στοιχεία διαγράφονται αμέσως ή καταστρέφονται».

21. Βλ. Υπηρεσιακό έγγραφο εργασίας της Επιτροπής, Έκθεση εκτίμησης επιπτώσεων που συνοδεύει την πρόταση Κανονισμού, SWD(2018) 110 final.

22. Η Γεν. Εισαγγελέας L. Medina, ό.π., θεώρησε ότι ο ΓΚΠΔ και ο Κανονισμός ως πράξεις του παράγωγου δικαίου της Ένωσης έχουν ίση τυπική ισχύ. Επιπλέον, ο ΓΚΠΔ δεν καθορίζει κανένα κριτήριο με βάση το οποίο θα πρέπει να αξιολογείται η εγκυρότητα άλλου κανόνα του παράγωγου δικαίου της Ένωσης (σημ. 115).

23. Σκ. 69-125 της σχολιαζόμενης απόφασης.

β) Επίκληση σκοπού γενικού συμφέροντος

Οι περιορισμοί πρέπει, περαιτέρω, να ανταποκρίνονται πράγματι σε στόχους γενικού συμφέροντος που αναγνωρίζονται από την Ένωση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι τόσο η πρόληψη της πλαστογράφησης των δελτίων ταυτότητας και η καταπολέμηση της δόλιας χρήσης τους²⁸, όσο και ο σκοπός της διασφάλισης της διαλειτουργικότητας των συστημάτων²⁹ συνιστούν σκοπούς γενικού συμφέροντος, αναγνωριζόμενους από την Ένωση.

γ) Σεβασμός του πυρήνα των δικαιωμάτων

Περαιτέρω, ένας περιορισμός, για να κριθεί δικαιολογημένος, θα πρέπει να σέβεται την ουσία, το βασικό περιεχόμενο των περιοριζόμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων, ως εγγύηση του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας³⁰. Κατά το Δικαστήριο, πληρούται εξίσου και αυτή η προϋπόθεση, καθώς τα δακτυλικά αποτυπώματα που συλλέγονται και αποθηκεύονται δεν μπορούν να «φωτογραφίσουν» άμεσα την ιδιωτική ζωή των υποκειμένων τους.

δ) Τήρηση της αρχής της αναλογικότητας

Ακολουθως, οι περιορισμοί δεν πρέπει να υπερβαίνουν το απολύτως αναγκαίο μέτρο. Ως εκ τούτου, αν υπάρχουν διαθέσιμα λιγότερο επεμβατικά μέσα για την επίτευξη του ίδιου σκοπού, θα πρέπει να εφαρμόζονται εκείνα. Ωστόσο, κατά το Δικαστήριο, η συμπερίληψη μόνο της εικόνας του προσώπου θα συνιστούσε λιγότερο αποτελεσματικό μέσο ταυτοποίησης. Μάλιστα, η ενσωμάτωση ενός μόνο δακτυλικού αποτυπώματος, ή των λεγόμενων «λεπτομερειών» (*minutiae*) των δακτυλικών αποτυπωμάτων, αφενός, δεν θα παρείχε τις ίδιες εγγυήσεις με τα δύο ολόκληρα δακτυλικά αποτυπώματα και, αφετέρου, δεν θα εξυπηρετούσε τη διαλειτουργικότητα των συστημά-

των επαλήθευσης των εγγράφων ταυτότητας.

Τέλος, το Δικαστήριο προβαίνει σε στάθμιση ανάμεσα στη σοβαρότητα του περιορισμού και τη σπουδαιότητα των επιδιωκόμενων σκοπών του Κανονισμού. Έτσι, παρά το μεγάλο εύρος αποδεκτών του περιορισμού και της ευαισθησίας των περιοριζόμενων δικαιωμάτων, το Δικαστήριο αποφαινεται υπέρ της ύπαρξης δίκαιης στάθμισης, στηριζόμενο ιδίως στις δικλείδες ασφάλειας που παρέχει ο ίδιος ο Κανονισμός. Ενδεικτικά, τα κράτη μέλη ελέγχουν, κατ' αρχήν, την εικόνα του προσώπου και μόνον σε περίπτωση αμφιβολίας περνούν στον έλεγχο των δακτυλικών αποτυπωμάτων. Επιπλέον, τα δακτυλικά αποτυπώματα διατηρούνται μόνο στο μέσο αποθήκευσης των δελτίων, του οποίου κάτοχος είναι το υποκείμενο των δεδομένων, ενώ περαιτέρω τα δεδομένα συλλέγονται από ειδικευμένο προς τούτο προσωπικό και η διαγραφή τους γίνεται το αργότερα μέσα σε 90 ημέρες από την έκδοση του δελτίου. Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι ο περιορισμός της άσκησης των δικαιωμάτων των άρθρων 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ δεν προσκρούει ούτε στην αρχή της αναλογικότητας και, άρα, κρίνεται δικαιολογημένος³¹.

III. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Το Δικαστήριο κατέληξε ότι ο Κανονισμός είναι ανίσχυρος μόνον κατά το μέρος που εκδόθηκε βάσει του άρθρου 21 παρ. 2 της ΣΛΕΕ, δηλαδή για διαδικαστικό λόγο. Ωστόσο, η ακύρωση του Κανονισμού από το Δικαστήριο δεν συνεπάγεται, εν προκειμένω, και άμεση ακύρωση των αποτελεσμάτων του, καθώς, κατά την εκτίμηση του Δικαστηρίου, κάτι τέτοιο θα συνιστούσε ρήγμα στην ασφάλεια του δικαίου³². Έτσι, το Δικαστήριο διατηρεί σε ισχύ τα αποτελέσματα του Κανονισμού το αργότερο έως τις 31 Δεκεμβρίου 2026, ή μέχρι να τεθεί σε ισχύ νέος Κανονισμός, που θα στηρίζεται στην ορθή νομική βάση του άρθρου 77 παρ. 3 της ΣΛΕΕ, τηρουμένης της ειδικής νομοθετικής διαδικασίας και της προβλεπόμενης ομοφωνίας. Πρόκειται για μία πολυαναμενόμενη απόφαση, η οποία επικύρωσε κατ' ουσίαν την επιλογή του Ευρωπαϊκού νομοθέτη για υποχρεωτική ενσωμάτωση της εικόνας του προσώπου και δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων στο μέσο αποθήκευσης των δελτίων ταυτότητας.

28. ΔΕΕ C-291/12, *Schwarz*, 17.10.2013, ECLI:EU:C:2013:670, σκ. 36-38.

29. Το Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Διαλειτουργικότητας (European Interoperability Framework) αποτελεί μέρος της Ανακοίνωσης (COM (2017)134) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που εγκρίθηκε στις 23 Μαρτίου 2017. Πρόκειται για μια κοινά αποδεκτή προσέγγιση για τη διασύνδεση και την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των ευρωπαϊκών δημοσίων υπηρεσιών με τη μορφή κοινών αρχών, μοντέλων και συστάσεων.

30. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν μπορεί ως εκ τούτου να θιγεί ούτε κατά τον περιορισμό δικαιώματος. Βλ. Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (2007/C 303/02).

31. Η Γεν. Εισαγγελέας επίσης τάχθηκε υπέρ της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, ό.π., σημ. 74-109.

32. ΔΕΕ C-286/14, *Κοινοβούλιο/Επιτροπή*, 17.03.2016, ECLI:EU:C:2016:183, σκ. 67.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Νοέμβριος 2023 – Ιανουάριος 2024)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 2 – Δικαίωμα στη ζωή

Υπόθεση *Alkhatib* και λοιποί κατά Ελλάδα (Προσφυγή No 3566/16), απόφαση της 16ης Ιανουαρίου 2024

παράνομη μεταφορά μεταναστών – θανάσιμος πυροβολισμός – ελλειπής έρευνα

Οι τρεις προσφεύγοντες είναι Σύριοι υπήκοοι που ζουν στο Taby της Σουηδίας. Στις 22 Σεπτεμβρίου 2014, σκάφος της ακτοφυλακής εντόπισε στη θαλάσσια περιοχή της Ψερίμου μηχανοκίνητο σκάφος χωρίς διακριτικά σήματα και σημαία. Ο κυβερνήτης του σκάφους της ακτοφυλακής διέταξε το μηχανοκίνητο σκάφος να σταματήσει. Ο κυβερνήτης όμως του μηχανοκίνητου σκάφους δεν συμμορφώθηκε και, επιχειρώντας επικίνδυνους ελιγμούς, συγκρούστηκε με το σκάφος της ακτοφυλακής προκαλώντας του ζημιές.

Ρίχθηκαν μερικές προειδοποιητικές βολές χωρίς αποτέλεσμα και ο κυβερνήτης του σκάφους της ακτοφυλακής έδωσε εντολή να στοχεύσουν το μηχανοκίνητο σκάφος, ώστε να το αχρηστεύσουν και να το ακινητοποιήσουν. Από τη συνταχθείσα για το συμβάν έκθεση προέκυψε ότι ρίχθηκαν κατά του μηχανοκίνητου σκάφους 7 προειδοποιητικές βολές και συνολικά 13.

Από τις βολές τραυματίστηκαν σοβαρά δύο Σύριοι υπήκοοι, ο ένας στον ώμο και ο άλλος στο κεφάλι, ο οποίος σε κώμα μεταφέρθηκε με ελικόπτερο στο νοσοκομείο της Ρόδου. Οι υπόλοιποι μεταφέρθηκαν στην Κάλυμνο. Στις 23 Δεκεμβρίου 2014, ο εισαγγελέας του Ναυτοδικείου Πειραιά διέταξε προκαταρκτική έρευνα για τυχόν ποινική ευθύνη των λιμενικών που ενεπλάκησαν στο περιστατικό. Στις 30 Ιουνίου 2015, η ποινική δίωξη έπαυσε.

Στις 24 Σεπτεμβρίου 2014, ο εισαγγελέας του Πρωτοδικείου της Κω άσκησε ποινική δίωξη κατά του οδηγού του μηχανοκίνητου σκάφους και του βοηθού του, Τούρκων υπηκόων, και διέταξε την προσωρινή κράτησή τους. Το Εφετείο Κακουρηγημάτων της Ρόδου καταδίκασε, στις 15 Μαΐου 2015, τους δύο κατηγορούμενους για παράνομη είσοδο στην ελληνική επικράτεια και παράνομη διακίνηση υπηκόων τρίτων χωρών. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την έφεση του δεύτερου κατηγορουμένου και ανέβαλε την εκδίκαση της έφεσης του πρώτου, προκειμένου να κληθούν μάρτυρες. Η έκβαση της υπόθεσης δεν προέκυψε από τα στοιχεία του φακέλου της υπόθεσης.

Ο βαριά τραυματισμένος Σύριος μεταφέρθηκε από την εντατική του νοσοκομείου της Ρόδου στη Σουηδία, όπου

ζούσε η σύζυγος και τα παιδιά του, και νοσηλεύθηκε στη Στοκχόλμη. Πέθανε στις 17 Δεκεμβρίου 2015.

Το Δικαστήριο, εξετάζοντας την υπόθεση, επανέλαβε ότι το άρθρο 2 εφαρμόζεται ακόμη και όταν το θύμα επιβιώσει, εάν η βία που χρησιμοποιήθηκε είναι δυνητικά θανατηφόρα και το γεγονός ότι δεν σκοτώθηκε λογίζεται ως τυχαίο. Έκρινε ότι, παρόλο που ο τραυματισμός δεν οδήγησε άμεσα την ημέρα του συμβάντος στον θάνατο, οδήγησε εντούτοις σε μια σοβαρή ιατρική κατάσταση που, κατά πάσα πιθανότητα, προκάλεσε τον θάνατο. Συνεπώς, δεν υπήρχε αμφιβολία ότι η βία που χρησιμοποιήθηκε ήταν δυνητικά θανατηφόρα και έτσι το άρθρο 2 τύγγανε εφαρμογής στην εν λόγω υπόθεση.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι ο εισαγγελέας του Ναυτοδικείου είχε θεωρήσει ότι οι δύο κατηγορούμενοι, Τούρκοι υπήκοοι, ήταν υπεύθυνοι για τους τραυματισμούς των δύο επιβατών. Είχε επίσης θεωρήσει ότι το περιπολικό σκάφος εμβόλισε το μηχανοκίνητο σκάφος, θέτοντας σε κίνδυνο το πλήρωμά του, και ότι οι τραυματισμοί των δυο επιβατών προήλθαν από τον εξοστρακισμό των πυροβολισμών που εκτοξεύτηκαν αδέξια λόγω της επικίνδυνης συμπεριφοράς του Τούρκου κυβερνήτη. Το συμπέρασμα αυτό δεν ήταν, κατά το Δικαστήριο, πλήρως τεκμηριωμένο, δεδομένου ότι δεν προέκυψε από ενδελεχή έρευνα.

Το Δικαστήριο επεσήμανε ότι α) οι καταθέσεις των μαρτύρων που επέβαιναν στο μηχανοκίνητο σκάφος και λήφθηκαν την ημέρα του συμβάντος περιείχαν στερεοτυπικές απαντήσεις, β) δεν διατάχθηκαν ιατροδικαστική έκθεση σχετικά με τον τραυματισμό του αποβιώσαντα συγγενή των προσφευγόντων, βαλλιστική έκθεση για να προσδιοριστούν οι τροχιές των πυροβολισμών, μεταξύ άλλων και της βολής που τραυμάτισε βαριά τον συγγενή των προσφευγόντων, έτσι ώστε να διευκρινιστεί εάν οι τραυματισμοί είχαν όντως προκληθεί από εξοστρακισμό ή από αδέσποτη σφαίρα, και λεπτομερής έκθεση πραγματογνωμοσύνης για να διευκρινιστεί εάν οι συγκρούσεις των δύο σκαφών και ο εμβολισμός ήταν επαρκή γεγονότα για να δημιουργήσουν πραγματικό και άμεσο κίνδυνο για το πλήρωμα και γ) η απόφαση του εισαγγελέα του Ναυτοδικείου Πειραιά, με την οποία έπαυσε η ποινική δίωξη των λιμενικών, δεν αναφερόταν στην απόφαση του Εφετείου Κακουρηγημάτων Ρόδου, η οποία καταδίκασε μεν τον οδηγό του μηχανοκίνητου σκάφους και τον βοηθό του για παράνομη είσοδο στην ελληνική επικράτεια και παράνομη διακίνηση υπηκόων τρίτων χωρών αλλά αθώωσε τον πρώτο από την κατηγορία της πρόκλησης ναυαγίου και της έκθεσης ανθρώπινης ζωής σε κίνδυνο, της έκθεσης

άλλων ανθρώπων σε κίνδυνο και της σωματικής βλάβης.

Συνεπώς, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η έρευνα των εθνικών αρχών είχε πολλές ελλείψεις, που είχαν ως αποτέλεσμα την, μεταξύ άλλων, απώλεια αποδεικτικών στοιχείων και που την κατέστησαν ανεπαρκή. Ειδικότερα, δεν κατέστη δυνατόν να εξακριβωθεί εάν η χρήση της δυνητικά θανατηφόρου βίας ήταν δικαιολογημένη υπό τις εν λόγω περιστάσεις της υπόθεσης. Επομένως, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση αναφορικά με το διαδικαστικό σκέλος του άρθρου 2 της Σύμβασης.

Εξετάζοντας στη συνέχεια την υπόθεση αναφορικά με το ουσιαστικό σκέλος του άρθρου 2 και λαμβάνοντας υπόψη του τα ως άνω συμπεράσματά του, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν υπήρχαν επαρκή αποδεικτικά στοιχεία ώστε να καταλήξει για την αλήθεια κάποιων περιστατικών δίχως αμφιβολία. Η αδυναμία αυτή οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην έλλειψη ενδελεχούς και αποτελεσματικής έρευνας από τις εθνικές αρχές, η οποία δεν επέτρεψε στο Δικαστήριο να εκτιμήσει τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης βασιζόμενο στις παρατηρήσεις των εθνικών αρχών.

Το Δικαστήριο κλήθηκε καταρχάς να εξετάσει εάν η επίδικη πράξη ρυθμιζόταν νομικά και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, να προσδιορίσει τις εφαρμοστέες νομικές διατάξεις. Σημείωσε ότι οι Κανονισμοί του 2004 παρείχαν επαρκές νομικό πλαίσιο για τη ρύθμιση της χρήσης βίας από την ακτοφυλακή. Όμως, προβλημάτισε το Δικαστήριο το γεγονός ότι εν προκειμένω οι εθνικές αρχές που ήταν υπεύθυνες για την έρευνα, όπως και οι ίδιοι οι λιμενικοί στις δηλώσεις τους, αναφέρθηκαν μόνο στη συμβατότητα της επιχείρησης με τους κανόνες εμπλοκής του 1992. Υπό αυτές τις συνθήκες, ήταν λογικό να συμπεράνει κανείς ότι φαινόταν απίθανο οι δύο λιμενικοί να γνώριζαν τις απαιτήσεις των Κανονισμών του 2004, πολύ περισσότερο ότι είχαν λάβει εντολή να συμμορφωθούν μ' αυτές κατά τη διάρκεια της επιχείρησης.

Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι κανόνες εμπλοκής του 1992, οι οποίοι ήταν σχετικά παλιοί αλλά και απόρρητοι, όπως ανέφερε η εναγόμενη Κυβέρνηση, είχαν παράσχει ένα νομικό πλαίσιο λιγότερο λεπτομερές και, κατά συνέπεια, παρέχον μικρότερο βαθμό προστασίας της ζωής σε σχέση με εκείνο των Κανονισμών του 2004.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι, υπό τις ιδιαίτερες συνθήκες της υπόθεσης, δεν δημιούργησε πρόβλημα, υπό το πρίσμα του άρθρου 2, η εμπιστευτικότητα των κανόνων εμπλοκής του 1992 αλλά η εφαρμογή αυτών, έχοντας υπόψη τις πολυάριθμες διαφορές τους με τους Κανονισμούς του 2004. Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο έδωσε ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός ότι η εναγόμενη Κυβέρνηση, επικαλούμενη τα σχετικά αποσπάσματα των Κανονισμών του 2004 σχετικά με το εφαρμοστέο δίκαιο, όπως και οι αρμόδιες για την έρευνα αρχές, τόνισαν απλώς ότι η επίμαχη

επιχείρηση ήταν σύμφωνη με τους κανόνες εμπλοκής του 1992. Αμφότεροι δεν διευκρίνισαν τη σχέση ανάμεσα στα δύο σύνολα κανόνων και, ειδικότερα, εάν εφαρμόζονταν και τα δύο σωρευτικά ή εάν κάποιο σύνολο υπερίσχυε του άλλου σε περίπτωση σύγκρουσης. Η αβεβαιότητα που πρόκυπτε ήταν, συνεπώς, μη συμβατή με την υποχρέωση ύπαρξης ενός νομικού πλαισίου που να παρέχει επαρκείς και αποτελεσματικές διασφαλίσεις κατά της αυθαιρεσίας και της κατάχρησης βίας, οι οποίες είναι απαραίτητες σ' έναν τόσο ευαίσθητο τομέα σε μια δημοκρατική κοινωνία, όπως αυτόν της χρήσης από τις υπηρεσίες επιβολής του νόμου πυροβόλων όπλων σε περίοδο ειρήνης.

Πρόεκυπτε, συνεπώς, στην παρούσα υπόθεση ότι, λαμβάνοντας υπόψη τον αβέβαιο χαρακτήρα του εφαρμοστέου νομικού πλαισίου και ιδίως το γεγονός ότι η ακτοφυλακή, αντί της σχετικής νομοθεσίας, εφάρμοσε κανόνες εμπλοκής που ήταν εμπιστευτικοί και λιγότερο λεπτομερείς, το εναγόμενο Κράτος παραβίασε την υποχρέωσή του να θεσπίσει ένα επαρκές νομοθετικό πλαίσιο που να διέπει τη χρήση της δυνητικά θανατηφόρας βίας στον τομέα των επιχειρήσεων θαλάσσιας επιτήρησης.

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, έκρινε απαραίτητο να αποφανθεί εάν η επίμαχη επιχείρηση οργανώθηκε με τέτοιον τρόπο ώστε να ελαχιστοποιηθεί, όσο το δυνατόν περισσότερο, τυχόν κίνδυνος για τη ζωή.

Δεν ήταν σε θέση να εικάσει εάν οι δύο λιμενικοί μπορούσαν να διακρίνουν ότι υπήρχαν και άλλα άτομα στο μηχανοκίνητο σκάφος πέραν του καπετάνιου. Θεώρησε πως το γεγονός ότι οι δύο ακτοφύλακες είχαν δει μόνο τον καπετάνιο, δεν τους απάλλασε σε καμία περίπτωση από την υποχρέωση να εξακριβώσουν εάν υπήρχαν άλλοι επιβάτες στο σκάφος.

Αντιθέτως, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι λιμενικοί μπορούσαν να υποθέσουν ότι το μηχανοκίνητο σκάφος μετέφερε επιβάτες από την Τουρκία προς την Ελλάδα, μια συνήθης πρακτική την επίδικη περίοδο.

Έκρινε επίσης ότι η πρακτική του πυροβολισμού της μηχανής υπόπτου σκάφους που ήταν εν κινήσει ήταν εξαιρετικά επικίνδυνη και ότι η ακρίβεια και η αξιοπιστία των πυροβολισμών στην παρούσα υπόθεση μπορούσαν μόνο να τεθούν υπό αμφισβήτηση. Συνεπώς, οι 13 πυροβολισμοί αναγκαστικά αποτελούσαν κίνδυνο για τους επιβάτες του σκάφους.

Επομένως, παρά τα πολύ ισχυρά στοιχεία που συνηγορούν στο ότι το μηχανοκίνητο σκάφος μετέφερε παράνομα επιβάτες όταν εντοπίστηκε από την ακτοφυλακή, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι λιμενικοί δεν είχαν λάβει τα απαραίτητα μέτρα ώστε να εξακριβώσουν εάν υπήρχαν και άλλοι επιβάτες στο σκάφος, προτού πυροβολήσουν τη μηχανή με σκοπό την ακρήστευσή της. Προέκυπτε, συνεπώς, ότι η επιχείρηση αναχαίτησης του σκάφους δεν διεξήχθη με τέτοιον τρόπο, ώστε να ελαχιστοποιηθούν η

χρήση θανατηφόρας βίας και οι πιθανοί κίνδυνοι για τη ζωή του συγγενή των προσφευγόντων.

Τέλος, το Δικαστήριο έκρινε απαραίτητο να αποφανθεί σχετικά με το εάν η χρήση βίας από τους λιμενικούς ήταν απαραίτητως αναγκαία και ανάλογη.

Το Δικαστήριο σημείωσε καταρχάς ότι ο απώτερος σκοπός της επίμαχης επιχείρησης ήταν η σύλληψη του καπετάνιου του μηχανοκίνητου σκάφους. Όμως, ένας τέτοιος σκοπός δεν θα μπορούσε από μόνος του να δικαιολογήσει τον βαθμό βίας που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα υπόθεση, δεδομένων των χρησιμοποιούμενων μεθόδων, οι οποίες ήταν προφανώς δυσανάλογες. Έχοντας υπόψη τη διαπίστωση του Δικαστηρίου ότι οι λιμενικοί δεν έλαβαν τα απαραίτητα μέτρα για να διαπιστώσουν εάν υπήρχαν άλλοι επιβάτες στο σκάφος όταν πυροβόλησαν κατά της μηχανής του, οι δυνητικά θανάσιμοι 13 πυροβολισμοί που ρίχτηκαν κατά της μηχανής δεν μπορούν να θεωρηθούν ως ανάλογοι προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, δηλαδή τη σύλληψη του καπετάνιου του σκάφους.

Το Δικαστήριο όμως σημείωσε ότι τα επιχειρήματα των μερών ήταν εκ διαμέτρου αντίθετα αναφορικά με το κατά πόσον η συμπεριφορά του καπετάνιου του μηχανοκίνητου σκάφους έθεσε σε κίνδυνο τη ζωή του πληρώματος του σκάφους της ακτοφυλακής, καθιστώντας, ως εκ τούτου, απολύτως απαραίτητη για λόγους αυτοάμυνας τη χρήση βίας.

Το Δικαστήριο δεν υποτίμησε το γεγονός ότι κατά τη διενέργεια επικίνδυνων και πλημμελώς μελετημένων ελιγμών με σκοπό τη διαφυγή και κατά τη σύγκρουση με το σκάφος της ακτοφυλακής, ο καπετάνιος του μηχανοκίνητου σκάφους θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι θέτει σε κίνδυνο τη ζωή και τη σωματική ακεραιότητα των επιβατών. Όμως, δεδομένων των ελλείψεων της έρευνας στην εν λόγω υπόθεση και ιδίως της ελλείψεως ενδελεχούς εξέτασης των δύο σκαφών, καθώς και των αντιφατικών πορισμάτων των εθνικών αρχών για το ζήτημα αυτό, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν αποδείχθηκε πέραν πάσης αμφιβολίας ότι υπήρχε αληθινός και άμεσος κίνδυνος για τη ζωή του πληρώματος της ακτοφυλακής.

Συνεπώς, το Δικαστήριο, ενώ υπογράμμισε ότι οι ενέργειες του καπετάνιου του μηχανοκίνητου σκάφους ήταν δυνητικά επικίνδυνες, δεν μπορούσε να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο βαθμός απειλής που αποτελούσε για το πλήρωμα της ακτοφυλακής καθιστούσε αναγκαία την άμεση κινητοποίηση του μηχανοκίνητου σκάφους με τη ρίψη 13 δυνητικά θανάσιμων πυροβολισμών κατά του κινητήρα, οι περισσότεροι από τους οποίους φαίνεται ότι δεν έπληξαν τον στόχο τους. Υπό τις συνθήκες αυτές, υπήρχε αμφιβολία σχετικά με το κατά πόσον οι λιμενικοί ενεργούσαν με την αληθινή πεποίθηση ότι η ζωή και η σωματική τους ακεραιότητα τελούσε σε κίνδυνο, όταν έριξαν τους πυροβολισμούς.

Το Δικαστήριο κατέληξε, συνεπώς, στο συμπέρασμα ότι η χρήση βίας στην επίμαχη περίπτωση δεν ήταν ούτε απολύτως αναγκαία ούτε αυστηρά ανάλογη προς τους νόμιμους σκοπούς, που ορίζει το άρθρο 2 παρ. 2 της Σύμβασης.

Λαμβάνοντας υπόψη όλους αυτούς τους παράγοντες, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι λιμενικοί, που θα μπορούσαν να υποθέσουν ότι το σκάφος είχε επιβάτες, δεν επέδειξαν τον βαθμό της προσοχής που απαιτείται για να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος της ζωής και ότι χρησιμοποίησαν υπερβολική βία σε ένα πλαίσιο νομοθετικής αβεβαιότητας αναφορικά με τη χρήση πυροβόλων όπλων από τους λιμενικούς. Η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν απέδειξε ότι η χρήση βίας ήταν «απολύτως αναγκαία», κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 2 της Σύμβασης.

Παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης, ως προς το ουσιαστικό σκέλος του.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στους προσφεύγοντες το ποσό των 80.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής τους βλάβης.

► Άρθρο 4 – Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων

Υπόθεση Krachunova κατά Βουλγαρίας (Προσφυγή Νο 18269/18), απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 2023

Εμπορία ανθρώπων – αποζημίωση – εξαναγκασμός σε πορνεία

Κατά τη διάρκεια των ετών 2012-2013, η προσφεύγουσα ήταν εργάτρια του σεξ μέχρι τη σύλληψη και την ανάκρισή της από την αστυνομία. Ο μαστροπός της (X) καταδικάστηκε για εμπορία ανθρώπων. Ενώ τα εθνικά δικαστήρια έκαναν δεκτή την αγωγή της κατά του X αναφορικά με την αποζημίωσή της για την ηθική βλάβη που υπέστη, απέρριψαν το αίτημά της για αποζημίωση της θετικής βλάβης που υπέστη, με βάση τα εκτιμώμενα έσοδά της από την πορνεία που ο X φαίνεται να της είχε αποσπάσει, με την αιτιολογία ότι αφορούσε χρήματα που αποκτήθηκαν με παράνομο και ανήθικο τρόπο. Όλες οι εφέσεις της προσφεύγουσας απορρίφθηκαν.

Το Δικαστήριο εξέτασε εάν η προσφεύγουσα αποτελούσε θύμα σωματεμπορίας για τους σκοπούς του άρθρου 4. Έκρινε ότι το άρθρο 4 τυγχάνει εφαρμογής, καθώς τα τρία στοιχεία του διεθνούς ορισμού της σωματεμπορίας που θέτουν το άρθρο 3(α) του Πρωτοκόλλου του Παλέρμο και το άρθρο 4(α) της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων – «δράση», «μέσο» και «σκοπός» – ίσχυαν στην περίπτωση της προσφεύγουσας. Όσον αφορά τη «δράση» και τον «σκοπό», τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι ο X στρατολόγησε την προσφεύγουσα δύο φορές και διαρκώς την κρατούσε

και τη μετέφερε με σκοπό να την εκμεταλλευτεί για σεξουαλικές πράξεις έναντι αμοιβής.

Ως προς το «μέσο», το γεγονός ότι ο Χ διώχθηκε και καταδικάστηκε για το βασικό αδίκημα του Ποινικού Κώδικα – βάσει του οποίου το αδίκημα της εμπορίας διαπράχθηκε ακόμη και εάν το στοιχείο του «μέσου» απουσίαζε – δεν ήταν καθοριστικής σημασίας. Δεν υπήρχαν αποδείξεις ότι ο Χ κατέφυγε σε βία ή απειλές για να εξαναγκάσει την προσφεύγουσα να ενασχοληθεί με σεξουαλική εργασία προς όφελός του. Κάνοντας αναφορά στην αιτιολογική έκθεση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων, το Δικαστήριο σημείωσε ότι το Διεθνές Δίκαιο αντικατοπτρίζει ξεκάθαρα την αντίληψη ότι το σύγχρονο εμπόριο ανθρώπων στη σημερινή εποχή διενεργείται μερικές φορές με λιγότερο εμφανή μέσα, όπως η εξαπάτηση, η ψυχολογική πίεση και η κατάχρηση ενός ευάλωτου ανθρώπου – τακτικές που θα πρέπει να εξετάζονται μεμονωμένα. Η προσφεύγουσα, μια άπορη και συναισθηματικά ασταθής νεαρή γυναίκα που καταγόταν από ένα μικρό χωριό, ένωσε εξαρτώμενη από τον Χ ο οποίος την είχε να μένει στο σπίτι του, παρακρατώντας την αστυνομική της ταυτότητα και ένα σημαντικό μέρος των κερδών της. Είχαν προφανώς στενές σχέσεις (οι διακινητές κάποιες φορές δημιουργούν μια μορφή συναισθηματικής σχέσης και εξάρτησης παρ'όσον τα θύματά τους σε ανάπτυξη στενών σχέσεων και παριστάνοντας τους ρομαντικούς συντρόφους τους). Επίσης, ο Χ την εξαπάτησε, της στέρησε τη δυνατότητα να κινείται ελεύθερα ή να έρχεται σε επαφή με την οικογένειά της και υπήρχαν αποδείξεις ότι εκμεταλλεύτηκε τη συναισθηματικά και κοινωνικά ευάλωτη θέση της για να την ελέγξει, ιδίως με το να την απειλεί ότι θα αποκαλύψει τη σεξουαλική της εργασία στους συγχωριανούς της. Υπό αυτές τις συνθήκες, το γεγονός ότι η προσφεύγουσα είχε ενδεχομένως, τουλάχιστον αρχικά, συναινέσει στην ενασχόλησή της σε σεξουαλική δραστηριότητα προς όφελος του Χ δεν ήταν καθοριστικής σημασίας. Σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με τους ορισμούς της Σύμβασης κατά της Εμπορίας Ανθρώπων, μια τέτοια συναίνεση είναι αδιάφορη εάν έγινε χρήση κάποιων από τα «μέσα» της εμπορίας ανθρώπων. Ούτε ήταν καθοριστικής σημασίας ότι η προσφεύγουσα είχε ίσως διαφύγει προηγουμένως του ελέγχου του Χ. Συνεπώς, η ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης ότι η προσφυγή είναι απαράδεκτη *ratione materiae*, η οποία εξετάστηκε μαζί με την ουσία της υπόθεσης, απορρίφθηκε.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο ήρθε αντιμέτωπο και εξέτασε για πρώτη φορά το ζήτημα εάν υφίσταται, κατά το άρθρο 4 της Σύμβασης, δικαίωμα για τα θύματα εμπορίας να διεκδικήσουν αποζημίωση από τους διακινητές τους αναφορικά με τα διαφυγόντα έσοδά τους.

Οι θετικές υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 4 ενδεχομένως να εκτείνονται και στον τρόπο με τον οποίο

η εθνική νομοθεσία αντιμετωπίζει κάποια ζητήματα. Το Δικαστήριο είχε ήδη κρίνει ότι το γεγονός ότι, δεν ήταν δυνατό (σύμφωνα με τους σχετικούς εθνικούς κανόνες) να αιτηθεί κάποιος αποζημίωση για διάφορους τύπους ζημιών, αποτελούσε παραβίαση του άρθρου 2. Το γεγονός ότι το άρθρο 4 ήταν σιωπηλό ως προς το εάν προβλέπει μια θετική υποχρέωση του κράτους να δίνει τη δυνατότητα στα θύματα να ενάγουν τους διακινητές τους για διαφυγόντα κέρδη δεν είναι καθοριστικής σημασίας. Ειδικές υποχρεώσεις αυτής της φύσεως είχαν ερμηνευθεί ότι προέκυπταν από άλλες διατάξεις της Σύμβασης, που ήταν εξίσου σιωπηλές ως προς τέτοια ζητήματα. Υπήρχαν ισχυρά επιχειρήματα υπέρ της ίδιας ερμηνείας με αυτήν του άρθρου 2. Μαζί με τα άρθρα 2 και 3, το άρθρο 4 της Σύμβασης κατοχυρώνει μία από τις θεμελιώδεις αξίες των δημοκρατικών κοινωνιών που απαρτίζουν το Συμβούλιο της Ευρώπης και το εμπόριο ανθρώπων (που παραβιάζει την αξιοπρέπεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα των θυμάτων) δεν είναι συμβατό με τις αρχές αυτές. Το Δικαστήριο έχει επίσης κάνει δεκτό από καιρό ότι οι υποχρεώσεις των Συμβαλλομένων Κρατών κατά το άρθρο 4 σχετικά με το εμπόριο ανθρώπων πρέπει να καθοδηγούνται από τη συνολική προσέγγιση που καθορίζει το Πρωτόκολλο του Παλέρμω και η Σύμβαση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων και μόνο ένας συνδυασμός μέτρων θα μπορούσε να είναι αποτελεσματικός στο πλαίσιο αυτό. Το φάσμα των εγγυήσεων που προσφέρει η εθνική νομοθεσία πρέπει επίσης να είναι επαρκές, ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων της εμπορίας ανθρώπων. Καθώς οι πρόσφατες υποθέσεις σχετικά με το άρθρο 4 αφορούσαν την τήρηση των θετικών υποχρεώσεων, ήταν ακόμη πιο σημαντικό να ερμηνευθούν αυτές οι θετικές υποχρεώσεις με τέτοιο τρόπο, ώστε να παρέχεται αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που αυτές κατοχυρώνουν.

Μέχρι σήμερα, η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την εκ των υστέρων αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων είχε επικεντρωθεί στα ζητήματα έρευνας και τιμωρίας. Όμως, τα μέτρα αυτά δεν μπορούν να εξαλείψουν την υλική ζημία που υπέστησαν τα θύματα της εμπορίας ανθρώπων ή να συμβάλλουν πρακτικά στην αποκατάστασή τους από αυτές τις εμπειρίες. Στις πρόσφατες υποθέσεις *V.C.L. και A.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [(Προσφυγές Νος 77587/12 και 74603/12), απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2021] και *J. και λοιποί κατά Αυστρίας* [(Προσφυγή Νο 58216/12), απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 2017], το Δικαστήριο υπογράμμισε την ανάγκη προστασίας των θυμάτων εμπορίας από την προοπτική της αποκατάστασης και της επανένταξής τους στην κοινωνία. Από την άποψη αυτή, η δυνατότητα των θυμάτων να διεκδικούν αποζημίωση για διαφυγόντα κέρδη θα αποτελούσε ένα μέσο διασφάλισης της αποκατάστασής τους, υπό τη μορφή της επαναφοράς στην προτεραιά κατάσταση (*restitutio in integrum*), αποκαθιστώντας πλήρως τη ζημία που υπέ-

στησαν. Θα συνέβαλε επίσης σημαντικά (προσφέροντάς τους τα οικονομικά μέσα για να ξαναχτίσουν τη ζωή τους) στη διασφάλιση της αξιοπρέπειάς τους, στην υποστήριξη της αποκατάστασής τους και στη μείωση των κινδύνων να αποτελέσουν εκ νέου θύματα διακινητών. Επίσης, μια τέτοια δυνατότητα θα διασφάλιζε ότι οι διακινητές δεν θα μπορούσαν να απολαύσουν τους καρπούς των αδικημάτων τους, μειώνοντας έτσι τα οικονομικά κίνητρα για τη διάπραξή τους. Θα μπορούσε επίσης να μειώσει την επιβάρυνση των δημοσίων πόρων που διατίθενται για τη στήριξη της αποκατάστασης των θυμάτων εμπορίας και να δώσει στα θύματα ένα επιπλέον κίνητρο να εμφανιστούν και να αποκαλύψουν την εμπορία ανθρώπων, αυξάνοντας έτσι τις πιθανότητες να λογοδοτήσουν οι διακινητές και, ως εκ τούτου, να αποτραπεί στο μέλλον η διάπραξη αδικημάτων εμπορίας ανθρώπων. Επομένως, η εν λόγω δυνατότητα θα έπρεπε να ενταχθεί στη συνολική αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων από το Κράτος, που επιτάσσει το άρθρο 4. Επίσης, η αποκατάσταση του θύματος θα πρέπει να είναι το πρωταρχικό μέλημα από την άποψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Άλλα μέτρα, κυρίως εκείνα του τομέα του ποινικού και ενίοτε του μεταναστευτικού δικαίου, που είναι μόνο συμπληρωματικά, θα πρέπει ομοίως να αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της αντιμετώπισης του ζητήματος της εμπορίας ανθρώπων από το Κράτος.

Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στα σχετικά διεθνή κείμενα, κυρίως στο Πρωτόκολλο του Παλέρμο και στη Σύμβαση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων, καθώς και στις συστάσεις και στις εκθέσεις των οργάνων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, της Ομάδας Εμπειρογνομητών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων (GRETA) και της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης (PACE). Προέκυψε, επίσης, από το διαθέσιμο υλικό συγκριτικού δικαίου, ότι τα τελευταία χρόνια υπήρξε μια τάση, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και στον Καναδά αλλά και σε ορισμένα Συμβαλλόμενα Κράτη – Αυστρία, Βέλγιο, Δανία, Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία, Νορβηγία και Ηνωμένο Βασίλειο – να παρέχεται στα θύματα εμπορίας η δυνατότητα να ανακτούν από τους διακινητές τους τα κέρδη που οι τελευταίοι απέκτησαν από την εκμετάλλευσή τους, ενώ μόλις ένα Συμβαλλόμενο Κράτος, εκτός από τη Βουλγαρία, απαγόρευσε συγκεκριμένα τέτοιες αξιώσεις.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα προαναφερθέντα, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 4, ερμηνευόμενο με τρόπο που να καθιστά τις εγγυήσεις του πρακτικές και αποτελεσματικές, προβλέπει μια θετική υποχρέωση των Συμβαλλομένων Κρατών να επιτρέπουν στα θύματα εμπορίας να διεκδικούν αποζημίωση από τους διακινητές τους αναφορικά με διαφυγόντα κέρδη. Η υποχρέωση αυτή ενίσχυσε την προστασία των δικαιωμάτων που ήδη κατοχυρώνονται στο άρθρο αυτό υπό το

πρίσμα των σύγχρονων πραγματικοτήτων και ευθυγράμμισε την προστασία αυτή με το αυξανόμενο επίπεδο που απαιτείται στο πεδίο αυτό και με το μεταβαλλόμενο κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο το άρθρο αυτό πρέπει πλέον να εφαρμοστεί.

Τα δικαστήρια της Βουλγαρίας, απορρίπτοντας την αγωγή αποζημίωσης που άσκησε η προσφεύγουσα κατά του Χ, έκαναν αναφορά στο γεγονός ότι απέκτησε τα κέρδη της από την πορνεία κατά παραβίαση του άρθρου 329 παρ. 1 του Ποινικού Κώδικα και των ηθικών αρχών.

Αναφορικά με τον πρώτο λόγο, καμία αρχή δεν είχε προτείνει ποτέ ότι η συμπεριφορά του προσφεύγοντα πληρούσε όλα τα συστατικά στοιχεία του αδικήματος του άρθρου 329 παρ. 1 και δεν είχε ποτέ ανακριθεί ή διωχθεί για τέτοιο αδίκημα. Επιπλέον, η διάταξη αυτή βασιζόταν σε ξεπερασμένες κοινωνικές αντιλήψεις και πολιτικούς προβληματισμούς, κατάλοιπα του ολοκληρωτικού κομμουνιστικού καθεστώτος, και ήταν ασυμβίβαστη με το συνταγματικό πλαίσιο που βασιζόταν στο κράτος δικαίου και στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, γεγονός που οδήγησε το Συνταγματικό Δικαστήριο να την κηρύξει αντισυνταγματική. Η εικαζόμενη παράνομη προέλευση των εσόδων της προσφεύγουσας δεν μπορεί να αποτελέσει επαρκή λόγο για την απόρριψη της αξιώσής της.

Όσον αφορά στον δεύτερο λόγο, πρέπει να ληφθούν υπόψη ανησυχίες που βασίζονται σε ηθικούς λόγους σε έναν τόσο ευαίσθητο τομέα όπως η πορνεία, η οποία αντιμετωπίζεται διαφορετικά στα διάφορα νομικά συστήματα, ανάλογα με την αντίληψη της εκάστοτε κοινωνίας. Ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα θα πρέπει να αποτελεί το βασικό κριτήριο στον σχεδιασμό και στην εφαρμογή πολιτικών για την πορνεία και το εμπόριο ανθρώπων. Ήταν δύσκολο να γίνει αποδεκτό ότι, μια απόφαση που διέτασσε τον Χ να επιστρέψει στην προσφεύγουσα τα έσοδα που της είχε αφαιρέσει, θα θεωρούνταν στη Βουλγαρία ως προσβολή της ηθικής, ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι τα έσοδα αυτά είχαν αποκτηθεί μέσω της πορνείας. Η καταγγελία της προσφεύγουσας δεν σχετιζόταν με εκούσια εργασία στον τομέα του σεξ, αλλά με εκμετάλλευση με σκοπό την εξαναγκαστική πορνεία – η οποία ήταν, όπως αναγνώρισε το Δικαστήριο, ασυμβίβαστη με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Η παρούσα υπόθεση δεν αφορούσε, συνεπώς, το εάν οι συμφωνίες για εργασία στον τομέα του σεξ θα πρέπει να αναγνωρίζονται ως νομικά έγκυρες αυτές καθαυτές ή, γενικότερα, εάν η Σύμβαση απέκλειε το ενδεχόμενο η πορνεία ή κάποιες πτυχές της να τεθούν εκτός νόμου. Η ανάλυση του Δικαστηρίου περιοριζόταν στο εάν η θετική υποχρέωση μπορούσε να αποφευχθεί για λόγους δημόσιας πολιτικής, κυρίως με την αιτιολογία ότι τα εν λόγω έσοδα αποκτήθηκαν με ανήθικο τρόπο. Υπό το πρίσμα της σημαντικής έμφασης που αποδίδεται στα δικαιώματα των θυμάτων εμπορίας από τα δι-

εθνή κείμενα, καθώς και κατά τις διαδικασίες ενώπιον του Βουλγαρικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, και των λόγων που προέβλεπε το δικαστήριο αυτό, δεν μπορούσε να γίνει δεκτό ότι μια απλή αναφορά στον «ανήθικο» χαρακτήρα των εσόδων της προσφεύγουσας αποτελούσε επαρκή αιτιολογία για τη μη συμμόρφωση με την εν λόγω υποχρέωση. Ακόμη και εάν υπήρχαν βάσιμοι λόγοι δημοσίας πολιτικής για να απορριφθεί μια αγωγή αδικοπραξίας σχετικά με τα έσοδα που αποκτήθηκαν μέσω της πορνείας, στην παρούσα υπόθεση οι λόγοι αυτοί έρχονται σε αντίθεση με την αντισταθμιστική και αναμφίβολα επιτακτική δημόσια πολιτική κατά της εμπορίας ανθρώπων και υπέρ της προστασίας των θυμάτων, στην οποία όχι μόνο το Δικαστήριο αλλά και οι βουλγαρικές αρχές οι ίδιες απέδωσαν μεγάλη σημασία. Φάνηκε ότι η προσφεύγουσα δεν είχε άλλον τρόπο να διεκδικήσει αποζημίωση ή ότι θα μπορούσε να διεκδικήσει τέτοια αποζημίωση μέσω του γενικού συστήματος αποζημίωσης θυμάτων αδικημάτων.

Το Δικαστήριο, συνεπώς, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η απόφαση απόρριψης της αγωγής της προσφεύγουσας κατά του Χ αναφορικά με τα διαφυγόντα κέρδη δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι επιτυγχάνει μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματά της σύμφωνα με το άρθρο 4 και τα συμφέροντα της κοινωνίας, παρά το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας του εναγόμενου Κράτους.

Παραβίαση άρθρου 4.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 6.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη. Απέρριψε την αξίωσή της για αποζημίωση της θετικής ζημίας, καθώς δεν πείστηκε ότι υπήρχε επαρκώς άμεσος αιτιώδης σύνδεσμος ανάμεσα στην παραβίαση του άρθρου 4 και στην περιουσιακή ζημία που η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι υπέστη – το ποσό της αξίωσής της κατά του Χ. Η επανέναρχη της εσωτερικής διαδικασίας και η επανεξέταση του ζητήματος σε εθνικό επίπεδο θα αποτελούσε καταρχήν κατάλληλο μέσο για την αποκατάσταση των χρηματικών συνεπειών της παραβίασης.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση *Wałęsa* κατά Πολωνίας (Προσφυγή Νο 50849/21), απόφαση της 23ης Νοεμβρίου 2023

ανατροπή απόφασης – έκτακτη έφεση – συστημικά προβλήματα της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής

Ο προσφεύγων είναι ο επικεφαλής του εργατικού συνδικάτου *Solidarność* («Αλληλεγγύη»). Πρώην Πρόεδρος της Πολωνίας (1990-1995) και βραβευμένος με το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης το 1983. Όταν ήταν υποψήφιος στις προεδρικές εκλογές το 2000, ο προσφεύγων προέβη σε μια «δήλωση εκκαθάρισης» – στην περίπτωση της Πολωνίας,

τη δήλωση αυτή έκαναν πρόσωπα που ασκούν δημόσια καθήκοντα και αφορά συνεργασία με τις υπηρεσίες κρατικής ασφάλειας από το 1944 έως το 1990 – με την οποία δήλωσε ότι δεν έχει συνεργαστεί με αυτές τις υπηρεσίες. Η δήλωση αυτή επιβεβαιώθηκε από τα εθνικά δικαστήρια. Το 2005, το Ινστιτούτο Εθνικής Μνήμης επιβεβαίωσε ότι δεν υπήρξε συνεργάτης, αποδίδοντάς του το καθεστώς του «ζημιωθέντος μέρους». Το γεγονός αυτό καλύφθηκε ευρέως από τα ΜΜΕ. Ο προσφεύγων υπέβαλε μήνυση για συκοφαντική δυσφήμιση κατά του *Wyszowski*, πρώην φίλου του και μέλους της πρώην αντικομμουνιστικής αντιπολίτευσης, για τις δηλώσεις που είχε κάνει σε δύο μεγάλα δημοσιογραφικά κανάλια ισχυριζόμενος ότι, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, ο προσφεύγων είχε συνεργαστεί με υπηρεσίες ασφαλείας. Ο κατηγορούμενος υποχρεώθηκε να προβεί σε δημόσια απολογία στην τηλεόραση.

Όμως, τον Ιανουάριο του 2020, ο Γενικός Εισαγγελέας άσκησε «έκτακτη έφεση», ένα νέο είδος έφεσης που εισήχθη βάσει του Νόμου του 2017 για το Ανώτατο Δικαστήριο, ενώπιον του Τμήματος Έκτακτης Αναθεώρησης και Δημοσίων Υποθέσεων του Ανώτατου Δικαστηρίου (TEADY), για λογαριασμό του *Wyszowski* και κατά της οριστικής απόφασης επί της μηνύσεως του προσφεύγοντα με σκοπό «την εξασφάλιση της συμμόρφωσης με την αρχή ενός δημοκρατικού Κράτους Δικαίου και την εφαρμογή των αρχών της κοινωνικής δικαιοσύνης». Το 2021, το TEADY ανέτρεψε την οριστική απόφαση που είχε εκδοθεί και διακαίωσε τον προσφεύγοντα.

Ο *Wyszowski* προσέφυγε στο Δικαστήριο (Προσφυγή Νο 34282/12) παραπονούμενος για παραβίαση του άρθρου 10 της Σύμβασης, λόγω της καταδίκης να προβεί σε δημόσια απολογία. Η προσφυγή του διαγράφηκε από τη λίστα των υποθέσεων του Δικαστηρίου μετά από μια μονομερή δήλωση της Κυβέρνησης το 2021.

Το Δικαστήριο, εξετάζοντας την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, ερεύνησε εάν το TEADY ικανοποιεί το κριτήριο του «ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου, που λειτουργεί νόμιμα». Εφαρμόζοντας τα κριτήρια που ορίστηκαν στην υπόθεση *Guðmundur Andri Ástráðsson* κατά Ισλανδίας [(Προσφυγή Νο 26374/18), απόφαση της 1ης Δεκεμβρίου 2020] και στην υπόθεση *Dolińska-Ficek* και *Ozimek* κατά Πολωνίας [(Προσφυγές Νος 49868/19 και 57511/19), απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2021], το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το TEADY που εξέτασε την έκτακτη έφεση δεν αποτελούσε ένα «ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που λειτουργεί νόμιμα». Ειδικότερα, στην υπόθεση *Dolińska-Ficek* και *Ozimek*, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι σοβαρές παρατυπίες στη διαδικασία διορισμού των δικαστών στο TEADY έθεσε σε κίνδυνο την αξιοπιστία του στον βαθμό που, μετά από μια εγγενώς πλημμελή διαδικασία διορισμού δικαστών, δεν είχε και εξακολουθούσε να μην

έχει τα χαρακτηριστικά ενός «νόμιμου δικαστηρίου», σύμφωνα με τους σκοπούς του άρθρου 6 παρ. 1. Επίσης, για τον λόγο αυτό, διαπίστωσε μια παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 αναφορικά με το δικαίωμα του προσώπου να δικαστεί η υπόθεσή του από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε την καταγγελία περί ελλείψεως ανεξαρτησίας και αμεροληψίας από τη μεριά των δικαζόντων στο ΤΕΑΔΥ δικαστών. Ο προσφεύγων ζήτησε ανεπιτυχώς την εξαίρεση των δεκαεπτά δικαστών που υπηρετούσαν επί του παρόντος στο ΤΕΑΔΥ, υποστηρίζοντας ότι η διαδικασία διορισμού τους εγείρει σοβαρές αμφιβολίες αναφορικά με τη νομιμότητά της. Μεταξύ των δικαστών ήταν ο κ. Sęrkowski, ο εισηγητής δικαστής, για τον οποίο ο προσφεύγων είχε τονίσει ότι η αμφίβολη ιδιότητά του ως δικαστή αποτελούσε αντικείμενο διαδικασίας ελέγχου ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και είχε ισχυριστεί ότι οι προγενέστερες του διορισμού του δραστηριότητες επεδείκνυαν ακραίες και φονταμενταλιστικές απόψεις που επηρέαζαν την αμεροληψία του. Επίσης, δικαστής ήταν και ο κ. Księżak, ο οποίος στη συνέχεια εξέτασε, σε μονομελή σύνθεση, το αίτημα εξαίρεσης του προσφεύγοντα.

Το αίτημα εξαίρεσης του προσφεύγοντα, στο μέτρο που αφορούσε τον δικαστή Sęrkowski, απορρίφθηκε και κατά τα λοιπά απορρίφθηκε από τον δικαστή που άμεσα αμφισβήτησε ο προσφεύγων, καθώς διακυβευόταν η διαδικασία διορισμού του και η δική του αξιοπιστία. Δεδομένου ότι ο δικαστής δεν αιτιολόγησε την απόφασή του, το Δικαστήριο δεν ήταν σε θέση να εξακριβώσει τη νομική βάση και τους λόγους της απόφασης καθώς και με ποιον τρόπο είχε αντιμετωπιστεί το ζήτημα της καταγγελλόμενης έλλειψης ατομικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας του δικαστή Sęrkowski.

Το ΤΕΑΔΥ, το οποίο δεν είχε τα χαρακτηριστικά ενός «ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου, που λειτουργεί νόμιμα», είχε αποκλειστική αρμοδιότητα να εξετάζει κάθε αίτηση εξαίρεσης των δικαστών που αφορούσε έλλειψη ανεξαρτησίας ενός δικαστή ή ενός δικαστηρίου, συμπεριλαμβανομένης, όπως και στην παρούσα υπόθεση, της αίτησης που αφορούσε τους ίδιους προσωπικά. Στην πραγματικότητα, οι εξουσίες του ΤΕΑΔΥ κάλυπταν όλα τα ζητήματα που αφορούσαν στην ανεξαρτησία του δικαστικού σώματος της Πολωνίας, παρέχοντάς του, κατά συνέπεια, απεριόριστη εξουσία στο ζήτημα αυτό και επιτρέποντάς του να προστατευτεί από κάθε αμφισβήτηση που προέρχεται από τις συστάσεις του Εθνικού Δικαστικού Συμβουλίου σχετικά με τους διορισμούς δικαστών από τον Πρόεδρο της Πολωνίας.

Το Δικαστήριο έκρινε απαράδεκτο, από την άποψη των κανόνων περί δίκαιης δίκης, το γεγονός ότι στην παρούσα υπόθεση η απόφαση εκδόθηκε από πρόσωπο στο οποίο, δυνάμει της θεμελιώδους αρχής *nemo iudex in causa sua*,

θα έπρεπε να μην του επιτραπεί να ασχοληθεί με το ζήτημα. Αυτό δεν ήταν ένα μεμονωμένο περιστατικό, αλλά σύμφωνο προς την κείμενη νομοθεσία.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι το ζήτημα, εάν ο δικαστής Sęrkowski είχε επιδείξει προκατάληψη κατά του προσφεύγοντα, καλυπτόταν από τη διαπίστωση της παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1, όπως αναπτύχθηκε παραπάνω.

Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1.

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, εξέτασε την υπόθεση υπό το πρίσμα της αρχής της ασφάλειας δικαίου και έκρινε ότι η διαδικασία της έκτακτης έφεσης, όπως αυτή ισχύει σήμερα στην Πολωνία, δεν ήταν συμβατή με τα πρότυπα της δίκαιης δίκης και την αρχή της ασφάλειας δικαίου κατά το άρθρο 6 παρ. 1 λόγω διαφόρων ελαττωμάτων. Ειδικότερα:

Τα στοιχεία που χορηγήθηκαν από την εναγόμενη Κυβέρνηση κατέδειξαν μια ανισορροπία ανάμεσα στην προφανώς μεγαλύτερη κλίμακα επί της οποίας ο Γενικός Εισαγγελέας αμφισβήτησε τις τελικές δικαστικές αποφάσεις και στην περιορισμένη πρόσβαση στο επίμαχο ένδικο μέσο του Επιτρόπου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Πολωνίας και άλλων φορέων που είναι εξουσιοδοτημένοι να ασκήσουν μια τέτοια έφεση κατά τον Νόμο του 2017 για το Ανώτατο Δικαστήριο.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η ανάθεση στον Γενικό Εισαγγελέα – έναν εν ενεργεία πολιτικό που δρα παράλληλα με τον Υπουργό Δικαιοσύνης και ο οποίος ασκεί σημαντική εξουσία επί όλων των δικαστηρίων και ισχυρή επιρροή στο Εθνικό Δικαστικό Συμβούλιο – της απεριόριστης εξουσίας να αμφισβητεί ουσιαστικά κάθε δικαστική απόφαση αποτελούσε κάτι περισσότερο από έναν υποθετικό κίνδυνο ότι το έννομο μέσο, που θεωρητικά προοριζόταν για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ενός προσώπου, θα μπορούσε πρακτικά να αποτελέσει ένα εργαλείο πολιτικής εποπτείας των δικαστικών αποφάσεων από την εκτελεστική εξουσία.

Σοβαρές ανησυχίες σχετικά με τη μη συμμόρφωση του άρθρου 89(1) του Νόμου του 2017 για το Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο καθόριζε τις περιπτώσεις άσκησης μιας έκτακτης έφεσης με το κράτος δικαίου, είχαν ήδη εκφραστεί πριν από τη θέση σε ισχύ του από διάφορα ευρωπαϊκά όργανα, συμπεριλαμβανομένου του Γραφείου Δημοκρατικών Θεσμών και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), της Επιτροπής της Βενετίας και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Έκτοτε, κριτική ασκήθηκε και από την Ομάδα Κρατών κατά της Διαφθοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης (GREGO) και την Κοινοβουλευτική της Συνέλευση (PACE), με την τελευταία να προειδοποιεί ότι ο αριθμός των προσφυγών κατά της Πολωνίας ενώπιον του Δικαστηρίου ενδέχεται να αυξηθεί εξαιτίας του νόμου αυτού.

Υιοθετώντας τις γνώμες αυτές, το Δικαστήριο ανησυχούσε ιδιαίτερω ότι οι ασαφείς όροι που χρησιμοποιούνταν στη διάταξη αυτή για την περιγραφή των όρων άσκησης της έκτακτης έφεσης, όπως η ανάγκη διασφάλισης συμμόρφωσης με τις αρχές της «κοινωνικής ειρήνης», θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ευρέως. Αυτό άνοιγε την πόρτα σε πιθανές αυθαιρεσίες, κατάχρηση του ένδικου μέσου και της διαδικασίας. Συνεπώς, η επίμαχη διάταξη δεν ικανοποιούσε τις απαιτήσεις της Σύμβασης περί ποιότητας της νομοθεσίας. Επίσης, μια απόφαση μπορεί να εφεσιβληθεί εάν υπάρχει «μια προφανής αντίθεση ανάμεσα σε σημαντικά ευρήματα του δικαστηρίου και του περιεχομένου των αποδεικτικών στοιχείων που συλλέχθηκαν για την υπόθεση». Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι, σε αστικές υποθέσεις, ακόμη και μετά την πάροδο πολλών ετών από τα γεγονότα, το ΤΕΑΔΥ μπορούσε να ενεργήσει ως ένα δικαστήριο ουσίας τρίτου ή τέταρτου βαθμού δικαιοδοσίας, ακόμη και εάν τα κατώτερα δικαστήρια είχαν διαπιστώσει την αλήθεια των πραγματικών περιστατικών σύμφωνα με τις αποδείξεις που προσκομίστηκαν ενώπιόν τους. Αυτό υπονόμει τόσο τη σταθερότητα των οριστικών δικαστικών αποφάσεων όσο και τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη ότι μια υπόθεση που είχε ήδη κριθεί δεν θα μπορούσε να εκδικαστεί εκ νέου, αποκαλύπτοντας με τον τρόπο αυτό ότι η έκτακτη έφεση αποτελούσε μια κεκαλυμμένη κοινή έφεση, όπου μια νέα εξέταση της υπόθεσης μπορούσε να λάβει χώρα, κατά παράβαση της αρχής του δεδικασμένου.

Παρόλο που η προθεσμία άσκησης έκτακτης έφεσης ήταν ήδη μεγάλη – πέντε έτη από την έκδοση της απόφασης – δεν δέσαμε τον Γενικό Εισαγγελέα και τον Επίτροπο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που είχαν αμφότεροι πρόσθετες εξαιρετικές εξουσίες, ακόμη και αυτή της άσκησης της έκτακτης έφεσης κατά αποφάσεων που είχαν εκδοθεί προ της έναρξης ισχύος του Νόμου, όπως αποφάσεις που εκδόθηκαν πριν από τις 17 Οκτωβρίου 1997. Για το Δικαστήριο αυτό ήταν απλώς αδιανόητο, καθώς ήταν ασυμβίβαστο με το κράτος δικαίου και κυρίως με τις αρχές της ασφάλειας δικαίου, του δεδικασμένου και της προβλεψιμότητας του νόμου.

Οι έκτακτες εφέσεις εξετάζονταν από το ΤΕΑΔΥ, που είχε αποκλειστική αρμοδιότητα επ' αυτού. Το ΤΕΑΔΥ είχε αρμοδιότητες που έμοιαζαν με εκείνες ενός ακυρωτικού δικαστηρίου. Όμως, σε υποθέσεις όπου καταγγελλόταν μια αντίφαση ανάμεσα σε σημαντικά ευρήματα του δικαστηρίου και του περιεχομένου των αποδεικτικών στοιχείων, μπορούσε να δράσει και ως δικαστήριο ουσίας. Έχοντας υπόψη τα συμπεράσματα σχετικά με τους ευρέως καθορισμένους λόγους άσκησης μιας έκτακτης έφεσης, της λειτουργίας της ως μιας κεκαλυμμένης συνήθους έφεσης και των προθεσμιών που επέτρεπαν στον Γενικό Εισαγγελέα και στον Επίτροπο να προσβάλλουν αποφάσεις που κατέστησαν οριστικές προ της έναρξης της ισχύος του

Νόμου, οι εξουσίες του ΤΕΑΔΥ – που επί της ουσίας του επέτρεπαν να εξαλείψει το σύνολο των διαδικασιών που είχαν οριστικά περατωθεί – εγείρουν σημαντικές ανησυχίες από την άποψη της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Επίσης, όπως διαπιστώθηκε ανωτέρω, το ΤΕΑΔΥ δεν είχε και εξακολουθούσε να μην έχει τα χαρακτηριστικά ενός «ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου, που λειτουργεί νόμιμα». Ως εκ τούτου, η εξέταση μιας έκτακτης έφεσης, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε εκτεταμένες, δυσμενείς και συχνά μη αναστρέψιμες νομικές συνέπειες για το άτομο το οποίο αφορά, συμπεριλαμβανομένης της ακύρωσης της οριστικής απόφασης στην υπόθεσή του, και που αντίκειται στην αρχή της ασφάλειας δικαίου, είχε ανατεθεί σε ένα όργανο που δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα «δικαστήριο» κατά την έννοια της Σύμβασης. Μια τέτοια κατάσταση, που επί του παρόντος διαιωνίζεται από τη συνεχιζόμενη μη συμμόρφωση του Συνταγματικού Δικαστηρίου με τη Σύμβαση σε μια σειρά πρόσφατων αποφάσεων που επιχειρούσαν να υπονομεύσουν και να εμποδίσουν την εκτέλεση των αποφάσεων του Δικαστηρίου σχετικά με την ανεξαρτησία του δικαστικού σώματος και την πλημμελή διαδικασία διορισμού των δικαστών, προκαλούσε ένα γενικό συστημικό πρόβλημα του πολωνικού δικαστικού συστήματος.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης του προσφεύγοντα συνιστούσαν παράδειγμα των ελλείψεων της διαδικασίας της έκτακτης έφεσης.

Όλα τα στοιχεία που προσκομίστηκαν στο Δικαστήριο υποδείκνυαν ότι η έκτακτη έφεση χρησιμοποιήθηκε από τον Γενικό Εισαγγελέα ως μια «κεκαλυμμένη συνηθισμένη έφεση», της οποίας ο σκοπός ήταν να επανεξεταστούν τα ίδια πραγματικά περιστατικά και το ίδιο αντικείμενο με νέες διαδικασίες και να δοθεί στον κατηγορούμενο, για λογαριασμό του οποίου ενεργούσε, μια ακόμη ευκαιρία να επαναπροσδιοριστεί η αστική του ευθύνη μετά από την ήττα του. Όταν ο Γενικός Εισαγγελέας άσκησε την έκτακτη έφεση, είχαν παρέλθει εννέα έτη από την έκδοση της οριστικής απόφασης επί της υποθέσεως του προσφεύγοντα, που είχε εξεταστεί σε έξι βαθμούς δικαιοδοσίας (τρεις φορές σε πρώτο βαθμό και τρεις κατ' έφεση) σε διάστημα πεντέμισι ετών και μετά από την έκδοση δύο πρωτόδικων αποφάσεων υπέρ του προσφεύγοντα, μία υπέρ του κ. Wyszowski, δύο παραπομπές στο εφετείο και την οριστική απόφαση που έκανε εν μέρει δεκτό το αίτημα του προσφεύγοντα. Συνεπώς, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η υπόθεση δεν είχε εξεταστεί ενδελεχώς από διάφορες απόψεις ή ότι, δεδομένης της επαναλαμβανόμενης εξέτασης της υπόθεσης και της διάρκειας των διαδικασιών, ο κατηγορούμενος δεν είχε επαρκή χρόνο ή ευκαιρία να ασκήσει τα διαδικαστικά δικαιώματά του, να παρουσιάσει τα αποδεικτικά του στοιχεία ή την υπόθεσή του. Οι επακόλουθες επαναλαμβανόμενες απόπειρες του κατηγορούμενου να αμφισβητήσει την οριστική απόφα-

ση δεν είχαν επιτυχία.

Το ΤΕΑΔΥ έκρινε ότι η απόφαση επέβαλε σοβαρές και δυσανάλογες, κατά το πολωνικό σύνταγμα και το άρθρο 10 της Σύμβασης, κυρώσεις στον κ. Wyszkowski, παρόλο που η μόνη κύρωση που του επιβλήθηκε ήταν η δημόσια απολογία.

Το Δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό της εναγόμενης Κυβέρνησης ότι η απόφαση να επιτραπεί η έκτακτη έφεση είχε σκοπό την επίλυση των ζητημάτων που ήγειρε στην προσφυγή του ενώπιον του Δικαστηρίου ο κ. Wyszkowski ως μια μορφή επιβολής της μονομερούς δήλωσής του και της απόφασης του Δικαστηρίου να διαγράψει την προσφυγή από τη λίστα. Η έκτακτη έφεση είχε ασκηθεί πολύ πριν από τη διαγραφή της υπόθεσης από τη λίστα και το Δικαστήριο δεν γνώριζε την έκβασή της κατά τον χρόνο της διαδικασίας, καθώς και το γεγονός ότι δεν επιβλήθηκε στον κ. Wyszkowski καμία οικονομική ή άλλη κύρωση.

Το Δικαστήριο δεν διέκρινε κάποιον επιτακτικό λόγο που να συνηγορεί υπέρ της αμφισβήτησης της τελικής απόφασης στην υπόθεση του προσφεύγοντα. Ειδικότερα, δεν μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η έκτακτη έφεση εξυπηρετούσε τη διόρθωση των ελαττωμάτων των διαδικασιών ενώπιον των κατώτερων δικαστηρίων, όπως της κατάχρησης της διαδικασίας, των προδήλων σφαλμάτων κατά την εφαρμογή του ουσιαστικού δικαίου, των σοβαρών παραβιάσεων των διαδικασιών των δικαστηρίων, οι οποίες οδήγησαν σε δικαστική πλάνη. Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, σύμφωνα με το άρθρο 6, κανένας διάδικος δεν δικαιούνταν να ζητήσει την επανεξέταση μιας οριστικής και δεσμευτικής απόφασης, απλώς και μόνο για τον επανέλεγχο και την εκ νέου εκδίκαση της υπόθεσής του, και η πιθανότητα και μόνο να υφίστανται δύο απόψεις για το ζήτημα δεν συνιστά λόγο επανεξέτασης και ανατροπής της οριστικής απόφασης.

Η υπόθεση του προσφεύγοντα δεν μπορούσε να διαχωριστεί από το πολιτικό της υπόβαθρο και το πολιτικό πλαίσιο στην Πολωνία την εποχή εκείνη, καθώς και από τη μακροχρόνια και διαρκή διαμάχη ανάμεσα στον προσφεύγοντα και την ηγεσία του κόμματος PiS και της κυβέρνησης συνεργασίας της Ενωμένης Δεξιάς. Οι πιο σοβαρές κατηγορίες περί συνεργασίας με την κομμουνιστική μυστική υπηρεσία – οι οποίες αποτέλεσαν τον πυρήνα της διαδικασίας στην υπόθεση δυσφήμισης του προσφεύγοντα – προέρχονταν από το κόμμα PiS και τους υποστηρικτές του, καθώς και από τον ίδιο τον Γενικό Εισαγγελέα, με τον κ. Wyszkowski να διαδραματίζει βασικό ρόλο στη δημοσιοποίηση των κατηγοριών αυτών. Ήταν επίσης προφανές ότι ο ανωτέρω είχε στενές πολιτικές διασυνδέσεις με την ηγεσία του PiS και την κυβέρνηση συνεργασίας της Ενωμένης Δεξιάς.

Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, άλλο πράγμα είναι να έχει κάποιος ισχυρές και εχθρικές απόψεις για τους πολι-

τικούς του αντιπάλους και άλλο να επιδιώκει να τις επιβάλει μέσω του κρατικού δικαστικού μηχανισμού, κάνοντας χρήση των εξαιρετικών νομοθετικών εξουσιών για να αμφισβητήσει το αμετάκλητο μιας απόφασης που δεν ήταν ευνοϊκή για έναν πολιτικό σύμμαχο. Ήταν επίσης ενδεικτική η δημόσια έκφραση της βαθιάς ικανοποίησης του Γενικού Εισαγγελέα αναφορικά με το αποτέλεσμα των διαδικασιών ενώπιον του ΤΕΑΔΥ.

Οι περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης έδειχναν την κατάχρηση της νομικής διαδικασίας από τις κρατικές αρχές για την επιδίωξη των δικών τους πολιτικών απόψεων και κινήτρων και ότι δεν υπήρχαν ουσιαστικοί και επιτακτικοί λόγοι που να δικαιολογούν την παρέκκλιση από την αρχή του δεδικασμένου.

Παραβίαση άρθρου 6.

Ο προσφεύγων ήταν αναγνωρισμένος στην Πολωνία αλλά και διεθνώς ως μία από τις πιο γνωστές προσωπικότητες της σύγχρονης ιστορίας της Πολωνίας για την ηγεσία του στο εργατικό συνδικάτο Solidarność («Αλληλεγγύη»), για τις παράνομες αντικομμουνιστικές δραστηριότητές του, για τις οποίες έλαβε βραβείο Νόμπελ Ειρήνης, και για τη συμβολή του στην αποκαθάρωση του κομμουνισμού στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη κατά την περίοδο 1989-1990. Στο πλαίσιο αυτό, ήταν προφανές ότι οι δηλώσεις του κ. Wyszkowski, με τις οποίες κατηγορήσε τον προσφεύγοντα ότι συνεργάστηκε επ' αμοιβή με τις κομμουνιστικές μυστικές υπηρεσίες τη δεκαετία του 1970 – δηλώσεις που αποτέλεσαν το κεντρικό ζήτημα των επίμαχων διαδικασιών – επηρέασαν την ουσία όσων ήταν κοινώς αποδεκτά ως τα κατορθώματα της ζωής του. Συνεπώς, η ανατροπή της οριστικής απόφασης από το ΤΕΑΔΥ στην υπόθεσή του είχε επηρεάσει αρνητικά την προσωπική ζωή του προσφεύγοντα σε σημαντικό βαθμό. Επομένως, το άρθρο 8 τύγγανε εφαρμογής, καθώς υπήρξε παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής του ζωής. Βασίζόμενο στις παραβιάσεις που διαπίστωσε αναφορικά με το άρθρο 6 παρ. 1, το Δικαστήριο έκρινε ότι η παρέμβαση δεν ήταν σύμφωνη προς τον νόμο, δεδομένου ότι προέκυπτε από την απόφαση ενός οργάνου που δεν ήταν «νόμιμο» δικαστήριο κατά την έννοια της Σύμβασης, δεν βασίστηκε σε έναν «νόμο» που προσέφερε στον προσφεύγοντα κατάλληλες διασφαλίσεις κατά των αυθαιρεσιών και αποτέλεσε κατάχρηση της διαδικασίας από την πλευρά του Γενικού Εισαγγελέα.

Παραβίαση άρθρου 8.

Υπήρχε ήδη μια σειρά αποφάσεων του Δικαστηρίου σχετικά με την αναμόρφωση του δικαστικού συστήματος της Πολωνίας, η οποία ξεκίνησε το 2017. Όπως σημειώθηκε από το Δικαστήριο στην υπόθεση *Grzęda κατά Πολωνίας* [(Προσφυγή No 43572/18), απόφαση της 15ης Μαρτίου 2022 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης], όλη η σειρά των γεγονότων – συμπεριλαμβανομένης ειδικότερα της

νομοθεσίας για την αναδιοργάνωση του δικαστικού συστήματος στην Πολωνία – είχε καταδείξει ότι οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις του δικαστικού συστήματος είχαν σκοπό την αποδυνάμωση της δικαστικής ανεξαρτησίας. Ως αποτέλεσμα, η δικαστική εξουσία – ένας αυτόνομος κλάδος της κρατικής εξουσίας – υπέστη παρεμβολές από την εκτελεστική και νομοθετική εξουσία και, κατ' επέκταση, αποδυναμώθηκε σημαντικά. Από την έκδοση της απόφασης στην υπόθεση *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. κατά Πολωνίας* [(Προσφυγή No 4907/18), απόφαση της 7ης Μαΐου 2021] τον Μάιο του 2021, μέχρι την ημερομηνία της έκδοσης της παρούσας απόφασης, το Δικαστήριο είχε εκδώσει δέκα (εκ των οποίων οι εννέα ήταν οριστικές) αποφάσεις σχετικά με διάφορες πτυχές της δικαστικής αναμόρφωσης στην Πολωνία, στις οποίες διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 για διάφορους λόγους. Οι περισσότερες απ' αυτές τις αποφάσεις αφορούσαν παραβίαση του δικαιώματος εξέτασης της υπόθεσης από ένα ανεξάρτητο και αμερόληπτο νόμιμο δικαστήριο, εξαιτίας της ανάμειξης του Εθνικού Δικαστικού Συμβουλίου στη διαδικασία διορισμού δικαστών στο Ανώτατο Δικαστήριο.

Επί του παρόντος, το Δικαστήριο έχει στο πινάκιο 492 υποθέσεις (εκ των οποίων οι 202 έχουν κοινοποιηθεί στην εναγόμενη Κυβέρνηση) σχετικά με τη δικαστική αναμόρφωση στην Πολωνία. Η συντριπτική πλειοψηφία αφορά την καταγγελλόμενη παραβίαση του δικαιώματος εξέτασης της υπόθεσης από ένα «ανεξάρτητο και αμερόληπτο νόμιμο δικαστήριο», λόγω του ότι οι υποθέσεις είχαν εξεταστεί από σχηματισμούς του Ανώτατου Δικαστηρίου, τα τακτικά δικαστήρια ή διοικητικά δικαστήρια όπου συμμετείχαν δικαστές που διορίστηκαν με την ελαττωματική διαδικασία που αφορά το Εθνικό Δικαστικό Συμβούλιο, όπως θεσπίστηκε σύμφωνα με τον αναθεωρητικό Νόμο του 2017 σχετικά με το Εθνικό Δικαστικό Συμβούλιο.

Παρόλο που μόνο μερικές προσφυγές, σχετικά με τη λειτουργία της έκτακτης έφεσης, εκκρεμούσαν επί τους παρόντος ενώπιον του Δικαστηρίου, η διπλή παραβίαση του δικαιώματος δίκαιης δίκης κατά το άρθρο 6 παρ. 1, που αποδείχθηκε στην παρούσα υπόθεση, αποκάλυπτε μια συστημική κατάσταση, ικανή να επηρεάζει συνεχώς πολλά άτομα. Η κατάσταση αυτή συνίστατο σε διάφορα αλληλένδετα συστημικά προβλήματα της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής, τα οποία, είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό, είχαν ως αποτέλεσμα ή θα μπορούσαν να έχουν ως αποτέλεσμα στο μέλλον μια παραβίαση του δικαιώματος δίκαιης δίκης που διασφαλίζει το άρθρο 6 παρ. 1. Συνοπτικά αυτά ήταν τα εξής:

- η ελαττωματική διαδικασία διορισμού των δικαστών στο Εθνικό Δικαστικό Συμβούλιο που συστήθηκε με τον τροποποιητικό Νόμο του 2017, η οποία εγγενώς και συνεχώς επηρέαζε την ανεξαρτησία των δικαστών που διορίζονταν με τον τρόπο αυτό,
- η συνεπαγόμενη έλλειψη ανεξαρτησίας του TEADY,

- η αποκλειστική αρμοδιότητα του TEADY να εξετάζει κάθε αίτηση εξαίρεσης δικαστών με επίκληση ελλείψεως ανεξαρτησίας ενός δικαστή ή ενός δικαστηρίου, συμπεριλαμβανομένων (όπως και στην παρούσα υπόθεση) περιπτώσεων όπου η αίτηση εξαίρεσης αφορά τους ίδιους προσωπικά,

- οι πλημμέλειες της διαδικασίας της έκτακτης έφεσης, όπως διαπιστώνονται με την παρούσα απόφαση,

- η αποκλειστική αρμοδιότητα του TEADY να εξετάζει έκτακτες εφέσεις, η οποία δημιούργησε μια κατάσταση όπου η αρχική παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 επιδεινωνόταν διαρκώς από την επόμενη παραβίαση, καθώς η εξουσία να εξετάζεται ένα ένδικο μέσο ασυμβίβαστο με τα πρότυπα της δίκαιης δίκης και την αρχή της ασφάλειας δικαίου κατά το άρθρο 6 παρ. 1 είχε ανατεθεί σε ένα όργανο που δεν αποτελούσε νόμιμο δικαστήριο για τους σκοπούς της ως άνω διάταξης, κατάσταση αδιανόητη για ένα κράτος δικαίου.

Τα προαναφερόμενα αλληλένδετα συστημικά προβλήματα είχαν έτσι ως συνέπεια επανειλημμένες παραβιάσεις των θεμελιωδών αρχών του κράτους δικαίου, της διάκρισης των εξουσιών και της ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας. Αυτή η συνεχιζόμενη κατάσταση μη συμμόρφωσης με τη Σύμβαση διαιωνίστηκε με τις πρόσφατες αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Παράλληλα, το δικαστήριο αυτό είχε εκδώσει αποφάσεις με τις οποίες αμφισβητούσε την υπεροχή του δικαίου της ΕΕ και τη δεσμευτικότητα των αποφάσεων του Δικαστηρίου της ΕΕ, που αποτελούσαν επί του παρόντος αντικείμενο της διαδικασίας ελέγχου παραβιάσεων που κίνησε η Επιτροπή.

Λόγω της σοβαρής ανησυχίας που εξέφρασε η Επιτροπή Υπουργών τον Ιούνιο του 2023 (απόφαση που ελήφθη στην 1468η Συνεδρίαση της 5-7 Ιουνίου 2023 στο πλαίσιο της εκτέλεσης των αποφάσεων της επονομαζόμενης «ομάδας Reczkowicz»), σχετικά με την επίμονη στήριξη των πολωνικών αρχών προς την απόφαση της 22ας Μαρτίου 2022 του Συνταγματικού Δικαστηρίου (No K 7/21) για να δικαιολογηθεί η μη εκτέλεση των αποφάσεων του Δικαστηρίου, και λαμβάνοντας υπόψη την ταχεία και συνεχή αύξηση του αριθμού των προσφυγών που αφορούσαν την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας στην Πολωνία και που επικαλούνταν, ειδικότερα, παραβίαση του δικαιώματος «να εξεταστεί η υπόθεση από ένα ανεξάρτητο και αμερόληπτο νόμιμο δικαστήριο», καθώς και τη σοβαρότητα της καταγγελλόμενης κατάστασης, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα συστημικά προβλήματα που εντοπίστηκαν απαιτούν τη λήψη άμεσων διορθωτικών μέτρων.

Συνεπώς, το Δικαστήριο εφάρμοσε τη διαδικασία έκδοσης πιλοτικής απόφασης στην παρούσα υπόθεση.

Για να τεθεί ένα τέλος στις συστημικές παραβιάσεις του άρθρου 6 παρ. 1, θα πρέπει η Πολωνία να λάβει άμεσα τα κατάλληλα νομοθετικά και λοιπά μέτρα για να διασφαλί-

σει, στο εθνικό της νομικό σύστημα, συμμόρφωση προς τις απαιτήσεις του δικαιώματος «εξέτασης της υπόθεσης από ένα ανεξάρτητο και αμερόληπτο νόμιμο δικαστήριο» και προς την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Δεδομένης της έλλειψης απόκρισης της Πολωνίας προς τις οδηγίες που δόθηκαν με την υπόθεση *Dolińska-Ficek* και την υπόθεση *Ozimek* και *Advance Pharma sp. z o.o.it κατά Πολωνίας*, καθώς και της συμπεριφοράς της κατά την εκτέλεση των αποφάσεων που αφορούν την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας, το Δικαστήριο έδωσε λεπτομερείς ενδείξεις σχετικά με τα γενικά μέτρα που πρέπει να ληφθούν ώστε να τεθεί ένα τέλος στις παραβιάσεις αυτές. Αυτά περιλάμβαναν μέτρα για την αντιμετώπιση της ελαττωματικής διαδικασίας διορισμού των δικαστών, της λειτουργίας του TEADY και της ελαττωματικής λειτουργίας της διαδικασίας της έκτακτης έφεσης. Σύμφωνα με το άρθρο 46, η Πολωνία είχε στη διακριτική της ευχέρεια να επιλέξει τα μέσα με τα οποία θα ανταποκρινόταν στις υποχρεώσεις της που πηγάζουν κατά την εκτέλεση των αποφάσεων του Δικαστηρίου.

Εν αναμονή της εφαρμογής των ενδεικνυόμενων μέτρων, η εκδίκαση ανάλογων υποθέσεων, οι οποίες δεν έχουν ακόμη κοινοποιηθεί προς την εναγόμενη Κυβέρνηση, θα αναβληθεί για ένα ακόμη έτος από την έκδοση της παρούσας απόφασης, εν όψει της θέσπισης γενικών μέτρων από το πολωνικό κράτος. Οι προσφυγές που έχουν ήδη κοινοποιηθεί στην εναγόμενη Κυβέρνηση θα εξεταστούν και θα εκδοθεί απόφαση επ' αυτών. Τέλος, το Δικαστήριο θα συνεχίσει να κοινοποιεί στην εναγόμενη Κυβέρνηση προσφυγές που εγείρουν διαφορετικά ζητήματα σχετικά με την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στον προσφεύγοντα το ποσό των 30.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής του βλάβης.

► Άρθρο 9 – Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

Γνωμοδότηση που ζητήθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο του Βελγίου (No P16-2023-001), της 14ης Δεκεμβρίου 2023 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

Άδεια εργασίας – φρουρός ασφαλείας – συμμετοχή σε θρησκευτική ομάδα

Η αίτηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου (Conseil d'État) του Βελγίου για έκδοση γνωμοδότησης προέκυψε στο πλαίσιο διαδικασιών που εκκρεμούσαν ενώπιόν του και που αφορούσαν μια αίτηση αναστολής και ακύρωσης μιας απόφασης του Υπουργού Εσωτερικών να αφαιρεθεί από ένα άτομο, το οποίο θεωρούνταν από τις βελγικές Αρχές Ασφαλείας υποστηρικτής της «επιστημονικής» σαλαφιστικής ιδεολογίας, το δελτίο ταυτότητάς του, που του επιτρέπει να ασκεί καθήκοντα που διασφαλίζουν την

ασφάλεια των σιδηροδρομικών υποδομών του Βελγίου και των χρηστών αυτών, και της άρνησης έκδοσης ενός δεύτερου δελτίου για απασχόληση ως φρουρός ασφαλείας. Η απόφαση βασίστηκε στο γεγονός ότι, σύμφωνα με τις πληροφορίες των υπηρεσιών ασφαλείας, ο S.B. ήταν υποστηρικτής της «επιστημονικής» σαλαφιστικής ιδεολογίας, είχε επαφή με άτομα αυτού του ρεύματος και επιδόθηκε σε προσηλυτισμό μεταξύ της οικογένειας και των φίλων του μέσω ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας. Καθώς ο επιστημονικός σαλαφισμός θεωρούνταν μη συμβατός με το βελγικό μοντέλο κοινωνίας (μεταξύ άλλων, με τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών, τον ρόλο των γυναικών κ.λπ.), υπονόμει τις θεμελιώδεις δημοκρατικές αξίες του κράτους δικαίου και αποτελούσε μια μέση και μακροπρόθεσμη απειλή για τη χώρα, η συμπεριφορά του S.B. ήταν ασυμβίβαστη με το απαιτούμενο προφίλ ενός φρουρού ασφαλείας, τα χαρακτηριστικά του οποίου είναι, ιδίως, ο σεβασμός των δικαιωμάτων των πολιτών και των δημοκρατικών αξιών, η ακεραιότητα, η πίστη, η διακριτικότητα και η απουσία οποιουδήποτε κινδύνου για την εθνική ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη.

Το ερώτημα που τέθηκε από το Conseil d'État στο αίτημα για έκδοση γνωμοδότησης ήταν το εξής:

«Συνιστά επαρκή λόγο, υπό το πρίσμα του άρθρου 9 παρ. 2 (δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας) της Σύμβασης, το γεγονός ότι κάποιος βρίσκεται κοντά ή είναι μέλος ενός θρησκευτικού κινήματος το οποίο, λαμβανομένων υπόψη των χαρακτηριστικών του, θεωρείται από τις αρμόδιες διοικητικές αρχές ότι αποτελεί μεσοπρόθεσμη ή μακροπρόθεσμη απειλή για τη χώρα, για τη λήψη δυσμενούς για το άτομο αυτό μέτρου, όπως η απαγόρευση απασχόλησής του ως φρουρού ασφαλείας».

Γνωμοδότηση

Το άρθρο 9 παρ. 1 της Σύμβασης περιλαμβάνει δύο διακριτές πτυχές. Αφενός, το δικαίωμα της προσωπικής πίστης (ένα ζήτημα της εσωτερικής πεποίθησης του καθενός ή της ύπαρξης τέτοιας πεποίθησης), το οποίο είναι ένα απόλυτο δικαίωμα και ως τέτοιο δεν υπόκειται σε κανέναν περιορισμό, και, αφετέρου, το δικαίωμα εκδήλωσης μιας τέτοιας πεποίθησης (η εξωτερική έκφραση πεποιθήσεων από ένα άτομο ή η δημόσια εκδήλωση της θρησκευτικής πίστης), το οποίο δεν είναι ένα απόλυτο δικαίωμα.

Στο αίτημά του το Conseil d'État έθεσε το ζήτημα αποκλειστικά από την άποψη του δικαιώματος εκδήλωσης των πεποιθήσεων και της θρησκευτικής πίστης (*forum externum*), το οποίο, στην παρούσα υπόθεση, λαμβάνοντας υπόψη την αβεβαιότητα που περιβάλλει την έννοια του «βρίσκεται κοντά», αφορούσε κυρίως το γεγονός ότι «είναι μέλος» ενός θρησκευτικού κινήματος. Το Δικαστήριο, συνεπώς, επικεντρώθηκε στην τελευταία πτυχή.

Υπό το πρίσμα των σημερινών συνθηκών, οι μορφές εκδήλωσης μιας θρησκείας ή πεποιθήσεων που απαριθμού-

νται στο άρθρο 9, δηλαδή λατρεία, διδασκαλία, άσκηση και τήρηση, μπορεί να περιλαμβάνουν και τη χρήση του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Κάποιες μορφές «εκδήλωσης» προστατεύονταν, καταρχήν, από το άρθρο 9. Η ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας περιλαμβάνει επίσης το δικαίωμα κάποιου να προσπαθήσει να πείσει τον πλησίον του, για παράδειγμα μέσω της «διδασκαλίας».

Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι, όταν ένα άτομο που έχει καθήκοντα ευαίσθητης φύσης, ανήκει σε ένα «θρησκευτικό κίνημα» το οποίο, λόγω των χαρακτηριστικών του, θεωρείται από τις αρμόδιες διοικητικές αρχές ότι αποτελεί κίνδυνο για τη δημοκρατική κοινωνία και τις αξίες της μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, το γεγονός αυτό ίσως, καταρχήν, δικαιολογεί τη λήψη προληπτικών μέτρων κατά του ατόμου αυτού.

Όμως, ένα τέτοιο μέτρο, προκειμένου να είναι συμβατό με το άρθρο 9, θα πρέπει να πληροί μια σειρά προϋποθέσεων που θέτει η Σύμβαση. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι:

1. Το Conseil d'État θα πρέπει να εξακριβώσει εάν το επίμαχο μέτρο βασιζόταν σε νόμο, που πληρούσε τις απαιτήσεις ποιότητας του νόμου σχετικά με την προσβασιμότητα και την προβλεψιμότητα.

2. Έπρεπε επίσης να διασφαλίσει ότι το επίμαχο μέτρο επιδίωκε τουλάχιστον έναν από τους νόμιμους σκοπούς που απαριθμούνται στο άρθρο 9 παρ. 2: ο κατάλογος αυτός ήταν εξαντλητικός και ο ορισμός των επιτρεπόμενων εξαιρέσεων στην ατομική ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας ή των πεποιθήσεων ήταν περιοριστικός.

3. Το μέτρο έπρεπε να είναι απαραίτητο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Από την άποψη αυτή, έπρεπε να ληφθούν υπόψη τα παρακάτω κριτήρια.

(α) *Μια επιτακτική κοινωνική ανάγκη*

Οι διαδικασίες που προκάλεσαν το αίτημα της παρούσας γνωμοδότησης δεν αφορούσαν έναν κοινό υπάλληλο αλλά ένα άτομο που, στο πλαίσιο της απασχόλησής του, είχε ορισμένο βαθμό αρμοδιοτήτων και δεσμευόταν από μια διαδικασία χορήγησης διοικητικής άδειας. Κατά την ανάλυση του κινδύνου, το αιτούν δικαστήριο θα έπρεπε να λάβει υπόψη του τη φύση του συγκεκριμένου ρόλου, δεδομένου ότι ο κίνδυνος που αποτελούσε διέφερε από κάθε κίνδυνο που ενδεχομένως παρουσίαζε ένας υπάλληλος ενός τομέα ή κλάδου επαγγελματικής δραστηριότητας που θεωρείται λιγότερο ευαίσθητος, όπως πράγματι αντικατοπτρίζεται στη βελγική νομοθεσία.

Η αξιολόγηση της φύσης, της πραγματικότητας, της κλίμακας και της αμεσότητας του κινδύνου ήταν ένα ζήτημα για τις αρμόδιες φυσικές αρχές, που απολάμβαναν ένα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας, υπό την επιφύλαξη του ελέγχου από μια ανεξάρτητη δικαστική αρχή.

Ειδικότερα:

(i) Φύση του κινδύνου: ο κίνδυνος θα πρέπει να υπόκειται σε μια ατομική και λεπτομερή αξιολόγηση, εν όψει, μεταξύ άλλων, της ουσίας των εν λόγω πεποιθήσεων ή της ιδεολογίας και του χαρακτήρα του ατόμου και των πράξεών του, του ρόλου και του βαθμού προσκόλλησής του προς το σχετικό θρησκευτικό κίνημα.

Όσον αφορά την εν λόγω ιδεολογία, ο συγκεκριμένος κίνδυνος που διαπιστώθηκε από την Κρατική Υπηρεσία Ασφαλείας ήταν ένας κίνδυνος για τη δημοκρατική και συνταγματική τάξη, μαζί με έναν σοβαρό κίνδυνο για τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες, κυρίως εκείνα των γυναικών και, γενικότερα, των μη μουσουλμάνων, λόγω της επιρροής που ασκούν οι υποστηρικτές του επιστημονικού σαλαφισμού. Ειδικότερα, αναφέρθηκε ο κίνδυνος της εγκαθίδρυσης εν τέλει ενός νομικού καθεστώτος βασισμένου στον νόμο της Σαρίας, του διαχωρισμού της κοινότητας και «της ανάδυσης πραγματικών παράλληλων κοινωνιών όπου η εξουσία ενός κράτους και ενός δημοκρατικού συστήματος δεν θα ισχύει πλέον», της «πόλωσης της κοινωνίας» και της υπονόμευσης των αρχών της «σεξουαλικής ισότητας» και της «συμβίωσης». Το Conseil d'État έπρεπε να βεβαιωθεί, ενδεχομένως με γνώμονα το απόρρητο και λοιπό υλικό που είχε συγκεντρώσει η Κρατική Υπηρεσία Ασφαλείας, ότι ο κίνδυνος που προέβλεπε η υπηρεσία αυτή, αναφορικά με την ιδεολογία του σαλαφισμού, ήταν επαρκώς συγκεκριμένος και τεκμηριωμένος όσον αφορά τα χρησιμοποιούμενα μέσα και τη διαδικασία που ο κίνδυνος ενδεχομένως να υλοποιηθεί.

Η ανάλυση του χαρακτήρα έπρεπε να βασιστεί σε κάθε στοιχείο ικανό να αποκαλύψει εάν υπήρχε ή όχι κίνδυνος εκδήλωσης ενεργειών ή συμπεριφοράς του ατόμου, που θα ήταν επιβλαβής σε άτομα ή θεσμούς και που θα υποκινούνταν από την ιδεολογία του σαλαφισμού. Συνεπώς, η ανάλυση αυτή θα πρέπει να λάβει υπόψη, μεταξύ άλλων παραγόντων, εάν το άτομο είχε ή όχι ποινικό μητρώο, το επαγγελματικό του υπόβαθρο και τυχόν διοικητικά μέτρα δημοσίας τάξης, αλλά και τον ρόλο του σε θρησκευτικά κινήματα και τη συμπεριφορά του στην κοινωνία γενικότερα, συμπεριλαμβανομένης της συμπεριφοράς του στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Θα ήταν επίσης κατάλληλο να ληφθεί υπόψη η φύση των καθηκόντων που αντιστοιχούν στη θέση του φρουρού ασφαλείας ή του αξιωματικού ασφαλείας, που επιθυμεί να κατέχει το εν λόγω άτομο. Ως εκ τούτου, δεν μπορούσε να αποκλειστεί, κατ' αρχήν, ο κίνδυνος να χρησιμοποιήσουν τα άτομα, που απασχολούνται ως φρουροί ασφαλείας ή αξιωματικοί, τα πλεονεκτήματα και τις εξουσίες που τους παρέχουν τα καθήκοντά τους, για παράνομους σκοπούς.

Κατά την αξιολόγησή τους, οι αρχές θα πρέπει να αποφύγουν κάθε μορφή διάκρισης που απαγορεύεται από το άρθρο 14 της Σύμβασης αναφορικά με την πρόσβαση στην απασχόληση, ιδίως τις διακρίσεις λόγω θρησκείας, υπό το πρόσχημα της προστασίας των αξιών μιας δημο-

κρατικής κοινωνίας.

Επίσης, η εξατομικευμένη αξιολόγηση δεν θα μπορούσε να παραβλέψει εντελώς το γενικό πλαίσιο για το οποίο προοριζόταν, ιδίως τον βαθμό που το εν λόγω θρησκευτικό κίνημα είχε διαδοθεί και εδραιωθεί στην κοινωνία, και κάθε κίνδυνο που ενδεχομένως ενέχει για την τελευταία. Συνεπώς, εάν γινόταν δεκτό ότι ένα θρησκευτικό κίνημα από μόνο του αποτελεί σημαντικό κίνδυνο για την κοινωνία, θα πρόκυπτε το ερώτημα εάν ήταν πιθανόν οι υποστηρικτές του, μεμονωμένα, να αποτελούν έναν τέτοιο κίνδυνο.

Τέλος, η απουσία επαγγελματικών παραπτωμάτων ή καταγγελιών κατά του εν λόγω ατόμου, καθώς και η απουσία κατασταλτικών μέτρων (διάλυση ή απαγόρευση) κατά του κινήματος, ήταν παράγοντες που θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη, αλλά χωρίς απαραίτητως να έχουν καθοριστική σημασία.

(ii) Ρεαλιστικότητα και κλίμακα του κινδύνου: έπρεπε να υπάρχει αληθινός κίνδυνος, δηλαδή να είναι επαρκώς τεκμηριωμένος, σοβαρός και μάλιστα να φέρει κάποια βαρύτητα.

(iii) Αμεσότητα του κινδύνου: οι αρχές είχαν υποχρέωση να ενεργούν όταν γνώριζαν ή έπρεπε να γνωρίζουν την ύπαρξη ενός «αληθινού και άμεσου» κινδύνου για τη ζωή ή τη σωματική ακεραιότητα ενός ατόμου. Έπρεπε να κάνουν κάθε εύλογη προσπάθεια για να αποτρέψουν την υλοποίηση ενός τέτοιου κινδύνου (το επονομαζόμενο «Osman τεστ»). Όταν, όμως, οι πράξεις ενός πολιτικού κόμματος, μιας ένωσης ή ομάδας θεωρούνταν ότι αποτελούσαν κίνδυνο για το σύνολο ή για μέρος της κοινωνίας, ο κίνδυνος αυτός θα πρέπει να εκτιμηθεί διαφορετικά, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι ο κίνδυνος σε τέτοιου είδους περιπτώσεις δεν διαμορφώνεται συνήθως άμεσα, αλλά προκύπτει από μια μάλλον σταδιακή και συνεχιζόμενη διαδικασία. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το Κράτος δεν χρειάζεται να περιμένει, προτού παρέμβει, μέχρι ένα πολιτικό ή άλλο κίνημα να αναλάβει δράση για να υπονομεύσει τη δημοκρατία ή να καταφύγει στη βία.

Σύμφωνα με την Κρατική Υπηρεσία Ασφαλείας, η ιδεολογία του θρησκευτικού κινήματος, του οποίου λέγεται ότι ήταν υποστηρικτής ο S.B., αποτελούσε μεσοπρόθεσμο έως και μακροπρόθεσμο κίνδυνο για το Κράτος. Εναπόκειται, ωστόσο, στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει εάν το θρησκευτικό κίνημα είχε αρχίσει να λαμβάνει συγκεκριμένα βήματα για να εφαρμόσει μια πολιτική μη συμβατή με τις αρχές μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Εάν ναι, το επόμενο ερώτημα θα ήταν εάν, ως υποστηρικτής του κινήματος και της ιδεολογίας, το εν λόγω άτομο ήταν πιθανόν, εάν απασχοληθεί ως φρουρός ασφαλείας ή αξιωματικός, να ενεργεί ή να συμπεριφέρεται με τρόπο μη συμβατό με τις εν λόγω αξίες ή με τα καθήκοντα του επαγγέλματος. Θα ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι μια

δημοκρατική κοινωνία θα μπορούσε να ανεχθεί την ιδέα να ανατεθούν καθήκοντα, που απαιτούν πλήρη αφοσίωση στις αρχές μιας δημοκρατικής κοινωνίας, σε ένα άτομο υποταγμένο ή ακόμη και υποχείριο σε ένα θρησκευτικό ή άλλο κίνημα, του οποίου η ιδεολογία θεωρούνταν από τις αρμόδιες αρχές μη συμβατή με τις αξίες αυτές και του οποίου οι συγκεκριμένες ενέργειες είχαν αποδειχθεί ότι αποτελούσαν μια απειλή για το κράτος αυτό.

(iv) Έλεγχος από μια δικαστική αρχή: ο έλεγχος της νομιμότητας των προληπτικών μέτρων από μια ανεξάρτητη δικαστική αρχή, που έχει πρόσβαση σε όλο τον φάκελο που σχηματίστηκε από το αρμόδιο όργανο για ζητήματα εθνικής ασφάλειας, όπου περιλαμβάνονται τυχόν απόρρητα έγγραφα, ήταν σημαντικής βαρύτητας εγγύηση για τη διασφάλιση ότι τα μέτρα που βασίζονται σε εμπιστευτικές πληροφορίες – και αμφισβητούνται απ' όσους πλήττονται από τις συνέπειες αυτών – συμμορφώνονται προς τις απαιτήσεις της Σύμβασης. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που διαθέτει το Δικαστήριο σχετικά με τη βελγική νομοθεσία, το Conseil d'État θα μπορούσε να έχει πρόσβαση στα απόρρητα έγγραφα του φακέλου που σχηματίστηκε από την Κρατική Υπηρεσία Ασφαλείας, όπως επίσης και ο εισηγητής του δικαστηρίου αυτού. Η πρόσβαση αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα μέσο που επιτρέπει στο δικαστήριο να πραγματοποιήσει έναν αποτελεσματικό έλεγχο του επίμαχου μέτρου και ο έλεγχος αυτός, προκειμένου να πληροί τις απαιτήσεις που θέτει η Σύμβαση, θα πρέπει να αφορά τη ρεαλιστικότητα του κινδύνου, την κλίμακα, τη φύση και την αμεσότητά του.

(β) Αναλογικότητα

Για να είναι ανάλογο το μέτρο, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι δεν περιορίζει τα ατομικά δικαιώματα που κατοχυρώνει το άρθρο 9 πέραν του μέτρου που είναι αναγκαίο για να επιτευχθεί ο θεμιτός στόχος, πράγμα που σημαίνει ότι ο στόχος αυτός δεν μπορεί να επιτευχθεί με κάποιο άλλο λιγότερο παρεμβατικό ή ριζοσπαστικό μέσο. Το Δικαστήριο σημείωσε μια σειρά από στοιχεία που πρέπει να λάβουν υπόψη οι αρμόδιες εθνικές αρχές κατά την αξιολόγησή τους. Επιπλέον, το μέτρο πρέπει να περιβάλλεται από κατάλληλες διαδικαστικές εγγυήσεις, για να αποφευχθεί ο κίνδυνος αυθαιρεσίας. Ειδικότερα, θα πρέπει να συμμετέχει το εν λόγω άτομο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, στο σύνολό της, σε βαθμό ικανοποιητικό για να διασφαλιστεί η απαιτούμενη προστασία των συμφερόντων του.

Συνεπώς, εναπόκειται στο Conseil d'État να διασφαλίσει ότι εφαρμόστηκαν ή θα εφαρμοστούν, κατά την επανάληψη της εσωτερικής διαδικασίας, κατάλληλα αντισταθμιστικά μέτρα, επαρκή για να μετριαστούν οι συνέπειες των περιορισμών των δικονομικών δικαιωμάτων του ατόμου.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ομοφώνως ότι το αποδεδειγμένο γεγονός ότι ένα άτομο ανήκει σε ένα θρησκευτικό κίνημα, το οποίο, λόγω των χαρακτηριστικών του, θεωρεί-

ται από τις αρμόδιες διοικητικές αρχές ως απειλή προς το Κράτος, μπορεί να δικαιολογήσει την άρνηση χορήγησης άδειας για την απασχόλησή του ως φρουρού ασφαλείας ή αξιωματικού, εφόσον το εν λόγω μέτρο:

- (1) βασιζόταν σε μια προσβάσιμη και προβλέψιμη βάση
- (2) υιοθετήθηκε λόγω της συμπεριφοράς ή των ενεργειών του εν λόγω ατόμου
- (3) λήφθηκε, λαμβάνοντας υπόψη την επαγγελματική δραστηριότητα του ατόμου, με σκοπό την αποτροπή ενός αληθινού και σοβαρού κινδύνου για τη δημοκρατική κοινωνία και επιδίωκε έναν ή περισσότερους θεμιτούς σκοπούς κατά το άρθρο 9 παρ. 2 της Σύμβασης
- (4) ήταν ανάλογο προς τον κίνδυνο που στόχευε να αποτρέψει και προς τον θεμιτό σκοπό που επιδίωκε και
- (5) μπορεί να παραπεμφθεί για έλεγχο ενώπιον μιας δικαστικής αρχής, που είναι ανεξάρτητη, αποτελεσματική και περιβάλλεται από κατάλληλες δικονομικές εγγυήσεις, ώστε να διασφαλιστεί συμμόρφωση προς τις ανωτέρω αναφερόμενες απαιτήσεις.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση *O.G. κ.α. κατά Ελλάδα* (Προσφυγές Νος 71555/12 και 48256/13), απόφαση της 23ης Ιανουαρίου 2024

Δημοσιοποίηση ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων – μη συγκατάθεση – οροθετικές ιερόδουλες – εισαγγελική διάταξη

Τον Απρίλιο του 2012, στο πλαίσιο μιας αστυνομικής επιχείρησης στο κέντρο της Αθήνας με στόχο ιερόδουλες, οι προσφεύγουσες μεταφέρθηκαν στο αστυνομικό τμήμα της Ομόνοιας για εξακρίβωση στοιχείων. Χωρίς καμία εξήγηση και χωρίς τη συγκατάθεσή τους, υποβλήθηκαν σε εξετάσεις αίματος από το Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (ΚΕΕΛΠΝΟ). Κατά τη μεταφορά τους στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής (ΓΑΔΑ) ενημερώθηκαν ότι η εξέταση αίματος, στην οποία υποβλήθηκαν, είχε ως στόχο την ανίχνευση πιθανής μόλυνσής τους από σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι κάποιες ήταν θετικές στον ιό του HIV. Ο εισαγγελέας τούς άσκησε ποινική δίωξη για άσκηση πορνείας χωρίς άδεια, για λειτουργία οίκου ανοχής χωρίς άδεια και χωρίς την τήρηση του ειδικού μητρώου υγείας. Τους ασκήθηκε επίσης ποινική δίωξη για απόπειρα πρόκλησης σωματικής βλάβης, επειδή «ασκούσαν το επάγγελμα της πορνείας μεταδίδοντας σοβαρή ασθένεια στους πελάτες τους».

Με εντολή του εισαγγελέα, τα ονόματα και οι φωτογραφίες των προσφευγουσών, μαζί με την πληροφορία ότι

ήταν οροθετικές, δημοσιοποιήθηκαν στην ιστοσελίδα της Ελληνικής Αστυνομίας και στη συνέχεια αναπαράχθηκαν από τα ΜΜΕ. Κατά την εισαγγελική εντολή, το μέτρο αυτό αποσκοπούσε στην προστασία της κοινωνίας και στην αποκάλυψη άλλων παρόμοιων πράξεων των κατηγορουμένων σε βάρος πελατών τους, έτσι ώστε να τους παρακινήσει να υποβληθούν σε ιατρικές εξετάσεις για ανίχνευση του ιού του HIV.

Το αίτημα των προσφευγουσών να ανακληθεί η εν λόγω εισαγγελική εντολή απορρίφθηκε χωρίς γραπτή απόφαση και χωρίς κοινοποίηση.

Κάποιες από τις προσφεύγουσες υπέβαλαν αίτημα στην Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα και ζήτησαν την απαγόρευση της επεξεργασίας και δημοσιοποίησης των προσωπικών τους δεδομένων. Η Αρχή δεν απάντησε ποτέ στο αίτημά τους.

Οι προσφεύγουσες επικαλέστηκαν παραβίαση του άρθρου 8, καθώς υποβλήθηκαν σε ιατρική εξέταση χωρίς τη ρητή συγκατάθεσή τους, λαμβάνοντας υπόψη ότι κάποιες ήταν χρήστριες ναρκωτικών ουσιών που τελούσαν, κατά τη σύλληψή τους, σε στερητικό σύνδρομο.

Κατά το Δικαστήριο, μια ιατρική επέμβαση χωρίς την ελεύθερη συγκατάθεση του ασθενούς αποτελεί παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής του ζωής, όπως προστατεύεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης. Ειδικότερα, ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής συνεπάγεται σεβασμό της σωματικής ακεραιότητας του ατόμου και η λήψη σάλιου και αίματος συνιστά ιατρική παρέμβαση, η οποία, ακόμη και εάν κριθεί ήσσονος σημασίας, πρέπει να θεωρηθεί, εφόσον είναι υποχρεωτική, ως παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής [βλ. υπόθεση *Schmidt κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 32352/02), απόφαση της 5ης Ιανουαρίου 2006].

Η επέμβαση αυτή αποτελεί παραβίαση του άρθρου 8, εκτός εάν μπορεί να δικαιολογηθεί σύμφωνα με την παρ. 2 της διάταξης αυτής, ως «προβλεπόμενη από τον νόμο», ότι επιδιώκει έναν εκ των νόμιμων σκοπών που απαριθμούνται σ' αυτήν και ως «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία» για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού [βλ. υπόθεση *Peruzzo και Martens κατά Γερμανίας* (Προσφυγές Νος 7841/08 και 57900/12), απόφαση της 4ης Ιουνίου 2013].

Το Δικαστήριο επεσήμανε ότι, κατά την πάγια νομολογία του, η φράση «προβλεπόμενη από τον νόμο» σημαίνει ότι το επίμαχο μέτρο πρέπει να βασίζεται στο εσωτερικό δίκαιο και να είναι συμβατό με τις αρχές του κράτους δικαίου, κάτι που αναφέρεται ρητά στο Προοίμιο της Σύμβασης και είναι σύμφυτο με το αντικείμενο και τον σκοπό του άρθρου 8. Ο νόμος πρέπει να είναι προσβάσιμος και προβλέψιμος, δηλαδή να είναι επαρκώς ακριβής ώστε το άτομο – με τη συνδρομή δικηγόρου – να μπορεί να ρυθμίσει τη συμπεριφορά του. Πληροί δε τις προϋποθέσεις

αυτές όταν παρέχει επαρκή προστασία από την αυθαιρεσία και ορίζει με επαρκή σαφήνεια το πεδίο εφαρμογής του και τον τρόπο άσκησης της εξουσίας που ανατίθεται στις αρμόδιες αρχές [βλ. υπόθεση *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 8691/79), απόφαση της 2ας Αυγούστου 1984, υπόθεση *Rotaru κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 28341/95), απόφαση της 4ης Μαΐου 2000 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης και υπόθεση *Amann κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 27798/95), απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2000 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης].

Η σαφήνεια που απαιτείται από την εθνική νομοθεσία – η οποία δεν μπορεί να καλύψει κάθε περίπτωση – εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το περιεχόμενο του κειμένου, τον τομέα που πρόκειται να ρυθμίσει και τον αριθμό των αποδεκτών του [βλ. υπόθεση *Hassan και Tchaouch κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 30985/96), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2000 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης].

Το Δικαστήριο σημείωσε, επίσης, ότι ακόμη και όταν ένα μέτρο δεν αποσκοπεί στη θεραπεία κάποιου, το άρθρο 8 δεν απαγορεύει αυτό καθαυτό την ακούσια ιατρική επέμβαση με σκοπό τη συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων σχετικά με τη συμμετοχή του υπόπτου σε αδίκημα. Επομένως, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η λήψη αίματος και σάλιου κατά τη διάρκεια έρευνας, χωρίς τη θέληση του υπόπτου, δεν παραβιάζει το άρθρο 8 [βλ. υπόθεση *Jalloh κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 54810/00), απόφαση της 11ης Ιουλίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης].

Εξετάζοντας τα ανωτέρω, το Δικαστήριο έκρινε ότι η παρέμβαση δεν ήταν «προβλεπόμενη από τον νόμο» κατά την έννοια της παρ. 2 του άρθρου 8, καθώς οι επίμαχες διατάξεις του εθνικού δικαίου δεν ήταν προβλέψιμες για τις προσφεύγουσες.

Επομένως, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της προσωπικής ζωής των προσφευγουσών δεν ήταν «προβλεπόμενη από τον νόμο». Δεν υπάρχει λόγος για το Δικαστήριο να εξετάσει κατά πόσον η επέμβαση επιδίωκε «νόμιμο σκοπό» και κατά πόσον ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία», κατά την έννοια του άρθρου 8 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 8.

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, εξέτασε εάν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 αναφορικά με τη δημοσίευση των προσωπικών δεδομένων των προσφευγουσών. Οι προσφεύγουσες ισχυρίστηκαν ότι ο εισαγγελέας δεν αιτιολόγησε την παραγγελία για τη δημοσιοποίηση των προσωπικών τους δεδομένων, ούτε εξέτασε εάν το μέτρο ήταν αναγκαίο. Συνάγεται έτσι ότι η επίμαχη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή των προσφευγουσών δεν προβλεπόταν από τον νόμο.

Ισχυρίστηκαν επίσης ότι οι αρχές θα έπρεπε, σε κάθε περίπτωση, να αναζητήσουν εναλλακτική λύση από τη δη-

μοσίευση των προσωπικών τους δεδομένων, καταγγέλλοντας ότι δεν σταθμίστηκε το δημόσιο συμφέρον έναντι της προστασίας του απορρήτου των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων και της υποχρέωσης του κράτους να προστατεύει το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής. Επικαλούμενες την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Z. κατά Φινλανδίας* (Προσφυγή No 22009/93), απόφαση της 25ης Φεβρουαρίου 1997, τόνισαν ότι δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να δικαιολογηθεί η δημοσιοποίηση του γεγονότος ότι ήταν οροθετικές και ότι ο εισαγγελέας δεν δικαιούνταν εκ του νόμου να συμπεριλάβει τέτοια ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα στην εισαγγελική παραγγελία δημοσιοποίησης [βλ. υπόθεση *C.C. κατά Ισπανίας* (Προσφυγή No 1425/06), απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2009 και υπόθεση *Μάργαρη κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 36705/16), απόφαση της 20ής Ιουνίου 2023].

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι, καθώς τα μέρη είχαν συμφωνήσει ότι η δημοσίευση των προσωπικών δεδομένων των προσφευγουσών συνιστούσε παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής, αυτό που έπρεπε να προσδιοριστεί ήταν εάν η παρέμβαση δικαιολογούνταν βάσει της παρ. 2 του άρθρου 8 της Σύμβασης.

Υπογράμμισε, καταρχάς, ότι η επέμβαση προβλεπόταν από τον νόμο και, ειδικότερα, από το άρθρο 2(α) και (β) και το άρθρο 3 παρ. 2(β) του ν. 2472/1997. Συνεπώς, το Δικαστήριο συμπέρανε ότι το επίμαχο μέτρο ήταν σύμφωνο με το εθνικό δίκαιο και ότι η σχετική νομοθεσία ήταν προβλέψιμη και άρα, κατά συνέπεια, πληρούνταν το κριτήριο του άρθρου 8 παρ. 2 σχετικά με την απαίτηση η παρέμβαση να «προβλέπεται από τον νόμο».

Όσον αφορά την απαίτηση η παρέμβαση να επιδίωκει νόμιμο σκοπό, οι σχετικές διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας ανέφεραν ότι το μέτρο αποσκοπούσε στην προστασία της κοινωνίας, καθώς ήταν πιθανόν να συμβάλει στην αποκάλυψη παρόμοιων πράξεων που ενδεχομένως είχαν διαπράξει οι προσφεύγουσες σε βάρος των πελατών τους και να τους ενθαρρύνει να υποβληθούν σε εξετάσεις για τον ιό HIV. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, το Δικαστήριο κατέληξε ότι η παρέμβαση αποσκοπούσε στην «προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων».

Επομένως, το Δικαστήριο έπρεπε να εξετάσει εάν η καταγγελλόμενη παρέμβαση, η δημοσιοποίηση της ταυτότητας και των φωτογραφιών των προσφευγουσών καθώς και πληροφοριών σχετικά με την υγεία τους, ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία» για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Έπρεπε, δηλαδή, να εξετάσει εάν οι λόγοι που επικαλέστηκαν τα εθνικά δικαστήρια για να δικαιολογήσουν την παρέμβαση ήταν συναφείς και επαρκείς και εάν η παρέμβαση ήταν ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι στην υπόθεση *Μάργαρη*

κατά Ελλάδα, η οποία αφορούσε παρόμοιες αλλά όχι ταυτόσημες με εκείνες της παρούσας υπόθεσης περιστάσεις, είχε διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 8, κρίνοντας ότι η δημοσιοποίηση της φωτογραφίας της προσφεύγουσας μαζί με αναφορά στις κατηγορίες που την βαρύνουν, βάσει της ίδιας εθνικής νομοθεσίας, δεν αποτελούσε μέτρο αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Ειδικότερα, διαπίστωσε ότι το μέτρο δεν συνοδευόταν από κατάλληλες και επαρκείς εγγυήσεις, καθώς η απόφαση για τη δημοσιοποίηση των στοιχείων της προσφεύγουσας δεν της είχε κοινοποιηθεί, δεν είχε δυνατότητα πριν από τη λήψη της απόφασης που την αφορούσε να ακουστεί, ούτε είχε δυνατότητα να ασκήσει έφεση κατά της απόφασης αυτής και, τέλος, ότι οι πληροφορίες που δημοσιοποιήθηκαν σχετικά με τις κατηγορίες ήταν ασαφείς.

Δεν βλέπει, συνεπώς, το Δικαστήριο κανέναν λόγο να παρεκκλίνει στην παρούσα υπόθεση από τα παραπάνω συμπεράσματα αναφορικά με τον ν. 2472/1997, λαμβάνοντας υπόψη ότι η παρούσα υπόθεση αφορά δεδομένα σχετικά με τον ιό HIV, τα οποία είναι από τη φύση τους ευαίσθητα.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι η εν λόγω παρέμβαση μπορούσε να δικαιολογηθεί, κατά το άρθρο 8, μόνο εάν αποσκοπούσε στην προστασία μιας επιτακτικής ανάγκης δημοσίου συμφέροντος. Επίσης, μέτρα αυτού του είδους που λαμβάνονται χωρίς τη συγκατάθεση του ενδιαφερομένου απαιτούν από το Δικαστήριο τον πιο αυστηρό έλεγχο.

Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο σημείωσε ότι, δυνάμει της εισαγγελικής διάταξης, τα ονόματα και οι φωτογραφίες των προσφευγουσών και η πληροφορία ότι ήταν οροθετικές αναρτήθηκαν στην ιστοσελίδα της αστυνομίας και στη συνέχεια αναδημοσιεύθηκαν στα ΜΜΕ. Παρατήρησε όμως ότι ο εισαγγελέας δεν εξέτασε άλλα εναλλακτικά μέτρα που θα μπορούσαν να ληφθούν στην παρούσα περίπτωση για να διασφαλιστεί η μικρότερη έκθεση για τις προσφεύγουσες. Απλά διέταξε τη δημοσίευση των εν λόγω δεδομένων, χωρίς να εξετάσει την ιδιαίτερη κατάσταση της καθεμίας από τις προσφεύγουσες ή να εκτιμήσει τις συνέπειες που θα είχε γι' αυτές η επίμαχη δημοσίευση.

Δεν εξέτασε επίσης ο εισαγγελέας εάν η διάδοση, στην περιοχή που έλαβαν χώρα τα περιστατικά, μιας απλής ανακοίνωσης σχετικά με τη σύλληψη των οροθετικών ιερόδουλων θα επαρκούσε για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Εάν όντως οι εθνικές αρχές είχαν σκοπό να προστατεύσουν τη δημόσια υγεία και ειδικότερα την υγεία των ατόμων που ήρθαν σε επαφή, σε οποιαδήποτε στιγμή, με τις προσφεύγουσες, το προαναφερόμενο μέτρο θα μπορούσε να επιτύχει τον επιδιωκόμενο στόχο και θα είχε και λιγότερες επιπτώσεις στην ιδιωτική ζωή των προσφευγουσών. Οι προσφεύγουσες δεν είχαν δικαίωμα ακρόασης από τον εισαγγελέα, προτού αυτός αποφανθεί

σχετικά με τη δημοσιοποίηση των προσωπικών τους δεδομένων και ούτε είχαν τη δυνατότητα άσκησης προσφυγής κατά της απόφασης αυτής, ώστε αυτή να επανεξεταστεί από τον εισαγγελέα εφετών. Η δυνατότητα άσκησης της εν λόγω προσφυγής προβλέφθηκε από την εθνική νομοθεσία μόνο μετά από τα γεγονότα που προκάλεσαν οι παρούσες προσφυγές.

Οι ανωτέρω εκτιμήσεις ισχύουν ακόμη περισσότερο στην παρούσα υπόθεση, καθώς οι πληροφορίες που δημοσιεύτηκαν αφορούσαν την οροθετική κατάσταση των προσφευγουσών, η αποκάλυψη της οποίας θα μπορούσε να έχει καταστροφικές συνέπειες στην ιδιωτική και οικογενειακή τους ζωή και την επαγγελματική και κοινωνική τους κατάσταση, θέτοντάς τες σε κίνδυνο στιγματισμού και αποκλεισμού. Το Δικαστήριο εξάλλου είχε υπόψη του ότι, σύμφωνα με την εγκύκλιο που εξέδωσε το Υπουργείο Υγείας, ενώ οι ιερόδουλες συγκαταλέγονταν στις ομάδες για τις οποίες επιτρεπόταν κατ'εξάιρεση η εξέταση για τον ιό HIV, εντούτοις δεν περιλαμβάνονταν στις περιπτώσεις που δικαιολογούσαν εξάιρεση του κανόνα περί απορρήτου. Επίσης, η απόφαση του εισαγγελέα να δημοσιοποιήσει τα ευαίσθητα αυτά δεδομένα των προσφευγουσών επικρίθηκε από πολλές εθνικές οργανώσεις, μεταξύ των οποίων και από τον Ιατρικό Σύλλογο Αθηνών και την Εθνική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, οι οποίες τόνισαν ότι η δημοσιοποίηση αυτή ήταν αντίθετη προς το Σύνταγμα και τις αρχές του ιατρικού απορρήτου και της προστασίας της ιδιωτικής ζωής.

Το Δικαστήριο, με τις ανωτέρω διαπιστώσεις, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η παρέμβαση στο δικαίωμα των προσφευγουσών για σεβασμό της ιδιωτικής τους ζωής, που προκάλεσε η εισαγγελική διάταξη, δεν ήταν επαρκώς δικαιολογημένη υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης και ότι ήταν δυσανάλογη προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επίδικασε το ποσό των 20.000 σε κάποιες εκ των προσφευγουσών και 15.000 ευρώ στις λοιπές για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστησαν.

► Άρθρο 11 – Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

Υπόθεση Humpert και λοιποί κατά Γερμανίας (Προσφυγές Νος 59433/18, 59477/18, 59481/18 και άλλα), απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2023 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης

πειθαρχικές ποινές – εκπαιδευτικοί δημόσιοι υπάλληλοι – απεργία

Την επίδικη περίοδο, οι τέσσερις προσφεύγοντες ήταν εκ-

παιδευτικοί σε δημόσιο σχολείο με καθεστώς δημοσίου υπαλλήλου, που απασχολούνταν σε διάφορα γερμανικά ομόσπονδα κράτη. Ήταν όλοι μέλη του Επιστημονικού και Εκπαιδευτικού Συνδικάτου. Το 2009 και 2010, οι προσφεύγοντες συμμετείχαν σε απεργίες και σε μια διαδήλωση, που διοργανώθηκαν από το συνδικάτο αυτό κατά τη διάρκεια του ωραρίου εργασίας τους, για να διαμαρτυρηθούν για την επιδείνωση των εργασιακών συνθηκών των εκπαιδευτικών. Συγκεκριμένα, δεν προσήλθαν στην εργασία τους για διαστήματα μεταξύ μιας ώρας και τριών ημερών. Τους επιβλήθηκε μετά από πειθαρχική διαδικασία επίπληξη ή πρόστιμο για παραβίαση των καθηκόντων αυτών ως δημοσίων υπαλλήλων, λόγω της συμμετοχής τους στις απεργίες κατά τη διάρκεια των ωρών εργασίας τους. Στον πρώτο προσφεύγοντα επιβλήθηκε επίπληξη για παράλειψη διδασκαλίας δύο μαθημάτων, στον δεύτερο και στον τρίτο προσφεύγοντα επιβλήθηκε διοικητικό πρόστιμο 100 ευρώ στον καθένα για παράλειψη διδασκαλίας πέντε μαθημάτων και στην τέταρτη προσφεύγουσα επιβλήθηκε πειθαρχική ποινή – η οποία δεν εκτελέστηκε καθώς εγκατέλειψε τον δημόσιο τομέα κατόπιν αιτήματός της – και πρόστιμο 300 ευρώ (κατόπιν προσφυγής) για παράλειψη διδασκαλίας δώδεκα μαθημάτων. Αμφισβήτησαν τις αποφάσεις αυτές χωρίς επιτυχία ενώπιον διάφορων διοικητικών δικαστηρίων και ενώπιον του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Στις 6 Σεπτεμβρίου 2022, ένα Τμήμα του Δικαστηρίου παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνοψης.

Παρόλο που η καταγγελία στην παρούσα υπόθεση ήταν παρόμοια με εκείνη που εξετάστηκε και κηρύχθηκε απαράδεκτη από την πρώην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην υπόθεση *S. κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* [(Προσφυγή Νο 10365/83), απόφαση της 5ης Ιουλίου 1984] και το εθνικό νομικό πλαίσιο παρέμενε το ίδιο, το Δικαστήριο έκρινε, λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη της νομολογίας σχετικά με το άρθρο 11 από την έκδοση της απόφασης αυτής, ότι η παρούσα προσφυγή είναι παραδεκτή.

Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι η συνδικαλιστική ελευθερία δεν ήταν ένα αυτόνομο δικαίωμα, αλλά μια ειδικότερη πτυχή της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι που αναγνώριζε το άρθρο 11. Μέσω της νομολογίας του, το Δικαστήριο κατάρτισε έναν μη εξαντλητικό κατάλογο των βασικών στοιχείων της συνδικαλιστικής ελευθερίας, χωρίς τα οποία η ελευθερία αυτή θα στερούνταν ουσίας, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος σύστασης και συμμετοχής σε συνδικαλιστική οργάνωση, της απαγόρευσης των συμβάσεων κλειστού καταστήματος¹, του δικαιώματος

του συνδικαλιστικού οργάνου να επιδιώκει να πείσει τον εργοδότη να ακούσει τι έχει να πει για λογαριασμό των μελών του και του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης. Μέχρι στιγμής είναι ανοικτό το ερώτημα εάν η απαγόρευση των απεργιών επηρεάζει ένα βασικό στοιχείο της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι κατά το άρθρο 11 της Σύμβασης.

Το ερώτημα αυτό είχε συγκεκριμένο περιεχόμενο και συνεπώς δεν μπορούσε να απαντηθεί αφηρημένα ή εξετάζοντας την απαγόρευση των απεργιών μεμονωμένα. Απαιτείται αντιθέτως μια αξιολόγηση όλων των περιστάσεων της υπόθεσης, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των μέτρων που έλαβε το εναγόμενο Κράτος για να διασφαλίσει τη συνδικαλιστική ελευθερία, των εναλλακτικών μέσων ή δικαιωμάτων που παρέχονται στα συνδικάτα για να ακουστεί η φωνή τους και για να προστατευτούν τα εργασιακά συμφέροντα των μελών τους, καθώς και τα συμφέροντα που παραχωρούνται στα μέλη των συνδικάτων για να προασπιστούν τα συμφέροντά τους. Στην αξιολόγηση αυτή θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλες πτυχές που αφορούν τη δομή των εργασιακών σχέσεων στο εν λόγω σύστημα, όπως εάν οι εργασιακές συνθήκες στο σύστημα αυτό καθορίστηκαν μέσω συλλογικής διαπραγμάτευσης, καθώς η συλλογική διαπραγμάτευση και το δικαίωμα στην απεργία συνδέονται στενά. Ο σχετικός τομέας και/ή οι εργασίες που εκτελούν οι εν λόγω εργαζόμενοι ενδέχεται επίσης να έχουν σημασία για την αξιολόγηση αυτή. Ακόμη και εάν μια απαγόρευση των απεργιών ενδέχεται να μην επηρεάζει κάποιο ουσιώδες στοιχείο της συνδικαλιστικής ελευθερίας σε ένα δεδομένο πλαίσιο, εντούτοις επηρεάζει μια βασική συνδικαλιστική δραστηριότητα εάν αφορά «πρωταρχική» ή άμεσα απεργιακή κινητοποίηση. Σε κάθε περίπτωση, το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που παρέχεται στο Κράτος είναι μειωμένο.

Τα πειθαρχικά μέτρα επιβλήθηκαν στους προσφεύγοντες εξαιτίας της συμμετοχής τους σε απεργίες κατά τη διάρκεια εργάσιμων ωρών. Ως εκ τούτου, υπήρξε παρέμβαση στην ελευθερία τους για συνεταιρίζεσθαι. Τα μέτρα βασίστηκαν στο άρθρο 33 παρ. 5 του Βασικού Νόμου και στα σχετικά μέρη των νόμων περί του καθεστώτος δημοσίου υπαλλήλου των διαφόρων ομοσπονδιακών κρατών. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο ερμήνευε συνεχώς τον Βασικό Νόμο υπό την έννοια ότι κατοχυρώνει μια απαγόρευση απεργιών για όλους τους δημοσίους υπαλλήλους. Συνεπώς, η επίμαχη παρέμβαση προβλεπόταν από τον νόμο. Η διατήρηση μιας σταθερής διοίκησης, η εκπλήρωση των λειτουργιών του Κράτους και η ορθή λειτουργία του Κράτους και των οργάνων του, ως σκοπός της απαγόρευσης πραγματοποίησης απεργίας από τους δημοσίους υπαλλήλους, κρίθηκε ως νόμιμος από το Δικαστήριο. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έκρινε ότι το πειθαρχικό μέτρο επιδίωκε επίσης να διασφαλίσει τη λειτουργία του σχολικού συστήματος και, συνεπώς, το δι-

1. Μια συμφωνία κατά την οποία ο εργοδότης συμφωνεί να προσλαμβάνει και να διατηρεί στην επιχείρηση μόνο μέλη σωματίου που διατηρεί καλή φήμη.

καίωμα των άλλων στην εκπαίδευση, όπως προστατεύεται από το άρθρο 7 παρ. 1 του Βασικού Νόμου και από το άρθρο 2 του Πρώτου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης.

Όσον αφορά την εξέταση της αναλογικότητας, το Δικαστήριο έκρινε ότι έπρεπε να ληφθούν υπόψη όλες οι περιστάσεις της υπόθεσης. Αυτό περιελάμβανε (i) τη φύση και το εύρος της απαγόρευσης του δικαιώματος στην απεργία, (ii) τα μέτρα που δίνουν τη δυνατότητα στους δημοσίους υπαλλήλους των συνδικάτων και των ίδιων των δημοσίων υπαλλήλων να προστατεύουν τα εργασιακά δικαιώματα, (iii) τους επιδιωκόμενους σκοπούς της απαγόρευσης απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων, (iv) περαιτέρω δικαιώματα που καλύπτονται από το καθεστώς του δημοσίου υπαλλήλου, (v) τη δυνατότητα να εργάζεται κανείς ως εκπαιδευτικός σε δημόσιο σχολείο με καθεστώς συμβασιούχου δημοσίου υπαλλήλου με δικαίωμα στην απεργία και (vi) την αυστηρότητα των επίμαχων πειθαρχικών μέτρων. Συνεπώς, εξετάσε όλες αυτές τις πτυχές της υπόθεσης.

Η απαγόρευση πραγματοποίησης απεργιών από τους δημοσίους υπαλλήλους, συμπεριλαμβανομένων και των εκπαιδευτικών υπό αυτό το καθεστώς, βασιζόταν στο καθεστώς τους και ήταν απόλυτη. Ο περιορισμός του δικαιώματος στην απεργία των Γερμανών δημοσίων υπαλλήλων, μεταξύ άλλων και των προσφευγόντων, θα μπορούσε, κατά συνέπεια, να θεωρηθεί ως σοβαρός. Μια γενική απαγόρευση των απεργιών όλων των δημοσίων υπαλλήλων εγείρει συγκεκριμένα ζητήματα κατά τη Σύμβαση. Σχετικά με την εξάρτηση των προσφευγόντων στο διεθνές εργατικό δίκαιο, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η προσέγγιση της Γερμανίας για την απαγόρευση των απεργιών όλων των δημοσίων υπαλλήλων, συμπεριλαμβανομένων των εκπαιδευτικών με αυτό το καθεστώς, όπως οι προσφεύγοντες, δεν ήταν σύμφωνη με την τάση που προέκυπτε από τα εξειδικευμένα διεθνή κείμενα, όπως ερμηνεύονταν από τα όργανα παρακολούθησης ή από την πρακτική των Συμβαλλομένων Κρατών. Τα αρμόδια όργανα παρακολούθησης που συστάθηκαν στο πλαίσιο των εξειδικευμένων διεθνών κειμένων (κυρίως η Επιτροπή των Εμπειρογνομόνων για την εφαρμογή των Συμβάσεων και των Συστάσεων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τα Κοινωνικά Δικαιώματα, η Επιτροπή Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών και η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών) είχαν επανειλημμένως ασκήσει κριτική κατά της απαγόρευσης των απεργιών των δημοσίων υπαλλήλων στη Γερμανία, λόγω του καθεστώτος τους, συμπεριλαμβανομένων των εκπαιδευτικών με αυτό το καθεστώς. Χωρίς να αμφισβητήσει την ανάλυση στην οποία προέβησαν τα όργανα αυτά κατά την αξιολόγηση της συμμόρφωσης του εναγόμενου Κράτους με τα διεθνή κείμενα, για την επιτήρηση των οποίων είχαν συσταθεί, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι καθήκον του ήταν να εξακριβώσει εάν η

σχετική εθνική νομοθεσία, κατά την εφαρμογή της στους προσφεύγοντες, ήταν σύμφωνη προς την αρχή της αναλογικότητας όπως απαιτούσε το άρθρο 11 παρ. 2, η δικαιοδοσία της οποίας περιοριζόταν κατά τη Σύμβαση.

Επίσης, παρόλο που η κάθε τάση που προέκυπτε από την πρακτική των Συμβαλλομένων Κρατών και η αρνητική αξιολόγηση των προαναφερόμενων οργάνων παρακολούθησης για τη

συμμόρφωση του εναγόμενου Κράτους με τα διεθνή κείμενα αποτελούσαν σχετικά στοιχεία, δεν ήταν αυτά καθαυτά και από μόνα τους καθοριστικής σημασίας για την εξέταση του Δικαστηρίου σχετικά με το εάν η επίμαχη απαγόρευση για τις απεργίες και τα πειθαρχικά μέτρα που επιβλήθηκαν στους προσφεύγοντες παρέμεναν εντός του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που παρέχεται στο εναγόμενο Κράτος δυνάμει της Σύμβασης.

Ενώ η απεργία αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της συνδικαλιστικής δραστηριότητας, δεν ήταν το μοναδικό μέσο για τα συνδικάτα και τα μέλη τους προστασίας των σχετικών εργασιακών συμφερόντων. Στα γερμανικά συνδικάτα δημοσίων υπαλλήλων και στους ίδιους τους δημόσιους υπαλλήλους αποδόθηκαν διαφορετικά δικαιώματα για την προστασία των σχετικών εργασιακών συμφερόντων, ειδικότερα οι δημόσιοι υπάλληλοι μπορούσαν να σχηματίζουν και να συμμετέχουν σε συνδικάτα και πολλοί δημόσιοι υπάλληλοι, συμπεριλαμβανομένων των προσφευγόντων, είχαν κάνει χρήση του δικαιώματος αυτού. Τα συνδικάτα των δημοσίων υπαλλήλων είχαν το νόμιμο δικαίωμα να συμμετέχουν στην κατάρτιση των νομικών διατάξεων που αφορούσαν τη δημόσια υπηρεσία. Το Δικαστήριο παρατήρησε, με βάση το συγκριτικό υλικό που είχε στη διάθεσή του, ότι κανένα από τα Συμβαλλόμενα Μέρη που συμμετείχαν στην έρευνα δεν παρέιχε συγκρίσιμα δικαιώματα συμμετοχής των συνδικάτων στη διαδικασία καθορισμού των εργασιακών συνθηκών ως μέσο αντιστάθμισης της απαγόρευσης απεργιών των ενδιαφερομένων εργαζομένων.

Επιπλέον, είχαν ατομικό συνταγματικό δικαίωμα παροχής «επαρκούς συντήρησης», ανάλογης, μεταξύ άλλων, με τον βαθμό και τις αρμοδιότητες αυτών ως δημοσίων υπαλλήλων και με την εξέλιξη της επικρατούσας οικονομικής και χρηματοοικονομικής κατάστασης και του γενικού επιπέδου διαβίωσης («η αρχή της διατροφής»), την οποία μπορούσαν να διεκδικήσουν στα δικαστήρια. Το δικαίωμα αυτό ήταν ισόβιο, ακόμη και κατά τη συνταξιοδότηση και σε περίπτωση ασθένειας. Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι στη Γερμανία το καθεστώς του δημοσίου υπαλλήλου ήταν ευνοϊκότερο από το καθεστώς του συμβασιούχου δημοσίου υπαλλήλου από διάφορες απόψεις, τόσο νομικά όσο και από την άποψη των υλικών παροχών, και ότι οι εργασιακές συνθήκες των εκπαιδευτικών δημοσίων σχολείων, αναφορικά με τον μισθό και τις ώρες διδασκαλίας, ήταν ευνοϊκότερες από εκείνες που επικρατούσαν στα πε-

ρισσότερα Συμβαλλόμενα Μέρη.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι το δικαίωμα στην εκπαίδευση, που ήταν απαραίτητο για την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διαδραματίζει έναν ουσιαστικό ρόλο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η πρωτοβάθμια και η δευτεροβάθμια εκπαίδευση ήταν πρωταρχικής σημασίας για την προσωπική ανάπτυξη και τη μελλοντική επιτυχία κάθε παιδιού. Παρόλο που η Σύμβαση δεν υπαγορεύει πώς θα παρέχεται η εκπαίδευση και ακόμη περισσότερο δεν προέβλεπε κάποιο ειδικό καθεστώς για τους εκπαιδευτικούς, το Δικαστήριο υπογράμμισε την τεράστια σημασία, από την άποψη της δημόσιας πολιτικής, ενός αποτελεσματικού εκπαιδευτικού συστήματος ικανού να παρέχει διδασκαλία και εκπαίδευση των παιδιών, με τρόπο αξιόπιστο, σχετικά με την ελευθερία, τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η ποικιλία των διαφόρων θεσμικών εγγυήσεων, στο σύνολό της, έδινε τη δυνατότητα στα συνδικάτα των δημοσίων υπαλλήλων και στους ίδιους τους δημοσίους υπαλλήλους να προασπίζονται αποτελεσματικά τα επαγγελματικά τους συμφέροντα. Το υψηλό ποσοστό συμμετοχής σε συνδικαλιστικά όργανα των Γερμανών δημοσίων υπαλλήλων καταδεικνυε την αποτελεσματικότητα στην πράξη των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, όπως εξασφαλίστηκαν για τους δημοσίους υπαλλήλους. Επίσης, η επίμαχη απαγόρευση των απεργιών για τους δημοσίους υπαλλήλους ήταν ένα γενικό μέτρο που αντικατοπτρίζει την εξισορρόπηση και τη στάθμιση διαφόρων ενδεχομένως ανταγωνιστικών, συνταγματικών συμφερόντων.

Η απαγόρευση των απεργιών δεν καθιστούσε άνευ ουσίας τη συνδικαλιστική ελευθερία των δημοσίων υπαλλήλων.

Εξάλλου, τα πειθαρχικά μέτρα που επιβλήθηκαν στους προσφεύγοντες δεν ήταν αυστηρά, καθώς επιδίωκαν, ειδικότερα, τον σημαντικό στόχο της διασφάλισης της προστασίας των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η Σύμβαση μέσω της αποτελεσματικής δημόσιας διοίκησης (εν προκειμένω, το δικαίωμα των άλλων στην εκπαίδευση) και τα εθνικά δικαστήρια παρείχαν σχετικούς και επαρκείς λόγους για να αιτιολογήσουν τα μέτρα αυτά, σταθμίζοντας τα αντίθετα συμφέροντα με μια διεξοδική εξισορρόπηση που αποσκοπούσε στην εφαρμογή της νομολογίας του Δικαστηρίου καθ' όλη τη διάρκεια των εθνικών διαδικασιών. Οι υλικές συνθήκες απασχόλησης των εκπαιδευτικών με καθεστώς δημοσίου υπαλλήλου στη Γερμανία συνηγορούν περαιτέρω υπέρ της αναλογικότητας των επίμαχων μέτρων στην παρούσα υπόθεση, όπως επίσης και η δυνατότητα να εργαστούν ως εκπαιδευτικοί σε δημόσιο σχολείο με καθεστώς συμβασιούχου δημοσίου υπαλλήλου με δικαίωμα στην απεργία.

Το Δικαστήριο κατέληξε, συνεπώς, στο συμπέρασμα ότι τα μέτρα που λήφθηκαν κατά των προσφευγόντων δεν υπερέβησαν το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που παρέχεται στο εναγόμενο Κράτος και ότι αποδείχθηκαν ανάλογα προς τους σημαντικούς επιδιωκόμενους νόμιμους σκοπούς.

Μη παραβίαση άρθρου 11.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Προστασία της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων (ευάλωτων) οροθετικών ατόμων

Στην παρούσα υπόθεση εντοπίζονται δύο ξεχωριστές παραβιάσεις του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ όσον αφορά το δικαίωμα ιδιωτικής ζωής, η πρώτη λόγω της λήψης αίματος από τις προσφεύγουσες για τον εντοπισμό σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων χωρίς τη συγκατάθεσή τους και χωρίς σαφές εθνικό νομοθετικό πλαίσιο και η δεύτερη λόγω της δημοσιοποίησης των στοιχείων των προσφευγουσών, οροθετικών ατόμων, δημοσιοποίηση που κρίθηκε δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.

άρθρο 8 της ΕΣΔΑ – ιδιωτική ζωή – λήψη αίματος από ιερόδουλες χωρίς τη συγκατάθεσή τους – απουσία σαφούς νομοθετικής περιγραφής της διαδικασίας λήψης αίματος από ιερόδουλες – ελλιπές εθνικό νομοθετικό πλαίσιο – επέμβαση μη προβλεπόμενη από τον νόμο, όπως απαιτεί το άρθρο 8 παρ. 2 – παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ – εισαγγελική απόφαση για τη δημοσιοποίηση ευαίσθητων ιατρικών δεδομένων και φωτογραφιών των προσφευγουσών – οροθετικά άτομα – δημόσιος σκοπός προστασίας της υγείας της κοινωνίας – ενημέρωση και προστασία των ατόμων που ήρθαν σε επαφή με τις προσφεύγουσες – διάδοση των προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο και στα ΜΜΕ – δημοσιοποίηση των ευαίσθητων ιατρικών δεδομένων για την οροθετικότητα των προσφευγουσών – ανεπαρκώς αιτιολογημένη και δυσανάλογη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή των προσφευγουσών κατά το άρθρο 8 παρ. 2 – δεύτερη παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ – σχέση ευαλωτότητας και HIV – σχέση αναπηρίας και HIV – προστασία προσωπικών δεδομένων υπό τη Διεθνή Σύμβαση των Δικαιωμάτων των Ατόμων με Αναπηρία

ΕΔΔΑ, Προσφυγές Νος 71555/12 και 48256/13, Υπόθεση Ο.Γ. και λοιποί κατά Ελλάδα, απόφαση της 23ης Ιανουαρίου 2024 του Τρίτου Τμήματος

Το 2012, η αστυνομία προέβη στη σύλληψη 96 γυναικών στο κέντρο της Αθήνας, ανάμεσά τους και οι 7 πρώτες προσφεύγουσες της προσφυγής Νο 71555/12. Στη συνέχεια, οι συλληφθείσες υπεβλήθησαν σε ιατρικές εξετάσεις και, συγκεκριμένα, σε λήψη δείγματος από το αίμα τους, όπου διαπιστώθηκε ότι οι 7 προσφεύγουσες ήταν οροθετικές. Κατόπιν αυτού, ο αρμόδιος εισαγγελέας κίνησε ποινική δίωξη κατά αυτών και ταυτόχρονα διέταξε τη δημοσιοποίηση των στοιχείων των οροθετικών γυναικών στην ιστοσελίδα της αστυνομίας. Παρόμοια ήταν και τα πραγματικά περιστατικά για τις προσφεύγουσες της προσφυγής Νο 48256/13. Το όνομα της 8ης προσφεύγουσας της προσφυγής Νο 71555/12

δημοσιεύθηκε εσφαλμένα κάτω από τη φωτογραφία άλλης προσφεύγουσας.

Οι συνολικά 11 προσφεύγουσες, των οποίων οι προσφυγές εξετάστηκαν μαζί από το Δικαστήριο, υποστήριξαν, πρώτον (με την εξαίρεση της όγδοης προσφεύγουσας), ότι η λήψη του αίματός τους έγινε χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεσή τους, κατά παραβίαση των άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ. Δεύτερον, υποστήριξαν πως η δημοσίευση των προσωπικών τους δεδομένων, συμπεριλαμβανομένων ευαίσθητων ιατρικών στοιχείων, παραβιάζει εξίσου το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Από την πλευρά της, η Κυβέρνηση ισχυρίστηκε πως οι προσφεύγουσες ήταν υποχρεωμένες να προβούν στις εξετάσεις αυτές, οι οποίες, κατά την ίδια, διεξήχθησαν σύμφωνα με τους κανόνες της ιατρικής. Ως προς τη δεύτερη πιθανή παραβίαση, η Κυβέρνηση ανέφερε ότι η δημοσιοποίηση των στοιχείων των προσφευγουσών προβλεπόταν από τον νόμο, εξυπηρετούσε τον δημόσιο σκοπό της προστασίας της κοινωνίας και ήταν αναλογική προς αυτόν.

Με την απόφαση της 23ης Ιανουαρίου 2024, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής, ΕΔΔΑ ή Δικαστήριο) διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8, τόσο λόγω ανεπαρκούς νομοθετικού πλαισίου για τις περιπτώσεις λήψης αίματος των προσφευγουσών, όσο και λόγω του δυσανάλογου του μέτρου δημοσιοποίησης των στοιχείων των τελευταίων ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Παρατηρήσεις

Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου*

Ι. Πραγματικά περιστατικά - Επιχειρήματα των μερών

Προτού γίνει η παρουσίαση και ο σχολιασμός του ουσιαστικού μέρους της απόφασης του Δικαστηρίου, είναι θεμιτό να αναφερθεί το πραγματικό σκέλος της υπόθεσης, σε συνδυασμό με τα επιχειρήματα των πλευρών.

Στις 30 Απριλίου 2012, 7 από τις 11 προσφεύγουσες της υπόθεσης συνελήφθησαν μαζί με έναν μεγάλο αριθμό άλλων γυναικών, λόγω σοβαρών υποψιών έλλειψης των απαραίτητων εγγράφων για εργασία ως ιερόδουλες. Σε παρόμοια αστυνομική επιχείρηση και για παρόμοιους λόγους συνελήφθησαν στις 5 Μαΐου 2012 άλλες 3 από τις προσφεύγουσες (εξού και η ύπαρξη δύο ξεχωριστών προσφυγών που συνένωσε στη συνέχεια το Δικαστήριο). Επομένως, και για τις δύο περιπτώσεις, τα σχετικά πραγματικά περιστατικά συμπίπτουν. Ειδικότερα,

* ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

οι 10 προσφεύγουσες οδηγήθηκαν στο αστυνομικό τμήμα, όπου υπεβλήθησαν σε ιατρικές εξετάσεις με τη λήψη δείγματος του αίματός τους. Τα αποτελέσματα των εξετάσεων έδειξαν πως οι προσφεύγουσες ήταν οροθετικές. Στο σημείο αυτό, ορισμένες προσφεύγουσες παραπονέθηκαν πως οι εν λόγω εξετάσεις διενεργήθηκαν χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεσή τους, παράπονα που απορρίφθηκαν από τον αρμόδιο εισαγγελέα και, ειδικότερα, το επιχείρημά τους, μεταξύ άλλων, περί ευαλωτότητας.

Στη συνέχεια, κινήθηκε κατά αυτών ποινική δίωξη για απόπειρα και διάπραξη απλής και βαριάς σωματικής βλάβης. Στο πλαίσιο αυτής, ο αρμόδιος εισαγγελέας εξέδωσε σχετική διάταξη με την οποία ζητούσε τη δημοσιοποίηση των προσωπικών στοιχείων και των φωτογραφιών των προσφευγουσών στην ιστοσελίδα της αστυνομίας και, μάλιστα, με ειδική αναφορά στο γεγονός ότι ήταν φορείς του ιού HIV. Στην αναφορά αυτή θα επιμεινουμε περισσότερο στη συνέχεια. Ορισμένες από τις προσφεύγουσες κατόπιν αυτού, κρατήθηκαν στις φυλακές Κορυδαλλού. Το 2013, οι προσφεύγουσες της προσφυγής Νο 48256/13 αθώωθηκαν με απόφαση εθνικού δικαστηρίου και ελευθερώθηκαν, με την παράλληλη έκδοση νέας εισαγγελικής διάταξης που αναιρούσε την προηγούμενη, ενώ με αντίστοιχη απόφαση του 2016 αθώωθηκαν 3 προσφεύγουσες της προσφυγής Νο 71555/12 και τερματίστηκε η ποινική δίωξη για τις υπόλοιπες που είχαν αποβιώσει στο μεταξύ.

Όσον αφορά, ειδικότερα, την όγδοη προσφεύγουσα της προσφυγής Νο 71555/12, η οποία δεν ήταν ανάμεσα στις συλληφθείσες, το όνομά της δημοσιοποιήθηκε εσφαλμένα κάτω από τη φωτογραφία άλλης προσφεύγουσας, με την προαναφερόμενη επίσημανση ότι είναι οροθετική. Μετά από δύο αποτυχημένες προσπάθειες με τις οποίες ζήτησε την αφαίρεση του ονόματός της από τη σχετική δημοσίευση, εν τέλει το ζήτημα επιλύθηκε με σχετική εισαγγελική διάταξη, ωστόσο, το όνομά της είχε μείνει δημοσιευμένο για ένα διάστημα δύο εβδομάδων.

Ενόψει των παραπάνω πραγματικών περιστατικών, οι προσφεύγουσες προέβαλαν δύο βασικά παράπονα με βάση το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Πρώτον, η λήψη του αίματός τους πραγματοποιήθηκε χωρίς την προηγούμενη συναίνεσή τους, ενώ υποστήριξαν παράλληλα πως βρίσκονταν σε ιδιαίτερα ευάλωτη κατάσταση, δεδομένου ότι ορισμένες από αυτές αντιμετώπιζαν προβλήματα στέρησης λόγω παλαιότερης χρήσης ναρκωτικών και, επομένως, δεν ήταν καν σε θέση να δώσουν κανονική συναίνεση. Τα ζητήματα με την ευαλωτότητα θα μας απασχολήσουν και παρακάτω. Εξάλλου, συνεχίζουν, η ενημέρωση, τόσο για τον λόγο σύλληψής τους όσο και για τις ιατρικές εξετάσεις στις οποίες υπεβλήθησαν, απουσίαζε. Δεύτερον, ισχυρίστηκαν πως το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ παραβιάστηκε και από τη δημοσιοποίηση των

στοιχείων τους, ιδιαίτερα λόγω της ειδικής αναφοράς στο ότι ήταν οροθετικές. Θεώρησαν πως οι ελληνικές αρχές δεν αναζήτησαν κάποια εναλλακτική λύση για την προστασία του γενικού συμφέροντος και ότι η ειδική αναφορά στην οροθετικότητά τους ήταν δυσανάλογα υπέρ του συμφέροντος αυτού σε σχέση με το δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής τους ζωής.

Η Κυβέρνηση αμφισβήτησε τα συμπτώματα στέρησης των προσφευγουσών και ισχυρίστηκε ότι η πλειοψηφία τους δεν προέβαλε σε εθνικό επίπεδο κάποιο παράπονο σχετικά με τις εξετάσεις αίματος που πραγματοποιήθηκαν χωρίς τη συγκατάθεσή τους, εξετάσεις στις οποίες ήταν υποχρεωμένες να υποβληθούν, λόγω της πιθανής βλάβης τόσο στην υγεία τους όσο και στην υγεία τρίτων, και που διενεργήθηκαν απολύτως ομαλά, ανεξαρτήτως της μη προηγούμενης συναίνεσής τους. Επιπλέον, όσον αφορά τη δημοσιοποίηση των στοιχείων των προσφευγουσών, η Κυβέρνηση υποστήριξε πως η σοβαρότητα των κατηγοριών κατά των τελευταίων (εργασία ως ιερόδουλες παρόλο που ήταν οροθετικές) την δικαιολογούσε, παρά την απουσία συναίνεσης. Συνακόλουθα, η δημοσίευση αυτή προβλεπόταν από το ισχύον εθνικό νομοθετικό πλαίσιο, εξυπηρετούσε, μεταξύ άλλων, τους σκοπούς προστασίας της κοινωνίας και των ανηλικών και ο γενικός χαρακτήρας της αποτελούσε την καλύτερη λύση για την ενημέρωση του κοινού και την αποφυγή του όποιου πανικού.

Οι προσφεύγουσες αναφέρθηκαν παράλληλα και στις κακές συνθήκες κράτησής τους στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής. Προέβαλαν σχετικό επιχείρημα βάσει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, το οποίο, ωστόσο, δεν εξετάστηκε από το Δικαστήριο, που έκρινε την υπόθεση αποκλειστικά υπό το πρίσμα του άρθρου 8.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη, μεταξύ άλλων, τα άρθρα 9Α και 25 του Συντάγματος περί προστασίας προσωπικών δεδομένων, συμπεριλαμβανομένου του Ν. 2472/1997 που ενσωμάτωσε την ευρωπαϊκή Οδηγία 95/46/ΕΚ για την προστασία των ατόμων από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (ο οποίος έχει πλέον καταργηθεί εκτός ορισμένων διατάξεων, βάσει του Ν. 4624/2019, που εφαρμόζει τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων του Κανονισμού 2016/679)¹. Το σχετικό με την υπόθεση νομοθετικό πλαίσιο συμπληρώνεται με αναφορές στον Ποινικό Κώδικα, τον Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας, τον Εισαγωγικό Νόμο του Αστικού Κώδικα και φυσικά στα νομοθετήματα που ρυθμίζουν την εργασία των ιερόδουλων και την υποχρέωση των

1. Βλ. παρ. 54 και 67 της σχολιαζόμενης απόφασης όπου παρατίθενται σημεία τόσο του Ν. 2472/1997 όσο και της Οδηγίας 95/46/ΕΚ, νομοθετικό πλαίσιο που ίσχυε κατά τον χρόνο που συνέβησαν τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης.

τελευταίων για ιατρικές εξετάσεις για τον ιό HIV. Τέλος, σε διεθνές επίπεδο, αναφέρονται ορισμένα άρθρα της Σύμβασης του Οβιέδο για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική σχετικά με τη συναίνεση που απαιτείται για την επέμβαση στην υγεία ενός ατόμου.

II. Διαδικαστικά ζητήματα

Σε πρώτη φάση, το ΕΔΔΑ διέγραψε τις προσφυγές 4 γυναικών δεδομένου ότι, όπως προαναφέρθηκε, είχαν αποβιώσει μετά την κατάθεση των σχετικών προσφυγών, χωρίς να υπάρχουν διάδοχοι που θα μπορούσαν να τις συνεχίσουν. Μόνο σε μία επιπλέον περίπτωση αποβιώσασας προσφεύγουσας, της πρώτης από την προσφυγή Νο 48256/13, το Δικαστήριο δέχθηκε τη συνέχισή της από τα παιδιά της. Η εν λόγω προσφυγή, βέβαια, τελικά κρίθηκε απαράδεκτη λόγω της παρέλευσης της προθεσμίας των 6 μηνών που ίσχυε ακόμη κατά την κατάθεσή της². Στο σημείο αυτό υπήρξε και η μοναδική, μερικώς διαφωνούσα γνώμη των δικαστών Βιλανόβα, Γκρόζεφ και Κτιστάκη, οι οποίοι θεώρησαν πως η προθεσμία των 6 μηνών έπρεπε να ισχύσει από τη στιγμή που έπαυσαν τα αποτελέσματα της εισαγγελικής διάταξης με την οποία αποφασίστηκε η δημοσιοποίηση των στοιχείων των προσφευγουσών, καθώς επρόκειτο για μία διαρκή κατάσταση προσβολής και όχι στιγμιαία, όπως απεφάνθη εν τέλει το ΕΔΔΑ³. Παράλληλα, διεγράφη και η προσφυγή μίας ακόμη προσφεύγουσας, οι εκπρόσωποι της οποίας είχαν χάσει την επικοινωνία μαζί της.

Όσον αφορά το παραδεκτό του κάθε παραπόνου καθ'αυτού, το Δικαστήριο προέβη στην κήρυξη του απαραδέκτου δύο ακόμη προσφυγών λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων, για το τμήμα που σχετίζεται με τη λήψη αίματος χωρίς συναίνεση, απαράδεκτο που δεν εντοπίστηκε ως προς το παράπονο σχετικά με τη δημοσιοποίηση των προσωπικών στοιχείων τους. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί στο σημείο αυτό είναι το επιχείρημα περί ευαλωτότητας που προέβησαν οι προσφεύγουσες προκειμένου να δικαιολογηθεί η «ελαστικότερη» εφαρμογή του συγκεκριμένου κανόνα⁴. Όπως θα φανεί και στην ανάλυση της απόφασης επί της ουσίας, έτσι και εδώ, το ΕΔΔΑ δεν έκανε καμία αναφορά στην έννοια της ευαλωτότητας και, συγκεκριμένα, στη σχέση της με τις προϋποθέσεις παραδεκτού μίας

προσφυγής ενώπιόν του. Πάντως, το Δικαστήριο έχει δεχτεί πως η τυχόν καθυστέρηση στην άσκηση κάποιου εσωτερικού ένδικου μέσου δεν επηρεάζει το παραδεκτό μίας τέτοιας προσφυγής, όταν ο προσφεύγων βρίσκεται σε μία «*ιδιαίτερα ευάλωτη κατάσταση*»⁵. Η θέση αυτή θα μπορούσε να εφαρμοστεί αναλογικά και στην παρούσα υπόθεση, με τη μόνη διαφορά να είναι η συνολική έλλειψη άσκησης ένδικων μέσων από ορισμένες προσφεύγουσες σε σχέση με την απλή καθυστέρηση της υπόθεσης *Mocanu*. Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο απέφυγε οποιαδήποτε σύνδεση της ευαλωτότητας με τις προσφεύγουσες.

Τέλος, αναφορικά με την ιδιαίτερη περίπτωση της όγδοης προσφεύγουσας της προσφυγής Νο 71555/12, το ΕΔΔΑ έκρινε πως η αφαίρεση, εν τέλει, του ονόματός της από την κρίσιμη δημοσίευση κατόπιν σχετικής ενέργειας του αρμόδιου εισαγγελέα και η δυνατότητά της να ζητήσει αποζημίωση βάσει του άρθρου 105 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα αποτελούσαν επαρκή διόρθωση της προσβολής της ιδιωτικής της ζωής και απέρριψε την προσφυγή της «*ratione personae*», ως μη καταλογιστέα στο εναγόμενο κράτος⁶.

III. Η απόφαση του ΕΔΔΑ επί της ουσίας

Σε σχέση με την πιθανή παραβίαση της ιδιωτικής ζωής των προσφευγουσών λόγω της διενέργειας ιατρικών εξετάσεων χωρίς την προηγούμενη συναίνεσή τους, το Δικαστήριο επανέλαβε το πλαίσιο των γενικών αρχών του, τονίζοντας πως η σωματική ακεραιότητα ενός προσώπου περιλαμβάνεται στο προστατευτικό πλαίσιο του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Η λήψη δείγματος αίματος και σάλιου, αναφέρει, αποτελεί μία ιατρική παρέμβαση στην ακεραιότητα αυτή, η οποία πρέπει να δικαιολογείται βάσει της παρ. 2 του άρθρου 8, δηλαδή να προβλέπεται από τον εθνικό νόμο, να εξυπηρετεί έναν θεμιτό σκοπό και τα κρίσιμα μέτρα να είναι «*αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία*» προς εξυπηρέτηση του σκοπού αυτού⁷. Μάλιστα, η παρέμβαση αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί ακόμη και σε περιπτώσεις, όπως εδώ, που δεν υπάρχει προηγούμενη συγκατάθεση, όπως για παράδειγμα στο πλαίσιο έρευνας για κάποιο αδίκημα⁸.

Το ΕΔΔΑ, βέβαια, δεν χρειάστηκε καν να προβεί στην εξέταση όλων των προϋποθέσεων της παρ. 2, δεδομένου ότι η παραβίαση εντοπίστηκε ήδη από το πρώτο στάδιο της έρευνάς του, δηλαδή στο ότι η κρίσιμη παρέμβαση

2. Ibid, παρ. 98-100 και 137-140, καθώς η μη τήρηση της σχετικής προϋπόθεσης αφορούσε και τις δύο πραγματικές καταστάσεις πιθανολογούμενης προσβολής.

3. Διευκρινιστικά, η εισαγγελική διάταξη που αποφάσισε τη δημοσίευση των στοιχείων των προσφευγουσών είχε ημερομηνία τις 5 Μαΐου 2012, ενώ η νέα διάταξη που τερμάτισε τα αποτελέσματα της προηγούμενης, τις 29 Μαΐου 2014. Η σχετική προσφυγή κατατέθηκε στις 6 Ιουλίου 2013.

4. Ibid, παρ. 94.

5. ΕΔΔΑ *Mocanu* και λοιποί κατά *Ρουμανίας* (Προσφυγές Νος 10865/09, 45886/07 και 32431/08), απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 2014 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 265 και 273-275.

6. Βλ. παρ. 128-134 της σχολιαζόμενης απόφασης.

7. Ibid, παρ. 109-111.

8. ΕΔΔΑ *Jalloh* κατά *Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 54810/00), απόφαση της 11ης Ιουλίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 70.

πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο, κάτι σπάνιο για τη νομολογία του, ομολογουμένως. Ειδικότερα, το Δικαστήριο ανέφερε ότι το υπάρχον εθνικό νομοθετικό πλαίσιο που υποχρεώνει τις εργαζόμενες ως ιερόδουλες να υποβάλλονται σε ιατρικά τεστ για μεταδιδόμενες ασθένειες δεν περιλαμβάνει καμία αναφορά για τη διαδικασία που πρέπει να ακολουθηθεί για τα τεστ αυτά. Συνακόλουθα, η λήψη αίματος των προσφευγουσών έγινε χωρίς προηγούμενη άδεια προς την αστυνομία ή τους γιατρούς του ΚΕΕΛΠΝΟ, ούτε υπήρξε σχετική αναφορά στις εθνικές νομικές διατάξεις που έπρεπε να εφαρμοστούν εν προκειμένω στο αστυνομικό τμήμα. Οι συνθήκες αυτές διαφέρουν από την προαναφερόμενη υπόθεση *Jalloh*, όπου η σχετική ιατρική παρέμβαση έγινε βάσει σαφούς νομοθετικού πλαισίου και ρητής εισαγγελικής διάταξης. Συνεπώς, το Δικαστήριο κατέληξε, με συνοπτικές διαδικασίες, στο συμπέρασμα ότι η λήψη αίματος από τις ελληνικές αρχές αποτελούσε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ αφού οι εσωτερικές διατάξεις δεν ήταν προβλέψιμες ως προς τις επιπτώσεις τους⁹.

Όσον αφορά τη δημοσιοποίηση των στοιχείων και των φωτογραφιών των προσφευγουσών, το Δικαστήριο ακολούθησε και εδώ την ίδια συλλογιστική, όπως και στην προαναφερόμενη παραβίαση. Συγκεκριμένα, αφού θεώρησε πως η εν λόγω παρέμβαση στην ιδιωτική ζωή των προσφευγουσών προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο της Ελλάδας (χωρίς τυχόν κενά όπως στην πρώτη παραβίαση) και ότι εξυπηρετεί έναν σκοπό δημοσίου συμφέροντος («την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων»¹⁰), εξέτασε την αναλογικότητα του μέτρου αυτού. Το ΕΔΔΑ έκανε αναφορά στην παρόμοια και πρόσφατη υπόθεση *Μάργαρη*¹¹, όπου και εκεί είχε αποφανθεί παραβίαση του άρθρου 8 λόγω δημοσίευσης των προσωπικών στοιχείων της προσφεύγουσας χωρίς την προηγούμενη ενημέρωσή της ή τη δυνατότητα να στραφεί κατά της σχετικής διάταξης, αν και εκείνη δεν αφορούσε δεδομένα σχετικά με την υγεία της προσφεύγουσας. Το Δικαστήριο θεώρησε πως τα συμπεράσματα στην *Μάργαρη* έπρεπε να εφαρμοσθούν και στην παρούσα υπόθεση και μάλιστα με μεγαλύτερη αυστηρότητα καθώς αυτή αφορά ιδιαίτερος ευαίσθητα δεδομένα, δηλαδή εκείνα που σχετίζονται με την οροθετικότητα των προσφευγουσών¹².

Στο διά ταύτα, το Δικαστήριο σχολίασε το γεγονός πως ο αρμόδιος εισαγγελέας δεν ερεύνησε την πιθανότητα ύπαρξης εναλλακτικών μέτρων που θα

εξασφάλιζαν μικρότερη έκθεση της ιδιωτικής ζωής των προσφευγουσών. Για παράδειγμα, κατά το Δικαστήριο, δεν εξετάστηκε το ενδεχόμενο να αρκούσε, για τον επιδιωκόμενο σκοπό, μία γενικόλογη ανακοίνωση περί της σύλληψης οροθετικών ιερόδουλων (με τη διατήρηση, φυσικά, της ανωνυμίας των προσφευγουσών), η οποία θα μεταδιδόταν μόνο στην περιοχή όπου συνελήφθησαν οι προσφεύγουσες. Επαναλαμβάνει πως οι αρμόδιες αρχές έπρεπε να είναι ιδιαίτερα προσεκτικές κατά τη στάθμιση του δημοσίου συμφέροντος και των ιδιωτικών συμφερόντων, δεδομένου ότι εμπλέκονταν ευαίσθητα δεδομένα σχετικά με την οροθετικότητα των προσφευγουσών, η δημοσίευση των οποίων θα μπορούσε να έχει καταστροφικές συνέπειες για την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή τους και να οδηγήσει στον κοινωνικό τους αποκλεισμό¹³. Επομένως, το ΕΔΔΑ καταλήγει αναγνωρίζοντας μία δεύτερη παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, λόγω του δυσανάλογου βαθμού της κρίσιμης παρέμβασης.

Στην ουσία, το Δικαστήριο εφάρμοσε πιστά την παλαιότερη νομολογία του που αφορά την αυξημένη προστασία των ιατρικών δεδομένων ως εντασσόμενων στη γενικότερη κατηγορία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων. Ειδικότερα, τόσο στην *Z κατά Φινλανδίας* που παρατίθεται στη σχολιαζόμενη απόφαση, όσο και στην *M.S κατά Σουηδίας*¹⁴, τονίζεται η θεμελιώδης σημασία της προστασίας των ιατρικών δεδομένων του ατόμου, ώστε αυτό να μπορεί να απολαύσει ανεμπόδιστα το δικαίωμα της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του άρθρου 8. Συνεπώς, τα δεδομένα αυτά πρέπει να διέπονται από ένα αυστηρότερο προστατευτικό πλαίσιο σε σχέση με άλλες κατηγορίες δεδομένων, ιδίως όσον αφορά περιθωριοποιημένες ομάδες (όπως τα οροθετικά άτομα στην περίπτωσή μας) που θα εκτίθεντο ανεπανόρθωτα σε περίπτωση δημοσίευσής τους¹⁵.

Συνολικά, μπορεί να ειπωθεί ότι το Δικαστήριο ακολούθησε τη συντομότερη δυνατή οδό, με μία αρκετά ξεκάθαρη απόφαση προκειμένου να εντοπίσει τις προαναφερόμενες παραβιάσεις του άρθρου 8. Είναι αλήθεια πως το ΕΔΔΑ έχει περάσει σε μία φάση «διαδικαστικής φύσεως», όπου για λόγους δικαστικής οικονομίας, ο ρόλος του περιορίζεται στον έλεγχο της ορθής ενσωμάτωσης στα κράτη μέλη των αρχών της νομολογίας που έχει αναπτύξει όλα αυτά τα χρόνια και αν αυτές ελήφθησαν υπόψιν από τις εκάστοτε εθνικές

9. Βλ. παρ. 120-122 της σχολιαζόμενης απόφασης.

10. Ibid, παρ. 149.

11. ΕΔΔΑ *Μάργαρη κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 36705/16), απόφαση της 20ής Ιουνίου 2023 του Τρίτου Τμήματος.

12. Βλ. παρ. 152 της σχολιαζόμενης απόφασης.

13. Ibid, παρ. 157. Βλ. και ΕΔΔΑ *Z κατά Φινλανδίας* (Προσφυγή No 22009/93), απόφαση της 25ης Φεβρουαρίου 1997, παρ. 96.

14. ΕΔΔΑ *M.S κατά Σουηδίας* (Προσφυγή No 20837/92), απόφαση της 27ης Αυγούστου 1997, παρ. 41.

15. Ι.Δ. ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ, *Ευαίσθητα Προσωπικά Δεδομένα*, εκδ. Σάκκου-λα, 2003, σσ. 125-127.

αρχές¹⁶. Η στάση αυτή φαίνεται και στη σχολιαζόμενη απόφαση, καθώς το Δικαστήριο δεν προέβη σε ιδιαίτερα περίπλοκους νομικούς συλλογισμούς. Ωστόσο, η απόφαση, αν και καλοδεχόμενη για τα δικαιώματα των οροθετικών ατόμων, αφήνει εκτός τα ζητήματα που αφορούν την ευαλωτότητα των προσφευγουσών, τα οποία πιθανόν θα έπρεπε να εξεταστούν σε μεγαλύτερο βάθος.

IV. Η ευαλωτότητα των προσφευγουσών ως λανθάνον ζήτημα

Η μοναδική, ρητή αναφορά του Δικαστηρίου στην έννοια της ευαλωτότητας (πέρα από τα επιχειρήματα των μερών και του ΚΕΘΕΑ ως τρίτου μέρους στην παρ. 59) γίνεται στην παρ. 165 της απόφασης, όπου η «*ιδιαίτερα ευάλωτη κατάσταση των προσφευγουσών*» ελήφθη υπόψη για τον υπολογισμό της αποζημίωσης των τελευταίων, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει και την αναγνώριση καθεστώτος ευαλωτότητας σε αυτές. Γενικότερα, το ΕΔΔΑ έχει αναπτύξει, τα τελευταία χρόνια, μία προσέγγιση περί ευάλωτων ομάδων, σύμφωνα με την οποία το περιθώριο εκτίμησης των κρατών μελών στενεύει και συνακόλουθα οφείλουν να προσκομίσουν ιδιαίτερα σοβαρούς λόγους όταν εφαρμόζουν κάποιον περιορισμό δικαιώματος σε μία από τις ευάλωτες ομάδες που έχει αναγνωρίσει αυτό¹⁷. Ανάμεσα στις ομάδες αυτές, που μας ενδιαφέρουν στη σχολιαζόμενη απόφαση, ανήκουν και τα οροθετικά άτομα, όπως έχει αναγνωρίσει το Δικαστήριο στην υπόθεση *Kiyutin*¹⁸. Στην εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο τόνισε τον αποκλεισμό, το στίγμα και τα στερεότυπα τα οποία δέχονται ιστορικά τα οροθετικά άτομα, περιορίζοντας έτσι το περιθώριο εκτίμησης του εναγόμενου κράτους ως προς τη διαφορετική μεταχείρισή τους.

Στην παρούσα απόφαση, το ΕΔΔΑ φαίνεται πως έδωσε μεγαλύτερο βάρος στο γεγονός πως οι προσφεύγουσες ήταν ιεροδούλες, μία κατηγορία που ομολογουμένως δεν έχει αναγνωρίσει ως ευάλωτη καθαυτή. Ωστόσο, οι επιμέρους συνθήκες της υπόθεσης και κυρίως η οροθετικότητα των τελευταίων θα μπορούσαν να επιτρέψουν τέτοιου είδους αναφορές, κάτι που συνακόλουθα θα οδηγούσε στην αυστηρότερη εξισορρόπηση του δημόσιου συμφέροντος της κοινωνίας και των συμφερόντων των (ευάλωτων πλέον)

προσφευγουσών. Σχετικά, στην υπόθεση *B.S. κατά Ισπανίας*, το Δικαστήριο εντόπισε την ιδιαίτερα ευάλωτη θέση της προσφεύγουσας στο γεγονός ότι επρόκειτο για «*Αφρικανή γυναίκα, εργαζόμενη ως ιεροδούλη*»¹⁹, αν και εδώ το βάρος δόθηκε στον ρατσιστικό εκφοβισμό που δέχτηκε η προσφεύγουσα.

Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει την ανάγκη παροχής κατάλληλης ιατρικής περίθαλψης των ευάλωτων ατόμων, όπως των φορέων του ιού HIV, σε περιπτώσεις κράτησής τους²⁰, ενώ ως ευάλωτοι κρατούμενοι έχουν αναγνωριστεί και οι χρήστες ναρκωτικών²¹. Επομένως, οι διατυπώσεις αυτές θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη από το Δικαστήριο στο πλαίσιο του παραπόνου των προσφευγουσών για τις κακές συνθήκες κράτησής τους υπό το πρίσμα του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Εξάλλου, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ταυτόχρονα την υποχρέωση των κρατών να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για την αποτελεσματική επίβλεψη κρατούμενων που πάσχουν από μεταδοτικές ασθένειες²².

Πρέπει να τονιστεί πάντως πως η θεωρία περί ευαλωτότητας του Δικαστηρίου δεν αποτελεί πανάκεια. Αν και έχει αναγνωρίσει ένα τέτοιο καθεστώς σε διάφορες ειδικές περιπτώσεις όπως τις προαναφερόμενες, το ΕΔΔΑ (πρέπει να) είναι ιδιαίτερα προσεκτικό, καθώς μία ευρεία χρήση της εν λόγω έννοιας μπορεί να έχει τα αντίθετα αποτελέσματα και είτε εν τέλει να αποδυναμώσει την ενισχυμένη προστασία που προσφέρει στις περισσότερες μειονεκτούσες ομάδες, είτε ακόμη και να ενισχύσει τα αρνητικά στερεότυπα και το στίγμα που επιχειρεί να καταπολεμήσει²³. Συνεπώς, στο πλαίσιο της σχολιαζόμενης απόφασης, η ευαλωτότητα των προσφευγουσών έγκειται όχι απλώς στην επαγγελματική τους απασχόληση ως ιεροδούλων, αλλά στον συνδυασμό αυτής με την οροθετικότητά τους, την προγενέστερη χρήση ναρκωτικών ουσιών και την αντιμετώπισή τους από τις αρμόδιες αρχές κατά την εξαναγκαστική λήψη του αίματός τους.

16. R. SPANO, *The Future of the European Court of Human Rights – Subsidiarity, Process-Based Review and the Rule of Law*, HRLR, 2018, σσ. 480-481.

17. O. MJOLL ARNARDOTTIR, *Vulnerability under Article 14 of the European Convention on Human Rights – Innovation or Business as Usual?*, Oslo Law Review, 2017, σσ. 157-159.

18. ΕΔΔΑ *Kiyutin κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 2700/10), απόφαση της 10ης Μαρτίου 2011 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 63-64.

19. ΕΔΔΑ *B.S. κατά Ισπανίας* (Προσφυγή No 47159/08), απόφαση της 24ης Ιουλίου 2012 του Τρίτου Τμήματος, παρ. 62.

20. ΕΔΔΑ *Maylenskiy κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 12646/15), απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 2016 του Τρίτου Τμήματος, παρ. 47-48, και *Kozhokar κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 33099/08), απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 2010 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 105-116.

21. ΕΔΔΑ, *Marro και λοιποί κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 29100/07), απόφαση της 8ης Απριλίου 2014 του Δεύτερου Τμήματος, παρ. 43.

22. Μ. ΤΣΙΠΑΗ, Άρθρο 3 – Απαγόρευση των βασανιστηρίων, σε: Λ.-Α. Σισλιάνος (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ερμηνεία κατ' άρθρο*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 139.

23. O. MJOLL ARNARDOTTIR, *ό.π.*, σσ. 166-168.

V. Η «εναλλακτική οδός» της αναπηρίας

Οι παραβιάσεις του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ που εντόπισε το Δικαστήριο στην Ο.Γ. θα μπορούσαν να θεμελιωθούν και στην έννοια της αναπηρίας και, συγκεκριμένα, στον ορισμό που δίνει για αυτή η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (εφεξής, ΔΣΔΑΑ), στην οποία εξάλλου έχει αναφερθεί το ΕΔΔΑ σε παλαιότερες αποφάσεις του²⁴ και δεσμεύει κανονικά και την Ελλάδα. Όσον αφορά, ειδικότερα, τη σύνδεση του ιού HIV με την αναπηρία, πέρα από το γεγονός πως το ίδιο το Δικαστήριο έχει κάνει ήδη μία τέτοια σύνδεση στην προαναφερόμενη υπόθεση *Kiyutin*, όπου αναγνωρίζει τον HIV ως μία αναπηρία ή έστω μία μορφή αυτής²⁵, το άρθρο 1 εδάφιο β' της ΔΣΔΑΑ επιβεβαιώνει ένα τέτοιο συμπέρασμα. Η λίστα των εμποδίων που περιλαμβάνει το εν λόγω άρθρο είναι ενδεικτική («περιλαμβάνουν... σωματικά, διανοητικά, πνευματικά ή αισθητήρια εμπόδια») και, σε συνδυασμό με το άρθρο 2 της ΔΣΔΑΑ, το σύγχρονο, κοινωνικό μοντέλο περί αναπηρίας διαθέτει πλέον μία ευρύτητα, συμπεριλαμβάνοντας έτσι και τα οροθετικά άτομα²⁶.

Στο διά ταύτα, το άρθρο 22 παρ. 2 της ΔΣΔΑΑ αναφέρει ρητά την υποχρέωση των κρατών μελών να προστατεύουν, μεταξύ άλλων, την ιδιωτικότητα των ιατρικών δεδομένων των ατόμων με αναπηρία. Η υποχρέωση αυτή είναι τόσο θετική, με την έννοια της λήψης νομοθετικών μέτρων που προστατεύουν την ιδιωτική ζωή των τελευταίων, όσο και πρωτίστως

αρνητική, με την έννοια της αποχής των κρατικών αρχών από ενέργειες που παρεμβαίνουν υπέρμετρα σε αυτή²⁷, κάτι που μας ενδιαφέρει έντονα στη σχολιαζόμενη απόφαση. Παράλληλα, το άρθρο 22 παρ. 2 πλαισιώνεται από το γενικότερο άρθρο 8 παρ. 1 περ. β' που αφορά την υποχρέωση των κρατών να καταπολεμήσουν τα στερεότυπα και τις επιβλαβείς πρακτικές που στοχεύουν τα άτομα με αναπηρία.

Συνεπώς, στο πλαίσιο της Ο.Γ., το Δικαστήριο θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τα προαναφερόμενα άρθρα της ΔΣΔΑΑ για να ενισχύσει τα συμπεράσματά του και τις διαπιστωμένες παραβιάσεις, ακριβώς λόγω της απουσίας προστασίας των ιδιωτικών, ιατρικών δεδομένων των προσφευγουσών από τις ελληνικές αρχές, αλλά και της συμβολής των τελευταίων στην ενίσχυση των στερεοτύπων γύρω τους μέσω της έκθεσης της οροθετικότητάς τους στο κοινό.

VI. Συμπεράσματα

Η απόφαση Ο.Γ. είναι ασφαλώς ιδιαίτερα καλοδεχούμενη όσον αφορά τα δικαιώματα των οροθετικών ατόμων. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει το ευαίσθητο των προσωπικών δεδομένων που δημοσιεύθηκαν εν προκειμένω για να καταλήξει στις παραβιάσεις του άρθρου 8, ωστόσο κάποια ζητήματα παραμένουν παρά την καθαρότητα της απόφασης αυτής. Το κυριότερο από αυτά αφορά την ευαλωτότητα των προσφευγουσών, την οποία μάλιστα προέβαλαν οι ίδιες ως επιχείρημα ενώπιόν του. Σε κάθε περίπτωση, οι αναφορές του Δικαστηρίου περί κοινωνικού αποκλεισμού λόγω της δημοσιοποίησης της οροθετικότητάς τους προσιδιάζουν στην έννοια των ευάλωτων ομάδων που περιλαμβάνει εξίσου το κοινωνικό στίγμα και τα στερεότυπα που δέχονται οι τελευταίες. Επομένως, το Δικαστήριο είχε τη δυνατότητα να κάνει ένα βήμα παραπάνω και να εντάξει τα οροθετικά άτομα στη νομολογία του περί ευαλωτότητας, χωρίς αυτό, φυσικά, να αναιρεί τη σαφήνεια της απόφασης αυτής.

24. Βλ., ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Enver Sahin κατά Τουρκίας* (Προσφυγή Νο 23065/12), απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 2018 του Δεύτερου Τμήματος, παρ. 67-71, και *Guberina κατά Κροατίας* (Προσφυγή Νο 23682/13), απόφαση της 22ης Μαρτίου 2016 του Δεύτερου Τμήματος, παρ. 73, 92.

25. ΕΔΔΑ *Kiyutin κατά Ρωσίας*, ό.π., παρ. 57.

26. R. CERA, Article 2 – Definitions, σε: V. Della Fina / R. Cera / G. Palmisano (eds), *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Commentary*, Springer, 2017, σσ. 112, 736.

27. *Ibid*, σσ. 413-415.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Εύλογη διάρκεια δίκης

Ο μη υπολογισμός των χρονικών διαστημάτων, κατά τα οποία αναβλήθηκε η υπόθεση χάριν προστασίας της δημόσιας υγείας, δεν ήταν μεγάλης διάρκειας σε σχέση με τον συνολικό χρόνο εκδίκασης της υπόθεσης και δεν επηρεάζει το ύψος της αποζημίωσης που τυχόν πρέπει να επιδικασθεί.

εύλογη διάρκεια δίκης – άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ – αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης (άρθρα 53 επ. του ν. 4055/2012) – υπολογισμός διαδραμόντος χρόνου – αναστολή λειτουργίας δικαστηρίων για την προστασία της δημόσιας υγείας από την πανδημία του κορωνοϊού COVID-19

ΣτΕ (Τμ. Ε') απόφαση αριθμ. 100/2024, 22.01.2024

Στην επίμαχη διαφορά, το Συμβούλιο της Επικρατείας (εφεξής: ΣτΕ) κλήθηκε να εξετάσει αίτηση επιδίκασης χρηματικής αποζημίωσης ως δίκαιης ικανοποίησης για την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη η αιτούσα λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας δίκης.

Ειδικότερα, η αιτούσα με την από 16.03.2018 αίτηση ακύρωσης ζήτησε την ακύρωση της τεκμαιρόμενης σιωπηρής απόρριψης της από 22.11.2017 αίτησής της προς το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, δυνάμει της οποίας αιτήθηκε την καταβολή αποζημίωσης, ή εναλλακτικώς την απαλλοτρίωση ή ανταλλαγή των τριών ιδιοκτητών ακινήτων της με άλλα, αντίστοιχης εμπορικής αξίας, λόγω του ουσιώδους περιορισμού και της στέρησης της κατά προορισμό χρήσης τους, υπό το πρίσμα του ν. 3028/2002.

Η υπόθεση προσδιορίσθηκε για τη δικάσιμο της 5ης Φεβρουαρίου του 2020, ενώ η Διοίκηση κατέθεσε τις απόψεις της και τον διοικητικό φάκελο στις 19.06.2020. Το δικαστήριο χορήγησε 11 αναβολές αυτεπαγγέλτως, 3 εκ των οποίων χορηγήθηκαν ενόψει του μέτρου της αναστολής λειτουργίας του δικαστηρίου για την προστασία της δημόσιας υγείας από τον κίνδυνο περαιτέρω διασποράς του κορωνοϊού COVID-19, και δη κατά τα χρονικά διαστήματα από 16.05.2020 έως 31.05.2020, από 30.11.2020 έως 07.12.2020 και από 16.03.2021 έως 22.03.2021 (συνολικά περίπου 10 μήνες). Εν τέλει, η υπόθεση συζητήθηκε στις 14.12.2022, η διάσκεψη έλαβε χώρα στις 22.12.2022 και η υπ' αριθμ. 441/2023 απόφαση δημοσιεύθηκε στις 15.03.2023. Με την απόφαση αυτή ακυρώθηκαν η σιωπηρή απόρριψη της Διοίκησης επί της αίτησης, καθώς και η απόφαση του αρμοδίου οργάνου

με την οποία, εν συνεχεία, απορρίφθηκε και ρητώς το αίτημα, ως προς το σκέλος της χρηματικής αποζημίωσης.

Το ΣτΕ, εξετάζοντας τον διαδραμόντα χρόνο από την κατάθεση της επίμαχης αίτησης ακύρωσης, έκρινε ότι τα χρονικά διαστήματα, κατά τα οποία αναβλήθηκε η συζήτηση της υπόθεσης χάριν προστασίας της δημόσιας υγείας, δεν εκτείνονταν σε μεγάλη χρονική διάρκεια σε σύγκριση με τον συνολικό χρόνο εκδίκασης της υπόθεσης. Εξ ου και ο μη υπολογισμός τους δεν επηρεάζει το ύψος της αποζημίωσης που τυχόν θα επιδικασθεί. Συνεπώς, η κρίσιμη περίοδος για την εξέταση περί του αν συντρέχει ή όχι υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης εκκινεί από τις 23.03.2018 και λήγει στις 15.03.2023, ότε και δημοσιεύθηκε η σχετική απόφαση, και συνιστά το καταληκτικό σημείο της διαδικασίας. Βάσει των ανωτέρω, η διαδικασία διήρκεσε σχεδόν 5 έτη.

Επιπρόσθετα, έγινε δεκτό ότι η αιτούσα δεν συνετέλεσε με τη συμπεριφορά της στην καθυστέρηση της εκδίκασης της υπόθεσης. Από την άλλη, η Διοίκηση συνέβαλε σε μικρό βαθμό στην επιβράδυνση του δικαστικού αγώνα με την κατάθεση των απόψεών της και του διοικητικού φακέλου στο δικαστήριο στις 19.06.2020.

Περαιτέρω, το επίδικο ζήτημα της ακυρωτικής διαφοράς συναρτώταν κατά βάση με τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες υποβάλλεται και καθίσταται εξεταστέο από τη Διοίκηση αίτημα ιδιοκτήτη ακινήτου για την αποζημίωσή του με εναλλακτικούς τρόπους σε περίπτωση επιβολής περιορισμών στο ακίνητο. Παρότι πρόκειται για ένα ζήτημα που έχει ήδη αντιμετωπιστεί νομολογιακά, δεν κρίθηκε απλή ή ευχερής η επίλυσή του, λαμβάνοντας υπόψη τα διάφορα στοιχεία του φακέλου που έπρεπε να αξιολογηθούν.

Τέλος, αν και το αντικείμενο της υπόθεσης δεν συνδεόταν με τον βιοπορισμό και τη διαβίωση της αιτούσας, σχετιζόταν με το δικαίωμα ιδιοκτησίας της και τη ματαίωση ενάσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας της αιτούσας επί της επίμαχης έκτασης. Ως εκ τούτου, το δικύβευμα της υπόθεσης ήταν σημαντικό για την αιτούσα.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το δικαστήριο κατέληξε ότι το χρονικό διάστημα που διήρκεσε η εκδίκαση της επίμαχης αίτησης ακύρωσης δεν ικανοποιεί τις απαιτήσεις της «εύλογης διάρκειας» της δίκης, σύμφωνα με το άρθρο 57 του ν. 4055/2012 και το άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Η εν λόγω καθυστέρηση προκάλεσε ηθική βλάβη στην αιτούσα και κρίνεται δικαιολογημένη η επιδίκαση σε αυτήν εύλογου χρηματικού ποσού για την αποκατάστασή της.

Για τον υπολογισμό της χρηματικής αποζημίωσης, το δικαστήριο συνεκτίμησε την προκύπτουσα από τα διαθέσιμα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής πτώση του βιοτικού επιπέδου στην Ελλάδα κατά τα τελευταία έτη, η οποία συνδέεται με τον σοβαρότατο κλονισμό της δημοσιονομικής ισορροπίας του Ελληνικού Κράτους. Στο πλαίσιο αυτό, η κρινόμενη αίτηση έγινε εν μέρει δεκτή και επιδικάσθηκε στην αιτούσα το ποσό των 3.000 ευρώ ως δίκαιη ικανοποίηση για την ηθική βλάβη που υπέστη από την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης. Το παρεπόμενο αίτημα για την επιδίκαση οποιουδήποτε φόρου κρίθηκε ανεπείριστο και, ανεξαρτήτως της αοριστίας του, είναι απορριπτό.

Παρατηρήσεις

Λυδία Παπαγιαννοπούλου*

I. Εισαγωγή

Η έκδοση μιας δίκαιης απόφασης με υπερβολική καθυστέρηση είτε λόγω αδράνειας είτε λόγω μεγάλης αργοπορίας στην απονομή δικαιοσύνης αντίκειται στη δίκαιη δίκη, ναρκοθετώντας την αποτελεσματικότητα και αξιοπιστία της δικαιοσύνης και ενέχοντας τον κίνδυνο εξομώωσης με αρνησιδικία¹.

Η αρχή της ταχύτητας στην απονομή της δικαιοσύνης ερείδεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ², με το οποίο, αφενός, αναγνωρίζεται ένα δικαίωμα διαδικαστικής υφής σε κάθε άτομο να εκδικασθεί η υπόθεσή του εντός εύλογου χρόνου³, αφετέρου, θεμελιώνεται η υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να οργανώσουν το δικαιοδοτικό τους σύστημα κατά τρόπο που οι δικαστικοί αγώνες να έχουν εύλογη διάρκεια⁴. Περαιτέρω, το άρθρο 13

της ΕΣΔΑ, μία εκ των ψηφίδων της απαιτούμενης ένδικης προστασίας, κατοχυρώνει το δικαίωμα κάθε προσώπου σε μια αποτελεσματική προσφυγή ενώπιον μιας εθνικής αρχής. Εκ του συνδυασμού των άρθρων 6 και 13 της ΕΣΔΑ ανακύπτει ένα διφυές καθήκον των συμβαλλομένων κρατών να διαφυλάξουν (α) την απονομή της δίκαιης δίκης σε εύλογο χρονικό διάστημα και (β) την εξασφάλιση του κατάλληλου νομικού αμυντικού οπλοστασίου στην περίπτωση υπέρμετρης καθυστέρησης της δίκης.

Στην εθνική δικαιοταξία, η αναγκαιότητα απονομής δικαιοσύνης σε εύλογο χρονικό διάστημα αποκτά συνταγματικό περιβλημά στο άρθρο 20 του Συντάγματος⁵ και αποτελεί συνιστώσα του δικονομικού δικαιώματος στη δικαστική προστασία. Θεμέλιο του δικαιώματος αυτού είναι η αρχή του κράτους δικαίου και εκτείνεται στην πολιτική, ποινική και διοικητική δίκη⁶. Μάλιστα, η έγκαιρη παροχή δικαστικής προστασίας αφορά όλα τα στάδια της δίκης⁷.

II. Η βραδύτητα στην απονομή της δικαιοσύνης ως παραβίαση της ΕΣΔΑ: Μια τριγωνική διαλεκτική σχέση ΕΔΔΑ - εθνικών δικαστηρίων - νομοθετικής εξουσίας ως προς την επιτάχυνση των εθνικών δικών

Παρά την ύψιστη σημασία του δικαιώματος στην εύλογη διάρκεια δίκης στο δικαιοδοτικό οικοδόμημα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΔΔΑ) κλήθηκε να αντιμετωπίσει έναν τεράστιο όγκο υποθέσεων με αντικείμενο την παραβίαση του εν λόγω δικαιώματος. Στο πλαίσιο αυτό, με την ιδιαιτέρως εκτεταμένη νομολογία του, είχε την ευκαιρία να αποκρυσταλλώσει την αρχή της εύλογης διάρκειας της δίκης και να διαπλάσει αναλυτικά, αφενός, τις προϋποθέσεις στοιχειοθέτησης της παραβίασης αυτής, αφετέρου, τα μέτρα που μπορούν να λάβουν τα κράτη προς αντιμετώπιση της παθογένειας.

Ούτως, εκκινεί μια πολύ σημαντική διαλογική σχέση μεταξύ του ΕΔΔΑ και των συμβαλλομένων κρατών. Ειδικότερα, στην περίπτωση διάγνωσης αυτού του συστημικού προβλήματος, το ΕΔΔΑ διεξάγει διάλογο τόσο με τα εθνικά δικαστήρια, δίδοντας τις κατάλληλες ερμηνευτικές οδηγίες, όσο και με τη νομοθετική εξουσία, υποδεικνύου-

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

1. ΕΔΔΑ *Scordino κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 36813/97), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 224-Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) – Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σ. 243- ΕΔΔΑ *Kudla κατά Πολωνίας* (Προσφυγή Νο 30210/96), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2000, παρ. 148.
2. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 243- ΕΔΔΑ *Von Maltzan και λοιποί κατά Γερμανίας* (Προσφυγές Νος 71916/01, 71917/01 και 10260/02), απόφαση της 2ας Μαρτίου 2005 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 132- ΕΔΔΑ *Süssmann κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 20024/92), απόφαση της 16ης Σεπτεμβρίου 1996 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 55.
3. Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, άρθρο 6 παρ. 1 (συνέχεια). Η εύλογη διάρκεια της δίκης, σε: Ι. Σαρμάς / Ξ. Κοντιάδης / Χ. Ανθόπουλος, ΕΣΔΑ, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2021, σ. 287.
4. Α.-Λ. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 243- ΕΔΔΑ *Süssmann κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 20024/92), απόφαση της 16ης Σεπτεμβρίου 1996 του

Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 55- ΕΔΔΑ *Bottazzi κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 34884/97), απόφαση της 28ης Ιουλίου 1999, παρ. 22- ΕΔΔΑ *Muti κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 14146/88), απόφαση της 23ης Μαρτίου 1994, παρ. 15.

5. Η. ΚΟΥΒΑΡΑΣ, Άρθρο 20 §1: Δικαίωμα δικαστικής προστασίας, σε: ΣΠ. Βλαχόπουλος / Ξ. Κοντιάδης / Γ. Τασόπουλος, Σύνταγμα: Κατ' άρθρο ερμηνεία, Ηλεκτρονική έκδοση, Ιανουάριος 2023, σσ. 29-30, διαθέσιμο σε: <https://www.syntaxmawatch.gr/wp-content/uploads/2023/02/%CE%86%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF-20-%CF%80%CE%B1%CF%81.-1-me-cover.pdf>.

6. Δ. ΡΑΙΚΟΣ, Επιτάχυνση της διοικητικής δίκης και διήθηση στο πεδίο των ενδίκων μέσων, *Διδικ*, 2004, σ. 1151.

7. *Ibid*, σ. 1151.

ντας σε αδρές γραμμές τα κατάλληλα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Προς συμμόρφωση στις επιταγές αυτές, εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών να προβλέψουν τα κατάλληλα μέτρα και αναγνωρίζεται ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Τα μέτρα αυτά μπορεί να είναι τόσο προληπτικά όσο και κατασταλτικά⁸.

Βέβαια, η λήψη αυτών των μέτρων από το συμβαλλόμενο κράτος δεν συνεπάγεται και καρατόμηση του ΕΔΔΑ από τον έλεγχο της περαιτέρω πορείας τους στην εθνική έννομη τάξη, δεδομένου ότι τόσο η εφαρμογή όσο και η ερμηνεία αυτών θα πρέπει να συνάδουν με τις επιταγές της ΕΣΔΑ και τη νομολογία του ΕΔΔΑ⁹. Στο πλαίσιο αυτό, το τελευταίο ανάγεται σε τελικό κριτή της αποτελεσματικότητας των εισαχθέντων μέτρων, ελέγχοντας τον βαθμό που καθιστούν εφικτή την επίσπευση της απόφασης από το επιληφθέν δικαστήριο¹⁰.

Παρατηρείται, λοιπόν, να εξελίσσεται ένας πολύ ενδιαφέρον τριγωνικός διάλογος με αντικείμενο την εύλογη διάρκεια της δίκης, που εκκινεί από το ΕΔΔΑ, κατόπιν (αντ) αποκρίνονται τα εθνικά κοινοβούλια και τα δικαστήρια, ενώ ο διάλογος κλείνει με το ΕΔΔΑ, το οποίο θα έχει τον τελευταίο λόγο. Σε αυτόν τον διάλογο, έναν επικουρικό-συντονιστικό ρόλο διαδραματίζει και η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, που παρακολουθεί την εκτέλεση των αποφάσεων του Δικαστηρίου (άρθρο 46 ΕΣΔΑ). Ο διάλογος αυτός επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά μέχρι την πλήρη συμμόρφωση του κράτους με τις επιταγές του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

III. Η υπέρμετρη διάρκεια της δίκης στους ελληνικούς δικαιοδοτικούς κόλπους στο στόχαστρο του ΕΔΔΑ και συμμόρφωση της Ελλάδας στις διεθνείς υποχρεώσεις της

Η Ελλάδα έχει απασχολήσει πλειστάκις το ΕΔΔΑ για τη συστηματική καταστρατήγηση του δικαιώματος της εύλογης διάρκειας της δίκης. Επί μακρόν, το ΕΔΔΑ διαπίστωνε επανειλημμένως τόσο την καθυστερημένη απονομή δικαιοσύνης από τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα όσο και την παντελή έλλειψη του αναγκαίου αμυντικού μηχανισμού¹¹, που θα επέτρεπε στους διαδίκους να πα-

ραπονεθούν για την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας¹², επισημαίνοντας ότι η παρεχόμενη από το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ προστασία είναι ανεπαρκής προς τούτο¹³. Η πρώτη υπόθεση που ήχθη ενώπιον του ΕΔΔΑ για την έλλειψη ενός τέτοιου μηχανισμού ήταν η υπόθεση *Κόντη - Αρβανίτη κατά Ελλάδας*¹⁴, ενώ ακολούθησαν πολυάριθμες αποφάσεις που επιβεβαίωναν αυτήν την ανίατη κατάσταση, όπως η υπόθεση *Τσουκαλάς κατά Ελλάδας*¹⁵.

Παρά τις αλλεπάλληλες καταδίκες της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ, εξακολουθούσε να διαιωνίζεται η καταστρατήγηση της αρχής της εύλογης διάρκειας της δίκης, εξαναγκάζοντας το ΕΔΔΑ να καταφύγει στη διαδικασία έκδοσης «πιλοτικών» αποφάσεων σε βάρος της Ελλάδας¹⁶. Ούτως, διαγνώσθηκε συστημικό πρόβλημα ως προς την εύλογη διάρκεια της διοικητικής δίκης με την απόφαση *Αθανασίου κ.α. κατά Ελλάδας*^{17,18} λόγω της επανειλημμένης παραβίασης των απορρευουσών εκ του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ υποχρεώσεων. Διαπιστώθηκε δε ότι παραβιάζεται παράλληλα και το άρθρο 13 της Σύμβασης ενόψει της μη θέσπισης ενδίκου βοηθήματος που θα έδιδε τη δυνατότητα στους προσφεύγοντες να πετύχουν την ικανοποίηση του δικαιώματός τους να εκδικαστεί η υπόθεσή τους εντός εύλογου χρόνου.

Εν συνεχεία, διαπιστώθηκε αντίστοιχο συστημικό πρόβλημα και στους κόλπους της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας με τις αποφάσεις *Μιχελιουδάκης κατά Ελλάδας*¹⁹ και *Γλύκαντζή κατά Ελλάδας*²⁰, αντίστοιχα.

Τελικά, η Ελλάδα συμμορφώθηκε στις ως άνω διεθνείς υποχρεώσεις της με την ψήφιση του ν. 4055/2012 στη

8. Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Η δίκαιη ισορροπία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2018, σ. 114· ΕΔΔΑ *Kudla κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 30210/96), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2000, παρ. 146-160· ΕΔΔΑ *Scordino κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 36813/97), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 183-192· ΕΔΔΑ *Τεχνική Ολυμπιακή κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 40547/10), απόφαση της 1ης Οκτωβρίου 2013, παρ. 37, 41.

9. Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, ό.π., σ. 301.

10. ΕΔΔΑ *Grzincic κατά Σλοβενίας* (Προσφυγή No 26867/02), απόφαση της 3ης Μαΐου 2007, παρ. 95.

11. Ε. ΣΑΛΑΜΟΥΡΑ, Το δικαίωμα διεξαγωγής της δίκης εντός ευλόγου χρόνου και η αποκατάσταση της «τεκμαιρόμενης» βλάβης του διαδίκου, ΝοΒ, 2009, σ. 2019 επ.

12. ΕΔΔΑ *Κόντη-Αρβανίτη κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 53401/99), απόφαση της 10ης Απριλίου 2003, παρ. 29-30· ΕΔΔΑ *Τσουκαλάς κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 12286/08), απόφαση της 22ας Ιουλίου 2010, παρ. 34· ΕΔΔΑ *Κυριαζής κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 35806/07), απόφαση της 4ης Ιουνίου 2009, παρ. 28.

13. Β. ΧΕΙΡΔΑΡΗ, Η Ελληνική πλευρά του δικαστηρίου του Στρασβούργου, ΝοΒ, 2009, σ. 2026.

14. Α. ΑΡΓΥΡΟΣ, Η δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας της δίκης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 12.

15. Α. ΑΡΓΥΡΟΣ, ό.π., σ. 12.

16. Α.-Λ. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 250· Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, ό.π., σ. 302.

17. ΕΔΔΑ *Αθανασίου κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 50973/08), απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2010.

18. Σ. ΘΑΝΟΥ, Ο ξανακερδισμένος χρόνος; Σχόλιο στην απόφαση ΕΔΔΑ *Αθανασίου/Ελλάδα*, ΕφημΔΔ, 2011, σ. 233.

19. ΕΔΔΑ *Μιχελιουδάκης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 54447/10), απόφαση της 3ης Απριλίου 2012. Μάλιστα, προς υποβοήθηση στο έργο του νομοθέτη, ανέφερε εν συντομία έτερα νομοθετικά συστήματα που ρυθμίζουν το ζήτημα αυτό (βλ. παρ. 29-36).

20. ΕΔΔΑ *Γλυκαντζή κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 40150/09), απόφαση της 30ής Οκτωβρίου 2012, παρ. 62-83.

διοικητική δικαιοδοσία²¹, εισάγοντας έναν συνδυασμό προληπτικού και κατασταλτικού μηχανισμού²², και δη την αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης (άρθρα 53-58 ν. 4055/2012) και την αίτηση για επιτάχυνση της εκδίκασης της υπόθεσης (άρθρα 59-60 ν. 4055/2012). Περαιτέρω, με τα άρθρα 1-7 του ν. 4239/2014, η ελληνική έννομη τάξη ανταποκρίθηκε στις σχετικές υποχρεώσεις της και ως προς τις ποινικές και πολιτικές δίκες, καθώς και το Ελεγκτικό Συνέδριο, ενισχύοντας το σπλοστάσιο των ενδιαφερομένων με την αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρμετρης καθυστέρησης της δίκης, χωρίς, όμως, να θεσπίζεται το προληπτικό νομοθετικό εργαλείο της αίτησης επιτάχυνσης της διαδικασίας.

Στη συνέχεια, το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Τεχνική Ολυμπιακή κατά Ελλάδα*²³ αξιολόγησε τη συμβατότητα των εισαχθέντων με τον ν. 4055/2012 μέτρων προς την ΕΣΔΑ υπό το πρίσμα του άρθρου 35 παρ. 3 και 4 της ΕΣΔΑ περί εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Το Δικαστήριο, προβαίνοντας σε έναν ενδελεχή έλεγχο του διευπλοσταίου μηχανισμού του ν. 4055/2012, κατέληξε ότι πληρούνται οι απαιτήσεις του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ. Ομοίως, με την απόφαση *Ξυνός κατά Ελλάδα*²⁴, το ΕΔΔΑ προέβη σε έλεγχο των διατάξεων του ν. 4239/2014, διαγιγνώσκοντας την αποτελεσματικότητα του υιοθετηθέντος μηχανισμού, μολονότι δεν θεσμοθετήθηκε δυνατότητα επιτάχυνσης της διαδικασίας, αντίστοιχη της προβλεπόμενης στον ν. 4055/2012.

IV. Αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης (άρθρα 53-58 ν. 4055/2012)

Στα άρθρα 53 έως 58 ν. 4055/2012 θεσπίζεται η αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης, η οποία ασκείται ανά βαθμό δικαιοδοσίας και στρέφεται κατά του Ελληνικού Δημοσίου, εκπροσωπούμενου από τον Υπουργό Οικονομικών. Με τις διατάξεις αυτές υφαίνεται το κανονιστικό πλέγμα της ως άνω αίτησης.

Τα κριτήρια υπολογισμού της εύλογης διάρκειας της δί-

κης θεσπίζονται στο άρθρο 57 παρ. 1 ν. 4055/2012 και αντιστοιχούν σε εκείνα που έχει διαπλάσει το ΕΔΔΑ²⁵. Ειδικότερα, συναξιολογείται (α) η συμπεριφορά των διαδίκων κατά την εξέλιξη της συγκεκριμένης δίκης, (β) η πολυπλοκότητα της υπόθεσης από δικονομική και ουσιαστική άποψη, (γ) η στάση των αρμοδίων κρατικών αρχών και (δ) η σημασία της υπόθεσης για τον αιτούντα.

Σύμφωνα με το άρθρο 57 παρ. 2 ν. 4055/2012, η κρίση του δικαστηρίου τριχοτομείται στα εξής στάδια²⁶: Αρχικά, το δικαστήριο ελέγχει αν η αίτηση έχει ασκηθεί παραδεκτώς και αν συντρέχει παραβίαση του δικαιώματος του αιτούντος για ταχεία απονομή της δικαιοσύνης λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της εκάστοτε διοικητικής δίκης βάσει των ανωτέρω κριτηρίων²⁷. Στην περίπτωση που το δικαστήριο διαγνώσει παραβίαση του εν λόγω δικαιώματος, αποφαινεται σε δεύτερο στάδιο αν απαιτείται να καταβληθεί χρηματικό ποσό για τη δίκαιη ικανοποίηση του αιτούντος ή αν αρκεί μόνη η διαπίστωση της καταστρατήγησης του ως άνω δικαιώματος για την επαρκή ικανοποίηση του αιτούντος²⁸ με σχετική αιτιολογημένη απόφαση²⁹. Εάν κριθεί ότι απαιτείται η επιδίκαση χρηματικής αποζημίωσης, το δικαστήριο μεταβαίνει στο τρίτο και τελευταίο στάδιο της δικαιοδοτικής κρίσης του, κατά το οποίο καθορίζει το ύψος του ποσού, λαμβάνοντας, ιδίως, υπόψη το υπερβαίνον διάστημα του εύλογου χρόνου για την εκδίκαση της υπόθεσης και την ενδεχόμενη ικανοποίηση του αιτούντος από έτερα προβλεπόμενα στην κείμενη νομοθεσία μέτρα.

Λεκτέον ότι, όπως έχει διευκρινίσει το ΕΔΔΑ, ο εθνικός δικαστής τελεί σε σαφώς καλύτερη θέση για να αποφανθεί περί της ύπαρξης και του εύρους της επικαλούμενης υλικής ζημίας³⁰. Ωστόσο, η κατάσταση διαφοροποιείται στην περίπτωση της ηθικής βλάβης. Το ΕΔΔΑ έχει αναγνωρίσει νομολογιακά ένα ισχυρό μεν, μαχητό δε τεκμήριο, σύμφωνα με το οποίο η υπερβολική διάρκεια μιας

21. Μάλιστα, στην αιτιολογική έκθεση του νόμου αναφέρεται ότι η Ελλάδα κατέχει το θλιβερό προνόμιο να είναι 4η κατά σειρά μεταξύ των 47 κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης που συστηματικά και κατ'επανάληψη παραβιάζει τον εύλογο χρόνο στην απονομή της δικαιοσύνης και έχει ήδη καταβάλει 8.420.822,00 ευρώ για χρηματικές αποζημιώσεις και ηθική ικανοποίηση κατόπιν καταδικαστικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

22. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Η Διοικητική Δικαιοσύνη σε αναζήτηση ταχύτητας*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σ. 221 επ.

23. ΕΔΔΑ *Τεχνική Ολυμπιακή κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 40547/10), απόφαση της 1ης Οκτωβρίου 2013, παρ. 36-58.

24. ΕΔΔΑ *Ξυνός κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 30226/09), απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2014, παρ. 33 επ.

25. Αιτιολογική έκθεση του ν. 4055/2012.

26. ΣτΕ 2457/2020, σκ. 8.

27. Βλ. ΣτΕ 944/2021, 228/2020, 230/2020, 1437/2020, 1421/2020, 182/2019.

28. ΕΔΔΑ *Αναστασιάδης και λοιποί κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 45823/08), απόφαση της 18ης Απριλίου 2013, παρ. 43· ΕΔΔΑ *Φεργαδιώτη-Ριζάκη κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 27353/09), απόφαση της 18ης Απριλίου 2013, παρ. 27· ΣτΕ 4467/2012, παρ. 5, ΣτΕ 1/2013 (Μον.), παρ. 4.

29. ΕΔΔΑ *Scordino κατά Ιταλία* (Προσφυγή Νο 36813/97), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 204.

30. ΕΔΔΑ *Αθανασίου κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 50973/08), απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2010, παρ. 57· ΕΔΔΑ *Burdon κατά Ρωσίας* (αρ. 2) (Προσφυγή Νο 33509/04), απόφαση της 4ης Μαΐου 2009, παρ. 100.

διαδικασίας επιφέρει ηθική βλάβη³¹. Μάλιστα, το κριτήριο αυτό θεωρείται ιδιαίτερα ισχυρό σε περίπτωση υπερβολικής καθυστέρησης στο στάδιο της εκτέλεσης από το κράτος μιας απόφασης που εκδόθηκε εναντίον του, λόγω της αναπόφευκτης απογοήτευσης που προκύπτει από την αδιαφορία του κράτους για την υποχρέωσή του να εκπληρώσει το καθήκον του και του γεγονότος ότι ο προσφεύγων έχει ήδη προβεί σε δικαστική διαδικασία και έχει επιτύχει³².

V. Η σημασία της υπό σχολιασμό απόφασης στην εξέλιξη της νομολογίας της εύλογης διάρκειας της δίκης

Στην υπό σχολιασμό απόφαση, τίθεται επί τάπητος έτι μία φορά το ζήτημα της υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης. Το ΣτΕ αξιοποιεί τα ρητώς προβλεπόμενα στο άρθρο 57 παρ. 1 κριτήρια και ακολουθεί απαρέγκλιτα τα στάδια διαμόρφωσης της δικανικής κρίσης σύμφωνα με το άρθρο 57 παρ. 2 ν. 4055/2012, επιβεβαιώνοντας τις παγιωμένες νομολογιακές γραμμές του. Ειδικότερα, ξεκινώντας από το πρώτο στάδιο ελέγχου των κριτηρίων για τη διαπίστωση παραβίασης του δικαιώματος σε ταχεία απονομή της δικαιοσύνης, έγινε δεκτό ότι η αιτούσα δεν συνέβαλε με τη συμπεριφορά της στην καθυστέρηση της διαδικασίας, σε αντίθεση με τη Διοίκηση, η οποία κατέθεσε το έγγραφο με τις απόψεις της και τον διοικητικό φάκελο δύο χρόνια μετά την κατάθεση της αίτησης, ούτως ασκώντας μια μικρή συμβολή στην επιβράδυνση του χρόνου εκδίκασης της υπόθεσης. Ως προς την πολυπλοκότητα της υπόθεσης, το ΣτΕ δεν ενέμεινε αποκλειστικά στο ότι είχε ήδη εξετασθεί νομολογιακά το βασικό επιλυθέν ζήτημα που απτόταν κυρίως των προϋποθέσεων υποβολής και εξέτασης αιτήματος ιδιοκτητή ακινήτου για την αποζημίωσή του, στην περίπτωση επιβολής περιορισμών στο ακίνητο κατ' εφαρμογή της αρχαιολογικής νομοθεσίας. Αντ' αυτού, προχώρησε -ορθώς- σε εξέταση των διάφορων στοιχείων του φακέλου που έπρεπε να αξιολογηθούν, διαγιγνώσκοντας ότι δεν ήταν απλή ή ευχερής η επίλυση του κρίσιμου ζητήματος. Τέλος, κρίθηκε ότι ήταν σημαντικό το διακύβευμα της υπόθεσης για την αιτούσα, διότι, αν και δεν σχετιζόταν με τον βιοπορισμό και την επιβίωσή της, συνδεόταν με το δικαίωμά της στην ιδιοκτησία και τη ματαίωση άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας επί της επίμαχης έκτασης. Βάσει των ανωτέρω, διαπιστώθηκε η παραβίαση του δικαιώματος της αιτούσας στην εύλογη διάρκεια της δι-

οικητικής δίκης.

Μεταβαίνοντας στο δεύτερο στάδιο ελέγχου ως προς την ανάγκη δίκαιης ικανοποίησης της αιτούσας, έγινε δεκτό ότι η αιτούσα υπέστη ηθική βλάβη λόγω αυτής της καθυστέρησης, για την αποκατάσταση της οποίας δικαιολογείται η επιδίκαση εύλογης χρηματικής αποζημίωσης.

Στο πλαίσιο αυτό, στο τρίτο και τελευταίο στάδιο καθορίστηκε το ύψος του ποσού αυτού στις 3.000 ευρώ. Μάλιστα, για τον υπολογισμό της αποζημίωσης, το Δικαστήριο δεν απέστη της καθιερωμένης συναφούς νομολογίας του, συνεκτιμώντας την πτώση του βιοτικού επιπέδου που συνδέεται με την οικονομική ύφεση και τον σοβαρότατο κλονισμό της δημοσιονομικής ισορροπίας του Ελληνικού Κράτους κατά τα τελευταία έτη (από το 2010 έως και σήμερα)³³.

Στο σημείο αυτό, είναι αξιοπρόσεκτο το ιδιαίτερος χαμηλό ποσό που εΐθισται να επιδικάζεται στους ενδιαφερόμενους ως αποζημίωση για την ηθική βλάβη που υπέστησαν από την υπέρμετρη διάρκεια της δίκης, όπως και στην προκειμένη περίπτωση, με συνέπεια να μην μπορεί να αποκατασταθεί η προκληθείσα βλάβη. Αδιαμφισβήτητα, ο εθνικός δικαστής είναι ο πλέον αρμόδιος να καθορίσει την αποζημίωση που θεωρεί εύλογη, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των πραγματικών περιστατικών και περιστάσεων και ερείδοντας την κρίση του στους κανόνες της κοινής πείρας και λογικής. Μάλιστα, με βάση την πάγια νομολογία, επιτρέπεται δε η επιδίκαση ελαττωμένου ποσού σε σύγκριση με εκείνο που θα επιδίκαζε το ΕΔΔΑ, στην περίπτωση που το τελευταίο είχε επιληφθεί της υπόθεσης³⁴. Μολαταύτα, αυτή η ευχέρεια του δικαστή δεν είναι άνευ όρων και ορίων, αλλά τελεί υπό την προϋπόθεση ότι το ποσό της αποζημίωσης δεν θα είναι πολύ μικρότερο ενός εύλογου ορίου και θα τελεί σε συνάρτηση με τη νομική παράδοση και το βιοτικό επίπεδο του συμβαλλόμενου κράτους³⁵, ενώ απαιτείται η σχετική δικαιοδοτική κρίση να εκδοθεί άμεσα, να είναι αιτιολογημένη και να εκτελεσθεί ταχύτατα³⁶. Δυστυχώς, όμως, παρατηρείται στη δικαστηριακή πρακτική να γίνεται κατάχρηση αυτής της ευελιξίας και να επιδικάζονται πενιχρά αποζημιωτικά ποσά, υπό τον μανδύα του φθίνοντος βιοτικού επιπέδου και της οικονομικής ύφεσης της Ελλάδας, ούτως εκμηδενίζοντας την ίδια την ουσία της αίτησης του ν. 4055/2012 που έγκειται στην αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη ο ενδιαφερόμενος από τον πολύχρονο δικαστικό αγώνα.

31. ΕΔΔΑ *Rutkowski και λοιποί κατά Πολωνίας* (Προσφυγές Νος 72287/10, 13927/11 και 46187/11), απόφαση της 7ης Ιουλίου 2015, παρ. 182· ΕΔΔΑ *Dimitrov και Hatanov κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγές Νος 48059/06 και 2708/09), απόφαση της 10ης Μαΐου 2011, παρ. 125· ΕΔΔΑ *Wasserman κατά Ρωσίας* (Προσφυγή Νο 21071/05), απόφαση της 10ης Απριλίου 2008, παρ. 50.

32. ΕΔΔΑ *Burdov κατά Ρωσίας* (αρ. 2) (Προσφυγή Νο 33509/04), απόφαση της 4ης Μαΐου 2009, παρ. 100.

33. Βλ., ενδεικτικά, ΣτΕ 611/2022, 2991/2020, 1507/2020, 1275/2014, 1423/2014, 3151/2013.

34. ΕΔΔΑ *Cocchiarella κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 64886/01), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 97.

35. ΣτΕ 421/2021, 2991/2020, 2638-39/2020, 2457/2020, 2260/2019, 2150/2019, 1507/2020, 1437/2020, 1421/2020, 1390/2020.

36. ΣτΕ 2457/2020.

Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιμετώπιση του ζητήματος του υπολογισμού των χρονικών διαστημάτων κατά τα οποία αναβλήθηκε η εκδίκαση της υπόθεσης λόγω της προσωρινής αναστολής των δικονομικών προθεσμιών για την εξάλειψη της πανδημίας COVID-19. Ως προς το ζήτημα αυτό, παρατηρείται μια διχοστασία στους νομολογιακούς κόλπους. Κατά τη μία νομολογιακή γραμμή, τοιούτα διαστήματα θα πρέπει να αφαιρούνται από τον υπολογισμό του διαδραμόντος χρόνου, εφόσον η εν λόγω καθυστέρηση οφείλεται επί της ουσίας σε λόγο ανωτέρας βίας, χωρίς να συνεκτιμώνται καθόλου η διάρκεια αυτών των διαστημάτων και οι λοιπές περιστάσεις εν γένει³⁷. Από την άλλη πλευρά, εντοπίζεται μια έτερη νομολογιακή κατεύθυνση, κατά την οποία δεν αφαιρούνται αυτόματα τα εν λόγω χρονικά διαστήματα, αλλά αξιολογείται η διάρκεια αυτών σε σχέση με τον συνολικό χρόνο εκδίκασης της υπόθεσης. Στο πλαίσιο αυτό, έχει κριθεί ότι τα διαστήματα αναβολής της συζήτησης της υπόθεσης λόγω των επιβληθέντων περιοριστικών μέτρων για την εξάλειψη του κορωνοϊού δεν ήταν μεγάλης διάρκειας εν συγκρίσει με τη συνολική διάρκεια της δίκης, με αποτέλεσμα ο μη υπολογισμός τους να μην ασκεί επιρροή στο ύψος της τυχόν επιδικαζόμενης αποζημίωσης³⁸. Συνεπεία τούτου, στην κρίσιμη χρονική περίοδο για τη διακρίβωση συνδρομής ή όχι υπέρβασης της εύλογης διάρκειας συνυπολογίζεται και το διάστημα κατά το οποίο ανεστάλη η λειτουργία των δικαστηρίων για την εξάλειψη της πανδημίας. Αυτή τη δεύτερη γραμμή επισφράγισε το ΣτΕ και στην επίμαχη υπόθεση, καταλήγοντας ότι εκ των 11 αναβολών οι 3 που δόθηκαν ενόψει της αναστολής λειτουργίας των δικαστηρίων για την εξάλειψη του κορωνοϊού και αντιστοιχούσαν περίπου σε 8 μήνες, δεν ήταν μεγάλης χρονικής διάρκειας σε σχέση με τον συνολικό χρόνο του δικαστικού αγώνα, εξ ου και συνυπολογίσθηκαν.

Η δεύτερη νομολογιακή στάση αντιμετωπίζει στην ουσία τα χρονικά διαστήματα αναβολής της εκδίκασης της υπό-

θεσης λόγω των μέτρων κατά του κορωνοϊού με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζει τα διαστήματα αποχής δικηγόρων³⁹ ή διενέργειας εκλογών⁴⁰, ιδίως σε υποθέσεις όπου έχουν δοθεί πολυάριθμες αναβολές. Αυτή η κατεύθυνση φαίνεται ορθότερη, καθότι ευθυγραμμίζεται περισσότερο με τις απαιτήσεις εκτίμησης του εύλογου χρόνου εκδίκασης μιας υπόθεσης, ο οποίος πρέπει να κρίνεται *in concreto*, ανάλογα με τις περιστάσεις της υπόθεσης εν συνόλω. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι παράγοντες που προσδιορίζουν τη χρονική εξέλιξη της υπόθεσης και οι ιδιαίτερες συνθήκες αυτής σφαιρικά, χωρίς να αρκεί μόνον η μεμονωμένη ημερολογιακή ανάγνωση του κρίσιμου χρονικού διαστήματος⁴¹.

VI. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η βραδύτητα στην απονομή της δικαιοσύνης συνιστά ένα από τα μείζονα διαρθρωτικά προβλήματα του ελληνικού δικαιοδοτικού συστήματος, όπως άλλωστε αποδεικνύεται περίτρανα από τον τεράστιο όγκο σχετικών υποθέσεων. Η αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση του ν. 4055/2012 αποτέλεσε σίγουρα ένα σημαντικό βήμα προς την αντιμετώπιση της παθογένειας. Με την υπό σχολιασμό απόφαση ενισχύεται η εκτενέστατη συναφής νομολογία, ενώ παράλληλα δίδεται απάντηση στο οριακό ζήτημα του συνυπολογισμού ή μη των χρονικών διαστημάτων αναβολής εκδίκασης της υπόθεσης ενόψει των ληφθέντων μέτρων για την προστασία της δημόσιας υγείας.

Παρά ταύτα, εξακολουθεί να διαιωνίζεται το ζήτημα της επιδίκασης ιδιαίτερος χαμηλών αποζημιωτικών ποσών, που διακινδυνεύει την ίδια την ουσία του θεσμού. Δεδομένου ότι το δικαιοδοτικό έργο δέον να ασκείται με βασική πυξίδα τον σκοπό του νόμου και την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, θα πρέπει να επιδικάζονται μεγαλύτερα ποσά που αναλογούν στην ηθική βλάβη που υπέστη ο ενδιαφερόμενος από την υπέρμετρη καθυστέρηση του δικαστικού αγώνα. Με τον τρόπο αυτό, θα καταστεί δυνατή η επίρρωση της αποτελεσματικότητας της αίτησης και η ενδυνάμωση της δικαστικής προστασίας, ενώ η Ελλάδα θα εναρμονίζεται ουσιαστικά με τις διεθνείς υποχρεώσεις της.

37. Στο πλαίσιο αυτό, αφαιρέθηκε χρονικό διάστημα 1 μήνα και 26 ημερών (ΣτΕ 215/2022), 9 μηνών και 3 ημερών (ΕφΠατρ 239-240/2023), 8 μηνών και 21 ημερών (ΜΕφΑθ 424/2023) και 6 μηνών και 26 ημερών (ΕιρΡοδ 1/2023), που αντιστοιχούσε σε αναβολές που δόθηκαν στο πλαίσιο της λήψης έκτακτων μέτρων προστασίας της δημόσιας υγείας έναντι του κορωνοϊού COVID-19.

38. ΣτΕ 995/2022. Στην προκειμένη περίπτωση, δεν αφαιρέθηκε διάστημα περίπου 9 μηνών.

39. ΣτΕ 944/2021, 421/2021, 1437/2020, 1421/2020, 231/2020, 230/2020, 228/2020, 2638-2639/2020, 1461/2019, 1462/2019, 1176/2019.

40. ΣτΕ 231/2020, 228/2020, 1176/2019, 182/2019.

41. ΜΕφΑθ 1388/2022.

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

► **Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Τέταρτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 15 Μαρτίου 2024, πραγματοποιήθηκε διά ζώσης η τέταρτη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής του

Προγράμματος στα Σκόπια. Στο πλαίσιο της συνάντησης, τα μέλη της Επιτροπής συζήτησαν για την πορεία του Προγράμματος και τις μελλοντικές δραστηριότητες. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, στη συνάντηση συμμετείχαν οι Project Managers, κα Έλλη Τσιτσιπά και κα Ιωάννα Μπαχσεβάνογλου - Δημητριάδου.

Μαρία Χαλυβοπούλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Ι. ΒΙΒΛΙΑ ΚΔΕΟΔ 2024 – Α΄

Επιμ.: Λαμπρινή Γκουπιδένη

ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΠΑΡΜΠΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι., Δημοσιονομικό δίκαιο: Κρατικός προϋπολογισμός - Ελεγκτικό Συνέδριο - Δημόσια Οικονομικά της Ε.Ε. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024. xxxv, 583 σσ.

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ

BALTAG CRINA, STANIC ANA, The Future of Investment Treaty Arbitration in the EU: Intra-EU BITs, the Energy Charter Treaty, and the Multilateral Investment Court. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2020. xxxi, 239 σσ.

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

QUIRICO OTTAVIO, Investment Governance between the Energy Charter Treaty and the European Union: Resolving Regulatory Conflicts. Leiden: Brill, 2021. xxviii, 151 σσ.

ΕΝΩΣΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

CRAIG PAUL, DE BURCA GRAINNE, EU law: text, cases and materials. 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020. cxxiii, 1219 σσ.

CRAIG PAUL, DE BURCA GRAINNE, The evolution of EU law. 3rd ed. Oxford University Press, 2021. lxxxviii, 977 σσ.

SCHOLTEN MIROSLAVA (ed.), Research Handbook on the Enforcement of the EU Law. Cheltenham: Edward Elgar, 2023. xiv, 565 σσ.

ΕΡΕΥΝΑ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

HILGENDORF ERIC, ROTH-ISIGKEIT DAVID (Hrsg.), Die neue Verordnung der EU zur Künstlichen Intelligenz. München: Beck, 2023. xxviii, 255 σσ.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

SCHOLTES JULIAN, The Abuse of Constitutional Identity in the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2023. xiii, 318 σσ.

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

BARENTS RENE, Directory of EC Case Law on State Aids. 4th ed., Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2022. xxx, 1002 σσ.

HANCHER LEIGH, PIERNAS LOPEZ JUAN JORGE (eds), Research Handbook on European State Aid Law. 2nd ed. Cheltenham: Edward Elgar, 2021. xiii, 365 σσ.

HANCHER LEIGH, OTTERVANGER TOM, SLOT PIET JAN, EU State Aids. 6th ed. London: Sweet & Maxwell, 2021. xciii, 1298 σσ.

MILADINOVIC ALEXANDRA, Selectivity and the Arm's Length Principle in the EU State Aid Law. Amsterdam: IBFD, 2022. xiii, 501 σσ.

PARCU PIER LUIGI, MONTI GIORGIO, BOTTA MARCO (eds), EU State Aid Law: emerging trends at the National and EU Level. Cheltenham: Edward Elgar, 2020. xv, 246 σσ.

QUIGLEY CONOR, European State Aid Law and Policy (and UK Subsidy Control). 4th ed. Oxford: Hart Publishing, 2022. xciv, 1026 σσ.

VOGEL LOUIS, European State Aid Law. 2nd ed. Paris: LawLex/Bruylant, 2020. 431 σσ.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΕ

ΦΩΤΙΑΔΟΥ ΕΛΕΝΗ Α., Η προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: το παράδειγμα της δράσης της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF) και οι επιπτώσεις της στην ελληνική έννομη τάξη. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022. xix, 300 σσ.

